

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

*Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(головний редактор);*

*С. Закірова, кандидат історичних наук
(заступник головного редактора);*

*Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій
(відповідальний секретар);*

О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;

В. Попик, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук;

В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);

Л. Буряк, доктор історичних наук;

О. Василенко, кандидат історичних наук;

Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;

В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;

О. Заваліна, доктор філософії (США);

М. Закіров, доктор політичних наук;

О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;

Н. Іванова, кандидат історичних наук;

Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;

Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;

Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;

К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;

Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);

І. Мищак, доктор історичних наук;

А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;

О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;

В. Удовик, кандидат історичних наук;

Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій;

Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);

Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 69

Київ 2023

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 9 від 11.12.2023)

УДК 021+025.5]:[001+316.77+004](082)(477)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: Ю. Половинчак (голов. ред.), С. Закірова (заст. голов. ред.), Т. Дубас (відп. секр.) [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2023. – Вип. 69. – 380 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються актуальні питання українського виміру еволюції поглядів на національну ідентичність, проаналізовано комунікаційні інструменти конструювання реальності епохи постправди, досліджено процес формування інституту першої леді України та його перспективи.

У наукових працях випуску репрезентовано українознавчий аспект діяльності бібліотечно-інформаційних центрів у світі, досліджено нові завдання української книги за кордоном в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, висвітлено досвід різних бібліотек Швейцарії з представлення українознавчих матеріалів та цифровізації національної бібліотечної системи. У збірнику розглянуто особливості діяльності бібліотек України в період воєнного стану, показано досвід українських бібліотек щодо методики підтримки й розвитку читання, висвітлено питання збереження та захисту архівів, бібліотечних фондів й інших об'єктів культурної спадщини в умовах війни, розглянуто проблеми інформаційної культури та інформаційної аналітики. У випуску представлено наукові праці книгознавчого та літературознавчого напрямку.

Видання орієнтовано на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у галузі історії, книгознавства, літературознавства, соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

ЗМІСТ

Розділ I. КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....7

Половинчак Ю., Кушакова-Костицька Н.

Національна ідентичність в інформаційну добу:
еволюція поглядів в українському вимірі проблеми9

Закіров М. Комунікаційні інструменти конструювання
реальності епохи постправди.....26

Кушнарєва М. Інститут першої леді України:
формування і перспективи40

Аулін О. Специфіка стратегічних комунікацій
мусульманських країн на тлі конфлікту в Секторі Газа55

Розділ II. УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ У СВІТІ.....71

Закірова С. Українська книга за кордоном: оновлення ролі
та завдань в умовах повномасштабного
російського вторгнення в Україну.....73

Смольницька О. Репрезентація вибраних
українських і українознавчих матеріалів у фондах Кантональної
та університетської бібліотеки Лозанни:
порівняльний аналіз у контексті доби.....88

Сісіна Л. Створення і функціонування бібліотечної сервісної
платформи: швейцарський досвід99

Потіха З. Бібліотечно-інформаційні ресурси
української діаспори в Канаді.....113

Симоненко О. Бібліотечні інновації як засіб
для перспективного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід126

Розділ III. БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ 139

Кабаренкова Є. Зруйновані війною бібліотеки:
втрати та перспективи141

Ломачинський Б. Інформаційна культура у просторі бібліотеки в умовах консцієнтальних війн сучасності	154
Рубан А. Методи підтримки й розвитку читання: досвід бібліотек України	169
Берегельська А. Проблеми збереження та захисту архівів, бібліотечних фондів й інших об'єктів культурної спадщини в умовах війни	193
Злигостєв С. Охорона авторського права в бібліотеках закладів вищої освіти України	215
Желай О. Бібліотечно-аналітичне обслуговування в умовах військового та інформаційного протистояння. На прикладі СІАЗ НБУВ	228
Шлапак Ю. Інформаційна аналітика: роль бібліотечних фахівців.....	246
Волошин Д. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19 (історіографічний аспект).....	256
 Розділ IV. КНИГОЗНАВЧІ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ	271
 Ковтанюк Ю. Про завдання для українських документознавців щодо створення стандартів «шрифтового оформлення тексту» нормативно-правових актів.....	273
Каросєва Т. Включеність Поділля до європейського книготоргового простору першої половини – середини XIX ст. (на прикладі бельгійських видань).....	291
Дідора Л. Стародруки, видані на території Італії у XVI–XIX ст., із колекції Бердичівського соціально-історичного музею (1926–1954)	309
Беззуб Ю., Беззуб І. Борис Грінченко і Братство тарасівців. (Матеріали до інтелектуальної й політичної біографії видатного українця)	326
Петрушко Л. Ментальні моделі печерської спільноти щодо печалі та сліз (за аналізом текстів печерської, східнохристиянської і руської традицій).....	346
Ліневич Г. Видання статистичних органів земств на українських землях у вирішенні місцевих сільськогосподарських завдань (70-ті роки XIX ст. – 1918 р.)	363

Розділ I

**КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА
ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

<https://doi.org/10.15407/np.69.009>
УДК 323.1(477):159.923.2(=161.2)

Юлія Половинчак,

доктор наук із соціальних комунікацій,
керівник Національної юридичної бібліотеки,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: polovynchak.j@nas.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

Наталія Кушакова-Костицька,

доктор юридичних наук,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки,
Національна академія внутрішніх справ
Солом'янська пл., 1, Київ, 03035, Україна
e-mail: nkkiev1966@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИМІРІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються ключові напрями сучасного осмислення українськими науковцями та публічними інтелектуалами питання формування, переживання та еволюції національної ідентичності. Наголошено на діалектичному зв'язку цих рефлексій із російсько-українською війною. Підкреслено, що, з одного боку, саме агресія і загроженість української ідентичності прискорюють та поглиблюють її переживання, а з другого – саме ідентичнісні практики українців є важливою ідеологічною складовою спротиву. Серед таких практик виділено національні саморефлексії та активізацію позиціонування в глобальному інформаційному просторі. Як наукове підґрунтя ідентичнісних рефлексій охарактеризовано сучасні теорії глокалізації, постколоніалізму та деколонізації, а також особливості їх застосування до українських досліджень. Авторами прослідковано розвиток наукового вивчення проблеми національної ідентичності в її еволюції, окреслено актуальні напрями досліджень, визначені реаліями війни і суспільним запитом на світоглядну протидію агресору.

Ключові слова: ідентичність, публічні інтелектуали, постколоніальність, деколонізація.

© Ю. Половинчак,
Н. Кушакова-Костицька, 2023

Формування, переживання та трансформації національної ідентичності належать сьогодні до ключових питань як національного розвитку в практичній площині, так і до найактуальніших напрямів осмислення в теоретичній. Ця обставина зумовлена очевидним зв'язком нинішньої війни за незалежність з екзистенційним питанням української тожсамості. З огляду на риторику російських виступів (політиків чи медійників, які транслюють офіційну позицію РФ з «українського питання» та про його «остаточне вирішення», заяви робились як до, так і під час повномасштабної війни), ключовим в їх ставленні до України і українців є заперечення культурної та політичної окремішності, практичним наслідком чого мала б стати асиміляція українців як частини «руського» народу, або, як альтернатива – фізичне знищення. Офіційне і публічне окреслення завдання з «остаточного вирішення українського питання» для російського політикуму і суспільства (особливості риторики росіян дають змогу дійти висновку про схвалення, або принаймні толерування ними офіційної позиції та пов'язаних із ними планів) як геноцидального поки не отримало юридичної оцінки на міжнародному рівні, проте підтверджується низкою досліджень. На це вказує канадський науковець Денніс Солтис (Dennis Soltys) у статті для вашингтонського дослідницького центру «Atlantic Council»: «Українці настільки демонізовані та дегуманізовані, що багато пересічних росіян уже не ставлять під сумнів необхідність знищення української держави та знищення української національної ідентичності» [1]. Існує ціла низка досліджень як українських [2], так і зарубіжних [3, 4], що фіксують відповідну риторику, продюсовану на замовлення і під контролем уряду РФ та підтверджують висновок: саме ця риторика є «основою для заперечення існування України як держави, національної групи та культури», а також «заперечення існування української ідентичності». Процитована дослідниця – укладачка онлайн-архіву російських заяв Клара Апт (Clara Apt) – апелює, серед іншого, до поняття «культурного геноциду», яке визначає як «умисне знищення ідентичності групи навіть за відсутності масових вбивств» [3]. Власне, ці та інші аналітичні звіти і записки, окремі статті свідчать про те, що експертне і наукове, нехай і попереднє, публіцистичне осмислення ідентичнісної складової нинішньої війни ведеться активно, так само активно напрацьовується джерельна база для подальших досліджень.

Водночас надзвичайно актуальним залишається питання впливу геноцидальної війни буквально «в прямому ефірі» на світоглядні зрушення в українському суспільстві. Без сумніву, важливим є наукове і публіцистичне осмислення «по гарячих слідах» цих процесів українськими

науковцями і публічними інтелектуалами. Неодноразове наголошення в цьому тексті важливості публіцистики, тобто матеріалів, створених науковцями, діячами культури, впливовими журналістами, що зосереджуються на аналітичному або й науковому осмисленні, проте не виключають авторської суб'єктивності, орієнтовані не лише на наукову спільноту, а й на широкий загал, пов'язане як з оперативністю інтелектуальної реакції «тут і зараз», що дає змогу суспільству раціоналізувати та усвідомлювати глобальні події і свою реакцію на них, так і з важливістю цих текстів як майбутньої джерельної бази, особистісно-публічних джерел, а також з їх впливом на формування українського національного, колективного сприйняття подій війни.

У цьому контексті є сенс звернутися до діяльності публічних інтелектуалів, про яких одна з авторок статті раніше вже писала, визначаючи їх як фахівців, що працюють для продукування та поширення якісної інформації та суспільних рефлексій, їх популяризації і удоступнення. Завдання публічних інтелектуалів – створювати адекватний та фаховий порядок денний для суспільного осмислення та бути альтернативою якісних оцінок і поглядів у випадку запиту. Їх рефлексії присутні як у науковій періодиці, так і в ЗМІ; досить часто трибуною для українських інтелектуалів стають західні видання, що показує, серед іншого, запит західного суспільства та осмислення нинішніх процесів, а також – соціальних медіа. Останні, хоч і відзначаються нижчим рівнем збереженості інформації, її авторитетності у фахових колах, водночас сприяють її різновекторному поширенню та обговоренню, що є надзвичайно важливим аспектом на сучасному етапі.

Ключові ознаки публічного інтелектуала – професійна компетентність, науковий світогляд і принцип осмислення та подачі інформації, нехай і в спрощеному вигляді; соціальний капітал [від упізнаваності до включеності в горизонтальні мережі (групи, форуми) науковців, культурних діячів, творча і професійна взаємодія в спільноті, репутаційні зв'язки]. Саме ці характеристики роблять їх рефлексії на тему української війни та її глобальних вимірів, зокрема – постколоніальності і неокolonіалізму та фантомної імперськості; перерозподілу глобальних впливів та ін. і пов'язані з ними тектонічні зрушення у світобаченні і світосприйнятті, так само як і консервативний спротив цим зрушенням – темою настільки ж нагальною, настільки й цікавою в сьогодинішньому інтелектуальному просторі [5].

Важливість суспільного обговорення ідентичнісних та світоглядних зрушень – від наукових досліджень до дискусій із залученням широкого загалу і знову до фіксації результатів цих дискусій вже на новому рівні

наукових узагальнень – є беззаперечною. Одним з аспектів такого обговорення є трансляція українського погляду – наукового та суспільного – для іноземної аудиторії. Російська агресія спричинила істотні зрушення у сприйнятті українського та українськості не лише в національному вимірі, вона також гостро актуалізувала питання: якими мають бути українські студії за кордоном?

По суті, той факт, що це питання глобально постає лише в контексті повномасштабної і геноцидальної війни демонструє глибоку проблематичність західної славістики, вибудованої практично тільки через російську імперську оптику. Показовим у цьому контексті є публіцистичний матеріал з опитуванням професорів-славістів щодо характеристик і перспектив цього наукового напрямку – очевидної актуальності набуває російська історія імперіалізму, зокрема й помітна асиметрія уваги за рахунок колонізованих націй, регіонів і груп, з одного боку, і потрапляння травм, спричинених російським імперіалізмом і колоніалізмом в академічну «сліпу пляму» – з іншого [6].

Ці помітні, але аж ніяк не масові тенденції (слід зважати на академічну інерцію, неоднозначність сприйняття дослідниками підкорених Росією європейських народів як колоній, незацікавленість західних русистів у втраті наукових позицій за рахунок нових напрямів досліджень та низку інших аспектів) все ж відкривають перспективи для перезавантаження досліджень з історії та культури народів Східної Європи в руслі їхньої деімперіалізації та відмови від російськоцентричності. Ідеться про їх суб'єктність у широкому академічному і публічному дискурсі; вироблення адекватного наукового словника (включно з відмовою від абсолютизації російських джерел) та методології, загального включення до поля продукування знання колонізованих націй, регіонів і груп. Отже, для українських науковців та науковців-україністів це можливість просування українських студій та україноцентричної тематики.

Тож наукове і публіцистичне осмислення та широке обговорення світоглядних зрушень має значення як для внутрішньоукраїнських процесів, так і для позиціонування в глобальному просторі. Сучасна ситуація в обох випадках є надзвичайно плідною – від хвилі інтересу та підтримки за межами України, до гострого, межового сприйняття загроженої нації в переломні моменти націєтворення і національної історії, що є сенс його фіксувати та осмислювати, напрацьовувати попередні висновки і узагальнення, які з часом ляжуть в основу подальших досліджень із застосуванням як текстологічного аналізу, так і даних соціології. Ця стаття не претендує на вичерпність чи універсальність таких висновків, її завдання – радше

означити основні напрями і питання для наукового осмислення, актуалізовані війною.

Одним із таких питань, до яких активно вдаються інтелектуали у своїх рефлексіях як для українських читачів, так і відповідаючи на інформаційний запит західної аудиторії – це вибір дієвого наукового інструментарію. Нині маємо чимало прикладів, коли українські рефлексії як внутрішні, так і зовнішні, звертаються до постколоніальних студій – саме цей концептуальний підхід забезпечує досить дієві, хоч і не універсальні пояснювальні схеми для роботи з ідентичнісним та світоглядним аспектом нинішньої війни. Загалом для українського наукового знання на сучасному етапі постколоніальні студії не є ані новим, ані вичерпним підходом.

Утім, донедавна головним фокусом для цього напрямку були тексти, як правило, української літератури доби незалежності. Прикладом цієї тенденції може слугувати стаття літературознавиці Т. Гундорової (2015), у якій знакові українські тексти осмислення радянського минулого і його травми (романи М. Матіос та О. Забужко) розглядаються як складова «постколоніального читання на Сході Європи» [7]. Новий етап, а саме вихід постколоніальної теорії як інструменту суспільного осмислення, зростання кількості не лише наукових, а й науково-популярних текстів та ряду знакових перевидань, що чітко окреслює інтелектуальний запит, припадає на початок 2020-х років. Показовим у цьому контексті є популярна книга літературознавиці В. Агеєвої «За лаштунками імперії», представляючи яку О. Забужко наголошує на «стратегіях конструювання спільнот і різничування «своїх» і «чужих», а філософ Т. Лютий підкреслює: «Віра Агеєва говорить не про абстрактні фігури Іншого чи Чужого. Йдеться про лінію демаркації, що дає змогу усвідомити екзистенційні чинники існування носіїв української культури» [8, с. 5–8]. Тож можна стверджувати, що в українській культурній емансипації концепт постколоніальності стає пояснювальною схемою не лише для наукових досліджень, а й у широкому суспільному обговоренні, ініційованому публічними інтелектуалами. На підтвердження цього, поряд із згаданою науково-популярною книгою В. Агеєвої, наведемо також тези літературознавця Р. Семківа, який у низці публічних лекцій, розглядаючи культурні стосунки колонії та метрополії, послуговується паралеллю «Чотири Гоголі ірландської літератури» коли йдеться про англomовних авторів-ірландців світового рівня [9]. Згадуючи В. Агеєву та Р. Семківа в контексті розмови про публічних інтелектуалів, є сенс наголосити на тому, що вони є співавторами і ведучими популярного та успішного ютуб-каналу «Шалені автор(к)и» – серії відеоблогів про культуру, гендер та ідентичність.

Досить симптоматичним видається також свого роду «бум перевидань» у 2023 р. класичних для постколоніальних студій та їх українського аспекту праць: Е. Томпсон «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм», М. Шкандрія «В обіймах імперії. Російська і українська література новітньої доби», а також анонсованого видавництвом «Komubook» на 2024 р. засадничого тексту Е. Саїда «Орієнталізм» – усі вони свого часу видавались українською мовою, але через невеликі наклади та помітне зростання інтересу до теми впродовж останнього десятиліття запит на перевидання став помітним культурним явищем.

Водночас доводиться визнавати, що в інших царинах гуманітаристики, зокрема в політології, дієвість інструментарію постколоніальних студій щодо українських ідентичнісних процесів визнавалась або обмеженою, або ж і відкидалася. Наукове осмислення цих процесів припадає на початок 2000-х років, коли з'ясовувались особливості розширення постколоніальних студій на Схід Європи. Т. Гундорова в згаданій раніше статті робить короткий огляд цих дискусій, подає різноманіття поглядів – від думки про доцільність поширення поняття «постколоніальний» і всього, що з цим пов'язане, – до регіону, який колись перебував під владою Росії і Радянського Союзу та аргументів про непевність щодо застосування теорії постколоніалізму до української ситуації [7].

Серед найпомітніших авторів треба назвати М. Рябчука з низкою праць та його контраверсійною (наразі досить обговорюваною) тезою про «креольську ідентичність» (поч. 2000-х) для дослідження свідомості певної частини українських громадян у постколоніальній ситуації [10, с. 129]. Етапною серед його праць можна вважати статтю «Біла шкіра, чорна мова» (2021), назва якої є алюзією до класичної праці Ф. Фанона «Чорна шкіра, білі маски» (1952). Головною метою статті, а точніше – англomовної доповіді на конференції в Празі, було «перевірити застосовність психоаналітичного методу Франца Фанона до вивчення українського колоніального досвіду та подібних квазіколоніальних ситуацій, у яких відмінності між колонізаторами й колонізованими не мали расового характеру» [11]. Статтю неодноразово передруковували, вона спровокувала інтелектуальні дискусії про природу російського імперіалізму та українського колоніального статусу.

Утім, досить поширеною була і критична позиція щодо застосування постколоніальної теорії до українських реалій, причому не лише в контексті засторог, що ця теорія, розроблена з огляду на досвід головним чином західних імперій та їх стосунків із народами Африки, Азії, Латинської Америки, не працює вповні на «кейсах» внутрішніх колоній, зокрема

й українському – власне, недоцільність прямого перенесення і отождивлення колоніальних досвідів у їх множинності мало ким ставиться під сумнів. Ідеться також і про достатньо поширену в західній русистичі пряму підтримку російського нарративу, що її, наприклад, просував (стаття 2015 р.) британський політолог з Кентського університету Річард Саква (Richard Sakwa), який зводить застосування постколоніалізму на теренах колишньої Російської імперії та СРСР до «ще одного виду зброї в арсеналі східноєвропейських націоналістів», що «по суті надає теоретичної респектабельності традиційній русофобії» [12]. Очевидно, що розгортання російської війни в повномасштабний формат у 2022 р. істотно вплинуло на сприйняття як внутрішнє в українському суспільстві, так і за його межами, а постколоніальність та деколонізація стали помітною складовою не лише наукового, а й суспільного дискурсу.

З огляду на заявлену в назві цієї статті еволюцію наукових поглядів на національне та ідентичність в українській гуманітаристиці, варто наголосити на принциповому розмежуванні – як на практиці, так і в широкому суспільному осмисленні – відмінностей між антиколоніальним, постколоніальним та деколонізаційним дискурсами та їх тягlosti в українському інтелектуальному просторі і часі. Саме в «просторі і часі» розглядати зазначену тріаду виключно з погляду хронології не вдається, оскільки ці концепції включають (і то головним чином) швидше специфіку впливів, політик та ієрархій, аніж етапність колоніального минулого.

Отже, **антиколоніальний дискурс** є таким, що зосереджується на опорі колоніалізму, поборюванні імперської політики, він є початковим у цих процесах. Показовим видається й те, що, досліджуючи характеристики сучасного українського соціокультурного простору (монографія 2021 р.), один з її авторів В. Попик присвячує чимало місця аналізу поглядів І. Дзюби, викладених у його праці «Інтернаціоналізм чи русифікація». Актуальність цього тексту для сучасних дослідників, очевидно, полягає в його знаковості для антиколоніального (поза використанням цього означення) спрямування українського дисидентського руху [13, с. 85–86].

Водночас інерційний антиколоніальний дискурс, тобто той антиімперський пафос, що закономірно зберігається і після офіційного проголошення незалежності, тяжіє до буквального, прямого протиставлення імперському, що далеко не завжди є дієвим. В українському суспільному дискурсі його прояви й донині (щоправда, тут маємо низхідну динаміку – зменшення поширеності таких явищ) можна помітити в буквальному «перевертанні» міфів, коли «імперським облудним» протиставляються національні правдиві. Попри (і завдяки) їх очевидній простоті і навіть

наївності, популярність таких інтеракцій все ще зберігається. Скажімо, прикладом може слугувати обговорення (і то на рівні вищих органів влади України) питання доцільності перейменування Росії на Московію (виклад основних заяв навколо ініціативи див. [14]; показовим також є обговорення цього питання співавторами Вікіпедії [15]).

Серйознішими і перспективнішими питаннями, без сумніву, є численні приклади імперського культурного привласнення в українській історії та сучасні зусилля з осмислення та наступного повернення апропрійованих постатей чи елементів культури. Фіксуємо нині в українському, та й у глобальному інформаційному просторі цілу низку публікацій різного рівня, від фахових до відверто аматорських, що піднімають тему культурної апропріації російського імперського, радянського і навіть сучасного періоду. Звернемося до досить обговорюваного і почасти успішного питання – повернення «українського авангарду». З одного боку, трансльований і багато де усталений концепт «російського авангарду» дійсно поглинає значний пласт українських тем, елементів, умисно замовчує український слід у біографіях митців та український вплив на їхню творчість. Водночас важливо наголошувати, що в цій ситуації тлумачити Казимира Малевича чи Соню Делоне (буквально «перевертаючи» російську тактику) як виключно українських художників поза іншими (етнічними, географічними, мистецькими) аспектами їхнього життя і творчості – справа не надто вдячна, тут доцільніше говорити про «художників, які мали складні ідентичності, але належать, принаймні частково, до українського авангарду» [16, с. 36], наголошувати на увазі до «коріння та ідентичності» [17, с. 17]. Тобто пряме антиколоніальне заперечення далеко не завжди є дієвим, зокрема через складнощі та часто неоднозначності національних та культурних процесів, що мали місце на теренах України.

Через складність та запутаність культурних зв'язків та ієрархій панівних і підкорених народів досить добре дає собі раду саме поняття **постколоніальності**, тож адаптація його до українських реалій та активне використання для їх дослідження і опису, у тому числі й для іноземних аудиторій є, на нашу думку, оптимальною стратегією в соціокультурних рефлексіях. Дослідження українського культурного простору, світоглядних особливостей соціуму, поведінкових моделей має враховувати впливи імперської політики впродовж століть та їх характеристики, що формуються внаслідок цього.

Тут варто звернутися до переліку прийомів культурного колоніалізму, що їх наводить, наприклад, австрійський культуролог і літературознавець М. Павлишин. Це привласнення максимальної вартості метрополітальному,

меншої вартості – колоніальному (мові, мистецтву, «цивілізації») в ієрархії культурних вартостей; привласнення метрополією того, що високо цінується на «світовій» шкалі культурних вартостей (установи, таланти, музейні цінності, історичні міти про давність і первинність); створення опозицій «універсальне / місцеве», «загальнолюдське / партикулярне, зокрема – етнографічне», «модерне, прогресивне, динамічне, перспективне / відстале, учорашнє, поза історичне», «ефективне, відповідальне / дитяче, нездатне до самоуправління» (перше поняття в кожній парі є атрибутом метрополії, а друге належить колонії). Надзвичайно важливим видається його висновок про те, що культурний колоніалізм, що послуговується системою відповідних мітів і реалізується в законодавстві, діях державного апарату, освіті і науці (зокрема, історіографії), у популярній і високій культурі, притаманний культурі колонізованого не менше, ніж культурі колонізатора [18]. Є сенс також враховувати щодо українських реалій не лише ті впливи, що змінили соціокультурний ландшафт, а й і ті, що не припиняються з проголошенням раніше підкореним народом незалежності, часто така реколонізація попри (чи завдяки) її «м'якому» характеру навіть посилює вплив ексметрополій на екскolonії відповідно.

Тож теорія постколоніальності пропонує працювати з наслідками колоніального впливу, що можуть ставати новими та незворотніми, або принаймні тривалими характеристиками культурного і політичного простору екскolonій – не просто заперечувати колоніальний статус, а давати собі раду із його наслідками – на рівні спільноти, і найперше через наукове осмислення та суспільне обговорення.

У цьому контексті доречно буде згадати, що постколоніальна теорія, попри широке застосування її інструментарію, має цілу низку обмежень і критичних застерег – як саме науковий підхід, так і в спробах застосування її до пострадянського простору. І це логічно, оскільки ані про Російську імперію, ані тим більше СРСР, як і про поневолені ними народи, не годиться говорити як про класичні метрополії і колонії. Загалом у сучасному українському інформаційному просторі останнім часом не бракує публіцистики з приводу особливостей російського імперіалізму, цей концепт, схоже, став основною пояснювальною схемою для російської агресії. Що ж до наукового осмислення феномену – окрім деяких праць, що потребують подальших узагальнень, а також включення у ширший контекст, напрацювання в цій галузі очевидно недостатні [див. збірку статей за редакцією історика, професора Ратгерського університету (США) Т. Гунчака «Російський імперіалізм від Івана Великого до Революції», перше видання якої побачило світ ще у 1974 р., а в Україні – у 2010 р.; монографію амери-

канського політолога О. Мотиля «Підсумки імперій», де він ще у 2001 р. аналізує перспективи відродження Росії як імперії та можливі геополітичні наслідки цього процесу; аналіз національної політики у сталінському СРСР як імперської у монографії Т. Мартіна «Імперія національного вирівнювання» (2001)].

Треба також враховувати, що початок ХХІ ст. так само визначив межі для дослідження національної ідентичності через концепт глокалізації – гібридність терміну вказує на поєднання і взаємовпливи глобально-інтегративних процесів та попри деякі прогнози про «розмивання» локальних характеристик, тенденцію до посилення значення національних інтересів, зокрема й культурних, світоглядних преференцій, про що свого часу М. Кастельс висловлювався як про виникнення потужного опору, який ґрунтується на відчутті того, що розвиток ставить під загрозу культурну ідентичність [19, с. 149]. Складність проблематики, на що свого часу наголошували автори цієї статті, цілком підтверджує різновекторність та взаємопов'язаність впливів.

Н. Кушакова-Костицька, зокрема, досить детально зупиняється на питаннях збереження національної ідентичності на противагу неминучій уніфікації віртуального простору, розширення використання англійської мови як міжнародної, появи певних соціально-культурологічних позанаціональних тенденцій, скажімо, у формуванні так званої масової культури, що зрештою проявляються в змінах ментальності, що формується на поєднанні західної культурної основи з локальними особливостями [20, с. 149].

Ю. Половинчак, зі свого боку, наголошувала, що українське суспільство перебуває в процесі пострадянського переходу, ускладненого як усе ще сильними інформаційними, а, значить, світоглядними впливами російського проєкту з його претензіями на наднаціональний і навіть універсальний характер, так і глобалізаційними чинниками [21, с. 5]. Із цього вона дійшла висновку (станом на 2019 р.) про важливість для постколоніальних і посттоталітарних суспільств культурного будівництва на всіх рівнях – від створення умов для рефлексій інтелектуалів до визначення і вибудовування за певними ціннісними орієнтирами галузей, де стандарти задаються державою (освіта, зокрема), до вибудовування повноцінної інфраструктури функціонування культури [21, с. 41].

Проте загалом запит на дослідження глобальних впливів новітньої доби в контексті постколоніальності та неоімперських політик Росії все ще залишається актуальним. Знаковою працею в цій царині вважаємо дослідження українського антрополога Р. Кіся [22], який вивчає український

соціокультурний простір як з точки зору інформатизації та глобалізації, так і зважаючи на «креолізацію та маргіналізацію» його учасників. Водночас дослідження, що завершується поглядом на глобальне «у помаранчевім локусі Майдану», очевидно, потребує подальших напрацювань науковців. Особливо зважаючи на революційний (станом на 2005 р.) заклик автора до «деколонізації свідомості», що насамперед потребує «деколонізації самого урбаністичного середовища» [22, с. 263]. Цей заклик, власне, через майже два десятиліття реалізовується як складова сучасних культурних політик на різних рівнях.

Саме до процесу деколонізації як «головного виклику для вітчизняної культури з часу ескалації російської війни проти України» [23] наразі активно звертаються українські культурні та громадські діячі. Водночас із процесами деколонізації важливо окремо визначати як явище та працювати також із деколоніальною думкою. **Деколонізація** саме в значенні одного з напрямів сучасних постколоніальних студій видається дуже плідним науковим підходом, оскільки опонує західному погляду на модерність та постмодерність як імперським, «визначає становище між модерністю та колоніальністю через їхнє переборення», звертається до розмаїтих проявлень, що впливають із глобально-локальних історій, переплетених з імперською історією» [7].

Висновки. Отже, осмислення проблематики становлення, переживання та трансформацій національної ідентичності треба розглядати у двох взаємопов'язаних площинах: це, з одного боку, царина наукових досліджень, напрацювання у яких за останні три десятиліття еволюціонували від антиколоніального за своєю природою, навіть якщо не визначалися через цей термін, дискурсу, до постколоніальних студій і деколонізаційною оптикою як їх складовою. Важливим елементом стали дослідження національного і глобального в рамках глокалізаційних теорій. З другого боку, впродовж останніх десятиліть активно розвивається обговорення ідентичнісних процесів у публіцистичній площині.

Погляди на українську ідентичність та науковий інструментарій для їх узагальнень є явищем складним і досить динамічним, особливо в суспільному вимірі останнього часу. Аналіз сформованого наукового підґрунтя для досліджень водночас дає змогу позначити ті напрями і питання, що потребують подальшого осмислення. До них відносимо формування українського погляду на природу російського імперіалізму; дослідження впливу концепту постправди на постімперське позиціонування; наголошення множинності колоніальних досвідів і методологій та позиціонування українського досвіду. Надзвичайно цікавим об'єктом

бути осмислення українцями імперського досвіду як свого, принаймні частково. Дискусії про роль і місце українців у російській та радянській імперіях видаються перспективною темою для наукового та суспільного усвідомлення проблеми, водночас із дискусіями про українську культурну спадщину цих періодів та її прийняття або відкидання як складової національної.

Список бібліографічних посилань

1. Soltys D. Putin's peace ploy is a ruse to rearm. *Atlantic Council*. November 22, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-peace-ploy-is-a-ruse-to-rearm/>

2. Геноцидна риторика російського режиму. *Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки*. URL: <https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/genocide.pdf>

3. Apt C. Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine: A Collection Just Security. URL: <https://www.justsecurity.org/81789/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection/>

4. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent. *The New Lines Institute*. URL: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/English-Report-2.pdf>

5. Половинчак Ю. Феномен публічних інтелектуалів та їх роль у осмисленні викликів воєнного часу. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 396–398.

6. Prince T. Moscow's Invasion Of Ukraine Triggers «Soul-Searching» At Western Universities As Scholars Rethink Russian Studies. *Radio Free Europe*. January 01, 2023. URL: <https://www.rferl.org/a/russia-war-ukraine-western-academia/32201630.html>

7. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. Київ : Лаурис, 2015. С.16–46.

8. Агеева В. За лаштунками імперії. Київ : Віхола, 2021. 360 с.

9. Семків Р. Гоголь як експансія. *Пригоди української літератури*. Київ : Темпора, 2023. С. 85–88.

10. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 303 с.

11. Рябчук М. Біла шкіра, чорна мова. *Універсум*. 2021. № 1–2. С. 15–20.
12. Саква Р. Україна і постколоніальний стан. *Незалежний культурологічний часопис <І>*. 2015. URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Sakva_Ukraina_i_postkolonial_stan.htm
13. Формування цілісного соціокультурного простору України як складова консолідаційних національних стратегій : монографія / відп. ред. О. С. Онищенко. Київ, 2022. 224 с.
14. Чому Кремль так розлютила українська пропозиція перейменувати Росію на Московію? *Радіо Свобода*. 21 берез. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-petytsiya-rosia-moskovia-pereymenyvannya/32326453.html>
15. Вікіпедія: Перейменування статей. Московське царство – Російське царство. URL: <http://surl.li/qialx>
16. Горобчук Б.-О. Культурна експансія. (Не)український авангард. 2023. С. 36–53.
17. Шкандрій М. Авангардне мистецтво в Україні, 1910–1930. Пам'ять, за яку варто боротися. Харків, 2023. 224 с.
18. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. *Вперед*. 2009. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/10/08/pavlyshyn-postcolonial-criticism-and-theory/>
19. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Київ : Ваклер, 2006.
20. Кушакова-Костицька Н. В. Проблема збереження національної ідентичності в інформаційному суспільстві: українська перспектива. *Наук.-інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С. 59–64.
21. Динаміка трансформацій уявлень про суспільний ідеал в українському суспільстві : аналіт. зап. / О. С. Онищенко, Ю. М. Половинчак [та ін.] ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2019. 44 с.
22. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). Львів : Літопис, 2005. 300 с.
23. Деколонізація – головна тема української культурної політики. *Культура всього. Щотижневий подкаст Костянтина Дорошенка*. 24 квіт. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5dd2899f869d4/2023/04/24/7399238>

References

1. Soltys, D. (2022, November 22). Putin's peace ploy is a ruse to rearm.

Atlantic Council. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-peace-plot-is-a-ruse-to-ream/>

2. Henotsydná rytoryka rosiiskoho rezhymu [The genocidal rhetoric of the Russian regime]. (2023). *Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky – Center for Strategic Communications and Information Security* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/genocide.pdf>

3. Apt C. Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine: A Collection Just Security. Retrieved from <https://www.justsecurity.org/81789/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection/>

4. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent. (2022). *The New Lines Institute*. Retrieved from <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/English-Report-2.pdf>

5. Polovynchak, Yu. (2023). Fenomen publichnykh intelektualiv ta yikh rol u osmyslenni vyklykiv voiennoho chasu [The phenomenon of public intellectuals and their role in understanding the challenges of wartime]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Aktualni pytannia zberezhenia ta innovatsiinoho rozvytku naukovykh bibliotek: materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 3-5 zhovt. 2023 r.) – Library. Science. Communication. Current issues of preservation and innovative development of scientific libraries: materials of the International of science conf. (Kyiv, October 3-5, 2023)*. (pp. 396-398). Kyiv [in Ukrainian].

6. Prince, T. (2023, January 01). Moscow's Invasion of Ukraine Triggers "Soul-Searching" At Western Universities as Scholars Rethink Russian Studies. *Radio Free Europe*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/russia-war-ukraine-western-academia/32201630.html>

7. Hundorova, T. (2015). Postkolonialnyi roman heneratsiinoi travmy ta postkolonialne chytannia na Skhodi Yevropy [Postcolonial novel of generational trauma and postcolonial reading in Eastern Europe]. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura – Postcolonialism. Generations. Culture*, pp. 16-46 [in Ukrainian].

8. Aheieva, V. (2021). Za lashtunkamy imperii [Behind the scenes of the empire]. Kyiv: Vikhola [in Ukrainian].

9. Semkiv, R. (2023). Hohol yak ekspansiia [Gogol as expansion]. *Pryhody ukrainskoi literatury – Adventures of Ukrainian Literature*, pp. 85-88. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

10. Riabchuk, M. (2000). Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiietvorennia [From Little Russia to Ukraine: Paradoxes of belated nation-building]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

11. Riabchuk, M. (2021). Bila shkira, chorna mova [White skin, black language]. *Universum – Universe*, 1-2, 15-20 [in Ukrainian].
12. Sakva, R. (2015). Ukraina i postkolonialnyi stan [Ukraine and the post-colonial state]. *Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys <I> – Independent cultural journal <Y>* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Sakva_Ukraina_i_postkolonial_stan.htm
13. Formuvannia tsilisnogo sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy yak skladova konsolidatsiinykh natsionalnykh stratehii [Formation of a holistic socio-cultural space of Ukraine as a component of national consolidation strategies]. (2022). Kyiv [in Ukrainian].
14. Chomu Kreml tak rozliutyla ukrainska propozytsiia pereimenuvaty Rosiiu na Moskoviiu? [Why was the Kremlin so enraged by the Ukrainian proposal to rename Russia to Muscovy?]. (2023). *Radio Svoboda – Radio Svoboda* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-petytsiya-rosia-moskovia-pereymenyvannya/32326453.html>
15. Wikipediia: Pereimenuvannia statei. Moskovske tsarstvo – Rosiiske tsarstvo [Wikipedia: Renaming articles. Moscow kingdom – Russian kingdom] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://surl.li/qialx>
16. Horobchuk, B.-O. (2023). Kulturna ekspansiia. (Ne)ukrainskyi avanhard [Cultural expansion. (Non)Ukrainian avant-garde]. (pp. 36-53) [in Ukrainian].
17. Shkandrii, M. (2023). Avanhardne mystetstvo v Ukraini, 1910-1930. Pamiat, za yaku varto borotysia [Avant-garde art in Ukraine, 1910-1930. A memory worth fighting for]. Kharkiv: Fabula [in Ukrainian].
18. Pavlyshyn, M. (2009). Postkolonialna krytyka i teoriia [Postcolonial criticism and theory]. *Vpered – Forward* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://vpered.wordpress.com/2009/10/08/pavlyshyn-postcolonial-criticism-and-theory/>
19. Kastels, M., Khimanan, P. (2006). Informatsiine suspilstvo ta derzhava dobrobutu. Finska model [Information society and the welfare state. Finnish model]. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].
20. Kushakova-Kostytska, N. V. (2013). Problema zberezhenntia natsionalnoi identychnosti v informatsiinomu suspilstvi: ukrainska perspektyva [The problem of preserving national identity in the information society: the Ukrainian perspective]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho – Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*, 8, 59-64 [in Ukrainian].
21. Dynamika transformatsii uiavlennia pro suspilnyi ideal v ukrainskomu suspilstvi: analitychna zapyska [Dynamics of transformations of ideas about the social ideal in Ukrainian society: analytical note]. (2019). Kyiv [in Ukrainian].

22. Kis, R. (2005). Hlobalne – natsionalne – lokalne (sotsialna antropohiia kulturnoho prostoru) [Global – national – local (social anthropology of cultural space)]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

23. Dekolonizatsiia – holovna tema ukraïnskoi kulturnoi polityky. [Decolonization is the main theme of Ukrainian cultural policy]. *Kultura vsoho. Shchotyzhnevyyi podkast Kostiantyna Doroshenka – The Culture of Everything. Kostyantyn Doroshenko's Weekly Podcast.* (2023, April 24) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5dd2899f869d4/2023/04/24/7399238>

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Yulia Polovynchak,

Dr. Sci. (Social Communications), Head of the National Law Library

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: polovynchak.j@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

Nataliya Kushakova-Kostytska,

Dr. Sci. (Legal Studies),

Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic,

National Academy of Internal Affairs

Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, Ukraine

e-mail: nkkiev1966@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

National Identity in the Information Age:

Evolution of Views in the Ukrainian Dimension of the Problem

The article examines the key directions of modern understanding of the issue of formation, experience and evolution of national identity by Ukrainian researchers and public intellectuals. The dialectical connection of these reflections with the Russian-Ukrainian war is emphasized. It is emphasized that it is the aggression and threat to the Ukrainian identity that accelerates and deepens its experiences. At the same time, it is determined that the identity practices of Ukrainians are an important ideological component of resistance. Among such practices, national self-reflections and positioning in the global information space are highlighted. This article aims to identify the main directions and issues for scientific understanding, actualized by the war. Modern theories of glocalization, postcolonialism, and decolonization, as well as the peculiarities of their application to Ukrainian studies, are characterized as the scientific basis for identity reflections. The authors traced the development of the scientific study of the

problem of national identity in its evolution, outlined the current directions of research determined by the realities of war and the public demand for worldview opposition to the aggressor.

Areas and issues that require further understanding have been identified. As such are defined the formation of the Ukrainian view on the nature of Russian imperialism; study of the impact of the post-truth concept on post-imperial positioning; emphasizing the multiplicity of colonial experiences and methodologies and positioning the Ukrainian experience; Ukrainians' understanding of the imperial experience as their own, at least partially.

Keywords: identity, public intellectuals, postcoloniality, decolonization.

Марат Закіров,

доктор політичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovmarat65@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>
Web of Science Researcher ID: AAF-6246-2020

КОМУНІКАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ КОНСТРУЮВАННЯ РЕАЛЬНОСТІ ЕПОХИ ПОСТПРАВДИ

У праці проведено аналіз комунікаційних інструментів конструювання реальності, що активно використовуються в епоху постправди. Висвітлено вплив інформаційних технологій на еволюцію і якість сучасних медіа, визначено роль соціальних мереж у становленні нових форм горизонтальної та вертикальної суспільної взаємодії. Розглянуто особливості комунікаційних інструментів епохи постправди, розкрито роль і значення сучасних комунікаційних технологій у формуванні політичної свідомості суспільства.

Ключові слова: комунікація, постправда, соціальні мережі, конструювання реальності, політична свідомість.

Актуальність. Сучасне інформаційне середовище розвивається під впливом новітніх комунікаційних технологій, що істотно змінюють звичні моделі вертикальної та горизонтальної суспільної взаємодії. Зокрема, можна вже констатувати втрату монополії держави та професійних засобів масової інформації на вироблення й поширення інформації. Інтернет-технології та соціальні мережі відкрили практично безмежні можливості для продукування й поширення інформації звичайним користувачам. Водночас вибухоподібне зростання кількості контенту, значна частина якого продукується людьми, які не мають навиків професійної роботи, необізнані у правилах і вимогах журналістської етики, стала однією з передумов виникнення нової якості мас-медіа, що, у свою чергу, є рисою нового соціально-політичного та комунікаційного феномена «постправда». Наукова й політична оцінка масштабів уже реалізованих і потенційних можливостей зазначеного явища, його вплив на якість сучасних медіа та політичні настрої суспільства зумовили визнання фахівцями сучасного етапу розвитку суспільства

як «епохи постправди» з відповідним входженням терміна у світовий науковий дискурс й актуалізацією досліджень феномена українськими та зарубіжними дослідниками.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність поняття «постправда» та його місце в сучасному інформаційному просторі досліджує В. Крикун. Автор зосередив увагу у своїй праці на аналізі основних підходів до визначення поняття «постправда», розумінні специфіки цього феномена та аналізі можливих засобів протидії негативним проявам постправди [1]. Особливості журналістської творчості в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України досліджує В. Лизанчук [2]. Автор детально розглядає терміни «правда» й «постправда», аналізує типові складові гібридної війни проти України та зазначає, що в сучасних умовах українські засоби масової інформації мають функціонувати на засадах гуманістичного україноцентризму. Особливості розуміння поняття «постправда», «істина (правда)» у новітньому філософському лексиконі досліджують Т. Гайналь, І. Кучера, С. Білоус [3]. Дослідники аналізують основні особливості глобальної «епохи постправди» та їх прояви в різних сферах суспільного життя, розглядають теоретичний фактор постправди, виділяють сукупність соціальних факторів епохи постправди, їх наслідки. У праці О. Висоцького проблема постправди осмислюється в концептуальних і праксеологічних вимірах [4]. Автор доводить, що постправда є інформаційною та політичною технологією, яка в суспільно-політичному просторі виступає як новий вид пропаганди, що виправдовує морально сумнівну політику майбутніми вигодами її реалізації. Особливості інфотейнменту як специфічного виду технології комунікації досліджує С. Закірова [5]. Автор зосереджує увагу на аналізі способів, прийомів і методів подання інформаційного матеріалу та підкреслює вплив інфотейнменту на різні сфери діяльності й соціальні практики. Отже, наведений короткий аналіз праць свідчить про надзвичайну масштабність проблем розвитку сфери комунікації в «епоху постправди», що потребує подальших досліджень, акцентування уваги на окремих аспектах феномена та аналізі нових викликів, що постають перед українським суспільством, державою і світом у цілому.

Метою статті є аналіз комунікаційних інструментів конструювання реальності, що активно використовуються в епоху постправди, висвітлення впливу інформаційних технологій на еволюцію і якість сучасних медіа та визначення ролі соціальних мереж і можливостей інтернету в становленні нових форм горизонтальної та вертикальної суспільної взаємодії. Для досягнення поставленої мети треба виконати такі завдання: з'ясувати характерні риси та зміст поняття конструювання реальності, виявити

особливості комунікаційних інструментів епохи постправди, розкрити роль сучасних комунікаційних технологій у формуванні політичної свідомості суспільства.

Поняття «постправда» в переважно сучасному його значенні відоме вже з початку 90-х років минулого століття з твору сербсько-американського драматурга й письменника С. Тесича «Уряд брехні» («A Government of Lies»), але остаточне оформлення сучасного розуміння феномена та його закріплення в науковому й політичному дискурсі відбулося відносно недавно. Фіксація терміна в Оксфордському словнику і вагома актуалізація наукових досліджень феномена «постправда» сталася після відповідного експертного соціально-політичного аналізу електоральних процесів, що відбувалися навколо референдуму щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу в 2016 р. та президентських виборів у США і Франції у 2016 та 2017 р.

Український дослідник В. Крикун зазначає: «Утворення поняття відбулось завдяки поєднанню двох частин: “post” і “truth”. “Post” походить від латин. *postumus* – “помертний”, прізвище, що додавалось у давньоримській системі формування імені людини, яка народилась після смерті свого батька, і за традицією (постфактум, постскриптум, постмодерн тощо) використовується в значенні “після”. Своєю чергою “truth” перекладається і як “істина”, і як “правда»» [1, с. 217]. Отже, у дослівному перекладі термін виглядає як післяправда і як відносно нове поняття потребує відповідного роз’яснення.

Треба зауважити, що єдиного розуміння змісту терміна, а також ролі явища в сучасній системі політичної комунікації в сучасній науці досі не вироблено. Згадані вище події, що актуалізували явище «постправда», відбулися в розвинутих країнах, кожна з яких у свій час стояла біля витоків сучасної демократичної традиції. Аналіз політичних лозунгів і програм переможців свідчать про тріумф популізму як основного політичного методу та найбільш ефективного в сучасному світі. Отже, той факт, що навіть країни сталої демократії не оминули загрози використання конструйованої реальності як засобу політичного впливу епохи постправди, є свідченням певної кризи демократії, ознакою якої є виникнення й оформлення політичного явища трампізму в США, зростання популярності правих партій у Німеччині, Франції, Італії, Нідерландах, популістські демарші проти спільних рішень ЄС з боку лідерів окремих країн Центральної Європи, політична реінкарнація та зростання агресії з боку авторитарних режимів у деяких впливових країнах світу тощо.

Як зауважує український філософ Т. Лютий: «Популізм політиків полягає не стільки у невиконанні їхніх обіцянок, а в тому, що вони говорять

речі, які хочуть почути ці маси. Людям важливо отримати символічну / словесну перемогу, бо вони звикли, що їхні вимоги й так ніколи ніхто не виконує. Відтак, префікс “пост-”уже не має стосунку до того, що йде “після”, а позначає радше неважливість» [6, с. 217]. Тобто у взаємодії політичних сил та суспільства факт і реальність поступаються місцем бажанням та емоціям. У боротьбі за прихильність електорату й досягнення політичних цілей правда стає неважливою, а мета виправдовує брехню.

На думку політолога О. Висоцького, постправда органічно виникає як складова й наслідок теоретико-концептуальної парадигми постмодернізму, де критерієм істини виступає не реальність, а результативність та ефективність. «Сучасний політик працює, щоб отримати відповідний результат. Його не турбує відповідність його обіцянок і вихідних положень, їх обґрунтування реальності. Якщо нарація працює, якщо вона зачіпає емоції, почуття та бажання потенційного виборця, вона стає істинною. Істина за доби постмодерну не знаходиться, не встановлюється, а конструюється та навіюється» [4, с. 130].

Соціолог Ю. Візниця зазначає, що слово «постправда» вживали раніше за С. Тесича, але в значенні «правди, про яку дізналися пізніше». Тобто все ж так ішлося про правду, без підтексту, що безпосередньо правда стає неможливою. «Замість простого позначення часу після того, як сталась якась подія, – “поствійна” чи “постматч” – у постправді має значення більше як “приналежність до часу, де визначена концепція стала неважливою чи недоречною”... Додамо, що значення слова “пост” у значенні “повідомлення, стаття в соціальних мережах” накладає свій відбиток на розуміння змісту лексеми “постправда” при її вживанні в медіакомунікаційному середовищі» [7, с. 94].

Як бачимо, фахівці різних напрямів гуманітарного знання в цілому одноставно зазначають, що термін «постправда» знаменує настання часу, коли правда в сенсі відповідності інформації, що подається, об’єктивній реальності стає неважливою, а єдиним критерієм істини і відповідно метою комунікації стає результативність та ефективність. Разом з тим панування соціальних мереж наповнює лексему «постправда» новим змістом: інформація, що викладена в пості / повідомленні, розміщеному на сторінці соціальної мережі. Саме останній висновок має важливе значення для обраної нами теми дослідження, оскільки явище постправди в сучасній якості та вазі здебільшого сформулювалося й розкрило свої можливості саме внаслідок активного розповсюдження соціальних мереж і їх використання з політичною метою.

У сучасному інформаційному суспільстві традиційна журналістика та масові медіа стикнулися з проблемою протистояння з конкурентом, який не знає взагалі або не переймається дотриманням правил й обмежень. Фейсбук-сторінка, телеграм-канал, X (колишній твіттер), інстаграм, тікток, стрим, блог не лише вкоренилися в мові, але завдяки розповсюдженню смартфонів значною мірою відсунули традиційні канали отримання інформації на другий план.

Зазначене в сукупності з величезним об'ємом інформації, який безперервно продукується у світі, призвів до того, що верифікація інформації істотно ускладнилася та зрештою стала неважливою. Активне продукування та розповсюдження користувачами соціальних мереж суб'єктивних оцінок і повідомлень у сукупності з поширенням у соцмережах застосування методики адресного поширення контенту цільовим групам або конкретним людям відкрили можливість апелювати до особистих переконань і нехтувати або беззастережно маніпулювати фактами [8, с. 359].

Разом з тим треба зауважити, що використання емоційного компонента в поданні інформації започаткували саме професійні медіа. Так, у 80-х роках ХХ ст. у США телевізійні продюсери в намаганні втримати аудиторію, яка втрачала інтерес до новин і дедалі більше прагнула розваг, почали переконувати журналістів, що важливо «як», а не «що» розповідається з екранів. Редактори ставили питання в інший бік інформаційного повідомлення: «Яку пропонуєш історію?», а не «Яку пропонуєш інформацію?». У результаті виник новий різновид інформаційних програм – «інфотейнмент». У науковий обіг термін «інфотейнмент» запровадив відомий американський дослідник медійної культури Н. Постман. Термін виник у результаті аббревіатурного об'єднання двох слів: інформація (information) та розвага (entertainment). Висловлює прагнення продюсерів подавати новини у формі розважальних передач або з відтінком розважальності [5, с. 206].

Упровадження нового способу подання інформації в практику підтвердило надзвичайну ефективність його застосування не лише в новинах. Інфотейнмент почали широко використовувати в освітніх програмах, науково-популярних передачах, культурі, але особливої суспільної ваги він набув у політиці, де із часом інфотейнмент перетворився на один з дієвих інструментів конструювання реальності епохи постправди – політейнмент.

Подання інформації, передвиборчі дебати, обговорення політичних програм, діяльності уряду й парламенту відбуваються у форматі ток-шоу. Відповідно до законів жанру обговорення важливих тем перетворює-

ється на видовище, у якому емоції переважають над логікою, а харизма спікерів, що вміло апелюють до особистих переконань аудиторії, панує над об'єктивною реальністю і спробами опонентів оперувати фактами й подавати правдиву інформацію. Унаслідок цього значною мірою змінилися характер політичної боротьби, вимоги до особистісних якостей політичних діячів, а популізм отримав ще один вагомий засіб маніпуляції масовою свідомістю. Як писав американський соціолог Н. Постман, «байдуже, що вміє і знає політик. Неважливо, що він каже. Важливо, який має вигляд. Зміст не має значення. Важать лише візуальні враження... Зрежисовані телевізійні поєдинки вдають, що несуть глядачам важливу для них інформацію» [9, с. 7].

Одним з найбільш актуальних прикладів використання політейнменту – як інструмента конструювання реальності – є масштабна інформаційна кампанія з підготовки й проведення анексії Криму, окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, гібридної, а з лютого 2022 р. і повномасштабної війни Росії проти України. Економічні й соціально-політичні проблеми, що почали активно наростати в Російській Федерації після кризи 2008 р., у сукупності з намаганнями В. Путіна зберегти свою владу спонукали керівництво країни до пошуку шляхів консолідації суспільства та придушення протестних настроїв. У «найкращих» традиціях російської державності російська пропаганда розпочала активне роздмухування ідеї протистояння Росії та Заходу, де ключова роль «супротивника-маріонетки» відводилася саме Україні.

Водночас із пропагуванням міфу про месіанську роль Росії, формуванням «культу перемоги», апелюванням до історичної та державної величі інформаційний простір заповнили наративи про Україну як державу, що не відбулася (англ. FailedState), про її повну залежність і підконтрольність країнам Заходу, вороже ставлення українців до росіян, утиски російської мови тощо.

Ключовим показником зростання інформаційного тиску пропаганди стало створення й популяризація провідних суспільно-політичних ток-шоу на російському телебаченні. Зокрема, програма НТВ «Вечір з Володимиром Соловйовим», що була відновлена на «Росія-1» у 2012 р.; програма «Час покаже» на Першому каналі розпочала роботу з вересня 2014 р.; «60 хвилин» на каналі «Росія-1» – з вересня 2016 р. Ведучі цих програм, В. Соловйов, К. Стріженова, П. Толстой, Є. Попов, О. Скабєєва, уже стали всесвітньовідомими обличчями російської пропаганди, масштаби й методи якої стали підставою для висловлення користувачем LiveJournal пропозиції використання нового терміна для визначення цього сегмента

російських медіа: «Одна з унікальностей пізнього путінізму це ... агітеймент. Політичний агітпроп робиться за законами шоу, законами масової культури... Одне з “досягнень ХХІ ст.” у цьому жанрі – агітпроп організовується не як проповідь, а як “ніби дискусія”. Імітуються дебати, учасники ніби сперечаються з adeptами іншої точки зору. Ну чи, наприклад, таке. Верховний Суверен вимовляє програмні промови на дискусійному клубі (“Валдай”), а не на з’їзді партії – теж новинка порівняно з ХХ ст.» [10].

Треба підкреслити, що, крім видовища, зазначені ток-шоу пропонують і наочно ніби високий рівень вагомості обговорень, оскільки для участі в дискусії запрошуються відомі люди: експерти, політики, учені, діячі культури, які в Росії є визнаними авторитетами у своїх галузях. Під час обговорень на ток-шоу в режимі нон-стоп цілеспрямовано просувається ряд наративів, що мають конкретне спрямування: консолідація суспільства навколо особистості В. Путіна – «підняв Росію з колін»; месіанська роль Росії як лідера боротьби всіх «пригнічених» проти гегемонії Заходу й США, які намагаються підкорити решту світу; виправдання агресії проти України, оскільки «незалежна Україна це західний проєкт анти-Росії»; на території України Росія воює з НАТО тощо. «Російська пропаганда говорить про русофобію та дегуманізацію росіян. Проте ми розуміємо, що дегуманізацію росіян здійснює сама держава Росія, де в створеній квазіреальності відбувається підміна поняття гідності, бо життя росіянина не має жодної цінності в життєвих обставинах, що ми спостерігаємо» [3, с. 17].

Отже, російська пропагандистська машина з використанням інструментів епохи постправди протягом десятиліть конструювала реальність, у якій обмеження свободи слова, виборчих прав, зростання тиску силових структур на суспільство, політичні репресії, переписування конституції під потреби вождя пояснювалося безальтернативною необхідністю зміцнення владної вертикалі перед неминучою зовнішньою загрозою. У контексті цієї інформаційної політики і відповідно сконструйованої реальності консолідована відповідь світової спільноти на агресію проти України характеризувалася й продовжує характеризуватися російськими пропагандистами та політиками як русофобія, що має у своїй основі намагання знищити Росію.

Унаслідок активного використання інструментів постправди на тлі відсутності структурних перетворень в економіці, яка залишається переважно сировинною, величезної нерівності в економічному розвитку регіонів, що відбивається в диспропорції доходів і рівня життя, значна частина населення Російської Федерації втратила можливість конструк-

тивної самореалізації. Українські дослідники характеризують поточний соціально-психологічний стан російського населення таким чином: «...люмпенізоване суспільство, яке не має можливості реалізувати себе через соціальні ліфти, розглядає свою участь у війні як боротьбу зі світовим злом, як рятівника людства від нацизму, зрештою, це спосіб покращити свій соціальний статус» [3, с. 17].

Нечисленні й переважно поодинокі антивоєнні виступи росіян губляться в загальній байдужості більшості населення Росії або в псевдопатріотичному ентузіазмі, що надалі підігрується тією самою пропагандою та матеріально підтримується за рахунок захмарних для росіян з депресивних регіонів виплат військовим контрактникам і компенсацій родинам загиблих. Деякі спостерігачі, насамперед російські ліберали, намагалися представити масову втечу росіян закордон восени 2022 р. після оголошення мобілізації як вияв антивоєнного протесту. Проте, оскільки виїзд цих так званих протестантів ніяк не вплинув на практично відсутній масовий антивоєнний рух у середовищі російської діаспори, можна констатувати, що в переважній більшості ці люди є лише найбільш активною частиною тієї самої байдужої більшості, яка виключно намагалася втекти від потенційної загрози своєму життю.

Треба зазначити, що політейнмент навіть у його найбільш агресивному російському варіанті агітейнменту не вичерпує всіх можливостей інструментарію епохи постправди, що їх надає сучасний рівень комунікаційних технологій. Як ми вже зазначали вище, з появою соціальних мереж процеси вертикальної та горизонтальної суспільної взаємодії зазнають істотних змін. Вибухоподібне зростання обсягів контенту потребувало розроблення новітніх засобів оброблення інформації та її подальшого поширення, що, у свою чергу, сприяло розширенню інструментарію постправди, зокрема шляхом використання технічних можливостей соціальних мереж.

З метою збільшення кількості користувачів та отримання переваги в конкурентній боротьбі розробники соціальних мереж постійно працюють над удосконаленням інструментів аналізу вподобань та інтересів аудиторії, а потім створюють і поширюють контент уже з урахуванням зібраної інформації. У віртуальному світі формуються спільноти, учасники яких спілкуються між собою, впливають один на одного, виробляють і закріплюють певні стереотипи сприйняття світу. З огляду на це, розробники пропонують сучасні засоби оброблення інформації на кшталт розробленого професором психології Кембриджського університету О. Коганом мобільного додатка «This is your digital life» («Твоє цифрове життя»), за допомогою

яких створюються психологічні портрети окремих учасників або певної інтернет-спільноти.

Подібні методики оброблення і використання інформації отримали назву «таргетинг» (від англ. target – мета, що набула широкого поширення в рекламі). На основі аналізу інформаційного простору виробники реклами визначали певну цільову аудиторію конкретних товарів і найбільш ефективну форму подання інформації про товар з урахуванням їхніх інтересів. Таким чином, уже на цьому етапі спостерігачі отримали змогу запідозрити в цій методиці небезпеку маніпуляції свідомістю, але справжня проблема виникла тоді, коли таргетинг став частиною політичних піар-кампаній.

На сьогодні найбільш відомою з точки зору використання даних соціальних мереж у політичних інтересах є виборча кампанія 2016 р. 45-го Президента США Д. Трампа та заходи, пов'язані з організацією виходу Великої Британії з Європейського Союзу. Предметом політичних і навіть кримінальних розслідувань стала приватна британська компанія «Cambridge Analytica», що спеціалізується на аналізі даних з подальшим їх використанням в організації і проведенні виборчих кампаній у мережі інтернет. Основні претензії були з боку фейсбука щодо використання особистої інформації користувачів, отриманої без їхнього дозволу. Політичні опоненти, експерти й науковці, які досліджували проблему, у переважній більшості дійшли висновку, що під час виборчої кампанії в США та організації референдуму щодо Brexit відбувалися численні випадки маніпуляції, а відсутність дієвого механізму запобігання зловживанням інформацією із соціальних мереж свідчить, що політичний таргетинг зайняв своє місце в переліку інструментів конструювання реальності епохи постправди.

Не менш важливе місце серед інструментів конструювання реальності епохи постправди займають інтернет-тролі, які використовують специфічну форму комунікації «тролінг» – створення й поширення в соціальних мережах різноманітного провокаційного контенту. Спеціально підготовлені користувачі поширюють, як правило через анонімні або фейкові акаунти, дезінформацію пропагандистського характеру, що спрямована на підрив іміджу політичних сил або окремих політиків, дискредитацію їхньої діяльності, поширення «мови ворожнечі», ксенофобських наративів, формування в суспільній свідомості панічних настроїв тощо. Найбільшу пізнаваність, як інструмент політичного впливу, тролі отримали внаслідок розкриття діяльності російської «фабрики тролів».

Організація «Агенція інтернет-досліджень» зі штаб-квартирою в Санкт-Петербурзі була створена російським бізнесменом Є. Пригожиным. Разом

з активною пропагандистською й антиопозиційною діяльністю всередині Російської Федерації «фабрика» проводила широкомасштабні акції закордоном. Зокрема, російські тролі намагалися дискредитувати кандидата на пост Президента США Х. Клінтон, розпалювали внутрішньополітичну ворожнечу в країнах Європи й США, просували прокремлівські наративи щодо військових конфліктів у світі. Разом з розміщенням повідомлень на численних анонімних акаунтах «фабрика тролів» створювала фальшиві копії провідних західноєвропейських ЗМІ, де розміщувалися фейкові статті відомих журналістів, політичних оглядачів з відповідним маніпулятивно-пропагандистським змістом. За рахунок численних репостів, лайків під створеними фейковими повідомленнями, що їх генерували російські тролі, у соціальних мережах конструювалася хибна реальність популярності тих чи інших політиків або ідей, поширювалася брехлива інформація, транслиувалися певним чином емоційно забарвлені деструктивні думки. Унаслідок проведених розслідувань та визнання реальної загрози Європейський Союз, Японія, Велика Британія, Швейцарія ввели проти російської Агенції інтернет-досліджень санкції, а США висунули, крім того, кримінальні звинувачення проти організації і її керівництва.

З розвитком інформаційних технологій триває істотне зростання ефективності застосування інструментів конструювання реальності. Глобальні соціальні мережі формують великі спільноти, істотно прискорюють і спрощують обмін інформацією, у результаті відносна легкість ствердження постправди як єдиної правильної версії реальності вписується в теорію спіралі мовчання німецької соціолога й політолога Е. Ноель-Нойман. Виходячи з названої теорії масової комунікації, людина схильна утримуватися від висловлювання своєї думки, якщо відчуває, що перебуває в меншості [4, с. 130]. Отже, наративи, що масово транслиуються за допомогою телекомунікаційних засобів, набувають ваги загальноновизнаних більшістю членів спільноти інтерпретацій буття, які людина або добровільно сприймає, або з якими мовчки погоджується. Таким чином, створюється інформаційна бульбашка сконструйованої реальності, яка здатна відсікати цілі суспільства від об'єктивного світу, впливати на прийняття й підтримку політичних рішень, що вже має глобальні наслідки.

Висновки. Розвиток інтернет-технологій, удосконалення засобів комунікації, створення глобальних соціальних мереж істотно вплинули на традиції та методи інформаційного виробництва. Зростаюча комерціалізація політичних медіа в сукупності з наявною кризою демократії, що виявляється в зростанні популізму та реінкарнації авторитаризму

у світі, актуалізували явище «постправди», коли в боротьбі за прихильність електорату й досягнення політичних цілей правда стає неважливою, а мета та ефективність її досягнення виправдовує брехню. Можливість більш-менш відкритого нехтування або маніпулювання фактами, що відкрилася з настанням епохи постправди, сприяла масовому поширенню явища конструювання реальності з метою досягнення політичних цілей. Провідну роль у наборі інструментів конструювання реальності відіграє політейнмент. Подання інформації, що відбувається у форматі ток-шоу, перетворюється на видовище, у якому емоції переважають над логікою, а харизма спікерів, які цілеспрямовано формують уявну картину світу, панує над об'єктивною реальністю. Удосконалення сучасних засобів оброблення інформації в сукупності з використанням соціальних мереж у політичній боротьбі доповнило інструментарій конструйованої реальності методикою політичного таргетингу, що дає змогу виокремлювати цільові аудиторії політичного впливу та розробляти й цілеспрямовано поширювати адресно орієнтовану інформацію в найбільш сприятливій для конкретних користувачів формі. Оборотною стороною відкритості соціальних мереж і простоти реєстрації нових користувачів став ще один інструмент конструювання реальності епохи постправди – інтернет-тролі. Російська «фабрика тролів» протягом останніх років активно створювала різноманітні фейкові акаунти, які здійснювали тролінг політичних діячів, поширювали провокаційний контент з метою впливу на внутрішньополітичне життя окремих країн та уявлення користувачів глобальних соціальних мереж щодо геополітичних проблем у світі. З огляду на зазначені виклики, актуальним є дослідження теоретичних підвалин створення ефективних моделей нейтралізації деструктивного впливу інструментів конструювання реальності епохи постправди.

Список бібліографічних посилань

1. Крикун В. Постправда: сутність та перспективи. *Людинознавчі студії : зб. наук. пр. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Філософія*. 2020. Вип. 41. С. 213–227. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.15>
2. Лизанчук В. Журналістська правда і постправда в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 323–334. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.10015>
3. Гайналь Т., Кучера І., Білоус С. Епоха постправди: фактори виникнення

і виживання. *Акт. проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 36. С. 15–20. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1104>

4. Висоцький О. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. *Грані*. Т. 21. № 10. 2018. С. 128–133. <https://doi.org/10.15421/1718138>

5. Закірова С., Закіров М. Інфотейнмент як вид новітньої технології комунікації: постановка проблеми. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 55. С. 204–219. <https://doi.org/10.15407/np.55.204>

6. Лютий Т. Кінець прекрасної епохи. У кожного своя правда. *Dsnews.ua* : вебсайт. URL: <http://www.dsnews.ua/society/kinets-prekrasnoyi-epohi-vkozhnogo-svoya-post-pravda-19112016180000> (дата звернення: 01.11.2023).

7. Візниця Ю. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіа-комунікаційному просторі. *Соціальні технології: акт. проблеми теорії та практики*. 2019. Вип. 83. С. 93–101.

8. Закіров М. Постправда: деякі аспекти феномену і російська агресія. *Б-ка. Наука. Комунікація. Акт. питання збереження та інноваційного розвитку наук. б-к* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). 2023. С. 358–361. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>

9. Закіров М. Політейнмент як інструмент комунікації епохи постправди. *Соц. комунікації в умовах глобалізац. процесів: стан, тенденції, перспективи* : зб. тез за матеріалами Міжнар. наук. конф. (Тернопіль, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 16–17 черв. 2023 р.). Тернопіль, 2023. С. 7–8.

10. Лангобард. Агйтеймент. *LiveJournal*. URL: <https://langobard.livejournal.com/9495856.html> (дата звернення: 01.11.2023).

References

1. Krikun, V. (2020). Postpravda: sutnist ta perspektyvy [The essence and prospects of post-truth]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats. Serii: Filozofia – Human Studies: a Collection of Scientific Articles. Series of Philosophy, 41*, 213–227 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.15>

2. Lyzanchuk, V. (2019). Zhurnalistska pravda i postpravda v konteksti hibrydnoi viiny Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Journalistic truth and post-truth in the context of the Russian Federation hybrid war against Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Zhurnalistyka – Visnyk of the Lviv University. Series: Journalism, 45*, 323–334 [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.10015>

3. Hainal, T., Kuchera, I., Bilous, S. (2022). Epokha postpravdy: faktory vynyknennia i vyzhyvannia [The PostTruth Era: the Factors of Appearance and Survival]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current Problems of Philosophy and Sociology*, 36, 15-20 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1104>
4. Vysotskyi, V. (2018). Postpravda: kontseptualni ta prakseolohichni vymiry [Post-truth: conceptual and praxiological dimensions]. *Grani – Facets*, 21(10), 128-133 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15421/1718138>
5. Zakirova, S., Zakirov, M. (2019). Infoteinment yak vyd novitnoi tekhnologii komunikatsii: postanovka problemy [Infotainment as a Kind of the Latest Communication Technology: Problem Statement]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 55, 204-219 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.55.204>
6. Liutyi, T. (2016). Kinets prekrasnoi epokhy. U kozhnogo svoia pravda [The end of a beautiful era. Everyone has own version of truth]. *Dsnews.ua* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.dsnews.ua/society/kinets-prekrasnoyi-epohi-vkozhnogo-svoia-post-pravda-19112016180000>
7. Viznytsia, Y. (2019). Problemy doslidzhennia fenomenu «postpravda» v mediakomunikatsiinomu prostori [The Problems of the Reseach of the Post-Truth Phenomenon in Media Communication Space]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social Technologies: Current Problems of Theory and Practice*, 83, 93-101 [in Ukrainian].
8. Zakirov, M. (2023). Postpravda: deiaki aspekty fenomenu i rosiiska ahresiia [Post-truth: some aspects of the phenomenon and Russian aggression]. Proceedings from *Library. Science. Communication. Current issues of conservation and innovative development of scientific libraries '23: Mizhnarodna naukova konferentsiia (3-5 zhovtnia 2023 r.) – International Scientific Conference* (pp. 358-361). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>
9. Zakirov, M. (2023). Politeinment yak instrument komunikatsii epokhy postpravdy [Polytainment as a communication tool of the post-truth era]. Proceedings from *Social communications in the context of globalization processes: state, trends, prospects '23: Mizhnarodna naukova konferentsiia (16-17 chervnia 2023 r.) – International Scientific* (pp. 7-8). Ternopil [in Ukrainian].
10. Langobard. Ahyteiment [Agitainment]. *LiveJournal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://langobard.livejournal.com/9495856.html>

Стаття надійшла до редакції 03.11.2023.

Marat Zakirov,

Dr. Sci. (Political Science), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovmarat65@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>

Web of Science Researcher ID: AAF-6246-2020

Communication Tools for Constructing Reality of the Post-Truth Era

An analysis of communication tools for constructing reality, which are actively used in the post-truth era, is carried out. The influence of information technologies on the evolution and quality of modern media is highlighted and the role of social networks is defined. Features of communication tools of the post-truth era are determined. The role of modern communication technologies in shaping the political consciousness of society is revealed. The commercialization of political media, the growth of populism and the reincarnation of authoritarianism have actualized the phenomenon of «post-truth». In the struggle for electoral support and the achievement of political goals, the truth becomes unimportant, and the purpose and effectiveness of its achievement justify lies. The possibility of open disregard or manipulation of facts in the post-truth era contributed to the mass spread of constructing reality phenomenon in order to achieve political goals. Polytainment plays a leading role in the set of tools for constructing reality. The presentation of information that takes place in the format of a talk show turns into a spectacle, and the charisma of speakers who purposefully shape an imaginary picture of the world, dominates over objective reality. The improvement of modern means of information processing has supplemented the toolkit of constructed reality with the technique of political targeting. Internet trolls occupy an important place among the tools for constructing post-truth era reality. The most famous Russian «troll factory» distributed provocative content with the aim to influence either domestic political life of certain countries or perception of users of global social networks regarding geopolitical problems in the world.

Keywords: communication, post-truth, social networks, construction of reality, political consciousness.

Марія Кушнарьова,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: mariakushn8@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

ІНСТИТУТ ПЕРШОЇ ЛЕДІ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Працю присвячено висвітленню стану інституту першої леді в Україні. Констатовано вкрай незадовільний стан наукового розроблення українськими науковцями питань, пов'язаних з діяльністю перших леді. Подано стислий огляд формування інституту першої леді нашої держави та діяльності жінок цього статусу від здобуття Україною незалежності в контексті закордонного досвіду. Наголошено на чинниках, які уповільнювали поступальний розвиток цієї важливої складової інституту президентства в Україні як такого. Особливу увагу приділено діяльності нинішньої першої леді України О. Зеленської та трансформації, якої її діяльність у цьому статусі зазнала після початку повномасштабного російського вторгнення.

Автор робить спробу виокремлення проблем, спричинених насамперед непродуктивністю інформаційної політики та відсутністю інституційного оформлення діяльності першої леді України, які негативно впливають на реєстрацію українським суспільством її діяльності, та пропонує шляхи їх подолання.

Ключові слова: перша леді, перша леді України, О. Зеленська, інформаційна політика, український інформаційний простір, культурна дипломатія, гуманітарна політика.

Інститут першої леді у світі сформувався понад 100 років тому і за цей час став невід'ємною складовою суспільно-політичного життя переважної більшості країн світу. Помітним виходом жінок на політичну арену позначилося ХХ ст., особливо ХХІ ст., а також посиленням уваги до питань гендерної рівності, що сприяло тому, що перша леді з протокольного доповнення до свого чоловіка перетворилася на дедалі помітнішу постать публічного й політичного життя. Громадський інтерес до діяльності дружини керівника держави зростає, постать його дружини привертає

до себе увагу громадськості та ЗМІ, її визнають важливим чинником популярності іміджу як її чоловіка-політика, так і всієї країни. Більше того, реальними стали випадки, коли перші леді із часом розпочинали власну активну політичну діяльність.

В Україні інститут першої леді досі перебуває на стадії становлення. Утім, трагічні події, пов'язані з російським повномасштабним вторгненням, помітно пожвавили громадське життя українців, одним з проявів цього можна вважати активізацію діяльності першої леді держави. В інтересах демократизації та модернізації українського суспільства перетворити цей сплеск на постійну ознаку та рису життя нашої країни. Це передбачає проведення аналізу як нинішнього стану інституту першої леді в Україні, так і перспектив його подальшого розвитку.

Тому **мета** запропонованого дослідження – визначення чинників, які ускладнюють повноцінну діяльність інституту першої леді в Україні, що – доповнене стислим аналізом діяльності теперішньої першої леді України О. Зеленської – дасть змогу окреслити перспективні напрями становлення цього інституту в Україні.

Об'єктом дослідження є діяльність перших леді України від 1991 р. з переважним акцентом на діяльності дружини діючого Президента В. Зеленського, з огляду на вже сформовану світову практику.

Процес дослідження ґрунтувався на **теоретичних засадах і методологічних принципах** історизму та об'єктивності, системного підходу, відбувався з використанням загальнологічних методів і прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення тощо), які застосовувалися в поєднанні з контент-аналізом та компаративним методом.

Стан наукового розроблення проблеми в Україні на сьогодні можна вважати незадовільним. Почасти це є логічним наслідком згаданої вище несформованості інституту першої леді в Україні. Помітний масив досліджень діяльності першої леді створений ученими США, але поскільки вони фокусуються, що природно, на аналізі практики своєї країни, а контекст подій у США та Україні дуже відрізняється, постільки українські дослідники можуть їх використовувати або методологічно, або при порівняльному аналізі. Тому дослідники інституту першої леді в Україні можуть залучати вкрай невелику кількість розробок, зокрема праці В. Чекалюк [1], І. Бондар [1], Х. Буцко [2], через що відповідно зростає ступінь використання матеріалів ЗМІ.

Виклад матеріалу. «Посада» першої леді як така виникла й оформилася в США у XIX ст., поступово явище першої леді поширилося на більшість країн світу. Великою мірою це сталося через необхідність виконання

церемоніально-протокольних обов'язків: поскільки дипломатичний протокол формувався в час, коли переважна більшість країн були монархіями й монархами були знову-таки переважно чоловіки, постільки чоловіка мала супроводжувати дружина.

Цей до певної міри декоративний імідж першої леді істотно змінили події Другої світової війни, коли з різних причин дві перші леді – Е. Рузвельт і К. Черчилль – не тільки виконували важливі політичні доручення їхніх чоловіків, а й показали себе самостійними діячками.

Одразу після закінчення війни в Аргентині виник феномен Е. Перон, яка завдяки своїй діяльності з охорони здоров'я громадян, поліпшення системи освіти та перемозі в боротьбі за надання жінкам права голосу, розпочавши публічну діяльність у статусі першої леді, закінчила її, на жаль, занадто рано, у статусі національної героїні, улюблениці свого народу, якій в Аргентині присвячено музеї і в пам'ять якої досі відбуваються різноманітні заходи.

Загальна демократизація суспільного життя, посилення руху за права жінок та певною мірою утвердження ЗМІ в статусі «четвертої влади» наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. сприяли посиленню уваги громадськості до перших леді. Із часом сформувалася певна модель її діяльності, яка в найзагальніших рисах передбачає не тільки супровід свого чоловіка під час офіційних візитів та зустрічей, а й опікування певними галузями соціального життя. Зокрема, ініціативи Н. Рейган було спрямовано на боротьбу з наркоманією серед молоді. Б. Буш займалася подоланням неписьменності; Г. Клінтон – розв'язанням проблем охорони здоров'я; Л. Буш – освіти; М. Обама – надлишкової ваги дітей тощо. Великою мірою вибір пріоритетної сфери діяльності першої леді визначають особистий досвід та інтереси. Зокрема, професійні освітанки Д. Байден і Б. Макрон передбачувано сфокусувалися на проблемах освіти, а лікар М. Порошенко – на інклюзивній освіті дітей.

Свідченням на користь важливості діяльності та постаті першої леді є те, що деякі перші леді (Г. Клінтон, С. Ганді) із часом розпочинали власні політичні проекти, а, наприклад, Й. Квасневська, за яку, відповідно до соціологічних опитувань, у 2010 р. готові були проголосувати 57% поляків-виборців [9], цілком могла би його розпочати.

На статус та імідж першої леді впливають найрізноманітніші чинники, зокрема певні національні традиції, що сформувалися. Зокрема, дружини прем'єр-міністрів Великої Британії не провадять масштабної діяльності в традиційних для перших леді сферах, оскільки в цій країні цим займаються представники королівської родини. М. Алієва, дружина Прези-

дента Азербайджану І. Алієва, і П. Ліюань, дружина керівника Китаю Сі Цзіньпіна, поширили традицію перших леді на східні країни, причому завдяки вдалому іміджу та вибудованій діяльності вони швидко завоювали симпатії як громадян власних країн, так і міжнародної спільноти.

В Україні донедавна мала місце певна неактуальність інституту першої леді, визначена принаймні трьома чинниками. Першим є притаманні українському суспільству патріархальні настрої, що дало змогу українському політику В. Чепинозі стверджувати, що пострадянські люди не готові до інституту першої леді [13]. Другим чинником можна вважати тяглість певних традицій, що виникли в радянський період, коли керівник держави просто не мав дружини (Й. Сталін після 1932 р.) або ж жінки були демонстративно неpubлічними особами (за єдиним винятком Р. Горбачової).

Третім чинником є те, що після здобуття незалежності діяльність перших леді України мала спорадичний або, радше, пунктирний характер. Зокрема, А. Кравчук, дружина першого Президента України, воліла під час каденції свого чоловіка не з'являтися на публіці, продовжуючи працювати викладачкою та опікуючись родиною, що призвело до того, що українці навіть не знали, як вона виглядає.

Натомість дружину другого Президента Л. Кучму громадяни знали «на обличчя», вона виступала на публічних заходах, давала інтерв'ю. Але, хоча вона була почесним президентом Національного фонду соціального захисту матері та дитини «Україна – дітям», підтримувала паралімпійську збірну країни, очолювала опікунську раду Благодійного фонду «Надія і добро», була спеціальним послом ЮНЕСКО в справах допомоги молодим талантам, переважна більшість українців її діяльність майже не запам'ятала.

К. Ющенко очолювала спостережну раду Міжнародного благодійного фонду «Україна 3000», який надавав активну підтримку Національному музею «Меморіал пам'яті жертв Голодоморів в Україні». Однак українцям дружина третього Президента України запам'яталася переважно як ініціатор проекту «Дитяча лікарня майбутнього», відтак як особа прямо причетна до гучного скандалу. Отже, її популярність, попри всі спроби поширення її образу як відданої дружини та турботливої матері, наприкінці каденції її чоловіка мала доволі негативне забарвлення.

Л. Янукович, як і А. Кравчук, була абсолютно неpubлічною особою. Але щодо дружини В. Януковича в українців склалося враження, що її відсутність у публічному просторі є не реалізацією її особистого бажання, як у дружини Л. Кравчука, а наслідком «історичної» фрази про «наколоті апельсини» та деяких інших подібних оригінальних висловлювань. Це разом з імовірно проблемами в подружньому житті призвело до того,

що Л. Янукович мешкала в Донецьку як приватна особа. Її діяльність як дружини першої особи держави полягала виключно в головуванні в Благодійному фонді «Від серця до серця», про що переважна більшість українців навіть не здогадувалася.

М. Порошенко була першою дружиною Президента України, яка підійшла до виконання своїх обов'язків системно. Крім супроводжування свого чоловіка під час міжнародних візитів, свідомої підтримки українських дизайнерів шляхом появи на публічних заходах у створеному ними вбранні, проведення ранкової зарядки на телеканалі «Україна», промоції родинних цінностей (випікання разом із своїми меншими дітьми великодніх пасок), вона очолювала Благодійний фонд П. Порошенка та Український культурний фонд. Дружина п'ятого Президента України пішла шляхом згаданих вище перших леді США та за пріоритетний напрям своєї діяльності обрала інклюзивну освіту.

Огляд діяльності перших леді України та порівняння з діяльністю перших леді Польщі дали можливість українській дослідниці І. Бондар зробити висновок про вражаючу схожість розвою цього явища у двох країнах, яка полягала в згаданому вище пунктирному типі, що виникав унаслідок чергування періодів помітної активності першої леді та періодів, коли ця активність мало не замирала [1, с. 39]. Таку мало не ідентичність конфігурації процесів формування інституту першої леді у двох країнах можна пояснити насамперед спільністю історичного шляху та схожістю національно-культурної парадигми, характерних для двох народів, тривалим пануванням соціалістичних настанов, складнощами процесів державотворення тощо.

Дружина шостого Президента України В. Зеленського спочатку, тобто після обрання її чоловіка Президентом України, також пішла традиційним для перших леді шляхом, обравши як напрям своєї діяльності реалізацію політики безбар'єрності, протидію домашньому насильству та реформу дитячого шкільного харчування.

Але з початком російського вторгнення в Україну діяльність і функції першої леді зазнали відчутних змін. Насамперед тому, що Президент України з багатьох міркувань не мав можливості здійснювати закордонні візити (перший закордонний візит під час війни В. Зеленський здійснив у грудні 2022 р. до США), його дружині О. Зеленській довелося стати посланцем і голосом Президента, самостійно здійснюючи важливі дипломатичні місії. З іншого боку, з початком війни стався потужний сплеск інтересу до України, відповідно, до її керівництва, тому українській першій леді довелося стати одним з найпомітніших комунікаторів, поширюючи світом інформацію про війну та стан українців. Крім того, з початком війни

набули великої актуальності гуманітарні питання, причому як в Україні, так і закордоном, зокрема пов'язані з біженцями. Усі ці чинники вплинули на діяльність української першої леді.

Наявна у відкритих джерелах інформація дає змогу, крім згаданих вище, виокремити такі напрями діяльності дружини Президента України О. Зеленської під час російського вторгнення:

1. Опікування сферою охорони здоров'я (створення Фундації О. Зеленської для реалізації заходів з відбудови медичних закладів, придбання медичного обладнання, сприяння протезуванню українців, організації лікування та відпочинку українських дітей закордоном тощо).

2. Ініціатива й участь у створенні Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, популяризація й промоція серед українців питань психічного здоров'я.

3. Дипломатичний напрям (численні візити до інших країн, виступи на різноманітних заходах тощо).

4. Комунікаційний напрям: комунікація з першими леді світу, діями гуманітарної сфери тощо; численні інтерв'ю світовим ЗМІ.

5. Популяризація української книги (проект «Книжки без кордонів»; проект «Українська книжкова полиця» тощо).

6. Започаткування українських аудіогідів у музеях світу (кількість аудіогідів українською станом на листопад 2023 р. сягнула понад 70 у понад 40 країнах).

Уся ця масштабна робота вивела О. Зеленську з того «затінку», у якому вона перебувала до початку вторгнення, перетворивши її на одну з найупізнаваніших постатей українського та навіть світового медіапростору, що можна вважати позитивною ознакою формування в Україні дієвого інституту першої леді.

З іншого боку, попри неодноразові згадки про культурну дипломатію в інтерв'ю першої леді наразі складно вважати її діяльність успішною саме в цій сфері. Українські аудіогіди та українські книжки для українських біженців – це, безумовно, дуже корисні та своєчасні заходи, але їх складно розглядати як прояви культурної дипломатії, яка передбачає насамперед презентацію культури власної країни закордонній громадськості. З огляду на це станом на сьогодні культурна дипломатія в діяльності першої леді представлена доволі мінімалістично, тому відкриття за сприяння першої леді представництва Українського інституту в Парижі (листопад 2023 р.) є, за великим рахунком, першою такою акцією.

Також, виходячи з викликів, пов'язаних з російським вторгненням, перша леді могла б ініціювати загальнонаціональний проект, присвячений

жінкам під час війни. На жаль, кричущі недоліки інформаційної політики призвели до того, що наразі у свідомості переважної більшості українців жінки, що захищають Україну, асоціюються виключно з Тайрою, Пташкою та Емеральд. Якщо ж парамедик Тайра є справді достойною представницею українського жіноцтва, то натхнення роздмухування українськими ЗМІ скандальної відомості Емеральд не тільки не сприяє, а більше шкодить образу української жінки, який складається в очах громадськості. Натомість жінки, які справді достойні бути українськими героїнями, мало кому відомі. Перша леді якраз могла б, використовуючи свої можливості та досвід, сприяти запуску потужної інформаційної кампанії, покликаної ознайомити українців з подвигами й діяльністю українських жінок під час війни.

Українська дослідниця Х. Буцко справедливо зазначила, що ступінь і якість уваги громадян країни до діяльності їхньої першої леді можна вважати опосередкованим «маркером панівної дискусії в країні щодо гендерної рівності та ідейно-політичних течій (консерватизму та лібералізму)» [2, с. 3].

Очевидно, що рецепція першої леді України громадянами нашої країни великою мірою залежить від висвітлення її діяльності українськими ЗМІ. На думку фахівців політичної реклами Т. Белл і Б. Інґем, першу леді не треба любити – завдання іміджмейкерів полягає в тому, щоб досягти поваги й доброго ставлення до неї серед громадськості [11, с. 112], а повага та добре ставлення є великою мірою результатом адекватного інформування про те, що перша леді робить.

Офіційним джерелом інформації щодо діяльності О. Зеленської є сторінка «Дружина Президента» на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України [4]. Попри очікування, навіть там діяльність першої леді певний час, приблизно до вересня 2022 р., з незрозумілих причин не отримувала належного представлення, і навіть на сьогодні воно не є повним. До того ж показовим є те, що сторінку першої леді не представлено в межах сайту окремо, а є лише підрозділом «Новин», що ускладнює пошук інформації користувачами. Додатковим чинником, що не сприяє виробленню в користувача цілісного уявлення про діяльність Президента України та його дружини, а дослідну роботу взагалі майже унеможливило, є те, що наявна на сайті Президента України інформація як про діяльність безпосередньо Президента, його укази, так і відповідно про діяльність дружини Президента охоплює виключно останній астрономічний рік.

З огляду на це помітно збільшується роль ЗМІ в ознайомленні українців з діяльністю першої леді. За підрахунками Х. Буцко, у 2019–2020 рр. у 72% медіатекстів згадувалися зовнішні атрибути О. Зеленської (одяг,

аксесуари, зачіска тощо), а її активність у соціально значущих питаннях лише в 43 % проаналізованих матеріалів, причому більше половини стосувалася реформи шкільного харчування [2, с. 66, 68]. Таким чином, засоби масової інформації, або наслідуючи певні традиції, започатковані західними ЗМІ, або з політичних міркувань, або просто з недалекоглядності, формують образ першої леді України насамперед як особи, яка виконує церемоніально-декоративні функції та функції турботливої матері, що, звичайно, є справою хорошою, але створює вкрай неадекватне уявлення про діяльність О. Зеленської.

Це суперечить позиції та прагненням безпосередньо дружини Президента України. Зокрема, ще в серпні 2021 р. О. Зеленська зауважила: «Якщо раніше перших леді часто сприймали як яскравий протокольний додаток до глави держави, то зараз усі нарешті бачать, що це самостійні й самодостатні, упевнені особистості. Не об'єкт для пліток та обговорення, а реальна сила. М'яка, але сила. Якщо раніше темами суспільної дискусії частіше були наші сукні та зачіски, то тепер дедалі частіше говорять про сферу безбар'єрності, рівних можливостей, доступу до всіх медичних послуг, захист довкілля тощо» [8].

З початком повномасштабного вторгнення фокус уваги ЗМІ дещо змістився, особливо упродовж першого півроку. Принаймні тоді українським ЗМІ було не до того, аби звертати увагу, що одягла О. Зеленська, наприклад, виступаючи перед Конгресом США, у Страсбурзі на засіданні Європарламенту чи на сесії Генеральної Асамблеї ООН (липень – вересень 2022 р.). Після того як екзистенційна загроза Києву стала не такою гострою, ЗМІ знову повернулися до проблеми «суконь та зачісок» начебто з патріотичних міркувань турботи про українських виробників [10]. Якщо спробувати приблизно вирахувати співвідношення, згадане Х. Буцко, то частка повідомлень, які стосуються конструктивних дій першої леді держави упродовж останнього року, безперечно, зросла, але все одно на підставі повідомлень українських ЗМІ зробити чіткий висновок про те, що діяльність О. Зеленської є проявом «м'якої сили», наразі дещо складно.

Безперечно, це можна вважати окремим проявом загальної несформованості інформаційної політики української влади, що, з огляду на складні обставини, у яких перебуває наша країна, є дивним і навіть до певної міри небезпечним, адже вибудоване та осмислене інформування громадськості про діяльність дружини Президента могло би сприяти як укріпленню позицій діючого Президента, так і посиленню згуртованості українського суспільства, натомість хиби презентації влади в інформаційному просторі країни можуть призвести до посилення песимістичних настроїв,

розчарування, сформувати уявлення про демагогічну природу влади, нецільове використання бюджетних коштів тощо.

Одним із способів поліпшити ступінь поінформованості українців про діяльність дружини Президента може бути переформатування представлення її на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України. Принаймні діяльність дружини Президента вочевидь заслуговує на окремий розділ на сайті. Замість новин, які інформують про те, що вже було здійснено, відповідно у зворотно-хронологічному порядку варто було б перейти до структурування актуальної інформації за тематичною ознакою на кшталт того, як це подається на сторінці, наприклад, Д. Байден [14]. Безперечно, варто було б також хоча б певною мірою змінити акценти під час висвітлення діяльності О. Зеленської українськими ЗМІ.

Зазначені проблеми стосовно як такого інституту першої леді України мають переважно інструментальний характер. Але є також і проблеми засадничі, які важать набагато більше, причому не тільки у випадку О. Зеленської, оскільки стосуються будь-якої особи, яка обійматиме цю почесну неофіційну посаду в майбутньому.

Статус першої леді у всьому світі є невизначеним. Це має свої переваги та недоліки. Переваги полягають у тому, що через відсутність чітко визначених офіційних приписів, зазвичай, як впливає з поданого вище стислого огляду діяльності перших леді України та інших країн, окреслюючи свою майбутню діяльність, дружина першої особи держави виходить з персональних уявлень і преференцій, що додає її діяльності певного особистісного, навіть інтимного забарвлення. З іншого боку, на думку експерта Л. Волинець, у цьому є прихована небезпека, оскільки «після завершення каденції Президента і відходу першої леді від справ розвиток у сфері, якою вона опікувалася, стає менш активним або й зовсім зупиняється». Тому «перша леді може займатися багатьма проблемами, але не перебирати на себе повноваження того чи іншого напрямку, яким повинна опікуватися держава», хоча, як визнає експерт, «коли перша леді займається певною проблемою, це шалено прискорює її розв'язання» [7]. З нею погоджується керівник Українського інституту В. Шейко, який вважає, що «статус першої леді є важливим “ключем”, який допомагає відкрити багато дверей» [7].

Також недоліком є те, що відсутність офіційної посади призводить до відсутності визначеного фінансування, штату співробітників тощо. Зокрема, та ж О. Зеленська вважає, що «в Україні було б досить відокремити декілька працівників Офісу Президента, які офіційно супроводжували б діяльність першої леді. Зараз мені періодично допомагають. Але ці люди залишаються співробітниками Офісу Президента, я не можу розраховувати

на весь їхній час» [6]. Якщо в Білому домі є Офіс першої леді з визначеним штатом, то в інших країнах цього немає, як і заробітної плати в першій леді. Саме тому Й. Квасневська говорила: «Ви не уявляєте, який обсяг роботи виконує перша леді, і це неправильно, що вона не отримує заробітної плати» [13].

Реакцію громадськості на подібні пропозиції легко передбачити – платники податків налаштовані проти марнотратства влади. Тому, наприклад, коли М. Трамп помітно скоротила штат своїх помічників, американська громадськість не могла це не оцінити. Навіть Ж. Кеннеді, хоча й була улюбленицею американців, проте, кохаючись у дорогому вбранні, мусила делегувати почесний обов'язок платити за нього своєму тестеві [11, с. 113].

Спробу врегулювати статус першої леді здійснив Президент Франції Е. Макрон у 2017 р., запропонувавши офіційно заснувати посаду першої леді, ухвалити її статус і виділяти на неї окремі кошти з бюджету. За короткий час петиція проти цієї новачки набрала величезну кількість підписів і в результаті Б. Макрон не отримала ні зарплати, ні фінансування, хоча її роль та завдання були визначені «Хартією прозорості».

Президент України В. Зеленський теж у червні 2020 р. висловив думку про те, що «проблема в тому, що немає законодавства, яке регулює інститут першої леді. (...) У першій леді, принаймні в майбутньому, повинні бути обов'язки. Тоді люди, обираючи президента, розумітимуть, що робитиме перша леді» [5]. Досить обережне ставлення до цієї ідеї висловив адвокат О. Дульський: «Будь-який закон не зможе повністю врегулювати ці правовідносини, тому що дружина Президента є вільною людиною й обмежувати її законом не можна. Вона не є чиновником, а це означає, що вона може робити все, що не заборонено законом, як для людини. І обмежити, наприклад, що вона може займатися тільки благодійністю та міжнародними візитами й самітами, це неправильно. Закон же не врегулює всі питання» [3]. Натомість колишня прессекретар М. Порошенко І. Битюк вважає, що «дуже важливо сьогодні думати не стільки про статус першої леді, як про її імідж, ... і більше акцентувати увагу на тих проєктах, яким би українці довіряли. Тому що неможливо на законодавчому рівні закріпити довіру й повагу громадян – це можна тільки заслужити щоденною працею» [12]. З одного боку, із цим важко не погодитися, з іншого – аби праця була ефективною, вона мусить бути добре організованою, можливо, тому є сенс відатися до якихось новачок законодавчого характеру.

Висновки. Інститут дружини президента в сучасному світі є своєрідним маркером рівня демократизації, лібералізму, відкритості країни. Попри

те що в Україні він досі перебуває на стадії формування, українські перші леді згенерували певний позитивний досвід, що може правити за точку опертя для майбутніх перших леді України.

Діяльність нинішньої першої леді О. Зеленської внаслідок різних чинників є активною та багатовекторною. У період від набуття статусу першої леді та до початку російського вторгнення її основними напрямками були боротьба з домашнім насильством, запровадження принципу безбар'єрності, реформа шкільного харчування. Тепер до них додалися підтримка сфери охорони здоров'я, ініціатива та участь у створенні Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, промоція української книжки, дипломатична діяльність, встановлення та розбудова посиленої комунікації з іншими першими леді, публічними особами, громадськістю. Станом на тепер дещо мінімізованими виглядають зусилля української першої леді в галузі культурної дипломатії. Також дружина Президента воюючої країни могла би докластися до популяризації та розроблення теми українських жінок на війні, яка наразі вкрай незадовільно висвітлюється в українському інформаційному просторі.

Також не можна вважати ефективним висвітлення діяльності першої леді України в українських медіа, що відповідно негативно впливає на ступінь обізнаності українського суспільства з її діяльністю. Змін потребують як фокус інформаційних матеріалів, їхня кількість, тематична спрямованість, так і спосіб подання матеріалу на сайті офіційного представництва Президента України.

Діяльність першої леді в Україні через своє очевидне велике значення для гуманітарної сфери нашої країни та її іміджу потребує бодай якогось інституційного оформлення, принаймні утворення відповідного невеликого структурного підрозділу в межах Офісу Президента, співробітники якого могли би допомагати першій леді у її діяльності, сприяючи таким чином підвищенню її продуктивності.

Список використаних джерел

1. Бондар І. Перша леді Польщі як громадський діяч і «культурний дипломат». *Травневі студії: історія, міжнародні відносини* : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. 2020. Вип. 5. Вінниця. С. 37–41.
2. Буцко Х. В. Репрезентація образу першої леді Олени Зеленської в instagram та онлайн-медіа українських медіа. Київ : НаУКМА, 2020. 89 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8868ad11-87b8-42ba-a7af-22a3fc3b291c>
3. Врегулювати статус «першої леді» треба, але без обмеження її прав, –

юрист Дульський. *Укр. новини*. URL: <https://ukranews.com/ua/news/708047-zakon-pro-pershu-ledi-ne-vregulyuye-vsi-obov-yazky-ta-prava>

4. Дружина Президента. *Офіц. інтернет-представництво Президента України* : вебсайт. URL: <https://www.president.gov.ua/news/wife>

5. Зеленський хоче прописати у законодавстві обов'язки першої леді. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/zelenskiy_hoche_propisati_u_zakonodavstvi_obovyazki_pershoyi_ledi_n1503314

6. Олена Зеленська про саміт перших леді, кросівки у Версалі та дипломатію м'якої сили. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/politics/489703-elena-zelenskaya-intervyu>

7. Перша леді країни. Чим займається дружина Президента Олена Зеленська. *hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/persha-ledi-krayini-chim-zajmayetsya-druzhina-prezidenta-olena-zelenska>

8. Перші леді та джентльмени можуть вирішувати питання, на які у президентів бракує часу – Зеленська. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3302706-persi-ledi-i-dzgentlmeni-mozut-virisivati-pitannya-na-aki-u-prezidentiv-brakue-casu-zelenska.html>

9. Поляки хочуть в президенти дружину Квасневського. *Tochka.net*. URL: <https://news.tochka.net/ua/11101-polyaki-khotyat-v-prezidenty-zhenu-kvasnevskogo>

10. Тільки українські бренди: розглядаємо гардероб Олени Зеленської під час візиту до США. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/tilki-ukrayinski-brendi-rozglyadayemo-garderob-oleni-zelenskoyi-pid-chas-vizitu-do-ssha-2417233.html>

11. Чекалюк В. Роль першої леді у формуванні іміджу держави за допомогою ЗМІ. *Наук. зап. Ін-ту журналістики*. Т. 59. 2015. квіт. – черв. С. 110–117.

12. Чим займається перша леді і чи потрібно законодавчо закріпити її статус – відповідає експресекретарка Марини Порошенко. *НВ*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/persha-ledi-istoriya-chim-zajmayutsya-druzhini-prezidentiv-i-chi-potribno-ce-zakripiti-v-zakoni-ekspert-50093241.html>

13. «Чоловіку раджу, президенту – ніколи». Публічне та приховане життя першої леді Олени Зеленської. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54237801>

14. Dr. Jill Biden. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/administration/dr-jill-biden>

References

1. Bondar, I. (2020). Persha ledi Polshchi yak hromadskyi diiach i «kulturnyi diplomat» [First lady of Poland as public actor and cultural diplomat]. *Travnevi studii: istoriia, mizhnarodni vidnosyny: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Vypusk 5–May Studies: History, Foreign Relations. Collection of Papers of the International Scientific Conference* (pp. 37-41). Issue 5. Vinnytsia [in Ukrainian].
2. Butsko, Kh. V. (2020). Reprezentatsiia obrazu pershoi ledi Oleny Zelenskoi v instagram ta onlainovykh ukrainskykh media [Representation of the first lady Olena Zelenskaya in Instagram and online media]. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8868ad11-87b8-42ba-a7af-22a3fc3b291c>
3. Vrehuliuvaty status «pershoi ledi» treba, ale bez obmezhenia yii prav, – yuryst Dul'skyi [The status of the first lady must be settled, but without limiting her rights]. *Ukrainski novyny – Ukrainian News* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukranews.com/ua/news/708047-zakon-pro-pershu-ledi-ne-vregulyuyevsi-obov-yazky-ta-prava>
4. Druzhyna Prezydenta [First lady]. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Online Representation of the President of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/wife>
5. Zelenskyi khoche propysaty u zakonodavstvi oboviazky pershoi ledi [Zelensky would like to set first lady's duties in Ukrainian law]. *ZAXID.NET* [in Ukrainian]. Retrieved from https://zaxid.net/zelenskiy_hoche_propisati_u_zakonodavstvi_obovyazki_pershoyi_ledi_n1503314
6. Olena Zelenska pro samit pershykh ledi, krosivky u Versali ta dyplomatiuu miakoi syly [Olena Zelenska on the first ladies summit, sneakers in Versailles and soft power diplomacy]. *Focus* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://focus.ua/uk/politics/489703-elena-zelenskaya-intervyu>
7. Persha ledi krainy. Chym zaimaietsia druzhyna prezydenta Olena Zelenska [First lady of Ukraine. What wife of the president of Ukraine does]. *Hromadske – Public* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/persha-ledi-krayini-chim-zajmayetsya-druzhina-prezidenta-olena-zelenska>
8. Pershi ledi ta dzhentlmeny mozhut vyrishuvaty pytannia, na yaki u prezydentiv brakuie chasu – Zelenska [First ladies and gentlemen could solve the problems that presidents don't have time for – Zelenska]. *Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3302706-persi-ledi-i-dzentlmeni-mozut-virisuvati-pitanna-na-aki-u-prezidentiv-brakuecasu-zelenska.html>

9. Poliaky khochut v prezydenty druzhynu Kvasnevskoho [Polish people would like Kvasnevsky's wife to be the president]. *Tochka.net* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://news.tochka.net/ua/11101-polyaki-khotyat-v-prezidenty-zheny-kvasnevskogo>

10. Tilky ukrainski brendy: rozghliadaemo harderob Oleny Zelenskoï pid chas vizytu do SShA [Only Ukrainian brands: we observe what Olena Zelenska had on during her visit to USA]. *TSN* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/tilki-ukrayinski-brendi-rozglyadayemo-garderob-oleni-zelenskoyi-pid-chas-vizitu-do-ssha-2417233.html>

11. Chekaliuk, V. (2015). Rol pershoi ledi u formuvanni imidzhu derzhavy za dopomohoiu ZMI [The first lady's role in making the image of state through mass media]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Academic Papers of the Institute of Journalism*, 59, 110-117 [in Ukrainian].

12. Chym zaimaetsia persha ledi i chy potribno zakonodavcho zakripyty yii status – vidpovidaie ekspressekretarka Maryny Poroshenko [What first lady does and is it necessary for her status to be legislated – former press secretary of Marina Poroshenko answers]. *NV* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/persha-ledi-istoriya-chim-zaymayutsya-druzhini-prezidentiv-i-chi-potribno-ce-zakripiti-v-zakoni-ekspert-50093241.html>

13. “Choloviku radzhu, prezydentu – nikoly”. Publichne ta prykhovane zhyttia pershoi ledi Oleny Zelenskoï [“I give advice to my husband, but never – to the president”. Public and hidden life of the first lady Olena Zelenska]. *BBC Ukraina – BBC Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54237801>

14. Dr. Jill Biden. *The White House*. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/administration/dr-jill-biden>

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Mariia Kushnarova,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
Foundation of the Presidents of Ukraine
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Hosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: mariakushn8@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

Institution of First Lady of Ukraine: Formation and Prospects

The paper deals with the state of the institute of the First Lady in Ukraine. The present state of study of the issues related to the activities of the first ladies made by Ukrainian scholars was marked as extremely unsatisfactory one. A brief overview of the

formation of the phenomenon of the first lady and the activities of persons of this status in our country since Ukraine gained independence, is presented in the context of global experience. The importance of first lady' image and initiatives for either country sustainability or promotion of liberalism and openness throughout the world, is stressed. The factors that slowed down the progressive development of this important component of the institution of the presidency in Ukraine, are emphasized. Special attention is paid to the activities of the present First Lady of Ukraine Olena Zelenska, and the transformations that her activities in this status underwent after the beginning of the full-scale Russian invasion. Despite her devoted activity in the field of diplomacy, communication, healthcare and psychological health support, her achievements in cultural diplomacy could be considered as insufficient ones. As well the wife of the president of a country at war could pay much more attention to issues related to women at the war. The author makes an attempt to highlight the problems caused primarily by the ill-conceived information policy and the lack of institutionalization, which negatively affect the reception of the first lady activities by Ukrainian society. Solving of these problems could foster to perform initiatives by the first lady of Ukraine.

Keywords: first lady, the first lady of Ukraine, Olena Zelenska, information policy, information space of Ukraine, cultural diplomacy, humanitarian policy.

Олександр Аулін,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: sozionik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

СПЕЦИФІКА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН НА ТЛІ КОНФЛІКТУ В СЕКТОРІ ГАЗА

У праці досліджуються стратегічні комунікації, що здійснюються провідними мусульманськими країнами під час конфлікту в Секторі Газа. Розглянуто підходи західних і мусульманських експертів до визначення сутнісних характеристик феномена «стратегічні комунікації». Здійснено структурно-функціональний аналіз стратегічних комунікацій провідних мусульманських країн. Досліджено основні методи, що використовуються ісламськими політтехнологами під час конфлікту в Секторі Газа. Показано підґрунтя антиізраїльської риторики ряду мусульманських акторів. Наведено рекомендації з підвищення ефективності вітчизняних стратегічних комунікацій з обома сторонами конфлікту, зокрема через врахування складних релігійно-політичних процесів, що відбуваються на сьогодні на Близькому Сході. У дослідженні застосовано компаративний метод, методи соціології й політології, а також експертних оцінок.

Ключові слова: стратегічні комунікації, палестино-ізраїльський конфлікт, наратив, інформаційний простір.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах чергового витка протистояння ХАМАС – Ізраїль, який за своєю інтенсивністю й трагічними наслідками для ізраїльтян і палестинців у разі перевершує всі попередні, виникла ситуація, коли в той чи інший спосіб у конфлікт опинилися втягнутими майже всі країни. Світ знову розділився. За таких обставин Україна потрапила в досить складну ситуацію, коли, наприклад, під час голосування в ООН за припинення бойових дій союзники офіційного Києва із західних і мусульманських країн зайняли протилежні позиції. У зв'язку із цим, щоб не втратити своїх важливих партнерів на Близькому Сході та в інших частинах ісламського світу, Україна повинна проводити дуже

обережну зовнішню політику, успіх якої багато в чому залежатиме від адекватної інтерпретації сигналів, які посиляють ті чи інші мусульманські країни через канал стратегічних комунікацій. Згідно із цим істотно зростає роль дослідження специфіки стратегічних комунікацій провідних ісламських країн під час розгортання конфлікту навколо Сектору Газа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато загальних аспектів проблем, що торкаються стратегічних комунікацій, розкрито в роботах таких закордонних авторів: Д. Верчич, К. Галаган, Б. ван Рулер, К. Сіраміш, Д. Хольцхаузен [1]; Б. Гудал, С. Корман, А. Третвей [4]; П. Корніш, Ж. Ліндлей-Френч [3]. У свою чергу К. Киркхем [5] та Ш. Хаймініс [6] розглядають специфіку сучасних стратегічних комунікацій в Ірані, О. Таха [7] – у Саудівській Аравії. А. Швець [16] та Р. Гаращенко [18] досліджують підґрунтя сучасних військово-політичних процесів, що відбуваються на Близькому Сході.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Сьогодні практично відсутні роботи, присвячені аналізу специфіки стратегічних комунікацій провідних мусульманських країн на тлі загострення військово-політичних і релігійних конфліктів, що може негативним чином позначитися на стратегічних комунікаціях офіційного Києва із цими країнами.

Мета статті – здійснити аналіз специфіки використання провідними мусульманськими країнами потенціалу стратегічних комунікацій під час конфлікту в Секторі Газа.

Виклад основного матеріалу. Згідно з логікою дослідження було застосовано компаративний метод (зокрема, для порівняння підходів різних мусульманських країн щодо розуміння стратегічних комунікацій), методи соціології й політології, а також експертних оцінок (під час дослідження сутнісних характеристик наративних та інших компонентів стратегічних комунікацій мусульманських країн). Це дало змогу, зокрема, проаналізувати структурно-функціональні особливості стратегічних комунікацій провідних мусульманських країн, що здійснюються на тлі конфлікту ХАМАС та Ізраїлю, а також виявити їх релігійно-політичне підґрунтя.

Для більш якісного аналізу специфіки використання стратегічних комунікацій провідними мусульманськими країнами під час чергового ізраїльсько-палестинського конфлікту з початку доцільно ознайомитися з концептуальними підходами мусульманських акторів, що діють у такий спосіб в інформаційному просторі. Як відомо, сучасна ісламська умма формально розподіляється на дві великі фракції: сунітську (близько 85% вірян) і шіїтську (понад 10%). Враховуючи те, що сьогодні в сунітському

світі існує декілька центрів сили, а в шиїтському – один, аналіз починається із співставлення підходів до стратегічних комунікацій (далі – СК) західних експертів і їхніх іранських колег. Проте, у зв'язку з інформаційною закристістю Ісламської Республіки Іран та майже традиційним запереченням використання місцевими релігійно-політичними елітами в СК ідеологічно-маніпулятивних технік, сутнісні моменти іранських СК розглядатимуться на основі досліджень експертів з інших країн.

Так, у найбільш загальному вигляді СК розуміються західними вченими як цілеспрямовані комунікації, що здійснюються суб'єктом для виконання своєї місії [1]. Зокрема, фахівцями з НАТО стратегічні комунікації тлумачаться як «скоординоване і відповідне використання можливостей та діяльності НАТО – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків з громадськістю, інформаційних і психологічних операцій у разі необхідності для підтримки політики Альянсу, операцій і заходів та з метою просування цілей НАТО» [2]. Експертами британського Королівського інституту міжнародних відносин СК визначаються як «система взаємопов'язаних дій на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях управління, що спрямована на досягнення розуміння інтересів і потреб цільових аудиторій та виявляє ефективні методи й механізми активації та підтримки певних типів поведінки з боку цих аудиторій» [3]. Американські експерти С. Корнан і Б. Гудал звертають увагу на такий істотний момент у розвитку стратегічних комунікацій, як заміна в останні десятиліття в домінуючих моделях СК монологічних компонентів на діалогічні [4].

К. Кіркхем з лондонського Королівського коледжу звертає увагу на активне використання іранськими політтехнологами елементів неограмшизму. У такий спосіб, на думку експерта, стратегічні комунікації в неограмшистській конфігурації концептуалізуються як діяльність, що стимулює довгострокову суспільну трансформацію шляхом формування знань, ставлень та ідентичності людей. У цьому випадку стратегічні комунікатори є класом посередників, які запускають «пасивну революцію» шляхом забезпечення згоди широких верств населення з панівною ідеологією [5]. На погляд І. Хемініса, наукового співробітника ізраїльського Інституту досліджень національної безпеки (INSS), іранські стратегічні комунікації є частиною інформаційної війни, яку постійно веде Ісламська Республіка. Тегеран використовує публічну дипломатію та стратегічну комунікацію у формі публічних заяв, публікацій у «традиційних» засобах масової інформації, продуктів поп-культури (фільми, книги, пісні тощо), також залучаються всі наявні можливості інтернету [6].

Якщо звернутися до підходів, які застосовуються в стратегічних комунікаціях у Королівстві Саудівська Аравія (далі – КСА), що вважає себе лідером сунітського світу, то, на відміну від Ірану, крім офіційного погляду на стратегічні комунікації, у КСА можна також ознайомитися з академічною думкою із цього приводу. Так, наприклад, доктор О. Таха з Risalat Al-Jameah of King Saud University вважає, що стратегічна комунікація – це не реакція на події або проблеми, що виникають, а, скоріше, комплексний підхід до планування, який спрямовано на залучення аудиторії конкретного інституту або бренду та забезпечує найбільший ступінь взаємодії аудиторії із цим брендом, за рахунок використання тих видів комунікації, що необхідні для досягнення соціальних чи економічних цілей, або політичних, прямо чи опосередковано, з метою досягнення позитивних змін на рівні цільової аудиторії або отримання підтримки для тиску на осіб, які приймають рішення, або надання послуг, пов’язаних із місцевим середовищем [7].

Фахівці з Університету Паджаджаран в Індонезії (найбільшої за кількістю населення ісламської країни) зазначають, що стратегічні комунікації – це поєднання зусиль з планування комунікації та керування діяльністю із зв’язків з громадськістю для досягнення певних заздалегідь визначених цілей. Успіх ефективної комунікаційної діяльності значною мірою визначається тим, як комунікаційну стратегію можна адаптувати до потреб проекту чи організації [8].

На погляд авторського колективу монографії «Стратегічні комунікації та стратегічний менеджмент», опублікованої Президентською дирекцією з публікацій (Туреччина), стратегічна комунікація – це концепція, яка використовується для опису запланованих комунікаційних кампаній. Коли йдеться про стратегічний комунікаційний менеджмент, комунікація розглядається як одна з функцій керування установою чи організацією. Основна перспектива керування стратегічними комунікаціями полягає в тому, щоб злити рекламу, зв’язки з громадськістю та маркетингові комунікації в одному продукті. У сучасному світі повідомлення для цільової аудиторії готуються в межах визначених стратегій і передаються в результаті цієї підготовки. Повідомлення формуються під час ситуацій, які виникають у результаті внутрішнього чи зовнішнього аналізу, та доносяться до відповідної цільової аудиторії. На наступному етапі аналізуються зміни ситуації в результаті використання конкретного повідомлення або нарративу. Створення повідомлень після етапів дослідження та аналізу в процесі стратегічної комунікації показує, наскільки потужним є актор, який їх реалізує. Коли йдеться про процеси стратегічної комунікації, в основному

є дві сторони. Перша з них – це суб'єкт, який має стратегічні цілі та повноваження для їх реалізації. Друга – об'єкт, стосовно якого реалізується стратегія. Практик, який має повноваження досліджувати та аналізувати, доносить повідомлення до цільової аудиторії в умовах, коли вона найбільш вразлива або найбільш підготовлена до отримання повідомлення [9].

Черговий акт ізраїльсько-палестинської трагедії, найбільш жорстокий і кривавий за декілька останніх десятиліть, почався 7 жовтня 2023 р. Символічний напад ХАМАС у 50-ту річницю Війни судного дня одразу став однією з головних тем у стратегічних комунікаціях провідних мусульманських країн.

Лідер шіїтського світу Іран активно задіяв спікерів із своїх високопосадовців, власні масмедіа, а також інформаційні ресурси своїх сателітів для вкорінення в масовій свідомості чергових наративів: «Ізраїль сам винний у ситуації, що склалася», «Палестинці лише безвинно страждають, намагаючись захистити власні права». Тобто здійснюється підміна суб'єктно-об'єктної складової. Інформація про першопричину сьогодишньої трагічної ситуації в Секторі Газа – напад ХАМАС – мінімізується, терористи як би виводяться з кола акторів цієї драми. Місце хамасівців серед основних діючих осіб займають США, а головним об'єктом, що безвинно страждає від ворожих нападів, стають місцеві палестинські араби. Найбільш явно це можна побачити на прикладі діяльності Національного інформаційного агентства «IRNA», яке поширює новини під такими заголовками: «Перемога однозначно буде за Палестиною», «Сіоністський режим повалено з ніг», «Раїсі: сіоністські злочини – це обличчя західного расизму», «ХАМАС: 704 цивільних осіб загинуло через атаку сіоністського режиму», «Перший віцепрезидент Ірану засуджує злочини сіоністського режиму проти Гази», «Америка явно є співучасником злочину сіоністського режиму в Газі» [10].

Разом з тим Тегеран офіційно наполягає, що не брав прямої участі в раптовій атаці ХАМАС на Ізраїль. Однак за кілька годин після нападу, у результаті якого загинули близько 1 тис. ізраїльтян, в іранській столиці було встановлено рекламні щити, що сповіщали про початок «великого звільнення» палестинських територій і загибель «заклятого ворога Тегерану – Ізраїлю» [11]. Щоб ліпше розуміти цей контекст, треба звернути увагу на те, що Тегеран уже багато десятиліть не дуже ховаючись спонсорує всіх трьох головних акторів трагедії з боку радикальних ісламістів: шіїтську «Хізбаллу» та номінально сунітські ХАМАС і «Палестинський ісламський джихад». Так, лідер ХАМАС І. Ханія визнав, що угруповання отримувало близько 70 млн дол. на рік військової допомоги від Ірану, а Держдепартамент США в 2020 р. повідомив, що Тегеран надавав близько 100 млн

дол. на рік палестинським бойовим групам, включаючи ХАМАС і «Палестинський ісламський джихад». Крім того, коли ХАМАС запустив понад 4 тис. ракет та озброєних безпілотників під час останнього нападу, деякі представники розвідорганів стверджували, що саме Іран надав технічну допомогу у виробництві цієї зброї [10].

Єдиний союзник Ірану серед арабських монархій – сунітський Катар займає явно антиізраїльську позицію щодо нинішнього конфлікту. Це можна з'ясувати, якщо повернутися до публікацій Al Jazeera, найвпливовішого в мусульманському світі медіа-ресурсу, чия штаб-квартира в катарській столиці Досі. Щоб оцінити рівень впливу Al Jazeera на арабську аудиторію, достатньо звернутися до умов, які Саудівська Аравія та її союзники висували Досі в 2017 р. під час Катарської дипломатичної кризи. Саме тоді Бахрейн, Єгипет, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати однією з головних умов припинення конфлікту назвали закриття Al Jazeera, послаблення зв'язків з Іраном, а також припинення підтримки терористичних ісламістських угруповань на кшталт руху «Братів-мусульман», які поза законом у Саудівської Аравії і Єгипті [12].

Так, з початку чергового витка близькосхідного конфлікту один з головних розділів офіційного сайту «Al Jazeera» присвячений подіям у Секторі Газа та має назву «Israel-Gaza war». Станом на 14 жовтня на ньому було розміщено 19 статей з назвами на кшталт: «Збільшуються напади ізраїльської армії та поселенців на палестинців на Західному березі (з минулої суботи було вбито щонайменше 55 палестинців, ще понад 1 тис. 100 отримали поранення)»; «Лікарі Гази попереджають про гуманітарну катастрофу після атак Ізраїлю (не маючи жодної допомоги, медики б'ють тривогу через неминучий спалах інфекційних захворювань, оскільки лікарні переповнені, а тіла скупчуються на вулицях)»; «Палестинці знайшли притулок у лікарні Шифа під час ізраїльських бомбардувань (близько 40 тис. переміщених палестинців нині перебувають у лікарні Шифа, найбільшій у м. Газа)»; «Вода стала «питанням життя і смерті» для Гази після ізраїльської облоги, каже ООН (понад 2 млн палестинців залишилися без доступу до чистої води, про що ООН б'є тривогу)»; «Посол Росії в ООН закликає до припинення вогню в конфлікті Ізраїлю та ХАМАС (В. Небензя каже, що Рада Безпеки ООН повинна відновити мирні переговори “з метою створення палестинської держави”)» [13].

Тобто підбір інформаційних матеріалів явно здійснюється задля вкорінення в масовій свідомості наративу про страждання палестинців у Секторі Газа виключно через дії ізраїльської армії. Водночас інформація про напад ХАМАС подавалася абсолютно відсторонено, неемоційно.

Щоб ліпше зрозуміти позицію Al Jazeera, яка збігається зі ставленням катарських еліт до «Братів-мусульман», треба звернутися до передісторії виникнення ХАМАС. Вона бере свій початок наприкінці 1940-х років, коли Сектор Газа перебував під контролем Єгипту. Саме в цей час тут розпочало свою діяльність місцеве відділення руху «Брати-мусульмани» (далі – БМ). У 1949 р., коли рух БМ у самому Єгипті було заборонено, палестинська філія була реорганізована місцевим керівництвом та перетворилася на релігійно-освітній центр «Асоціація об'єднання». Але після замаху «братів» на єгипетського президента Насера та початку репресій з боку держави палестинські БМ були змушені діяти в підпіллі. Після Шестиденної війни (1967 р.) Сектор Газа було окуповано Ізраїлем. Але ізраїльська влада не бачила причин заважати діяльності палестинської гілки руху. Тому в 1967–1976 рр. відбулося укріплення ядра «Братів-мусульман» у Секторі Газа. У 1976–1981 рр. почалася географічна експансія за рахунок участі в професійних асоціаціях у Секторі Газа та на Західному березі, а також громадських організаціях на кшталт Ісламського університету в м. Газа. У 1981–1987 рр. здійснювалося посилення політичного впливу шляхом створення механізмів підготовки до збройної боротьби. Формальне заснування ХАМАС як бойового підрозділу БМ у Палестині й початок триваючого джихаду відбулося в грудні 1987 р. Хоча, наприклад, такий підрозділ руху, як «Моджахеди Палестини», який опікується закупівлею озброєнь і військовою діяльністю, а також має у своєму складі відділ, відповідальний за спостереження та координацію різних форм народного опору, було засновано в 1982 р., за шість років до номінальної появи безпосередньо ХАМАС [14].

Підхід до інтерпретації подій у Секторі Газа з боку найбільшої єгипетської газети «Аль-Ахрам» не дуже відрізняється від ставлення катарської Al Jazeera. Статті мають такі заголовки: «Міжнародна обсерваторія NetBlocks: Крах системи зв'язку в Секторі Газа»; «Палестинські ЗМІ: понад 10 потужних вибухів вразили Тель-Авів та західний окупований Єрусалим»; «Західні ЗМІ повідомляють: Ізраїльська окупаційна влада застосовує нервово-паралітичний газ під час наземного вторгнення в Сектор Газа»; «Здоров'я палестинців: 7 тис. 415 мучеників і близько 20 тис. поранених унаслідок ізраїльської агресії, що триває, у Секторі Газа й на Західному березі»; «Міністерство охорони здоров'я Палестини повідомило про одного загиблого та близько тисячі поранених унаслідок ізраїльської агресії, що триває, у Секторі Газа й на Західному березі» [15].

Така позиція одного з провідних видань Єгипту викликає певний подив, тому що керівництво країни налаштовано вкрай вороже до матричної

структури ХАМАС – руху «Братів-мусульман», створеному наприкінці 1920-х років у самому Єгипті. «Брати» вже декілька разів кидали виклик місцевій владі. Зокрема, у 1981 р. президента А. Садата було вбито заколотниками з радикальної ісламістської організації «Єгипетський ісламський джихад», створеної вихідцем з Організації визволення Палестини Ф. Шакакі, який, розчарувавшись у діяльності світських палестинських організацій, свого часу приєднався до єгипетських «Братів-мусульман». Крім «Єгипетського ісламського джихаду», ним також було створено «Палестинський ісламський джихад», який спільно з ХАМАС і «Хізбаллою» у жовтні 2023 р. здійснив напад на Ізраїль. Після повалення режиму Х. Мубарака на перших демократичних виборах у 2012 р. п'ятим президентом Єгипту став М. Мурсі, який висувався від заснованої «братами» Партії свободи та справедливості. Наступного року єгипетським воєнним вдалося здійснити переворот, відсторонити М. Мурсі від влади й застосувати щодо «Братів-мусульман» масові репресії. Проте ціна перемоги була дуже велика – десятки тисяч убитих і поранених єгиптян. Саме тому Каїр не відчиняє для палестинців пункт перетину кордону з Ізраїлем у Секторі Газа. Влада країни побоюється, що з великою кількістю пересічних палестинців до Єгипту можуть зайти бійці ХАМАС – тоді країна може повторити долю Йорданії, коли після переселення палестинців там почалася громадянська війна [16].

На саудівському новинному сайті «sabq.org», який очолює п'ятірку ліпших у Королівстві, ми стикаємося з таким поданням інформації про події в Газі: «Наслідний принц наголошує на важливості роботи американського президента з відновлення шляху миру, щоб гарантувати, що палестинський народ отримає свої права й досягне миру»; «Число загиблих унаслідок ізраїльської агресії в Секторі Газа зросло до 7 тис. 326 мучеників»; «Найжорстокіше ізраїльське бомбардування: цілеспрямовані рейди на Сектор Газа... і страх перед вторгненням»; «Найбільш жорстока атака з початку війни. Ізраїль бомбардує Газу з моря, землі та повітря та перекриває комунікації» [17].

У цьому разі звертає на себе увагу комплексний алгоритм побудови стратегічних комунікацій: поширення впливовими ЗМІ позиції високопосадовців і лідерів думок (іноді не пов'язаних із владними структурами). Також використовується маніпулятивна конструкція підміни понять, завдяки якій терористи стають стороною, яка вимушена робити певні кроки у відповідь на агресивні дії з боку ізраїльської армії. Наприклад, у повідомленні «Найбільш жорстока атака з початку війни. Ізраїль бомбардує Газу з моря, землі та повітря та перекриває комунікації» йдеться про те, що ХАМАС

оголосив про свій «ракетний залп» по Ізраїлю у відповідь на потужне ізраїльське бомбардування північної частини Сектора Газа [17]. Ще одним важливим елементом стратегічних комунікацій є використання месенджерів на кшталт «Telegram». Завдяки цьому політтехнологи терористів нібито додають об'єктивності висвітленню дій ХАМАС, водночас посилюючи наратив про «акції у відповідь»: «Бригади Із аль-Діна аль-Касама, військове крило ХАМАС, заявили в Telegram: “Ракетні обстріли окупованих територій [здійснюються] у відповідь на масові вбивства мирних жителів палестинців”» [17]. Логічним завершенням усієї схеми є такий блок: «Треба зазначити, що Ізраїль продовжує бомбити Сектор Газа 21-й день поспіль після несподіваної атаки ХАМАС і палестинських фракцій на ізраїльські міста та табори 7 жовтня» [17]. Головним елементом повідомлення стає бомбардування Гази ізраїльтянами протягом 21 дня, навіть не у відповідь, а просто «після несподіваної атаки ХАМАС» і їхніх союзників. Тобто в цільовій аудиторії формується думка про непомірність, отже, неправомірність дій армії Ізраїлю щодо палестинських повстанців. Така позиція Саудівської Аравії на тлі закликів Ірану, Катару, навіть Туреччини пояснюється тим, що майже напередодні хамасівського нападу між Королівством та Ізраїлем було досягнуто домовленості про нормалізацію двосторонніх відносин. Через ситуацію в Секторі Газа, до якої призвів напад ХАМАС, Саудівська Аравія призупинила переговори з Ізраїлем щодо нормалізації відносин. Разом з тим Ер-Ріяд позиціонував такий крок як паузу, а не завершення дипломатичних переговорів [18].

Ще одна країна, яка претендує на лідерство у сунітському світі – Туреччина має доволі складні відносини з Ізраїлем, що завдають помітного впливу на характер здійснення Анкарою стратегічних комунікацій, приводом для яких стала ситуація в Секторі Газа. Маятник двосторонніх відносин коливався від повної підтримки Туреччиною троїстої англо-франко-ізраїльської агресії проти Єгипту в 1956 р. до майже повного розриву в 2010 р., коли ізраїльські військові вбили 10 турків на поромі «Маві Мармара», що входив до складу «Флотилії свободи», яка везла в Сектор Газа гуманітарні вантажі [19]. У цьому контексті також треба брати до уваги, що в останні десятиліття Анкара найбільш активно підтримувала політику Ізраїлю в періоди поліпшення турецько-американських відносин. Останні, з одного боку, починаючи з 2018 р., перебувають у наближеному до кризового стані – через розбіжності з курдського питання, ситуації в Сирії, Іраку, Лівії. Водночас після турецьких виборів у 2023 р. спостерігаються окремі ознаки поліпшення у сфері двосторонніх відносин. Вірогідно тому Анкара зайняла двоїсту позицію щодо ситуації в Газі,

яка позначилася й на турецьких стратегічних комунікаціях. Одразу після нападу ХАМАС на Ізраїль Президент Туреччини Р. Т. Ердоган висловив готовність до «будь-якої форми посередництва» для припинення конфлікту між Палестиною та Ізраїлем, включаючи питання обміну полоненими. «Ми, як Туреччина, готові до будь-якого виду посередництва, включно з обміном полоненими, якщо цього вимагатимуть сторони... Ми продовжуємо наші інтенсивні дипломатичні контакти заради миру між Ізраїлем і Палестиною». Р. Т. Ердоган закликав Ізраїль перестати обстрілювати Сектор Газа, а ХАМАС припинити атаки на цивільних [20]. Разом з тим, виступаючи в національному парламенті, турецький Президент розкритикував країни, які називають радикальне палестинське угруповання ХАМАС терористичним. На думку Р. Т. Ердогана, організація є «визвольною групою моджахедів, що борються за захист своєї землі та своїх громадян» [21]. Крім того, провідні ЗМІ Туреччини та інших мусульманських держав активно поширювали позицію Р. Т. Ердогана та інших високопосадовців Туреччини. Ішлося, зокрема, про налагодження каналу постачання в Газу турецької гуманітарної допомоги, переговори з Путіним про гуманітарну кризу в Секторі, необхідність інших країн чинити тиск на Б. Нетаньяху, критику США, які направили своїх військових радників в Ізраїль; атаки ЦАХАЛ у Секторі Газа Президент назвав різаниною. Великого резонансу викликали заяви Р. Т. Ердогана про скасування офіційного візиту в Ізраїль та необхідність проведення ізраїльсько-палестинської мирної конференції. Разом з тим турецький лідер зазначив, що «мир не може прийти в регіон, доки терорист не буде названий терористом; злочини, замасковані під поселенців у військовій чи поліцейській формі, не будуть названі злочинами, а вбивці не будуть названі вбивцями». Він наголосив, що Туреччина не допустить, щоб мешканців Гази «вигнали з їхніх земель» [22].

Висновки. У результаті порівняння західних підходів щодо стратегічних комунікацій з тими, що застосовуються з боку провідних мусульманських країн, можна зробити висновок, що обидві сторони не дуже відрізняються одна від одної. Як певну відмінність можна розглядати лише використання «неограмшистської» концепції в стратегічних комунікаціях Ірану.

Аналіз стратегічних комунікацій провідних мусульманських країн під час конфлікту в Секторі Газа показує, що їхніми специфічними атрибутами є такі:

- загальна (інколи демонстративна) антиізраїльська позиція;
- переважно маніпулятивний характер інтерпретації подій, що відбуваються в Секторі Газа;

- комплексне використання в стратегічних комунікаціях виступів високопосадовців з подальшим поширенням у ЗМІ, месенджерах тощо;
- використання наративних конструктів і методу підміни понять, коли через задіяння маніпулятивних технік ХАМАС, який розпочав черговий виток ізраїльсько-палестинського конфлікту, подається в образі сторони, що захищає палестинців від нападу ізраїльської армії.

У ситуації, що склалася, бібліотечно-інформаційним центрам України, які на кшталт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського мають потужний потенціал для задіяння у процесі стратегічних комунікацій, варто враховувати такі моменти. Насамперед треба чітко відокремлювати народ Палестини від терористів ХАМАС і «Палестинського ісламського джихаду» (членами яких можуть бути не тільки не палестинці, а й не араби взагалі). Крім того, треба звертати увагу на емоційне напруження, що виникло на сьогодні навколо ситуації в Секторі Газа, через що позиції деяких мусульманських країн мають здебільшого показово антиізраїльський характер, для того щоб не виділятися на тлі загального мусульманського мейнстриму. Доцільно враховувати й досить непросту ситуацію зі ставленням мусульманських еліт до феномена політичного ісламу, радикальною похідною від якого, з одного боку, є ХАМАС, з іншого – уряди поміркованих ісламістів у декількох провідних мусульманських країнах, які спираються на релігійно-політичні об'єднання, що виникли на ідейній матриці міжнародного руху «Братів-мусульман». Такий підхід служитиме підвищенню ефективності вітчизняних стратегічних комунікацій з обома сторонами конфлікту, зокрема, через урахування складних релігійно-політичних процесів, що відбуваються сьогодні на Близькому Сході.

Список бібліографічних посилань

1. Hallahan K., Holtzhausen D., Van Ruler B., Vercic D., Siramsh K. Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. 2007. No. 1. 4. <https://doi.org/10.1080/15531180701285244> (дата звернення: 18.10.2023).
2. NATO Unclassified. 2009. URL: <http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).
3. Cornish P., Lindley-French J., Yorke C. Strategic Communications and National Strategy. A Chatham House Report. 2011. September, 4. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911_stratcomms.pdf (дата звернення: 28.11.2023).

4. Corman, S. R., Trethewey, A., Goodall, B. (2007). A 21 st Century Model for Communication in the Global War of Ideas. From Simplistic Influence to Pragmatic Complexity. *Consortium for Strategic Communication. Arizona State University*. No. 0701. Pp. 4–14. URL: <https://csc.asu.edu/wp-content/uploads/pdf/114.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).
5. Kirkham K. Sanctions – Strategic Miscommunications? The Case of Iran. *Defence, Strategic, Communications*. 2020. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/sanctionsstrategic-miscommunications-the-case-of-iran/70> (дата звернення: 28.10.2023).
6. Itay Haiminis. Iran's Information Warfare. *INSS*. 2018. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2019/10/Haiminis.pdf> (дата звернення: 28.10.2023).
7. Таха О. Комунікація та стратегія... кому хто потрібний? *Risalat Al-Jameah*. 2023. URL: <https://rs.ksu.edu.sa/issue-1332/11045> (дата звернення: 18.10.2023).
8. Ashila Nafisaputri1, Susie Perbawasari, Aat Ruchiat Nugraha. (2021). Strategi Komunikasi Organisasi Nonprofit ASEAN Foundation dalam Meningkatkan Kesadaran ASEAN. *Jurnal Ilmu Komunikasi*. Vol. 2. No. 2. Pp. 28–42.
9. Stratejik Əletioim ve Stratejik Yınetim. *Cumhurbayokanlipi iletioim bayokanlipi yayinlari*. 2023. URL: https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/STRATEJI%CC%87K_I%CC%87LETI%CC%87S%CC%A7I%CC%87M_ve_STRATEJI%CC%87K_YO%CC%88NETI%CC%87M.pdf (дата звернення: 18.10.2023).
10. Schlagzeilen, Meistgelesen. *IRNA*. 2023. URL: <https://de.irna.ir> (дата звернення: 27.10.2023).
11. Напад «Хамасу» і дії Ізраїлю у відповідь: що святкує Іран «як велику перемогу». *Radio Свобода*. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/israyil-khamas-iran-pidtrymka-analiz/32631630.html> (дата звернення: 19.10.2023).
12. Катарська криза. Все, що потрібно знати про дипломатичний конфлікт навколо Катару. *NV*. 2017. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/katarska-kriza-vse-shcho-potribno-znati-pro-diplomatichnuy-konflikt-navkolo-kataru-1271961.html> (дата звернення: 27.10.2023).
13. Israel-Gaza war. *Aljazeera*. 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/tag/israel-palestine-conflict> (дата звернення: 19.10.2023).
14. Іслам і політика: ідеологія, рухи, організації. URL: https://www.academia.edu/42924202/Islam_and_Politics_Ideology_Movements_and_Organizations_in_Ukrainian (дата звернення: 19.10.2023).

15. Topical issue. *Al-Ahram*. 2023. URL: <https://www.ahram.org.eg> (дата звернення: 28.10.2023).

16. Швець А. Для єгипетської влади пустити ХАМАС до Єгипту – це початок громадянської війни. Палестинці – соціальна база ворогів влади Єгипту. *Gordonua*. 2023. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/anton-shvec/dlja-jehipetskoji-vladi-pustiti-khamas-do-jehiptu-tse-pochatok-hromadjanskoji-vijni-palestintsi-sotsialna-baza-vorohiv-vladi-jehiptu-1684583.html> (дата звернення: 19.10.2023).

17. Actual. *Sabq*. 2023. URL: <https://sabq.org> (дата звернення: 28.10.2023).

18. Гаращенко Р. Конфлікт ХАМАС та Ізраїлю також підштовхнув Саудівську Аравію до взаємодії з Іраном. 2023. URL: <https://uworld.news/news/sauidivska-araviia-tymchasovo-prypynyly-perehovory-1005867.html> (дата звернення: 28.10.2023).

19. Израиль заплатил Турции \$20 млн ради нормализации отношений. *lb.ua*. 2016. URL: https://lb.ua/world/2016/09/30/346663_izrail_zaplatil_turtsii_20 mln_radi.html (дата звернення: 28.10.2023).

20. Ердоган хоче стати посередником у війні Ізраїля та ХАМАС. *Подрубиці*. 2023. URL: <https://podrobnosti.ua/2482658-erdogan-hoche-stati-poserednikom-u-vjn-zralja-ta-hamas.html> (дата звернення: 28.10.2023).

21. Ердоган назвав ХАМАС «визвольною групою моджахедів». *Радіо Свобода*. 2023. URL: <https://www.svoboda.org/a/erdogan-nazval-hamas-osvoboditeljnoy-gruppoj-modzhahedov-/32653539.html> (дата звернення: 28.10.2023).

22. Турция считает ошибкой отправку военных советников США в поддержку Израиля. *ТРТ*. 2023. URL: <https://www.trtrussian.com/novosti/turciya-schitaet-oshibkoj-otpravku-voennyh-sovetnikov-ssha-v-podderzhku-izrailya-15540889> (дата звернення: 18.10.2023).

References

1. Hallahan, K., Holtzhausen, D., Van Ruler, B., Vercic, D., Siramsh, K. (2007). Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*, 1.4. Retrieved October 10, 2023, from <https://doi.org/10.1080/15531180701285244>

2. NATO Unclassified. 2009. Retrieved November 28, 2023, from <http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf>

3. Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). Strategic Communications and National Strategy. A Chatham House Report. Retrieved November 28,

2023, from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911_stratcomms.pdf

4. Corman, S. R., Trethewey, A., Goodall, B. (2007). A 21 st Century Model for Communication in the Global War of Ideas. From Simplistic Influence to Pragmatic Complexity. *Consortium for Strategic Communication. Arizona State University*. Retrieved November 28, 2023, from <https://csc.asu.edu/wp-content/uploads/pdf/114.pdf>

5. Kirkham, K. (2020). Sanctions – Strategic Miscommunications? The Case of Iran. *Defence, Strategic, Communications*. Retrieved October 28, 2023, from <https://stratcomcoe.org/publications/sanctionsstrategic-miscommunications-the-case-of-iran/70>

6. Itay, Haiminis. (2019). Iran's Information Warfare. *INSS*. Retrieved October 28, 2023, from <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2019/10/Haiminis.pdf>

7. Takha, O. (2023). Komunikaatsiia ta stratehiia... komu khto potribnyi? [Communication and strategy... who needs who?]. *Risalat Al-Jameah* [in Arabic]. Retrieved October 18, 2023, from <https://rs.ksu.edu.sa/issue-1332/11045>

8. Ashila, Nafisaputri1, Susie, Perbawasari, Aat Ruchiat, Nugraha. (2021). Strategi Komunikasi Organisasi Nonprofit ASEAN Foundation dalam Meningkatkan Kesadaran ASEAN. *Jurnal Ilmu Komunikasi*, 2(2), 28-42 [in Indonesian].

9. Stratejik İletişim ve Stratejik Yönetim. *Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı yayınları*. 2023 [in Turkish]. Retrieved October 18, 2023, from https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/STRATEJII%CC%87K_I%CC%87LETI%CC%87S%CC%A7I%CC%87M_ve_STRATEJII%CC%87K_YO%CC%88NETI%CC%87M.pdf

10. Schlagzeilen, Meistgelesen. *IRNA*. 2023 [in Deutsch]. Retrieved October 27, 2023, from <https://de.irna.ir>

11. Napad «Khamasu» i dii Izrailiu u vidpovid: shcho sviatkuie Iran «iak velyku peremohu» [Hammas attack and Israel's response: what Iran celebrates «as a great victory»]. (2023). *Radio Svoboda – Radio Freedom* [in Ukrainian]. Retrieved October 19, 2023, from <https://www.radiosvoboda.org/a/israyil-khamas-iran-pidtrymka-analiz/32631630.html>

12. Katarska kryza. Vse, shcho potribno znaty pro dyplomatychnyi konflikt navkolo Kataru [Qatar crisis. Everything you need to know about the diplomatic conflict surrounding Qatar]. (2017). *NV* [in Ukrainian]. Retrieved October 27, 2023, from <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/katarska-kryza-vse-shcho-potribno-znati-pro-diplomachnuy-konflikt-navkolo-kataru-1271961.html>

13. Israel-Gaza war. *Aljazeera*. 2023. Retrieved October 19, 2023, from <https://www.aljazeera.com/tag/israel-palestine-conflict>

14. Islam i polityka: ideolohiia, rukhy, orhanizatsii [Islam and politics: ideology, movements, organizations]. (2019). [in Ukrainian]. Retrieved October 19, 2023, from https://www.academia.edu/42924202/Islam_and_Politics_Ideology_Movements_and_Organizations_in_Ukrainian

15. Topical issue. *Al-Ahram*. 2023 [in Arabic]. Retrieved October 28, 2023, from <https://www.ahram.org.eg>

16. Shvets, A. (2023). Dlia yehypetskoi vlady pustyty KhAMAS do Yehyptu – tse pochatok hromadianskoi viiny. Palestyntsi – sotsialna baza vorohiv vlady Yehyptu [For the Egyptian authorities, allowing Hamas into Egypt is the beginning of a civil war. The Palestinians are the social base of the enemies of the Egyptian government]. *Gordonua* [in Ukrainian]. Retrieved October 19, 2023, from <https://gordonua.com/ukr/blogs/anton-shvec/dlja-jehipetskoji-vladi-pustiti-khamas-do-jehiptu-tse-pochatok-hromadjanskoji-vijni-palestintsi-sotsialna-baza-vorohiv-vladi-jehiptu-1684583.html>

17. Actual. *Sabq*. 2023 [in Arabic]. Retrieved October 28, 2023, from <https://sabq.org>

18. Harashchenko, R. (2023). Konflikt KhAMAS ta Izrailiu takozh pidstovkhnuv Saudivsku Araviu do vzaiemodii z Iranom [For the Egyptian authorities, allowing Hamas into Egypt is the beginning of a civil war. The Palestinians are the social base of the enemies of the Egyptian government]. *UN* [in Ukrainian]. Retrieved October 28, 2023, from <https://uworld.news/news/saudivska-araviia-tymchasovo-prypynyla-perehovory-1005867.html>

19. Yzrayl zaplatyl Turtsyy \$20 mln rady normalyzatsyy otnoshenyi [Israel paid Turkey \$20 million to normalize relations]. (2016). *Ib.ua*. [in Russian]. Retrieved October 28, 2023, from https://ib.ua/world/2016/09/30/346663_izrail_zaplatil_turtsii_20_mln_radi.html

20. Erdohan khoche staty poserednykom u viini Izrailia ta KhAMAS [Erdogan wants to become a mediator in the war between Israel and Hamas]. (2023). *Podrobytsi – Details* [in Ukrainian]. Retrieved October 28, 2023, from <https://podrobnosti.ua/2482658-erdogan-hoche-stati-poserednikom-u-vjn-zralja-ta-hamas.html>

21. Erdohan nazvav KhAMAS “vyzvolnoi u hrupoiu modzhakhediv” [Erdogan called Hamas a “liberation mujahideen group”]. (2023). *Radio Svoboda – Radio Freedom* [in Ukrainian]. Retrieved October 28, 2023, from <https://www.svoboda.org/a/erdogan-nazval-hamas-osvoboditeljnoy-gruppy-modzhahedov-/32653539.html>

22. Turtsiya schitaet oshibkoy otpravku voennyih sovetnikov SShA v podderzhku Izrailia [Turkey considers it a mistake to send US military advisers in support of Israel]. (2023). *TRT* [in Turkish]. Retrieved October 18, 2023,

from <https://www.trtrussian.com/novosti/turciya-schitaet-oshibkoj-otpravku-voennyyh-sovetnikov-ssha-v-podderzhku-izrailya-15540889>.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2023.

Oleksandr Aulin,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: sozionik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

**Specificity of Strategic Communications of Muslim Countries
in the Background of the Gaza Strip Conflict**

The article examines the strategic communications carried out by leading Muslim countries during the conflict in the Gaza Strip. The approaches of Western and Muslim experts to defining the essential characteristics of the phenomenon of «strategic communications» are considered. A structural and functional analysis of the strategic communications of the leading Muslim countries was carried out. The main methods used by Islamic political technologists during the conflict in the Gaza Strip are studied. The basis of the anti-Israel rhetoric of a number of Muslim actors is shown. Recommendations for increasing the effectiveness of domestic strategic communications with both sides of the conflict are given, in particular, taking into account the complex religious and political processes taking place today in the Middle East. The research uses the comparative method, methods of sociology and political science, as well as expert evaluations.

It is shown that the relevance of the article is determined by the fact that in the conditions of the next round of the confrontation between Hamas and Israel, which in terms of its intensity and tragic consequences for Israelis and Palestinians, many times surpasses all previous ones, a situation arose when almost everyone in one way or another was involved in the conflict. The world is divided again. Under such circumstances, Ukraine ended up in a rather difficult situation, when, for example, during the UN vote for the cessation of hostilities, the allies of official Kyiv from among Western and Muslim countries took opposite positions. In this regard, in order not to lose its important partners in the Middle East and other parts of the Islamic world, Ukraine must pursue a very careful foreign policy, the success of which will largely depend on the adequate interpretation of the signals sent by certain Muslim countries through channel of strategic communications. According to this, the importance of research on issues which relate the specifics of strategic communications of the leading Islamic countries during the unfolding of the conflict around the Gaza Strip, is significantly increasing.

Keywords: strategic communications, Palestinian-Israeli conflict, narrative, information space.

Розділ II

**УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ
БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ
У СВІТІ**

Світлана Закірова,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovasvtl@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>
Web of Science Researcher ID: AAR-6405-2021

УКРАЇНЬСЬКА КНИГА ЗА КОРДОНОМ: ОНОВЛЕННЯ РОЛІ ТА ЗАВДАНЬ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Мільйони українських біженців від війни за межами нашої держави після 24 лютого 2022 р. істотно актуалізували розпочатий за ініціативи першої леді України О. Зеленської проєкт «Українська книжкова полицка», завдяки якому станом на листопад 2023 р. у 42 країнах світу створено мінібібліотеки, де налічується 45 тис. книжок. В умовах віддаленості від України для багатьох утікачів від війни засобом зв'язку з батьківщиною стала книга рідною мовою.

Метою праці є аналіз нових завдань і функцій української книги, що представлена за кордоном, для українських біженців та іноземних громадян, дослідження ролі книги як інструмента культурної дипломатії. Книги сприяють навчанню і вихованню дітей, формують українську самосвідомість та ідентичність, сприяють психологічному розвантаженню й подоланню стресового стану в умовах вимушеної міграції. Українські книги виконують функцію репрезентації та адвокації України у світі.

Ключові слова: книга, українські біженці від війни, «Українська книжкова полицка», бібліотека, Україна.

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило найбільш масштабну за всю історію нашої держави хвилю вимушеного переміщення громадян від війни. Міграційна криза вимушених переселенців охопила не тільки Україну, а й весь європейський континент, і світ загалом. Станом на 7 листопада 2023 р., за даними УВКБ ООН, у світі зареєстровано 6 242 200 українських біженців, з яких 5 850 100 українців зареєстровано для тимчасового захисту або аналогічних національних

статусів захисту у Європі, 392 100 українців – поза межами Європи [1]. Утім це не найбільші показники зовнішньої міграції українських утікачів від війни. Найбільші масштаби виїзду українців за кордон відмічалися наприкінці 2022 – на початку 2023 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець повідомляв, що станом на 1 грудня 2022 р. у національних програмах європейських країн 7,7 млн українських біженців зареєстровано як отримувачі тимчасового захисту. Усього після 24 лютого 2022 р. з України до сусідніх країн виїхало понад 14,5 млн осіб, як мінімум 11,7 млн з них вїхало до країн Євросоюзу [2].

Проблеми українських утікачів від війни за останній рік перейшли у фокус уваги багатьох українських і зарубіжних науковців. Питання особливостей адаптації українців до умов життя в новому середовищі, організації процесу навчання українських дітей і працевлаштування дорослих, діяльності з гуманітарної підтримки розглядають у своїх працях Ю. Косякова, Х. Брюкер, К. Гацкова, С. Шванхойзер, А. Хагелунд, Д. Белов, Р. Левін, Г. Яценко, М. Якимчук, В. Самороков, Д. Гусак, А. Шевель, Ю. Максименко, О. Морозова-Йоханнесен, Л. Шелестова та ін.

Грунтовне дослідження осередків української книги поза межами України «Ukrainian Bookshelves Worldwide» у жовтні 2022 – січні 2023 р. провели громадські організації «Читомо» та «Український літературний центр». Проєкт спрямовано на висвітлення та аналіз ініціатив, які працюють над поширенням української книги для українських біженців за кордоном в умовах війни, щоб допомогти українським дітям-біженцям і їхнім батькам відчувати зв'язок із втраченими домівками та далекою батьківщиною [3, с. 3].

Державну політику збереження національної ідентичності закордонних українців простежує Л. Мазука [4]. І. Яшук аналізує важливість підтримки інтересу до читання в новому інформаційному середовищі [5]. Питання читання як життєвої стратегії навчання в сучасних умовах розглядає Н. Бондаренко [6].

Утім значення книги рідною мовою в житті українських біженців, а також трансформація завдань і функцій української книги за кордоном поки не стали предметом комплексного дослідження. Тож **метою статті** є аналіз нових завдань і функцій української книги, що представлена за кордоном для українських біженців та іноземних громадян, дослідження ролі книги як інструмента культурної дипломатії, репрезентація можливостей адвокації України через книжковий світ.

В умовах віддаленості від України для багатьох утікачів від війни засобом духовного й певним чином фізичного зв'язку з батьківщиною стала книга рідною мовою. За обставин вимушеної міграції відчували потребу

в читанні українською мовою навіть ті громадяни України, які до широко-масштабного нападу Росії на Україну не мали такої звички. Як пояснює Л. Мазука, за кордоном зростає кількість тих, хто не є етнічними українцями, але натомість мають походження з України та ідентифікують себе як українців. Відбувається перехід від вузького розуміння національної ідентичності як суто «етнічної» до більш повного – як «національно-громадянської» [4, с. 166]. Саме книги рідною мовою посилюють самоідентифікацію читача як українця, створюють можливість відчувати себе «вдома» далеко за межами України.

Варто зазначити, що українські переселенці стикнулися з малою обізнаністю мешканців інших країн з історією, життям і проблемами нашої країни до подій 24 лютого 2022 р. У деяких випадках їхні уявлення взагалі далекі від реальності. Наші громадяни, які стали вимушеними біженцями від війни, стали певною мірою представниками народної дипломатії, оскільки уособлювали в собі український народ, його історію та традиції. М. Кушнарьова акцентує, що образ України в очах сучасних іноземців було великою мірою сформовано радянською пропагандою, який здебільшого складався лише з окремих елементів народної культури. Тому українці, свідомо чи ні, долучилися до вирішення завдань української культурної дипломатії на сучасному етапі: знайомство з Україною тих, хто її ще не знає; заміна неадекватного іміджу України оновленим різнобічним у свідомості тих, хто вже Україну знає; деконструкція міфу про «абсолютну велич російської культури» [7, с. 39].

Можливість поринути в українську культуру поза межами своєї держави пропонують нашим громадянам різні заклади культури й публічні установи. Ще до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну за ініціативи першої леді України О. Зеленської спільно з Міністерством закордонних справ, Міністерством культури та інформаційної політики, Українським інститутом книги та посольствами України було започатковано проєкт «Українська книжкова полицка», що передбачав поширення української літератури в оригіналі та перекладах у провідних бібліотеках світу. Натомість після 24 лютого 2022 р. мільйони українських біженців від війни за межами нашої держави істотно актуалізували важливість цього проєкту.

До збирання та передавання українських книг бібліотекам й українським осередкам у різних куточках світу додатково долучилися державні установи, органи місцевого самоврядування, наукові спільноти, волонтерські та громадські рухи, приватні особи. Завдяки активним діям усіх небайдужих і зацікавлених сторін у створенні осередків української книги у вересні 2022 р. книжкові ініціативи існували вже у 18 країнах світу: Австрія,

Туреччина, Литва, Словаччина, Швеція, Чехія, Франція, Нідерланди, Греція, Латвія, Фінляндія, Йорданія, Хорватія, Ліван, Японія, Бельгія, Албанія, Іспанія. Причому 85,7% українських книжкових полиць було створено після 24 лютого 2022 р., і лише 14,3% існувало до повномасштабного вторгнення Росії на територію України [3, с. 7]. Переважна більшість українських книжкових ініціатив (72,7%) існує при бібліотеках; інші створено при громадських, благодійних організаціях, фондах, спілках, освітніх закладах і просторах, інформаційних центрах для біженців та переміщених людей, посольствах, видавничих домах, книгарнях і закладах культури. Загалом станом на листопад 2023 р. уже в 42 країнах світу створено 180 українських полиць, де налічується 45 тис. книжок [14, с. 8]. Як підкреслила перша леді України О. Зеленська, «зараз важливо, щоб усюди, де є українці, з'являлася й українська книга – як місточок між рідним домом і тимчасовим. Як свідчення для іноземців: попри війну ми дбаємо про культуру, бо це для нас – базова потреба. І тим паче – про збереження мови й коріння, від якого нас хочуть відірвати російські загарбники» [8].

Найгостріше проблему відсутності книжок рідною мовою відчули діти, які разом з іншими членами родини стали вимушеними втікачами від війни в Україні. Бо читання для дітей – це не стільки дозвілля, скільки важлива складова загального розвитку та обов'язкова частина процесу навчання. Якщо врахувати, що майже половина з усіх українських біженців за кордоном це неповнолітні, то представлення української книги за кордоном і доступ до неї українських біженців від війни отримує особливу вагу й значущість.

Враховуючи важливість присутності в житті дітей, які разом з батьками змушені були тікати від війни, української книги, ініціатори створення книжкових полиць за кордоном особливо звертають увагу на формування фондів дитячої літератури. Сорок п'ять відсотків власників мінібібліотек зазначають, що їхня книжкова полиця розрахована на дитячу аудиторію, 27% книжкових полиць спрямовано на задоволення потреб дорослої аудиторії, 16% – підлітків, 12% – на людей похилого віку [3, с. 19]. Такий розподіл представленого контенту фондів мінібібліотек практично повністю відповідає загальним статистичним відомостям про віковий склад українських утікачів від війни.

Так, за даними опитування організації «Центр економічної стратегії», близько половини всіх українських біженців (52%), станом на листопад 2022 р., становили діти. Близько 14% від усіх біженців – це діти до 5 років, приблизно стільки ж дітей 6–9 років та 10–13 років. Дещо менше дітей 14–17 років – близько 10%. Серед дорослих переважну більшість становили

жінки (83,4%), а біженці віком старше 50 років становлять приблизно 8% [9, с. 16]. Аналізуючи відомості різних хвиль опитування, дослідники констатували, що основні демографічні показники українських біженців за кордоном з листопада 2022 по травень 2023 р. практично не змінилися [9, с. 22].

На важливість читання українською мовою для процесу виховання та навчання дітей звертали увагу ще класики української педагогічної науки. Так, видатний суспільно-політичний діяч, учений і публіцист М. Драгоманов вважав, що мова не тільки відіграє важливу роль при безпосередньому початковому навчанні читання; мова, відбиваючи життя й побут народу, сама по собі виступає засобом освіти. Осмислене читання тексту рідною мовою, на думку вченого, сприяє розвитку уяви учня, глибини та самостійності мислення, а від цього значною мірою залежить його естетичний, моральний і духовний розвиток [10, с. 15].

На істотному впливі читання для формування всесторонньо розвинутої особистості та загального розвитку дитини акцентував видатний педагог В. Сухомлинський. Він вважав, що розум і душа дитини мають постійно працювати в діалозі з книгою: чим більше учень міркує над книжкою, чим дужче зринає в його душі почуття захоплення, пробудження книжкою, тим легше йому вчитися [11, с. 101].

Розуміння значення читання для сучасної дитини, особливо в умовах вимушеної еміграції, спонукає до створення умов для заохочення дітей до читання, їх знайомства з новинками й цікавостями світу української книги. Дослідники констатують, що 76,6% організаторів книжкових осередків додатково проводять різноманітні заходи для українських біженців і переміщених осіб, 62% яких орієнтовано саме на дитячу аудиторію [3, с. 22]. Звичка до читання в дитячому віці формує в людини вміння чітко й точно передавати авторський текст, сприяє вмінню аргументовано висловлювати власні думки. Одним з наслідків і водночас стимулів для читання є розвиток інтересу до книги в цілому, не тільки й не стільки до навчальних текстів та посібників, скільки до широкого загалу різноманітної за жанрами літератури. Захоплення дорослої людини світом літератури є наслідком систематичного процесу читання в дитинстві.

Традиційні завдання книги – розвиток і виховання освіченої людини, зростання її духовного та інтелектуального рівня – в умовах вимушеної віддаленості дітей від своєї батьківщини отримують додаткового забарвлення. За таких обставин читання це не тільки про те, як стати «доброю» людиною, розібратися в собі, а й про самосвідомість, збереження ідентичності, мови, культури свого народу, про історію та самобутність «своєї»

України (у сенсі етнокультурної ідентичності національної спільноти). Адже навіть перебуваючи в іншій країні, важливо, щоб українські діти відчували свою національну ідентичність, свою причетність до Української держави, не просто знали свою країну, а й пишалися нею.

Українська актуальна звичка до читання виглядає в сучасному світі загалом, коли більшість інформації не тільки діти, а й дорослі отримують у техновізуалізованому вигляді: СМС, смайл-повідомлення, інфографіка, стрічка новин у месенджерах, блоги в інтернеті тощо. Натомість сучасні фахівці наголошують на необхідності читання саме книг, а не скорочених текстів, коментарів та інформаційних повідомлень. Так, американський експерт із саморозвитку Ж. Кормьєр виокремила чотири безсумнівні переваги читання книг: а) з'являється натхнення; читання книг стимулює розумову діяльність людини, покращує пам'ять і підвищує творчий потенціал; книжка може надихнути на створення нових проєктів, ідей, на подорожі або отримання будь-якого іншого цінного досвіду; б) підвищується впевненість у собі; читання допомагає розширити словниковий запас і межі інтелекту; відчуваючи себе більш обізнаною в різних питаннях, людина стає більш впевненою у своїх силах і підготовленою до будь-яких життєвих викликів; в) розвивається розуміння чужих точок зору; люди, які часто читають, як правило, більш чутливі, ніж ті, хто цього не робить; читання книг розвиває соціальні навички та здатність до емпатії; занурюючись у незнайомі ситуації й знайомлячись із різними персонажами на сторінках книг, людина розширює рамки власних поглядів і починає краще розуміти інших людей; г) зменшується стрес; читання – це своєрідна форма релаксації; книга здатна одночасно і активізувати мислення, і розслабити, відволікти від проблем; читання книг справді бореться зі стресом та поганим настроєм [5, с. 205–206].

Останній аспект, що його виділяє Ж. Кормьєр, виявляється особливо актуальним для українських біженців – дорослих і, тим більше, дітей. Відтак варто виділити ще одне важливе завдання, яке можуть виконувати книжки в середовищі українських утікачів від війни, – відволікання від тяжких спогадів, сприяння подоланню ситуації постійного стресу, психологічне розвантаження та покращення емоційного стану життя.

Психологи, які працюють з українськими біженцями за кордоном, вважають читання дієвим способом самодопомоги на рівні з медитацією. Через те що більшість українців, де б вони не перебували територіально, постійно занурені у відстеження новин, їхня психіка істотно перевантажена. Читання художньої літератури, під час якого відбувається спостереження за подіями та життям героїв книги, «залучення» до вирішення

їхніх справ, співчуття переживанням персонажів і радість від успіхів, дає змогу відволікти психіку людини від думок про поточні проблеми. Такий спосіб тимчасового відволікання уваги від подій російського вторгнення в Україну та стану вимушеної міграції є доволі дієвим засобом психологічного розвантаження біженців.

На користь читання книги як засобу подолання психологічного перевантаження людини свідчать і результати проведеного науковцями Ліверпульського університету Сполученого Королівства дослідження. Вони констатували вагому роль читання й колективного обговорення прочитаного як ефективного складника когнітивно-поведінкової терапії в лікуванні хронічного болю, тривожних станів, депресії, психічних розладів зі спотвореним сприйманням дійсності. Читання виявилось помічним лікувальним засобом завдяки упозитивненню думок, відповідній зміні способу мислення й поведінки людей, набуттю здатності керувати емоціями та притуплювати біль через згадування приємних моментів з попереднього життя, пасивне сприймання іншого досвіду під час обговорення книг [6, с. 5].

Підтвердженням висновків щодо ролі книги як певного елемента антистресової терапії є той факт, що серед найпопулярніших заходів, що проводяться при українських книжкових полицях у різних країнах світу, організатори виділяють колективні читання, презентації книжок, спільні обговорення, поетичні вечори, зустрічі з авторами, літературно-музичні вечори, книжкові клуби, літературні дискусії тощо. Зокрема, у книгарні «Артфорум» у м. Братислава (Словаччина) після 24 лютого 2022 р. почали проводити літературні читання дитячих книжок українських видавців. Читання проводилися не тільки для українських, а й для словацьких дітей, щоб заохотити їх познайомитися, прийняти та подружитися з українцями, які раптово з'явилися у їхніх школах, поговорити з ними про війну, Україну, її історію [12].

Українсько-данський молодіжний дім разом з Асоціацією читачів Læseforeningen протягом червня 2022 р. проводили спільні читання для українців та українок у Копенгагені (Данія). Щотижня під час зустрічі учасники читали уривки з романів, оповідання і вірші з усього світу, а потім ділилися думками та почуттями. Хоча дискусії ґрунтуються на літературі, спільне читання, на думку організаторів, є чудовим способом налагодити вимушеним переселенцям зв'язок з іншими та стати частиною місцевої громади [13].

Представлення української книги в громадських просторах та активні заходи, які проводять тут українці і для українців, водночас перетворюють їх на осередки української культури поза межами нашої держави. За таких

умов перед українською книгою постає й інше вкрай важливе завдання – презентувати Україну в різних державах світу, представляти її культурний продукт, літературною мовою розповідати про минуле та сучасність України, доносити до іноземців біль і жахіття війни, яку принесла Росія в Україну [14, с. 5]. Завдяки мужності та героїзму українського народу й наших сил оборони, які відстоюють незалежність України у війні проти російського агресора, після 24 лютого 2022 р. у світі зросло зацікавлення Україною. Відповіддю на це стала активна популяризація України при українських мінібібліотеках, благодійних організаціях, мистецьких центрах у різних державах світу. Тут відбуваються українські вечори, читають історичні лекції, розповідають про становлення державності в Україні, презентують українське мистецтво, поширюють уявлення про українські культуру й традиції. Книги стають важливим інструментом вибудови процесу суспільної комунікації з інституціями та громадянами інших країн, дають змогу донести українські ідеї, меседжі, ідеали.

У 2023 р. громадською організацією «Культурний капітал», Міжнародною літературною корпорацією «Meridian Czernowitz» упроваджувався проєкт «Посилення звучання українських голосів у Західній Європі», орієнтований на створення міжнародної культурної мережі для підвищення обізнаності населення Німеччини, Австрії та Швейцарії про Україну і її боротьбу під час повномасштабного російського вторгнення. Інструментом, за допомогою якого іноземці змогли відкрити для себе реальну картину подій в Україні, стала сучасна українська література, адже в рамках проєкту було презентовано 21 культурну подію з українськими письменниками для закордонної аудиторії, розповсюджено найновіше видання про війну – антологію «Воєнний стан», проведено різноманітні зустрічі [15].

У Японії, де на сьогодні перебуває понад 4 тис. українців, більшу половину з яких змусила покинути власний дім військова агресія Росії проти України, з ініціативи українки Д. Мураками та благодійної організації «УМСА» створено дві мінібібліотеки у двох центрах підтримки українців. Тут постійно проводяться різні заходи для того, аби познайомити українців з японською культурою та, навпаки, японців з українською культурою. Відбуваються спільні читання, зустрічі, уроки ікебани та каліграфії, відвідування буддійських храмів з медитаціями, чайні церемонії, запрошення в музеї, на концерти. Д. Мураками мріє зробити українську мінібібліотеку українським будинком, серцем української культури у Японії [16].

До презентації й адвокації України у світі активно долучилися також національні бібліотеки європейських держав. У діяльності Національної бібліотеки Литви ім. М. Мажвідаса приділяють велику увагу представленню

культурної спадщини та літературним досягненням в Україні, намагаються відобразити драматичну сучасну ситуацію в країні, тим самим сприяючи популяризації імені та справ України. Бібліотека значно збільшила фонд книжок і видань українською мовою, співпрацює з українцями, розвиває спільні проекти, такі як кінопокази, виставки, презентації книжок, відвідування бібліотеки українськими дітьми [17].

В опитуванні щодо підтримки європейськими національними бібліотеками українських бібліотек та української культурної спадщини, яке проводила Конференція європейських національних бібліотекарів (CENL) у 2023 р., зазначається, що майже третина національних бібліотек, залучених до CENL, узяла участь в існуючих ініціативах або власних проєктах підтримки України: тематичні сесії, дні української культури, семінар «Україна на фронті дезінформації», вебінари, організація візитів українських колег та інших українських гостей із сфери культури, урочисте відкриття Центру української книги при національній бібліотеці, заходи про окремі аспекти української культури, конференції щодо війни в Україні [18]. Загалом діяльність національних, державних, публічних і приватних бібліотек у різних країнах світу щодо підтримки України в боротьбі проти російської агресії виходить далеко за межі представленого аспекту. Утім різнобічна підтримка світовою бібліотечною спільнотою України, презентація та адвокація нашої держави потребує спеціального вивчення й аналізу, що може стати перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Отже, світ української книги за кордоном істотно актуалізувався через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Книги українською мовою виконують ряд дуже важливих завдань для наших співгромадян, що через війну вимушені були покинути батьківщину.

Зважаючи на те що майже половину українських біженців за кордоном становлять неповнолітні, особлива увага приділяється створенню фондів дитячої літератури. Традиційні завдання книги для розвитку і виховання дітей посилилися усвідомленою необхідністю формування самоідентифікації, збереження української ідентичності й самобутності. Для українських біженців за кордоном книги виявилися дієвим засобом подолання стресового стану в умовах вимушеної міграції, відволікання від тяжких спогадів, створили умови для психологічного розвантаження та покращення емоційного стану життя.

Українська книга стала важливим засобом процесу суспільної комунікації з інституціями й громадянами інших країн, підтримки нашої держави. Книги виконують функцію адвокації України у світі. Літературною мовою вони розповідають іноземцям про Україну, допомагають популяризувати

нашу історію, презентують українську культуру, поширюють проукраїнські меседжі в інформаційному просторі. Українська книга, у якій зашифровано український культурний код і наші ідеали, традиції, національну ідентичність, стала могутнім інструментом сучасної культурної дипломатії нашої держави.

Список бібліографічних посилань

1. Refugees from Ukraine recorded across Europe. *UNHCR*. 2023. 7 November. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець. *Facebook*. 2022. 1 груд. URL: <https://www.facebook.com/dmytro.lubinets/posts/pfbid02CMhmX1Gwv7xmGtFkwgjjJ5yKmr14Zk4hfxHvyt5sBQV8LT4793R6pKY5FTxpJEqLl>
3. Ukrainian Bookshelves Worldwide. Аналітичний звіт. *Читомо*. 2023. Лют. URL: https://chytomo.com/wp-content/uploads/2023/02/UBW_Survey_Analysis-2023-1.pdf
4. Мазука Л. Модифікація державної політики збереження національної ідентичності закордонних українців. *Політ. дослідження*. 2022. № 2 (4). С. 160–179. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-9>
5. Ящук І. Підтримка інтересу до читання в новому інформаційному середовищі. *Філол. дискурс*. 2017. Вип. 6. С. 199–211.
6. Бондаренко Н. «Читання як життєва стратегія»: реалізація державної політики книгочитання-2032 у підручникотворенні. *Проблеми сучас. підруч.* 2023. № 30. С. 19–31. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-19-31>
7. Кушнарьова М. Українська культурна дипломатія під час війни: досвід, проблеми, перспективи. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 35–53. <https://doi.org/10.15407/np.67.035>
8. «Українська книжкова полиця» відкрилася вже у 18 країнах. *Офіц. інтернет-представництво Президента України*. 2022. 10 верес. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinska-knizhkova-polichka-vidkrlasya-vzhe-u-18-krayinah-77629>
9. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Аналітична записка. *Центр екон. стратегії*. 2023. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>
10. Підлужна Г., Марущак О. Становлення та розвиток методики читання в українській початковій школі (XIX – середина XX ст.). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 66. Т. 1. С. 13–19. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.3>

11. Родюк Н., Голюк О. Особливості методичних аспектів у формуванні читацької культури учнів початкової школи за допомогою інноваційних технологій. *Інновац. педагогіка. Теорія та методика навчання (з галузей знань)*. 2020. Вип. 25. Т. 1. С. 100–103. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.18>
12. Горбань М. «Прийшли діти з України»: книжки для маленьких біженців у Словаччині та Чехії. *Радіо Свобода*. 2023. 15.05. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/czechia-slovachchyna-bizhentsi-dity-knyzhky/32412067.html>
13. Спільні читання для українців та українок в Копенгагені. *Українсько-данський молодіжний дім*. 2022. URL: <https://ua.theyouthhouse.org/podija/spilni-chitannja-dlja-ukrajinciv-ta-ukrajinok-v-kopengageni>
14. Закірова С. «Українські книжкові полицки» – українцям про дім та іноземцям про України. *Громад. думка про правотворення*. 2023. № 20. С. 4–9. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/Gromadska_dumka_2023_20.pdf
15. Посилення звучання українських голосів в Європі. *MERIDIAN CZERNOWITZ* : Міжнар. літ. корпорація. 2023. URL: <https://www.meridiancz.com/posylennia-zvuchannia-ukrainskykh-holosiv-v-yevropi>
16. Дарія Мураками про українську бібліотеку в Японії. *Благодійний фонд «Бібліотечна країна»*. 2023. 05.10. URL: <https://livelibrary.com.ua/news/ukrainian-library-in-tokio>
17. Lithuanian and Ukrainian Libraries Forum – shared experiences, community, and discussion. *CENL (The Conference of European National Librarians)*. 2023. 28 June. URL: <https://www.cenl.org/lithuanian-and-ukrainian-libraries-forum-shared-experiences-community-and-discussion>
18. Results of the Survey on European national libraries' support for Ukrainian libraries and Ukrainian cultural heritage. *CENL (The Conference of European National Librarians)*. 2023. September. URL: https://www.cenl.org/wp-content/uploads/2023/09/Umfrage_Ukrainehilfe_Auswertung_v0.1_20230907.pdf

References

1. Refugees from Ukraine recorded across Europe. (2023, November 7). *UNHCR*. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Uповновazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny Dmytro Lubinets [Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights Dmytro Lubinets]. (2022, December 1). *Facebook* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://>

www.facebook.com/dmytro.lubinetz/posts/pfbid02CMhmX1Gwv7xmGtFkwgjjJ5yKmr14Zk4hfxHvyt5sBQV8LT4793R6pKY5FTxpJEqLl

3. Ukrainian Bookshelves Worldwide. Analitychnyi zvit. (2023, February). *Chytomo* [in Ukrainian]. Retrieved from https://chytomo.com/wp-content/uploads/2023/02/UBW_Survey_Analysis-2023-1.pdf

4. Mazuka, L. (2022). Modyfikatsiia derzhavnoi polityky zberezheniia natsionalnoi identychnosti zakordonnykh ukraintsiiv [Modification of the state policy of preserving the national identity of Ukrainians abroad]. *Politychni doslidzhennia – Political Studies*, 2(4), 160-179 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-9>

5. Yashchuk, I. (2017). Pidtrymka interesu do chytannia v novomu informatsiinomu seredovyshchi [Support for Reading Interest in the New Information Environment]. *Filolohichni dyskurs – Philological Discourse*, 6, 199-211 [in Ukrainian].

6. Bondarenko, N. (2023). “Chytannia yak zhyttieva stratehiia”: realizatsiia derzhavnoi polityky knyhochytannia-2032 u pidruchnykotvorenni [“Reading as a life strategy”: implementation of the state policy on book reading-2032 in the process of creating textbooks]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the Modern Textbook*, 30, 19-31 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-19-31>

7. Kushnareva, M. (2023). Ukrainska kulturna dyplomatiiia pid chas viiny: dosvid, problemy, perspektyvy [Ukrainian cultural diplomacy during the war time: experience, issues, prospects]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 35-53 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.67.035>

8. “Ukrainska knyzhkova polychka” vidkrylasia vzhe u 18 krainakh [Ukrainian Bookshelf has opened in 18 countries]. (2022, September 10). *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official Online Representation of the President of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinska-knyzhkova-polichka-vidkrylasia-vzhe-u-18-krayinah-77629>

9. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit. Analitychna zapyska [Refugees from Ukraine: who are they, how many of them, and how to get them back? Final report. Analytical note]. (2023). *Tsentr ekonomichnoi stratehii – Center for Economic Strategy* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>

10. Pidluzhna, H., Marushchak, O. (2019). Stanovlennia ta rozvytok metodyky chytannia v ukrainskii pochatkovii shkoli (XIX – seredyna XX stolittia) [The formation and development of reading methodology in Ukrainian elementary

school (19th – mid 20th century)]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools*, 66(1), 13-19 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.3>

11. Rodiuk, N., Holiuk, O. (2020). Osoblyvosti metodychnykh aspektiv u formuvanni chytatskoi kultury uchniv pochatkovoï shkoly za dopomohoiu innovatsiinykh tekhnolohii [Features of methodical aspects of junior schoolchildren's reading culture formation through innovative technologies]. *Innovatsiina pedahohika. Teoriia ta metodyka navchannia (z haluzei znan) – Innovative Pedagogy. Theory and Teaching Methods (in the fields of knowledge)*, 25(1), 100-103 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.18>

12. Horban, M. (2023). "Pryishly dity z Ukrainy": knyzhky dlia malenkykh bizhentsiv u Slovachchyni ta Chekhii ["Children have come from Ukraine": books for young refugees in Slovakia and the Czech Republic]. *Radio Svoboda – Radio Freedom*. May 15 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/czechia-slovachchyna-bizhentsi-dity-knyzhky/32412067.html>

13. Spilni chytannia dlia ukraintsiv ta ukrainok v Kopenhaheni [Joint readings for Ukrainian men and women in Copenhagen]. (2022). *Ukrainsko-danskyi molodizhnyi dim – Ukrainian-Danish Youth House* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ua.theyouthhouse.org/podija/spilni-chitannja-dlja-ukrajinciv-ta-ukrajinok-v-kopengageni>

14. Zakirova, S. (2023). "Ukrainski knyzhkovi polychky" – ukraintsiam pro dim ta inozemtsiam pro Ukrainy ["Ukrainian Bookshelves" – for Ukrainians about home and for foreigners about Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public Opinion on Law-Making*, 20, 4-9 [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/grom_dumka/Gromadska_dumka_2023_20.pdf

15. Posylennia zvuchannia ukrainskykh holosiv v Yevropi [Strengthening the sound of Ukrainian voices in Europe]. (2023). *MERIDIAN CZERNOWITZ: Mizhnarodna literaturna korporatsiia – MERIDIAN CZERNOWITZ: International Literary Corporation* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.meridiancz.com/posylennia-zvuchannia-ukrainskykh-holosiv-v-yevropi>

16. Dariia Murakami pro ukrainsku biblioteku v Yaponi [Daria Murakami on the Ukrainian library in Japan]. (2023, October 5). *Blahodiinyi fond "Bibliotechna kraina" – Charitable Foundation "Library Country"* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://livelibrary.com.ua/news/ukrainian-library-in-tokio>

17. Lithuanian and Ukrainian Libraries Forum – shared experiences, community, and discussion. *CENL (The Conference of European National*

Librarians). 2023. June 28. Retrieved from <https://www.cenl.org/lithuanian-and-ukrainian-libraries-forum-shared-experiences-community-and-discussion>

18. Results of the Survey on European national libraries' support for Ukrainian libraries and Ukrainian cultural heritage. *CENL (The Conference of European National Librarians)*. 2023. September. Retrieved from https://www.cenl.org/wp-content/uploads/2023/09/Umfrage_Ukrainehilfe_Auswertung_v0.1_20230907.pdf

Стаття надійшла до редакції 07.11.2023.

Svitlana Zakirova,

PhD (History), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovasvtl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Web of Science Researcher ID: AAR-6405-2021

Ukrainian Book Abroad: Updating of Role and Tasks in the Context of Full-Scale Russian Invasion in Ukraine

Russia's large-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 caused the largest wave of forced displacement of citizens from the war in the entire history of our country. Active popularization of Ukraine at Ukrainian mini-libraries, charitable organizations, and art centers in various countries of the world was the answer to increased attention abroad. Books become an important tool for building the process of public communication with institutions and citizens of other countries, they allow to convey Ukrainian ideas, messages and ideals.

Because of their remoteness from Ukraine, for many war refugees, a book in their native language became a means to stay in contact with their homeland. Millions Ukrainian war refugees being outside their own country, significantly actualized the "Ukrainian bookshelf" project, initiated by the first lady of Ukraine O. Zelenska, thanks to which, as of November 2023, minilibraries have been created in 42 countries of the world, with 45,000 books. Considering that almost half of Ukrainian refugees abroad are minors, special attention is paid to the creation of children's literature collections.

The purpose of the article is to analyze the new tasks and functions of Ukrainian book presented abroad for Ukrainian refugees and foreign citizens, to study the role of the book as a tool for cultural diplomacy. Books contribute to the education and children upbringing, help to form and preserve Ukrainian self-awareness and identity, become an instrument for psychological relief and stress overcoming while person

is forced migrant. Ukrainian books perform the function of representing and advocating Ukraine in the world: they tell foreigners about Ukraine, help popularize Ukrainian history, introduce Ukrainian traditions, unmask fakes with anti-Ukrainian content, and spread pro-Ukrainian messages throughout the information space.

Keywords: book, Ukrainian refugees from the war, “Ukrainian bookshelf”, library, Ukraine.

Ольга Смольницька,

кандидат філософських наук, консультант із філології
місії «Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих
Української греко-католицької церкви»

Соборна пл., 3-А, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: mytholog7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВИБРАНИХ
УКРАЇНСЬКИХ І УКРАЇНОЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ
У ФОНДАХ КАНТОНАЛЬНОЇ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ
БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
У КОНТЕКСТІ ДОБИ**

Дослідження присвячується репрезентації українських й українознавчих матеріалів у вибраних фондах Кантональної та університетської бібліотеки Лозанни. Уперше береться до уваги унікальний матеріал, не класифікований раніше в окрему систему і який не поставав об'єктом або предметом аналізу. Оброблені друковані та рукописні матеріали, які поділено на кілька блоків. Досліджені українські автори (як відомі та класики, так і гіпотетичні або сьогодні невідомі), з'ясовуються особи українських читачів. Хронологічні межі – друга половина XIX – початок XX ст. Застосовуються текстологічний, компаративний та інші аналізи.

Ключові слова: фонд, автор, читач, джерело, друкована книга, рукопис, українознавство.

Книга як феномен та об'єкт аналізу є цікавим питанням у дослідженні бібліотек – як українських, так і тих, де наявні примірники української літератури. Новизною є аналіз бібліотек і видань, які донедавна взагалі не поставали ні об'єктом, ні предметом аналізу в українознавчому питанні. Зокрема, це стосується певних зарубіжних наукових (університетських) бібліотек і їхніх фондів та архівів. Цікавим прикладом є Кантональна та університетська бібліотека Лозанни (Швейцарія) [la Bibliothèque Cantonale et Universitaire – Lausanne (BCUL)], де фонди класифіковано французькою мовою, але наявна література іншими мовами, у тому числі українською. Проте українські видання взагалі не виокремлені та йдуть

у масиві кириличних. З огляду на це пропонуються «портрети» окремих українських видань. Планується довести взаємопов'язаність цих джерел у добірках і колекціях, які стали основою фондів.

Архів було зачинено 55 років, доступ до нього надали тільки нещодавно. Проте невдовзі це сховище знову було зачинено, тому варто зосередити увагу на вже опрацьованих авторкою пропонованої праці виданнях. У дослідженні до уваги беруться українські та пов'язані з Україною книги. Це впадає в очі, тому треба опрацювати цей аспект на прикладі BCUL і відповідно української діаспори у Швейцарії.

В основі праці лежить одноосібна наукова (українознавча) доповідь, прочитана на майстер-класі «Проектна майстерня» («Atelier du projet») у Лозанні 11 травня 2023 р., присвяченому вказаній Лозаннській бібліотеці [BCUL (site Unithèque) et UNIL (site Dorigny)]. Захід було організовано Швейцарією сумісно з Францією. Авторка дослідження висловлює подяку співробітнику BCUL славісту та мистецтвознавцю А. Кантінотті (Andrea Cantinotti) за надану можливість працювати з джерелами.

Мета дослідження – уперше проаналізувати репрезентацію вибраних українських джерел в окремих фондах Кантональної бібліотеки Лозаннського університету.

Завдання: а) класифікувати та проаналізувати типи джерел, наявних у BCUL – від жанрів до інших позицій; б) для зручності поділити знайдену літературу на блоки; в) зіставити окремі Шевченкові видання, видані в Женеві та Україні, дослідивши історичний контекст формування цих збірок; г) дати зріз двотомної «Енциклопедії Українознавства» та її особливостей.

Здійснено самостійний пошук. Новизна роботи полягає у віднайденні, класифікації, систематизації та аналізі ніколи раніше нерозроблених джерел.

Через обсяг публікації хронологічні рамки дослідження обмежуються кінцем XIX – першою половиною XX ст. Метою студії є ознайомлення швейцарської аудиторії (у тому числі широкої, яка не належить до славістів) з наявністю у вказаній бібліотеці унікальних джерел, а також з українською культурою та її запровадженням у європейський контекст.

З огляду на обсяг статті для аналізу взято вибрані джерела, переважно більшість із яких було видано за кордоном: у Женеві (Швейцарія), Мюнхені (Німеччина), Нью-Йорку (США). В усіх випадках від кінця XIX до першої половини XX ст. (після Другої світової війни) – можна казати про українську діаспору, яка формувалася завдяки національним діячам. Також гіпотетично стверджується про видання іншого джерела в Україні (Шевченкові поезії з передмовою В. Доманицького – у підписі

зазначено тільки ініціал: «В. Доманицький» [4, с. XXVI]), але з огляду на брак даних це не є остаточним. Гіпотеза ґрунтується на вигляді книги. Самі джерела в різному стані, деякі з пропонуванних у праці провозилися, імовірно, нелегально.

Планується також розглянути правописні особливості знайдених джерел.

Необхідність розгляду джерел у комплексі викликана ще й тим, що окремо українські видання у фонді згаданої бібліотеки не виокремлено та не систематизовано (це стосується й інших видань кирилицею. Здійснити це видається цінним, як і застосувати з позицій фахового дипломованого українця, ким є авторка пропонованої наукової праці).

Виявлено такі *типи друкованих і рукописних джерел*:

- окремо видані друковані книги різних форматів, різного обсягу тощо;
- збірники та збірки;
- конволюти й інші підшивки;
- рукописні джерела.

Іноді друковані джерела містять в собі ознаки рукописів (автографи, інші позначки – чорнилом, олівцем тощо).

Українці, які брали участь у цих виданнях, були як авторами, так і читачами, та/або передавачами літератури до Лозаннської бібліотеки.

Варто зазначити, що спеціально всі ці джерела в бібліотеці не систематизувалися за принципом належності до українського, тому вибір текстів, на перший погляд, може здатися випадковим. Проте подальше дослідження виявляє в ньому систему – від української класики XIX ст. до спеціалізованих видань, у тому числі першої половини XX ст. Тут міститься художня, художньо-публіцистична, наукова, науково-популярна, науково-публіцистична і власне публіцистична література. Джерела – від книг до журналів, добірок або підшивок.

Також виявлено гіпотетичних українських авторів або тих, які мали українське коріння. Якщо з авторства знаменитих українців тут наявні книги Т. Шевченка (зокрема, перекладена поема «Марія» з передмовою та зауваженнями М. Драгоманова в Женеві, збірки поезій Кобзаря), І. Нечуя-Левицького, М. Костомарова, С. Русової та інших, чиї імена сьогодні відомо та з'ясовано, то інші джерела потребували докладнішого вивчення.

Відвідувачами цієї бібліотеки могли бути українські революціонери (анархісти, народники та ін.), культурні діячі, можливо письменники, тобто прогресивна інтелігенція. Ці постаті як жертвували власні книги, так і провозили нелегальну літературу, а також, звичайно, брали книги з Лозаннської бібліотеки. Але це питання потребує додаткового й точного документального дослідження, для чого в процесі аналізу залучаються

та залучатимуться додаткові джерела. Зокрема, за хронологією тут цікаві шевченківські матеріали, які можна також назвати шевченкознавчими, оскільки вони містять ґрунтовні передмови, післямову, примітки та інші ознаки наукового аналізу й систематизації. Цінною для дослідження є видана в Женеві в 1890 р. (Українська друкарня) М. Драгомановим збірка «Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії» (в оригіналі друкарська помилка, саме так на титульній сторінці. – Прим. авт.).

Цінність видання полягає не лише в подвижницькій діяльності М. Драгоманова, а й у тому, що після Емського указу 1876 р. це було перше комплексне видання Шевченкових поезій. Як зазначив упорядник, збірка вмістила Кобзареві твори, або повністю, або частково заборонені в Російській імперії [3, с. V], тобто читачі могли, у кращому випадку, знати їх фрагменти. Під «поезіями» М. Драгоманов мав на увазі як вірші, так і поеми. Основою для цієї книги стали рукописи – як Шевченкові, так і знайомих Кобзаря та взагалі ентузіастів, тобто збирання, оброблення і, звичайно, публікація текстів була справжнім подвигом. У цьому аспекті можна казати про наукову шевченкіану. Добір текстів можна назвати академічним, але водночас і оригінальним. Отже, це видання показує індивідуальність упорядника.

Зі змісту помітно, що в збірці вміщено головні шедеври Т. Шевченка, у тому числі ті, які сьогодні стали хрестоматійними. Загалом це 51 твір. Можна назвати «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Чигирин», «Сон», «Великий льох», «Розрита могила», «Кавказ», «До мертвих, і живих, і ненароджених...» (помітно, що цей заголовок відрізняється від усталених як за Кобзареве життя, так і пізніше), «Холодний Яр», «Заповіт», «Княжна», «Чернець», «Неофіти», «Відьма», «Марія» та багато інших. Помітно, що укладачі прагнули показати різноманітність поета і водночас дати найповніше уявлення про нього як про генія. Спостерігається також і увага до творів, присвячених козацькому минулому, а також на біблійну тематику («Царі», «Псалми Давидові» та ін.).

Уся книга надрукована «драгоманівкою», що було революційним кроком на згадувану добу, не кажучи про спрощену доступність тексту для українського читача.

У цьому вправписі ігноруються кінцевий твердий знак, «ять», відсутній апостроф, натомість при роздільній твердій вимові вживається j, відсутні літери є, ї, щ («шчо» [3, с. 246], «Прошчай» [3, с. 16]), я («jак»), «Тяжке лихо» [3, с. 71], «Або роси Ермонськиї», «Сионськиї», «Едомляне» [3, с. 246] тощо. Помітне наближення до фонетичного принципу. Наприклад, у поемі «Марія», замість «козенья», пишеться «козинья» [3, с. 185, 196],

замість «кошеня» – «кошинья» [3, с. 186], є різниця в написанні імен порівняно із сучасними виданнями («Іосип», замість «Йосип»), іншій орфографії («Холодний жар»), є й інші нюанси. Так само з великої літери пишуться деякі релігійні терміни, у тому числі народні назви, як-от «в Пилипівку» [3, с. 34] (назва Пилипівського посту). (Тут і далі цитати з усіх джерел наводяться в оригінальному правописі видань). Один із прикладів «драгоманівки»: «А не даси, то донеси / На мою Країну / Мої сльози...» [3, с. 113] (вірш «Лічу в неволі дні і ночі...», під «Країною» явно розуміється Україна). Або: «Чи је шчо крашче, лучче в світі...» [3, с. 246]. Фонетичний принцип і нюанси тодішньої вимови помітні в українізації власних назв: «На бороду Ааронью...» [3, с. 246], «Вавилонья / Дшчере окажанна!» [3, с. 247], «у Нилі» [3, с. 195] тощо. Різниця в орфографії спостерігається в деяких частинах мови: «Очі, очі! / На-шчо ви здались? / Чом ви з-малку не висохли / Слізьми не злились?» [3, с. 18] (у цитуванні збережено пунктуаційний пропуск).

Є й інші цікаві спостереження. Наприклад, до поеми «Царі» подається у примітці зовсім інший вступ (про музу) – за рукописом. В остаточному тексті: «Старенька сестро Аполлона!» [3, с. 219], проте у виносці: «Дев'ята сестро Аполлона!» [3, с. 219], і подальший текст відрізняється. Також помітно варіанти відмінювання: у рукописній версії вступу родовий відмінок слова «Парнас» указується по-різному: «про стару музу з Парнаса» [3, с. 220], але далі – «з Парнасу» [3, с. 220], потім знову «з Парнаса» [3, с. 221].

Стосовно друкованого тексту можна зазначити й інші деталі: у ньому наявні не виправлені вручну друкарські помилки (наприклад: «Може ж ми заплечем» – замість «заплачем» [3, с. 247], у тому числі пропуски літер. Але й особливості верстки, які створюють стилістичне забарвлення окремих моментів, зокрема це розрядка, ужито спеціально. Так, у поемі «Наймичка» виділено розрядкою ім'я героїні: «Покличте Лукію!» [3, с. 172]. Номер, написаний на вихідних даних чорним чорнилом, закреслено, і саме чорнило зблякло.

Узагалі в цьому тексті наявні різночитання порівняно з іншими виданнями, тому цікаво зіставити деякі твори. У зв'язку із цим цікаво порівняти Шевченкове видання іншого українського ентузіаста – В. Доманицького, але тут важче казати про місце публікації. Попри загалом добрий стан тексту, титульну сторінку та інші вихідні дані вирвано, неможливо з'ясувати дату й місце. Орієнтуватися можна тільки за бібліотечним штампом французькою мовою: «21 mai 2015», тобто коли книга надійшла до Лозаннської бібліотеки – 21 травня 2015 р. Зрозуміло, що цю збірку було видано раніше. Натомість у ній наявні всі інші сторінки, у тому числі зміст.

У книзі скрізь українська мова, але відсутній апостроф («Хоча лежачого й не б'ють...» [4, с. 603]), сам правопис подекуди відрізняється («Гімн черничий» [4, с. 593], замість сьогоднішнього літературного «Гімн»). Зміст подається за абеткою. Збірка відкривається ґрунтовною проілюстрованою статтею В. Доманицького «Життя Тараса Шевченка». Безпосередньо текст є не лише переказом поетової біографії, а й аналізом його віршів. На підставі цитат автор передмови з'ясовує позицію Кобзаря.

Це видання оформлено науково, містить список «Найважливіші помилки», а також коментарі – примітки-виноски, авторство яких не вказано (можливо, В. Доманицького). Мова та стиль цих текстів відрізняються і від Шевченкових, і від сучасних. Так, до вірша «Сон» («На панщині пшеницю жала»), який дедикований «М. А. Марковичці» [4, с. 551], зазначено: «Марія Маркович – українська письменка (підписувала себе – Марко Вовчок)» [4, с. 551]. Або в IV частині поеми «Царі» під час опису Київської Русі є примітка до фрази «Мов ті Валькірії» [4, с. 385] (сьогодні нормативно «валькірії»): «Північні німецькі народи вірили, що були такі богині війни; прозивали їх Валькірії» [4, с. 385]. Або до вірша «N. Т.»: «N. Т. – це Надежда Тарновська, кума Шевченкова» [4, с. 609]. Узагалі виноски мають історичний, біографічний, літературознавчий, міфологічний характер.

Щодо стану обох шевченківських видань можна стверджувати, що із цими книгами ретельно працювали. Про це свідчать і олівцеві позначки (у збірці з передмовою В. Доманицького), і стан паперу тощо.

Кращий стан (і без позначок та пошкоджень), з усіма збереженими вихідними даними у двох томах «Енциклопедії Українознавства». Фактично це I том, причому I частина – без указування, а також наявна частина III I тому (за «Переднім словом», видано у двох томах [1, т. 1, с. 5]). Рік, місце видання, редактура тощо – однакові: це Мюнхен – Нью-Йорк, видавництво «Молоде життя», 1949 р. Редакція – професори В. Кубійович і З. Кузеля. Це видання сьогодні більш відоме, ніж, скажімо, «Шевченкові поезії», опубліковані в Женеві, та аналогічні їм видання, проте варто зосередитися на кількох моментах.

Книги практично в ідеальному стані. Дослідження змісту є цікавим, оскільки дає змогу простежити еволюцію українознавства. Аналізована «Енциклопедія» показує формування наукового апарату і взагалі наукового підходу до зібраного масиву фактів про Україну та все українське. Перший том цінний і тим, що в «Передньому слові» (Мюнхен, 1949 р. [1, т. 1, с. 6]) докладно написано план, яким чином далі видаватимуть томи й додатки до них. Фактично це видання «за гарячими слідами», у процесі.

Призначення енциклопедії – замінити «низку підручників» [1, т. 1, с. 5], спростити доступ до українських знань.

Який характер цієї енциклопедії? Упорядники зазначали: «Редакція обмежилася на відомостях про Україну в найширшому розумінні, бо загальні відомості зацікавлені можуть легко знайти в аналогічних чужинецьких виданнях. ... Редакція намагалася зібрати суму того, що цікавить кожного з нас, як українця, висвітлюючи відповідні ділянки знання з нашого становища, при збереженні всіх засад науковості» [1, т. 1, с. 5]. Також там висловлюється план видати аналогічну енциклопедію англійською мовою для тих, хто не володіє українською [1, т. 1, с. 5].

Помітний серйозний системний характер цієї праці, показ українознавства в тягlostі. Так, уже наступна стаття (вступ З. Кузелі) «Дотеперішні українські енциклопедії» це доводить. Автори зосереджуються на історичних, географічних та інших виданнях про Україну, наголошуючи на тодішньому контексті, через який бракувало системних знань про аналізований або презентований об'єкт. Береться масив від XVII ст. до журналів і краєзнавчих збірників [1, т. 1, с. 9]. Характеризуючи кінець XIX ст., упорядники звертають особливу увагу на «статті М. Драгоманова у французькому географічному лексиконі Е. Реклю і О. Огоновського в “Allg. Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste” v. Erschu. Gruber, 1885, Kleinrussen 16–34, що довгий час були головним джерелом відомостей про Україну» [1, т. 1, с. 9]. І далі докладно характеризуються джерела вже XX ст., у тому числі в діаспорі [1, т. 1, с. 11]. Треба зазначити, що наприкінці кожної замітки докладно наводяться «Джерела і література». Це видання (особливо на аналізовану добу) є математично точним.

Перший том характеризується тенденцією подавати факти від загального до конкретного. Так, починається з історії назв «Русь», «Україна» тощо («Назва території і народу» [1, т. 1, с. 12]). Я. Рудницький проаналізував «Назву “Україна” в чужих мовах», пояснюючи нюанси інших мов різним написанням цього слова – від латинської до живих мов (іспанської, англійської, французької, німецької та багатьох інших) [1, т. 1, с. 16].

Наведено далі географічні та історичні факти, показ від давнини до сучасності – це фактично портрет України. Спостерігається акцентування на козацькому минулому як націєтворенні. Важливим у цьому географічно-історичному нарисі є Гімн України, наведений з нотами [1, т. 1, с. 33].

Помітно, що до написання статей у цих томах було залучено великий апарат дослідників у різних галузях. Тому наявно багато спеціальних знань, точності фактів, як-от «Фізична географія і природа», причому наводиться

систематизація знань від XIX ст. (коли досліджували Україну) [1, т. 1, с. 35]. Це геологія, рельєф, клімат, тваринний світ і ще багато інших питань. Тобто цей том можна вважати не так гуманітарним (хоча в ньому наявні історичні факти та джерела), а схильним до точних і фізичних наук. Велика кількість фото сприяє наочності матеріалу.

Окреме зацікавлення викликає розлогий розділ «Людність», який починається «Антропологічною будовою України» [1, т. 1, с. 125], де наводяться праці Ф. Вовка та новіші [1, т. 1, с. 128]. Також дуже цікавим є великий розділ «Етнографія», який являє картину розвитку цієї науки в Україні. Докладно написано, зокрема, про «романтичне народництво» (XIX ст.), представлене іменами П. Куліша, М. Костомарова, І. Срезневського та сформульоване як «мітологічна школа» [1, т. 1, с. 185]. Далі, за хронологією, звертається увага на позитивізм та інші школи. Звичайно, тут звертається увага на здобутки Т. Рильського, В. Гнатюка, І. Франка та ін. [1, т. 1, с. 191]. Цей розділ є цінним і тому, що тут перелічуються імена менш сьогодні відомих, але важливих українських етнографів.

Також цей том присвячено матеріальній культурі українців, куди автори залучили хліборобство та інші заняття (розділ рясно проілюстрований фото, у тому числі світлинами народних ремісництв – прядіння, ткання тощо). «Народні звичаї та обряди» містяться в загальному розділі «Народна духовна культура» [1, т. 1, с. 228], і тут докладно представлено календарний цикл та інші риси цього культурного аспекту. Фактично ці свята (за якими визначався господарський цикл) можна сформулювати як народне християнство. Цікавим є підрозділ В. Петрова «Передхристиянські релігійно-світоглядні елементи. Генеза народних звичаїв і обрядів», присвячений язичництву, християнізації Київської Русі та іншим питанням. Приклади язичництва, звичайно, закодують у фольклорі, енциклопедична стаття є й літературознавчою. Наприклад, у ній зазначається «наявність обрядових “я-формул”, як формул прямої чинності виконавців даного імітаційного (наслідувального) обряду. Дівчина в веснянковій грі, стоячи посередині хорового кола, наслідує жайворонка... Дівчина, співаючи, імітує, наслідує рухи птаха, виступає як “весна-птаха”, репрезентує собою птаха-весну. Це є імітаційний обряд, що разом із ти є ідентифікаційний» [1, т. 1, с. 246]. І, звісно, далі є окремий підрозділ про українську демонологію («За Ф. Колессою» [1, т. 1, с. 250]), а далі – розлоге дослідження фольклору, причому навіть у компаративному аспекті. Це заслуговує на окрему статтю. З матеріальних здобутків варто виділити опис гуцульських виробів, у тому числі різьби.

У III частині I тому наявне продовження мистецтвознавчого дискурсу – помітне зосередження на релігійному мистецтві. Зокрема, це фрески,

мозаїки, іконопис, де представлено як загальновідомі (у Софійському соборі), так і менш відомі, проте оригінальні, барокової доби [2, т. 1, ч. III, с. 824–825]. Попри чорно-білі ілюстрації можна скласти уявлення про особливості цих шедеврів (наприклад, галицький розпис XVI ст. «Страшний суд» [2, т. 1, ч. III, с. 826]). Далі йдеться про світські портрети та наведено зображення історичних діячів, а також написані Т. Шевченком. У цьому томі теж помітно, що автори не прагнули замикатися на описі власне своєї культури, а показували її в історичному контексті, ураховуючи зв'язки України із зарубіжжям. Ця частина більше мистецтвознавча, оскільки зосереджується далі також на графіці, граверстві, театрі, музиці тощо.

Безперечно, неможливо проаналізувати все в одній праці (навіть узявши до уваги суто «Енциклопедію Українознавства»), тому треба визначити на останнє ще кілька рис.

Обидва томи проілюстровані чорно-білими світлинами та власне ілюстраціями (мапи, графіки, таблиці тощо). Спостерігається інтерес до архітектурної та декоративно-прикладної спадщини (народних виробів, у тому числі національних українських костюмів). Особливо представлено жіноче вбрання Волині, Підляшшя та ін. – етнографічні групи [1, т. 1, с. 199]. Сюди можна долучити розділ «Одяг і взуття», так само проілюстрований історичними портретами, світлинами XX ст. («Дівчина з галицького Поділля», «Дівчина з Полісся у святковому вбранні» тощо [1, т. 1, с. 221], окремі предмети одягу, наприклад сорочка, а також гуцульські прикраси – від хрестів до намист та ін. [1, т. 1, с. 226]).

Таким чином, здійснений аналіз виявив оригінальність окремих розглянутих українських джерел. Націєтворчою постаттю, важливою для об'єднання українців, виявився Т. Шевченко, і це доведено наявністю його видань у BCUL (з огляду на обсяг праці проаналізовано не всі). Однією зі спільних персоналій виявився М. Драгоманов як збирач та аналітик фактів про Україну, її репрезентант в інших країнах. Він постає і як шевченкознавець, і – ширше – як українознавець, класик цієї науки. Подальше дослідження показало взаємопов'язаність джерел і водночас їх самостійність. Але розгляд у комплексі дав змогу глибше зрозуміти особливості цих книг в історичному контексті. Від емпіричного шляху (власне, творення художніх текстів) спостерігається поєднання теоретичного й практичного аспектів – збирання, набирання в типографії, систематизування, аналіз Шевченкових творів. Усі перелічені книги мають практичне значення, яке полягає у формуванні знань про Україну. Також аналіз виявив, що ці книги (особливо на свій час) були проривом у заявленні про українство, а також їх наявність у BCUL зумовлена діяльністю ентузіастів.

Ця стаття не претендує на вичерпний характер через необхідність докладніше вивчити масив документів. Зокрема, планується задіяти нові знайдені видання для майбутніх досліджень. Але робота має перспективу продовження, оскільки тема перспективна і велика кількість матеріалів потребує опису та комплексного аналізу.

Список бібліографічних посилань

1. Енциклопедія Українознавства : у 2 т. / за ред. В. Кубійовича і З. Кузеля. Т. 1. Мюнхен – Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. 800 с., іл. (Наукове Товариство ім. Шевченка).
2. Енциклопедія Українознавства : у 2 т. / за ред. В. Кубійовича і З. Кузеля. Т. 1. Ч. III. Мюнхен – Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. 1230 с., іл. (Наукове Товариство ім. Шевченка).
3. Шевченко Т. Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії. Женева : Українська Печатня, 1890. VII+248 с.
4. Шевченко Т. [без вихідних даних], [без року], XXXII+612 с.+1 с.: іл. (з передмовою В. Доманицького).

References

1. Kubiiovych, V., Kuzelia, Z. (Ed.). (1949). Entsyklopediia Ukrainoznavstva: v 2 t. [Encyclopedia of Ukrainian Studies: in 2 volumes]. Vol. 1. Munich – New York: Molode zhyttia [in Ukrainian].
2. Kubiiovych, V., Kuzelia, Z. (Ed.). (1949). Entsyklopediia Ukrainoznavstva: v 2 t. [Encyclopedia of Ukrainian Studies: in 2 volumes]. Vol. 1. Part III. Munich – New York: Molode zhyttia [in Ukrainian].
3. Shevchenko, T. (1890). Poezii T. H. Shevchenka, zaboroneni v Rosii [Shevchenko. T. G. Shevchenko's poetry, banned in Russia]. Geneva: Ukrainska Pechatnia [in Ukrainian].
4. Shevchenko, T. (Prologue by V. Domanytskyi) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Olga Smolnytska,

PhD (Philosophy), Consultant in Philology
of the Mission “Postulation Center for the Beatification and Canonization of Saints
of the Ukrainian Greek Catholic Church”
3-A Soborna Square, Lviv 79000, Ukraine
e-mail: mytholog7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9864-1727>

**Representation of the Selected Ukrainian and Ukrainian Studies' Materials
in the Collection of the Cantonal and University Library of Lausanne:
a Comparative Analysis in the Epochal Context**

The research is devoted to the representation of the Ukrainian and Ukrainian Studies' materials in the Fonds of the Collection of the Cantonal and University Library of Lausanne. The study at first considers the unique material that has not been previously put into a separate system and has not been the object or subject of analysis. Printed and manuscript materials were processed and divided into several blocks. Ukrainian authors (both well-known and classical, as well as hypothetical or currently unknown) were studied, and the identities of Ukrainian readers were determined. The research chronological boundaries are the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century. The rare editions of Taras Shevchenko's poems, published in Geneva and in Ukraine, are considered. Various editions of works are studied, including attention to spelling. It has been noticed that there are discrepancies – including with modern editions of the Ukrainian classic. Particular attention is paid to the personality of Mykhailo Drahomanov as an enthusiast of Shevchenko studies and the founder of the Ukrainian diaspora in Switzerland. The correspondence of the printed text to the manuscripts (on the basis of which the collection was formed) is analyzed, interesting options are identified. A comparative analysis is proposed on the example of comparison with the publication of Viktor Domanytsky. The nation-building importance of Taras Shevchenko's publications available in the BCUL. The two-volume "Encyclopedia of Ukrainian Studies", which today can be considered a classic work, also has a nation-building goal. Geography of the analyzed publications: Switzerland, Germany, the USA, Ukraine. The article emphasizes the scientific approach of this publication. Thus, the analyzed sources are devoted to Ukrainian studies – both empirical and theoretical, and also have a practical purpose.

Keywords: library collection (fonds), author, reader, source, printed book, manuscript, Ukrainian Studies.

Людмила Сісіна,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: milamila1951@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>

СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СЕРВІСНОЇ ПЛАТФОРМИ: ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ДОСВІД

Висвітлено окремі аспекти створення і функціонування пошукового порталу «Swisscovery» Швейцарської бібліотечної сервісної платформи (SLSP), яка запрацювала у грудні 2020 р. Це загальношвейцарська бібліотечна система для колекцій наукових медіа. Сьогодні вона пропонує понад 40 млн книг, серій, журналів і не книжкових матеріалів, а також понад 3 млрд е-статей. Swisscovery замінює попередні бібліотечні мережі та дослідницькі платформи. Портал «Swisscovery» робить пошук інформації простим і легкодоступним завдяки спрощеному процесу замовлення. Кожна книга, кожен журнал, кожна стаття має один запис у swisscovery, тому користувач може одразу побачити, у яких бібліотеках доступний носій, який він шукає. Розробники проєкту постійно працюють над зручністю його використання, застосовуючи методології гнучкої практики та збільшуючи його переваги порівняно з Google щодо отримання наукової інформації. Отже, користувачі мають незаперечну вигоду від прямого доступу до фондів усіх бібліотек на swisscovery, а також від синергії та послуг, які пропонує ця платформа, націлена у майбутнє. Діяльність swisscovery контролює та гармонізує некомерційна організація «Swiss Library Service Platform AG» (Швейцарська платформа бібліотечних послуг). Завдання полягає в тому, щоб об'єднати бібліотеки в мережу, яка вже налічує близько 500 учасників, та максимально знизити неминучі втрати на тертя. Swisscovery є інноваційним кроком у цифровому розвитку, завдяки абсолютно новим можливостям для співпраці між бібліотеками та послугам, які, таким чином, доступні для користувачів бібліотек, сприяє науковому прогресу і новим знанням та долучає бібліотеки до керування інтернетом, подолання нерівності у доступі до контенту і цифрової інфраструктури.

Ключові слова: академічні бібліотеки Швейцарії, пошуковий портал, єдиний обліковий запис, каталог, наукові ресурси, прямий доступ, цифровізація, SLSP, swisscovery.

Постановка проблеми. Сучасні бібліотеки намагаються оперативно реагувати на мінливі вимоги науки, соціальну динаміку, перспективні технології та виклики глобалізації відповідною трансформацією, підпорядковуючи її якнайповнішому задоволенню запитів користувачів на акумульовані в їхніх фондах надбання багатовікового досвіду людської думки та знання, реалізованого в різних видах і формах передачі інформації (передусім у творах писемності та друку, електронних ресурсах) [1]. Вони залишаються конкурентоспроможними і затребуваними в епоху глобалізації, інтернету, цифровізації, а тому мають бути доступні онлайн і фізично 24/7, вважають у Бібліотечній асоціації Швейцарії.

Повільно, але впевнено у середовищі дослідників набуває поширення практика відкритої науки – рух за те, щоб зробити наукові дослідження, наукові дані та їх поширення доступними для всіх рівнів зацікавленого суспільства. Цей рух передбачає послідовну зміну робочих процесів усіх дійових осіб, перерозподіл можливостей впливати та завоювати репутацію. Бібліотека також має позиціонувати себе в цьому новому середовищі, розробляти і запроваджувати креативні послуги для нового покоління дослідників. Директор кантональної та університетської бібліотеки Лозанни, президент мережі бібліотек «Renouvaud» Ж. Фрей наголошує на провідній ролі бібліотеки на шляху від «Відкритого доступу» до «Відкритих даних» і «Відкритої науки». Аналізуючи досягнутий і ще не досягнутий прогрес у сфері доступу до інформації для науки, вона називає бібліотеку «ключовою фігурою майбутнього суспільства знань» [2].

У дискусії про вимоги різних галузей науки до ідеальної бібліотеки з професором книгознавства в Університеті Йоганна Гутенберга в Майнці Герхардом Лауером та ректором Цюрихського університету Міхаелем Шепманом також зазначалось, що бібліотеки є частиною семантичної мережі та складовою дослідницького процесу, особливо в гуманітарних науках. Тому не лише дослідження в бібліотеках, а й дослідження разом з бібліотеками – це майбутнє, у якому бібліотеки менше займатимуться книгами, а все більше текстами. У бібліотеці майбутнього дослідникові завдяки новітнім технологіям буде набагато простіше знайти усе необхідне, але читати все одно доведеться самому, наголошують учені [3].

Про активну роль бібліотек у діалозі між наукою та суспільством ідеться у лекції Хелен Шентон (Трінті-коледж Дубліна). За її словами, нова бібліотечна стратегія припускає, що «Бібліотека для багатьох людей є воротами та маршрутом до Університету», і що існує «величезний потенціал для Бібліотеки, щоб продемонструвати відкриття Університету для міста та за його межами» [4].

Водночас варто звернути увагу на висловлене IFLA занепокоєння тим, що цифрова трансформація спричиняє нерівність у доступі до контенту і цифрової інфраструктури, проте фахівці впевнені, що бібліотеки можуть допомогти подолати її [5]. Про це свідчить, зокрема, й діяльність швейцарських бібліотек та асоціації бібліотекарів, спрямована на те, щоб стати ключовим учасником Швейцарського форуму з управління інтернетом [6].

Метою статті є висвітлення окремих аспектів створення і функціонування та визначення переваг пошукового порталу «Swisscovery» швейцарської бібліотечної сервісної платформи (SLSP), яка об'єднала академічні бібліотеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Федерального статистичного управління, більше половини населення Швейцарії є постійними користувачами бібліотеки. Щоб відповідати вимогам у мінливому світі інформаційного забезпечення, 475 академічних та наукових бібліотек країни об'єдналися на одній національній платформі, яка запрацювала в грудні 2020 р.

Бібліотека Цюрихського університету прикладних наук брала участь у цьому проєкті як пілотна. На сайті університету зазначено, що нова система є заміною великої кількості попередніх бібліотечних асоціацій і значно спрощує доступ до наукової інформації у Швейцарії для всіх користувачів. «Національне об'єднання університетських бібліотек для створення спільної бібліотечної платформи – унікальне у цій формі та є найбільшою зміною бібліотечного ландшафту Швейцарії за останні десятиліття» [7].

Сьогодні проєкт SLSP об'єднує вже близько 500 бібліотек Швейцарії академічного спрямування і разом з пошуковим порталом «Swisscovery» є важливим інноваційним кроком у цифровому розвитку, що завдяки легкодоступній інформації сприяє науковому прогресу та новим знанням. Кожна книга, кожен журнал, кожна стаття має один запис у swisscovery. Таким чином користувач може одразу побачити, у яких бібліотеках доступний носій, який він шукає. Один каталог, одна система, один обліковий запис забезпечують прямий доступ до майже всього інвентарю академічних книг і значної частини фондів академічних ЗМІ Швейцарії, друкованих та електронних. Swisscovery працює як пошукова система в інтернеті, яка переважно шукає наукову літературу, доступну бібліотекам. Крім того, портал також відображає всі фонди всіх бібліотек-учасниць, наприклад, популярну літературу, а також відео, бази даних, рукописи та багато іншого.

Swisscovery пропонує легкий пошук баз даних за ключовими словами або за категоріями. Пошуковий портал, бібліотечна картка, терміни видачі, правила каталогів усіх залучених бібліотек – єдині.

Користувачам пропонується понад 40 млн книг, серій, журналів і не книжкових матеріалів, а також понад 3 млрд е-статей.

Основні послуги, доступні для бібліотек, які підключені до інформації Swisscovery зі своїми науковими фондами:

- Загальна бібліотечна система
- Інструмент виявлення (swisscovery) і локальні перегляди
- ERM (Управління електронними ресурсами)
- Міжбібліотечний абонемент
- Доставка документів
- Централізоване керування користувачами та аутентифікація
- Загальні умови запозичення та комісії
- Підтримка першого рівня
- Другий рівень підтримки
- Управління локальними даними
- Управління метаданими
- Ведення даних загальної платформи
- Надання загальної статистики та звітності
- Навчання для працівників бібліотеки

Додаткові послуги:

- Спільний кур'єр (SLSP Courier)
- Виставлення рахунків
- Злагоджена закупівля витратних матеріалів
- Інтерфейс зовнішніх інструментів виявлення
- Інтерфейс до спільної бібліотеки зберігання
- Надання індивідуальної статистики та звітів
- Міграції даних [8].

Сторінка довідки на сайті «Swisscovery» «процес замовлення оптимізовано та вдосконалено» [9] містить докладну інформацію про кожну з цих послуг. Щоб допомогти у реєстрації, створено інструкцію в PDF. Крім того, наведено відповіді на найбільш поширені запитання щодо оформлення замовлення. Повідомлення про зміни в структурі бібліотечної мережі в Швейцарії постійно публікуються у фахових журналах. Зокрема в журналі «Bibliothek. Information. Technologie».

Усі типи онлайн-ресурсів, які пропонують бібліотеки-учасниці, індексуються для пошуку: книги, журнали, бази даних, оцифровані фотографії, карти, рукописи та інші предмети колекціонування. Однак не всі документи є у вільному доступі. Багато документів отримуються за ліцензією і тому доступні лише в мережі університету, який має ліцензію на цей ресурс [9].

Swisscovery працює з трьома стандартними профілями пошуку, які можна знайти в кожному перегляді. Перший – «swisscovery plus», другий – «swisscovery» і третій – «Моя бібліотека». Додаткові спеціальні профілі пошуку, створені певною бібліотекою, відображаються лише в цій бібліотеці.

Переваги для дослідників у swisscovery порівняно з Google. Swisscovery пропонує кращий огляд. Google може бути корисним для пошуку наукової літератури, але він надає дуже багато інформації, тому зорієнтуватись у ній важко. Swisscovery пропонує лише авторитетні, переважно наукові джерела, а під час пошуку в Google потрібно вміти відрізнити наукові джерела від сумнівних.

У вільному доступі в інтернеті (наприклад, через Google Books) часто є лише уривки оцифрованих книг, а через swisscovery можна отримати доступ до повних текстів. Прикладом цього є назва RELAX. Нарешті без стресу за п'ять кроків від Springer-Verlag, де swisscovery веде до повного тексту.

Ще одна перевага нової платформи: пропозиція електронних медіа в swisscovery для користувачів бібліотеки є безкоштовною. А під час пошуку за допомогою Google релевантні звернення часто надходять від комерційних постачальників, таких як Amazon, із платними медіапропозиціями [10].

Тож користувачі отримують незаперечну вигоду від прямого доступу до фондів усіх бібліотек на swisscovery, а також від синергії та послуг, які пропонує ця платформа, націлена у майбутнє.

Серед установ-засновників платформи – Центральна бібліотека Цюриха (далі – ZB). Це одночасно кантональна, міська та університетська бібліотека, одна з найбільших у Швейцарії, з 6,6 млн об'єктів (книги, журнали, рукописи, карти, мікроформи, звукозаписи, DVD-диски тощо) і понад 200 співробітниками. Вона пропонує широкий спектр баз даних і понад 200 тис. електронних повних текстів. Півмільйона людей щороку відвідують ZB і користуються її різноманітними пропозиціями.

«З новою національною бібліотечною платформою ми робимо великий крок уперед: пропозиції швейцарських академічних бібліотек тепер доступні по всій країні через одну бібліотеку. Точка входу доступна й проста у використанні, – зазначив директор ZB Крістіан Остерхельд, наголошуючи на перевагах рішення стати частиною бібліотеки всієї Швейцарії. – Регіональні обмеження долаються, інформаційний простір став набагато більший для всіх. У цьому нам допомагає сучасна хмарна ІТ-система, яка відповідає міжнародним стандартам» [11].

Дослідницька платформа «Swisscovery» надає доступ до повного списку наукових медіа у Швейцарії. Пошук статей включено за замовчуванням: «swisscovery (з CDI)». Щоб їх виключити, треба обрати «swisscovery (без CDI)». CDI (Central Discovery Index=Центральний індекс відкриттів) є продуктом Ex Libris/ProQuest і містить понад 200 млн записів, статей, розділів е-книг та матеріали конференцій. Дані надходять від постачальників журналів та електронних книг. За замовчуванням знаходимо лише вміст, до якого надано доступ. Натиснувши «включно з публікаціями без повного тексту», пошук можна розширити.

Акціонерами є 15 установ-засновників SLSP. Вони вклали фінансові та людські ресурси у розбудову національної бібліотечної платформи:

1. Швейцарський федеральний технологічний інститут Цюриха
2. Університет прикладних наук Східної Швейцарії
3. Університет прикладних наук Західної Швейцарії
4. Базельський університет
5. Бернський університет
6. Італійський університет Швейцарії
7. Фрібурзький університет
8. Женевський університет
9. Університет Сент-Галлена
10. Цюрихський університет
11. ZHAW Цюрихський університет прикладних наук
12. Центральна та університетська бібліотека Люцерна
13. Цюрихський університет мистецтв
14. Центральна бібліотека Цюриха
15. Бернський університет прикладних наук [8].

Нову платформу контролює та гармонізує некомерційна організація «Swiss Library Service Platform AG» (SLSP=Швейцарська платформа бібліотечних послуг). Завдання полягає в тому, щоб об'єднати бібліотеки в таку велику мережу й організувати її ефективну роботу.

У березні 2022 р. до SLSP і swisscovery приєдналася бібліотека Державного архіву Золотурна, яка спеціалізується на історії кантону Золотурн. Бібліотека є довідковою, її фонди каталогізовані лише в аналоговій формі [12].

У квітні приєдналися 15 бібліотек і центри документації Александрійської мережі. Це перший у світі проєкт інтеграції системи «Alma» (Александрія) з іншою системою «Alma» (SLSP). Він, за словами директора SLSP Т. Марті, свідчить про привабливість swisscovery для академічних бібліотек. Завдяки фондам Александрійської мережі, зокрема бібліотеки

Федерального статистичного відомства, музею музичних автоматів, колекції карт «Swisstopo», swisscovery продовжує розширюватись у тематичному діапазоні.

Під керівництвом SLSP успішно реалізовується проєкт інтеграції та міграції спільно з мережею «Александрія» і системним оператором «Ex Libris». На різних етапах проєкту конфігурація Alma мережі «Alexandria» і дані для перенесення були адаптовані до специфікацій swisscovery. У дедуплікації даних SLSP допоміг IT-досвід бібліотеки Базельського університету, яка брала участь у проєкті «Swisscovery» як акціонер-засновник. SLSP має ноу-хау щодо успішного використання й поглиблення міграції даних та інтеграції бібліотек. Після завершення цієї частини проєкту swisscovery збільшиться на мільйон назв і понад 1,3 млн пр., багато з яких є загальнодоступними [13].

Протягом двох років, що минули відтоді, як «Swisscovery», спільна платформа для швейцарських бібліотек, вийшла в інтернет, до асоціації приєдналися всі академічні бібліотеки [14].

Про приєднання з 4 вересня 2023 р. до SLSP та заміну пошукового порталу бібліотечної мережі «Aargau» на swisscovery оголосила кантональна бібліотека Aargau. Будучи публічною науковою бібліотекою, вона, як зазначено на сайті, надає інформацію та знання для всіх.

В інформації для користувачів зазначається, що приєднавшись до SLSP, кантональна бібліотека отримує нові правила користування та оплати, які пропонують усім клієнтам у мережі SLSP найбільш уніфіковані умови використання. Важливо, зокрема, що кантональна бібліотека більше не стягуватиме річну або щомісячну плату. Отримання фізичних та електронних носіїв буде безкоштовним для всіх. Інші послуги, такі як замовлення примірників, міжбібліотечний абонемент або зв'язок із кур'єром SLSP, залишаються платними [15].

Внески афілійованих бібліотек SLSP використовує для поточної діяльності, вдосконалення спільної платформи і пов'язаних послуг. Вже у 2021 р., після піврічної роботи, розробники вирішили підбити підсумки, не в останню чергу тому, що проєкт сприйняли критично як частина спільноти користувачів, так і ЗМІ. Відзначивши позитивне прагнення SLSP до стандартизації досі дуже неоднорідного бібліотечного ландшафту Швейцарії, та можливість відносно швидкої адаптації основних робочих процесів до нових обставин, вони водночас визнали, що «у swisscovery – новому дослідницькому інтерфейсі – певна інформація не відображається або відображається неправильно, що ускладнює замовлення медіафайлів та/або потребує запитів від працівників бібліотеки. Крім того, організаційна

структура SLSP із 29 різними бібліотечними групами (так звані інституційні зони, скорочено – IZ) може заплутати, а іноді й дратувати клієнтів, наприклад, якщо ви не можете знайти потрібний носій у своїй домашній бібліотеці».

Доступ до цифрових медіа також має потенціал і його слід постійно вдосконалювати [16].

За повідомленням розробників платформи, іноді невдоволення роботою пошукової системи виникає і через те, що деякі клієнти пропускають інтерфейс мета-пошуку swissbib, за допомогою якого можна швидко отримати огляд і який містить також каталог Швейцарської національної бібліотеки, фонди якої не вказані в каталозі SLSP.

Усі сторони активно працюють над усуненням недоліків та оновленням платформи, запевняють розробники та висловлюють сподівання, коли доступ до всіх типів носіїв у swisscovery буде оптимізовано, потенціал і переваги SLSP стануть очевидними. А поки що треба з розумінням поставитися до того, що у новій системі на початку все ще будуть проблеми «із прорізуванням зубів» [17]. Отже, 2021 р. було оновлено swisscovery RZS: swisscovery RZS, swisscovery RZS HSLU та swisscovery RZS ZHB/Uni/PH стали зручнішими. Логотипи і піктограми меню в кольорах відповідних закладів підкажуть, у якому з трьох режимів перегляду перебуває користувач. І незалежно від групи користувачів кожен має швидкий доступ до обраних інформаційних ресурсів за допомогою чітко видимих посилань і пунктів меню. У разі потреби під час пошуку в меню можна викликати поради.

У 2022 р. з нагоди Всесвітнього дня книги оновлено дизайн домашньої сторінки swisscovery й розміщено цитати, які підкреслюють актуальність книг і визначають бібліотеки як місця отримання знань.

Протягом усього періоду функціонування платформи розробники аналізують зауваження користувачів та інформують про те, як відбувається покращення зручності використання swisscovery. Важливо постійно переосмислювати процеси та структури, – наголошує спеціаліст із даних і систем швейцарської бібліотечної платформи SLSP Н. Степан. Вона намагається знайти баланс між потребами бібліотек і користувачів. З одного боку, це стосується представлення та можливості пошуку інформації, що міститься в каталогах, з іншого – досвіду користувача, наприклад, під час замовлення фізичних носіїв або доступу до електронних ресурсів [18].

14 листопада 2022 р. swisscovery отримав редизайн. Розширені параметри пошуку. Оптимізовано та вдосконалено процес замовлення.

З метою вивчення зручності використання swisscovery SLSP також доручив Швейцарському інституту інформаційних наук (SII) Універ-

ситету прикладних наук Граубюндена у 2023 р. провести дослідження й евристичну оцінку, у тому числі й на підставі інтерв'ю з кінцевими користувачами для визначення потреб. За цими матеріалами готуватимуть пропозиції щодо оптимізації роботи платформи [19].

Варто зазначити, що бібліотеки, які приєдналися до загальношвейцарської бібліотечної платформи, також продовжують працювати над удосконаленням власних систем, враховуючи різні запити користувачів. Зокрема блог Базельської університетської бібліотеки регулярно публікує інформацію про використання та коригування swisscovery Basel. Наприклад, у повідомленні від 13 березня 2023 р. йдеться про запровадження двох нових налаштувань у обліковому записі користувача в розділі «Моя особиста інформація та налаштування». Перше налаштування: «Дозволь мені зберігати історію пошуку» означає, якщо користувач увійшов у систему «Swisscovery Basel», він може переглянути свої попередні пошуки в розділі «Історія пошуку» та виконати їх знову. Зберігаються 100 останніх пошуків. Друге налаштування: якщо користувач увімкне «Мою історію пошуку» для останніх пропозицій пошуку, то побачить нещодавно використані терміни як пропозиції для нових пошуків. Для цього потрібно бути зареєстрованим у swisscovery Basel.

Ресурс пропонує також додаткові можливості: наприклад, якщо під час пошуку за прізвищем автора буде знайдено забагато результатів, у розширеному пошуку треба ввести точну цитату з твору, який шукаєте. Такий параметр допоможе знайти назву й автора саме цього твору [20].

Висновки. Швейцарська платформа бібліотечних послуг (SLSP) і пошуковий портал «Swisscovery» є важливим інноваційним кроком у цифровому розвитку. Сьогодні вони забезпечують єдиний доступ до наукових ресурсів 500 бібліотек і значної частини фондів академічних ЗМІ Швейцарії. Комплекс послуг, які надає swisscovery, заощаджує дорогоцінний час науковця для виконання власне досліджень. Порівняно з пошуком у Google портал «Swisscovery» добирає і пропонує лише авторитетні наукові джерела. Це некомерційний динамічний проєкт SLSP, який мотивує бібліотеки країни до гуртування, розширюється в тематичному діапазоні, постійно вдосконалює та спрощує доступ до інформації й даних і цим сприяє науковому обміну та відкриттям. Крім того, єдиний обліковий запис, гармонізована система, легкий пошук, інші переваги swisscovery сприяють подоланню нерівності у доступі до контенту та цифрової інфраструктури.

Список бібліографічних посилань

1. Дубровіна Л. А., Киридон А. М., Матяш І. Б. Інституції пам'яті: архіви, бібліотеки, музеї та культурно-історичні заповідники. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2019. 842 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.23> (дата звернення: 24.09.2023).
2. Frey J. Open Science: Die Bibliothek, Schlüsselfigur der Wissensgesellschaft : Vortrag von Jeannette Frey (Bibliothèque cantonale et universitaire, Lausanne). Mit einem Kommentar von Marc Thommen (Universität Zürich). *Zentralbibliothek Zürich*. 2021. URL: <https://www.zb.uzh.ch/de/events/open-science-die-bibliothek-schlusselfigur-der-wissensgesellschaft?date=358>
3. Lauer G., Schaepman M. Die ideale Bibliothek: Zwei Sichtweisen [Online-Event]: Mit Gerhard Lauer (Universität Mainz) und Michael Schaepman (Universität Zürich). *Zentralbibliothek Zürich*. 2021. URL: <https://www.zb.uzh.ch/de/events/die-ideale-bibliothek-zwei-sichtweisen?date=368>
4. Shenton H. The role of libraries in the dialogue between academia and society [Online-Event]. Lecture by Helen Shenton (Trinity College Dublin). *Zentralbibliothek Zürich*. 2021. URL: <https://www.zb.uzh.ch/de/events/the-role-of-libraries-in-the-dialogue-between-academia-and-society?date=357>
5. IFLA trend report 2021 update. URL: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
6. Swiss IGF. URL: <https://igf.swiss/en/> (дата звернення: 24.09.2023).
7. Neue Rechercheplattform swisscovery. *Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften*. 2020. URL: <https://www.zhaw.ch/de/ueber-uns/zahlen-und-fakten/jahresbericht/magazin-zum-jahresbericht-2020/neue-rechercheplattform-swisscovery/>
8. SLSP: website. URL: <https://slsp.ch/de/about/> (дата звернення: 24.09.2023).
9. Swisscovery Help Page. URL: <https://swisscovery.help/de/#gen3> (дата звернення: 24.09.2023).
10. Perlen der ZB–2021. Swisscovery vs. Google. *Zentralbibliothek Zürich*. 2021. URL: <https://www.zb.uzh.ch/de/perlen-2021>
11. Die Zentralbibliothek Zürich wird Teil eines schweizweiten Bibliotheksverbunds. *Zentralbibliothek Zürich*. 2020. URL: https://www.zb.uzh.ch/storage/app/media/ueber-uns/Medienmitteilungen/MM_swisscovery.pdf
12. Die Bibliothek des Staatsarchivs Solothurn tritt SLSP bei. *SLSP*. 2022. URL: <https://slsp.ch/de/news/die-bibliothek-des-staatsarchivs-solothurn-tritt-slsp-bei> (дата звернення: 24.09.2023).

13. Neu bei SLSP und in swisscovery: Die Bibliotheken und Dokumentationsstellen des Alexandria-Verbunds. *SLSP*. 11. April 2022. URL: <https://slsp.ch/de/news/alexandria-network-joins-slsp> (дата звернення: 24.09.2023).

14. Maag C. So funktioniert die Bücher-Ausleih-Plattform «Swisscovery». *PCtipp*. 17.11.2022. URL: <https://www.pctipp.ch/praxis/web-dienste/so-funktioniert-buecher-ausleih-plattform-swisscovery-2648759.html>

15. Kantonsbibliothek wechselt zur swisscovery-Plattform. 2023. URL: <https://www.ag.ch/de/verwaltung/bks/kultur/kulturpflege/bibliothek-archiv/kantonsbibliothek/ausleihe-und-benutzung/swisscovery-plattform>

16. Brügger S. SLSP/swisscovery: Tipps & Tricks I. *Schweizerisches Sozialarchiv*. 18. Mai 2021. URL: <https://www.sozialarchiv.ch/2021/05/18/slsp-swisscovery/>

17. Swisscovery ist da! *Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern*. 2020. URL: <https://www.zhbluzern.ch/home/swisscovery-ist-da-2062>

18. Stepan N. «Es ist wichtig, Abläufe und Strukturen immer wieder zu überdenken». *Hochschule für Wirtschaft Zürich*. 28. September 2022. URL: <https://fh-hwz.ch/news/es-ist-wichtig-ablaeufe-und-strukturen-immer-wieder-zu-ueberdenken/>

19. Hinweise zur Benutzung von swisscovery Basel. *Swisscovery Basel Blog*. 19. August 2022. URL: <https://swisscoverybasel.blog/2022/08/19/updates-bis-19-august-2022/>

20. Exakte Suche für Titel und Urheber. *Swisscovery Basel Blog*. URL: <https://swisscoverybasel.blog/2023/05/16/>

References

1. Dubrovina, L. A., Kyridon, A. M., Matyash, I. B. (2019). Instytutsi pamiaty: arkhivy, biblioteky, muzei ta kulturno-istorychni zapovidnyky. [Institutions of memory: archives, libraries, museums, cultural and historical reserves]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina – Ukrainci – Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine – Ukrainians*. V. A. Smoliy (Ed.). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. Book 2 [in Ukrainian]. Retrieved September 24, 2023, from <http://www.history.org.ua/?termin=2.23>

2. Frey, J. (2021). Open Science: Die Bibliothek, Schlüsselfigur der Wissensgesellschaft. Vortrag von Jeannette Frey (Bibliothèque cantonale et universitaire, Lausanne). Mit einem Kommentar von Marc Thommen (Universität Zürich). *Zentralbibliothek Zürich* [in German]. Retrieved from <https://www.zb.uzh.ch/de/events/open-science-die-bibliothek-schlusselfigur-der-wissensgesellschaft?date=358>

3. Lauer, G., Schaepman, M. (2021). Die ideale Bibliothek: Zwei Sichtweisen [Online-Event]. Mit Gerhard Lauer (Universität Mainz) und Michael Schaepman (Universität Zürich). *Zentralbibliothek Zürich* [in German]. Retrieved from <https://www.zb.uzh.ch/de/events/die-ideale-bibliothek-zwei-sichtweisen?date=368>
4. Shenton, H. (2021). The role of libraries in the dialogue between academia and society [Online-Event]. Lecture by Helen Shenton (Trinity College Dublin). *Zentralbibliothek Zürich* [in German]. Retrieved from <https://www.zb.uzh.ch/de/events/the-role-of-libraries-in-the-dialogue-between-academia-and-society?date=357>
5. IFLA trend report 2021 update. (2021). Retrieved September 24, 2023, from <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf>
6. Swiss IGF [in German]. Retrieved September 24, 2023, from <https://igf.swiss/en/>
7. Neue Rechercheplattform swisscovery. (2020). *Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften* [in German]. Retrieved from <https://www.zhaw.ch/de/ueber-uns/zahlen-und-fakten/jahresbericht/magazin-zum-jahresbericht-2020/neue-rechercheplattform-swisscovery/>
8. SLSP: website [in German]. Retrieved September 24, 2023, from <https://slsp.ch/de/about/>
9. Swisscovery Help Page [in German]. Retrieved from <https://swisscovery.help/de/#gen3>
10. Perlen der ZB-2021. Swisscovery vs. Google. (2021). *Zentralbibliothek Zürich* [in German]. Retrieved from <https://www.zb.uzh.ch/de/perlen-2021>
11. Die Zentralbibliothek Zürich wird Teil eines schweizweiten Bibliotheksverbunds. (2020) [in German]. Retrieved September 24, 2023, from https://www.zb.uzh.ch/storage/app/media/ueber-uns/Medienmitteilungen/MM_swisscovery.pdf
12. Die Bibliothek des Staatsarchivs Solothurn tritt SLSP bei. (2022). *SLSP* [in German]. Retrieved September 24, 2023, from <https://slsp.ch/de/news/die-bibliothek-des-staatsarchivs-solothurn-tritt-slsp-bei>
13. Neu bei SLSP und in swisscovery: Die Bibliotheken und Dokumentationsstellen des Alexandria-Verbunds. (2022). *SLSP*. 11. April [in German]. Retrieved September 24, 2023, from <https://slsp.ch/de/news/alexandria-network-joins-slsp>
14. Maag C. (2022). So funktioniert die Bücher-Ausleih-Plattform “Swisscovery”. *PCtipp* [in German]. Retrieved from <https://www.pctipp.ch/praxis/web-dienste/so-funktioniert-buecher-ausleih-plattform-swisscovery-2648759.html>

15. Kantonsbibliothek wechselt zur swisscovery-Plattform (2023) [in German]. Retrieved from <https://www.ag.ch/de/verwaltung/bks/kultur/kulturpflege/bibliothek-archiv/kantonsbibliothek/ausleihe-und-benutzung/swisscovery-plattform>

16. Bügger, S. (2021). SLSP/swisscovery: Tipps & Tricks I. *Schweizerisches Sozialarchiv*. 18. Mai [in German]. Retrieved from <https://www.sozialarchiv.ch/2021/05/18/slsp-swisscovery/>

17. Swisscovery ist da! (2020). *Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern* [in German]. Retrieved from <https://www.zhbluzern.ch/home/swisscovery-ist-da-2062>

18. Stepan, N. (2022). “Es ist wichtig, Abläufe und Strukturen immer wieder zu überdenken”. *Hochschule für Wirtschaft Zürich*. 28. September [in German]. Retrieved from <https://fh-hwz.ch/news/es-ist-wichtig-ablaeuft-und-strukturen-immer-wieder-zu-ueberdenken/>

19. Hinweise zur Benutzung von swisscovery Basel. (2022). *Swisscovery Basel Blog* [in German]. Retrieved from <https://swisscoverybasel.blog/2022/08/19/updates-bis-19-august-2022/>

20. Exakte Suche für Titel und Urheber. (2023). *Swisscovery Basel Blog* [in German]. Retrieved from <https://swisscoverybasel.blog/2023/05/16/>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023.

Liudmyla Sisina,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: milamila1951@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>

Creation and Functioning of a Library Service Platform: Swiss Experience

Certain aspects of the creation and operation of the swisscovery search portal of the Swiss Library Service Platform (SLSP), which became operational in December 2020, are highlighted. It is a Swiss-wide library system for scientific media collections. Today, it offers more than 40 million books, series, magazines and non-book materials, as well as more than 3 billion e-articles. Swisscovery replaces previous library networks and research platforms. The swisscovery portal makes finding information simple and easily accessible thanks to a simplified ordering process. Every book, every magazine, every article has one entry in swisscovery. In this way, the user can immediately see in which libraries the medium he is looking for is available. One catalog, one system, one account provides direct access to almost the entire inventory of academic books and the large part of the Swiss academic media holdings, print and electronic.

The developers of the project constantly work on the users' convenience, applying the methodologies of flexible practice, and making the necessary adjustments to the user interface. Its advantages compared to Google in obtaining scientific information are undeniable. Users therefore benefit undeniably from direct access to the holdings of all libraries on swisscovery, as well as from the synergies and services offered by this future-proof platform.

The new platform is monitored and harmonized by the non-profit organization Swiss Library Service Platform AG. The challenge is to integrate libraries into such a large network and minimize the inevitable frictional losses.

Conclusions. Swisscovery is an innovative step in digital development, thanks to completely new possibilities for cooperation between libraries and services that are thus available to library users, promotes scientific progress and new knowledge and involves libraries in Internet governance, overcoming inequalities in access to content and digital infrastructure.

Keywords: Swiss academic libraries, search portal, single account, catalog, scientific resources, direct access, digitization, SLSP, swisscovery.

Зінаїда Потіха,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: z.potikha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9923-316X>

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КАНАДІ

У статті висвітлюється історія формування бібліотечно-інформаційних ресурсів української діаспори в Канаді. Зважаючи на тісний зв'язок раннього періоду становлення української діаспори в Канаді з духовними цінностями українських емігрантів, досліджено початковий етап створення бібліотек, здебільшого організованих на базі церковних інституцій. Адже саме церква відіграла головну об'єднувальну роль для першої хвилі еміграції. Аналізується проблема формування та поповнення книжкових колекцій у цих умовах та вплив державної політики Канади на розвиток діаспорних установ.

Ключові слова: бібліотеки діаспори, українська діаспора, українці Канади, наукові установи, церковні бібліотеки.

Актуальність. Українська діаспора в Канаді є однією з найбільших та найактивніших у світі. Тому й не дивно, що саме українці Канади змогли зберегти значний обсяг джерел інформації (архіви, бібліотеки, музеї та ін.), і нині ми маємо змогу глибоко досліджувати історичні події, факти та явища. Бібліотечно-інформаційні ресурси української діаспори в Канаді – це один з вагомих елементів збереження та популяризації культурної і наукової спадщини українського народу. З огляду на це, важливо відслідкувати витоки формування бібліотечно-інформаційних ресурсів української діаспори на теренах Канади, їх функціонування та наповненість. Позаяк церква відіграла головну роль для першої хвилі еміграції, нам слід приділити увагу саме бібліотекам церковних установ.

Аналіз стану досліджень проблеми. Одним із перших, хто почав досліджувати українські бібліотеки в Канаді, був Я. Рудницький. У своїй праці він зібрав важливі дані про найдавніші бібліотеки, що були відомі

на той час, та поділив їх на дві групи: «церковні книгозбори» та «світські книгозбори», а також описав фонди, що зберігаються в цих бібліотеках [10].

Серед сучасних українських дослідників варто виокремити ґрунтовне дослідження архівної україніки в Канаді, здійснене І. Матяш, як окремі праці, присвячені проблематиці архівів української діаспори, так і колективну роботу, що була підготовлена спільно з канадськими вченими, а саме комплексний архівний довідник «Архівна україніка в Канаді» [7, 8].

У своїй праці «Книжкова комунікація українських іммігрантів у Канаді як засіб національного спілкування» Н. Солонська вперше дослідила книгу як засіб комунікації в умовах вимушеної імміграції [11].

Також змістовним є дослідження Х. Вінтонів, яка у своїй роботі аналізує вебресурси канадських установ для пошуку оцифрованих першоджерел, зокрема тих, що репрезентують життя і діяльність українців у Канаді [3].

Варто згадати й колективне дослідження українських науковців, що вийшло за підтримки Центру українських канадських студій Манітобського університету, «Канадознавство: суспільство, культура, мова». У цій міжнародній колективній монографії вміщено найновіші українсько-канадські суспільно-політичні, культурно-освітні та філологічні дослідження у галузі сучасного канадознавства. Особливо важливим для нас є вивчення систем електронних інформаційних комунікацій [4].

Дослідження ролі українських організацій в інтегративних процесах діаспори в Канаді висвітлив В. Макар у своїй науковій праці, де також проаналізував роль представників української етнічної групи в політичному та державному житті Канади. [5].

Метою статті є дослідження бібліотечно-інформаційних ресурсів української діаспори в Канаді на етапі становлення. З цього постають такі **завдання**: відслідкувати витоки формування бібліотек української діаспори в Канаді; охарактеризувати бібліотечно-інформаційні ресурси української діаспори на прикладі бібліотек при церковних інституціях.

Виклад основного матеріалу. Важливим інформаційним ресурсом української діаспори в Канаді є бібліотеки, адже їх роль як комунікаційних установ зростає і трансформується разом із викликами часу. Саме ж формування інституцій української діаспори в Канаді почалося задовго до проголошення Незалежності України. Ще першими українськими емігрантами до Канади були принесені культурні традиції українського народу. Звичаї українців допомагали пережити важкі будні переселенців: відсутність житла, інфраструктури й інших необхідних умов для життя. Зокрема, Альберта стала першою провінцією, яку заселили українці, отже, це провінція, де були засновані й пізніше розвивалися чимало з перших

українських релігійних, культурних та наукових установ [14]. Задля більшої точності варто зауважити, що українська колонія існувала в Канаді ще до 1891 р. – українське поселення Фезант Форкс було організоване 1882 р., що в колишній Ассинібої, теперішня територія південно-східного Саскачевану [12, с. 177].

Причиною для першої хвилі еміграції було важке соціально-економічне становище на західноукраїнських землях. Проте не лише малоземелля та низький рівень життя змушували людей залишати рідні землі, була й невелика кількість тих, хто прагнув у такий спосіб досягнути вищого суспільно-політичного статусу [5].

Період піонерства можна охарактеризувати як складний виклик, боротьбу за власне існування та налагодження нормального життя, проте ця боротьба не була марною й мала позитивні перспективи. Завдяки першим отриманим коштам від важкої праці українці прагнули не лише забезпечити власне існування, а й активно вкладали гроші в будівництво сакральних споруд, шкіл та читалень. Адже розуміли важливість єднання, спілкування та отримання інформації між поселенцями з України, а також налагодження комунікаційних зв'язків з батьківщиною. На цьому етапі державна політика країни поселення не сприяла національним меншинам у питаннях освіти і релігії.

Одним із важливих аспектів становлення української діаспори на початковому етапі в Канаді була підтримка духовенства. Духовні цінності єднали земляків у великі громади. Перші громадські об'єднання українців заклали фундамент майбутньої Церкви, яка мала стати центром збереження рідних цінностей, духовності та патріотизму. І саме з них беруть початок перші церковні книгозбори.

Церква стала центром втілення духовних та культурних прагнень українців першої хвилі еміграції. Також організовувалися недільні школи з вивченням українських традицій, мови і літератури. Власне, церковні діячі й стають першими книгозбирачами, адже не можна уявити церкву без священних книг, а недільні школи без освітньої літератури [10].

З цього ми можемо дійти висновку, що українські церкви в Канаді не обмежувалися лише релігійною справою, а брали участь у загальнокультурному рості нашої громади. Як відомо, перша парохіяльна громада українців під проводом отця Дамаскина Поливка зі США постала 1899 р. У цей же рік було збудовано й першу греко-католицьку церкву св. Володимира і Ольги у Вінніпегу. Саме так почалася історія української церкви на теренах Канади [2, с. 9].

З огляду на це, постає потреба дослідити найдавніші українські бібліотеки при церковних інституціях та їх фонди:

– Архієпископська Дієцезальна бібліотека у Вінніпегу (The Ukrainian Greek-Catholic Archbishop's Library), датою заснування вважається 1930 рік, проте, як зазначає Я. Рудницький, колекція книжок, зібрана значно раніше. Книгозбір був започаткований Преосвященним Киром Василієм Ладикою. Для бібліотеки було виділено кімнату в Архієпископській Палаті, де було представлено близько 3000 книжкових томів, а також архів. Звісно, більшість книжкової колекції становлять книги релігійного характеру, але є література різного спрямування. Серед важливих книг українства, збережених цією бібліотекою, варто назвати «Русалку Дністрову» Маркіяна Шашкевича, «Історію унії» о. Пелеша та ін. [10, с. 8]. Поповнення колекції відбувалося завдяки громадським діячам, що привозили книги з різних куточків землі, а також пожертвам із приватних колекції українців.

Свою діяльність бібліотека продовжує на базі Архієпархії, що вже налічує 158 храмів. Окрім бібліотеки та архіву, там розмістилися конференц-зал, канцелярія, катехитичний центр. Спархіальний музей у Вінніпезі, відкритий 1957 р., демонструє народне мистецтво та релігійні артефакти [17].

– Бібліотека отців Василиян у Мондері, Альберта (Basilian Fathers' Library, Mundare). Заснування бібліотеки сягає початку XX ст., будівництво найстарішого монастиря отців Василиянів відносимо до 1922 р., на базі якого було збудовано бібліотеку і друкарню. Пізніше було зведено й музей [10, с. 8].

Важливо наголосити, що на першому Всеканадійському Католицькому Соборі у Квебеку у 1909 р., о. Созонт Дидик порушив питання про створення першого в Канаді греко-католицького україномовного часопису. Перший випуск тижневика «Канадійський Русин» вийшов у 1911 р. (з 1918 р. «Канадійський Українець»). Наступним тижневиком, заснованим католиками, стали «Західні Вісті» (з 1931 р. «Українські Вісті») [1, с. 34]. Неабиякою подією для наших закран стало відкриття друкарні в Мондері, де вже з 1938 р. почав виходити часопис «Світло». Надалі там було видано безліч книг історичного, культурного спрямування та з інших галузей наук [6]. Саме завдяки активній видавничій діяльності отців поповнювалися колекції українських бібліотек. Як зазначає Я. Рудницький, у приміщенні монастиря отців Василиян у Мондері було виділено три кімнати: перша – головна бібліотечна кімната-зал, друга – зала з періодикою, третя – друкарня, нині зала музею [10, с. 8].

Фонди бібліотеки поповнювалися надходженнями з різних країн світу, найбільше літератури було отримано із Західної України, Німеччини, колишньої Чехословаччини, Бельгії, США та Бразилії.

Після Другої світової війни опікуном бібліотеки, архіву та музею став отець Ж. Жан, він почав систематично впорядковувати матеріали, а також особисто поповнював фонди унікальними матеріалами, що привозив з Європи [10, с. 9].

Бібліотека налічує книги різного змісту, проте найбільшу частину фонду складають літургійні та релігійні видання: духовні науки, молитовники, белетристичні, наукові, історичні видання та ін.

Серед стародруків, що зберігаються в бібліотеці, особливої уваги заслуговують такі: «Апостол» 1563 р., «Острозька Біблія» Івана Федоровича 1571 р.; видання Ставропігійського Інституту у Львові: «Апостол» 1696 р. та «Євангеліє» 1644 р., також тут зберігається третє видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка від 1860 р.

Серед рукописів тут зберігається: «Тріодь Квітна» XV ст., «Євангелія» 1505 р., «Збірка проповідей» отця К. Срочинського та ін. [10, с. 9].

У відділі періодики зібрано близько 100 найменувань канадсько-українських газет, і понад 100 назв україномовних періодики з різних країн світу. На сьогодні Бібліотека отців Василіян нараховує близько 20 тис. томів [1].

Зважаючи на зазначене вище, можна дійти висновку, що діяльність ордену Василіян не обмежувалася лише духовними та просвітницькими аспектами, головним завданням було збереження та примноження культурної спадщини українського народу.

Саме тому 1957 р. було засновано музей отців Василіян, у якому представлено історію українського селища і самого ордену Василіян. У фондах музею знаходяться релігійні артефакти, унікальна колекція писанок, предмети народного мистецтва, вишиванки та навіть знаряддя праці українських землеробів. Варто зазначити, що музей має й великий архів, де зберігаються важливі дані для науковців, що досліджують історію перших хвиль еміграції українців до Канади. Як уже згадувалося, важливу роль у збагаченні фондів бібліотеки, архіву та музею, відіграв отець Ж. Жан, палкий прихильник України, за походженням був французом. Саме він здійснював далекі подорожі до Європи і поповнював колекції, також був одним з ініціаторів та засновників музею отців Василіян [13, с. 152].

– Бібліотека отців Редемптористів у Йорктоні (Redemptorists Fathers' Library, Yorkton) заснована 1913 р. ігуменом Йорктона отцем А. Делярієм. Приміщення бібліотеки складається з двох невеликих кімнат, проте налічує чималий фонд. Серед цінних книг тут зберігаються: «Канонічне Право», Історія Церкви («Аннали» о. Гарасевича), «Історія Унії» о. Пелеша та Історія Дениса Зубрицького, «Життя Святих». Зібрання містять колекції не лише релігійного змісту, також у бібліотеці є праці з філософії,

літератури, психології, соціології, шкільні підручники, а також література іноземними мовами [10, с. 10].

У відділі рукописів особливо цінними є листи Митрополита А. Шептицького та матеріали про заснування Української греко-католицької церкви в Канаді [10].

У цьому контексті варто зауважити, що пізніше отці Редemptористи заснували ще три подібні бібліотеки при монастирях:

– Бібліотека Української Греко-Православної консисторії (Consistory of Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada Library, Winnipeg). Під керівництвом отця С. Савчука бібліотеку було засновано приблизно у той же час, коли почала виходити церковна газета «Вісник», а це 1924 р. Бібліотека налічує понад 100 найменувань релігійних газет, у ній також представлені колекції релігійної літератури. Загалом місією Бібліотеки Української православної церкви (така назва з 1990 р.) є збереження і поширення матеріалів для розповсюдження православної віри [18].

Згодом було створено й архів. Архів Української православної церкви Канади (Ukrainian Orthodox Church of Canada Archives, Winnipeg) налічує фонди церковної адміністрації і канцелярії, митрополитів Іларіона (Огієнка), Андрея (Метюка), Василя (Федака); архіви громадських діячів – членів консисторії М. Ревуцького, І. Рубашевського, В. Іваниса та ін.; метричні книги Української православної церкви в Канаді, документи Церковних соборів (1918–2005 рр.), фонди священників та ін. [8].

– Бібліотека Українського Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні (Ukrainian Institute of P. Mohyla Library). 1916 р. було засновано Інститут св. Петра Могили, в приміщенні якого й організували книгозбір. Інститут став резиденцією для студентів вищих навчальних закладів усіх національностей і походження, але головною метою залишається збереження української культури в діаспорі. Тому й не дивно, що в бібліотеці найбільше було представлено навчальних книжок. Також тут зберігалися рідкісні видання: «Київська Старина», «Україна» М. Грушевського, «Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН» та ін. [10, с. 13]. Значне поповнення цієї бібліотеки було здійснено видатним громадським діячем – Юліаном Стечишиним, а процес каталогізації колекції тривав п'ять років. На сьогодні бібліотека припинила свою діяльність і була розформована. Проте Інститут продовжує свою місію для українських студентів у Канаді.

– Бібліотека колегії Св. Андрея (St. Andrew's College Library, Winnipeg) була створена при Колегії у 1947 р. і розміщується у великій залі. У період 50-х років уже налічувала 37 тис. томів і отримувала понад 30 періодичних

видань, є тут значний обсяг й іноземної літератури різними мовами [10, с. 13].

Бібліотека колегії Св. Андрея сьогодні є однією з бібліотек-членів Теологічного союзу Саскатуна, які об'єднали ресурси, щоб працювати як єдина система. Відцифрувавши вагомий обсяг фондів, разом з іншими членами союзу створили онлайн-бібліотеки та виставки. Тут можна ознайомитися з різноманітними матеріалами, вражаючою є теологічна колекція бібліотеки, що сягає 3 500 000 томів, а також загальні та тематичні бази даних [15].

Крім названих бібліотек, існують і книжкові колекції при парафіях та парафіяльних організаціях, а також читачі можуть скористатися збірками й менш чисельних церковних груп української діаспори в Канаді. Варто згадати колекцію політичного та церковного діяча С. Бачинського, що зберігається в бібліотеці Карлтонського університету в Оттаві. Обсяг колекції сягає 115 лінійних метрів (67 лінійних метрів рукописів та 1500 одиниць друкованих джерел). Колекція містить офіційні документи, а також особового походження: протоколи, листування, рукописи наукових праць, підготовчі матеріали та ін. Опис цієї колекції тривав з 1976 по 1995 рр., його здійснювали науковці І. Яворський та О. Шкабарницька за фінансової підтримки Інституту українських студій у Канаді [8].

І хоча процес створення бібліотек на етапі становлення української діаспори розвивався досить повільно, адже не було підтримки ані з боку України, ані з боку канадського уряду, українські емігранти самотужки намагалися зберегти власні духовні і культурні надбання.

З приїздом нової хвилі еміграції ситуація почала змінюватися – новоприбулі українці прагнули змінити ставлення уряду до української діаспори, що, безперечно, активізувало їх участь у громадському і політичному житті Канади. Вже згодом це принесло значні результати – з'явилася нова політика держави поселення нашої діаспори, а саме політика багатокультурності, біля джерел якої стоять українські канадці. Варто наголосити, що до процесу розробки теоретичних засад політики багатокультурності були причетні й представники Комітету українців Канади (КУК).

У жовтні 1971 р. Прем'єр-міністр П. Трюдо, виступаючи на Конгресі українців Канади, проголошує політику мультикультуралізму. П. Трюдо заявляє: «Не існує такого поняття, як модель або ідеальний канадець. Суспільство, яке підкреслює одноманітність, створює нетерпимість і ненависть. Те, чого повинен шукати світ, і що в Канаді ми повинні продовжувати плекати, – це не концепції одноманітності, а людські цінності: співчуття, любов та розуміння» [16].

Наступним кроком до прийняття багатокультурності можна назвати новий меморандум у справі ревізії конституції Канади, що був надісланий урядові від керівництва КУК у липні 1980 р. У цьому документі зазначалося, що «Канада є нацією вільних людей як репрезентант різних мов і різних культур, на збереження і розвиток яких вони мають повне право» [9, с. 36]. А вже згодом, на засіданні Ради етнічних асоціацій Канади, що відбувалася в Оттаві 1983 року, делегація від КУК внесла такі пропозиції: співпраця з СіБіСі (державна радіопередача на коротких хвилях для України) та іншими репрезентантами діаспорних мовців, розробка етнічних програм, а також надання прав кандидатам від національних меншин мають бути включеними до федеральних рад. Зауважимо, що конгрес і надалі був активним у впровадженні політики багатокультурності, що забезпечило, зокрема, збільшення прав і вагомості української діаспори в Канаді.

Тож у цьому сенсі набуває ваги той факт, що визначення мультикультуралізму було розроблено представниками української діаспори – істориком і сенатором П. Юзиком та лінгвістом Я. Рудницьким. З 2009 р. присуджується щорічна премія Павла Юзика особам, групам і організаціям за винятковий внесок у розвиток мультикультуралізму та інтеграції. Свою історичну промову щодо політики мультикультуралізму Прем'єр-міністр П. Трюдо зробив саме на національному з'їзді Українського Національного Конгресу [9].

Політика багатокультурності відкрила нові перспективи для розвитку і збереження своєї мови, культури, звичаїв і традицій та багатої української спадщини загалом. Завдячуючи активності громадських і політичних діячів українського походження, бібліотечно-інформаційні ресурси української діаспори стали важливим інструментом комунікації між діаспорою та Україною.

Більшість українських бібліотек та архівів у Канаді змогли підлаштуватися під виклики нового часу, насамперед завдячуючи їй політиці багатокультурності, а саме: створили сайти, оцифрували та організували віртуальні виставки джерельних баз, що, безсумнівно, посприяло підвищенню суспільного інтересу до української діаспори, її духовності та культури. Це дало змогу отримати вільний доступ до важливої інформації про українську етнічну спільноту, яка зробила вагомий внесок у соціально-економічне та політичне життя українців як у Канаді, так і в Україні.

Висновки. Бібліотечно-інформаційні ресурси української діаспори в Канаді беруть свій початок із перших книгозборів, що здебільшого започатковувалися релігійними діячами при церковних установах. Саме

такі бібліотеки були головним джерелом інформації для українських переселенців.

Бібліотечно-інформаційні ресурси церковних бібліотек склалися з книжкових фондів та періодичних видань. Збір книжкових колекцій був важкою справою, адже дістати україномовну літературу в Канаді в часи першої хвилі еміграції було нелегко. Значну частину фондів церковних бібліотек складали пожертви відомих релігійних і громадських діячів, а також книги і рукописи з особистих зібрань тощо. Фонди нараховують тисячі релігійних і літургійних україномовних видань. Залежно від діяльності установи, при якій засновувалася бібліотека, різнилася і їх наповненість. Отже, колекції містять як релігійну літературу, так і літературу різного спрямування.

Незважаючи на відсутність підтримки в бібліотечній справі з боку державної політики на етапі піонерської доби, українці власними зусиллями змогли зібрати перші колекції книг та періодичних видань, що стали основою для заснування бібліотек.

Українці Канади не полишали спроб вплинути на політику щодо меншин. Саме завдяки діяльності Комітету українців Канади були розроблені теоретичні засади політики багатокультурності, що дало змогу на державному рівні забезпечити збереження національної спадщини народів.

Отже, створення бібліотек української діаспори в Канаді посприяло збереженню національних культурних традицій, мови, віри, зв'язку поколінь, а також – збереженню для нащадків примірників унікальних видань, що є єдиними у світі.

Оскільки в статті було охарактеризовано перший етап створення бібліотек української діаспори в Канаді на прикладі церковних бібліотек, то **подальші наукові розвідки** плануємо спрямувати на вивчення бібліотек українських громадських організацій у Канаді та їх досвіду збереження інтелектуальної спадщини українського народу.

Список бібліографічних посилань

1. Бодруг А. В. Внесок представників ордену святого Василя Великого у збереження національно-культурних зв'язків українців Канади у XX ст. *Чорноморська минувшина*. 2018. № 13 С. 30–38. <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2018.13.149385>
2. Божик П. Церков Українців в Канаді. Вінніпег : Накладом «Канадійського Українця», 1927. 335 с.
3. Вінтонів Х. М. Українська документна спадщина в Канаді: репре-

зентація в мережі Інтернет. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 2. С. 35–44.

4. Канадознавство: суспільство, культура, мова : колект. моногр. / Н. Гошилик та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 152 с.

5. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці : Прут, 2006. 284 с.

6. Марко М. Р., Дамаскин І. П., Поланський П. П. Василияни – піонери друкованого слова. Ванкувер : Pillar of Fire, 2001. 17 с.

7. Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, склад. *Укр. іст. журн.* Київ. 2007. № 4. С. 153–175.

8. Матяш І. Б., Палієнко М. Г. Україніка архівна зарубіжна, архівна україніка в зарубіжних країнах. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinka_arkhivna_zarubizhna_arkhivna_ukrajinka_v_zarubizhnykh_krajinah

9. П'ятнадцятий Конгрес Українців Канади 10–13 жовтня 1986 р. Вінніпег : КУК, 1986. 242 с.

10. Рудницький Я. Б. Українські бібліотеки в Канаді. Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Серія: Літопис УВАН ч. 12. 1954. 47 с.

11. Солонська Н. Книжкова комунікація українських іммігрантів у Канаді як засіб національного спілкування. *Українознав. альм.* 2016. Вип. 19. С. 152–155.

12. Стечишин Ю. Історія поселення українців у Канаді. Едмонтон : Союз Українців Самостійників. 1975. 351 с.

13. Шкраб'юк П. В. Спогади француза з Квебеку отця Жана, ЧСВВ, як засіб концептуалізації конфесійної та національної ідентичности. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія журналістики* / за ред. М. Г. Житарюка. Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2006. Вип. 28. С. 152–156.

14. Canada: Marking 125 years of Ukrainian settlement. 22.01.2017. URL: http://risu.org.ua/en/index/monitoring/society_digest/65832/ (дата звернення: 10.10.2023).

15. St. Andrew's College Library. URL: <https://standrews.ca/college-library/> (дата звернення: 22.10.2023).

16. Ukrainian Canadian Congress. URL: <http://www.ucc.ca/about-ucc/who-we-are/> (дата звернення: 15.10.2023).

17. Ukrainian Greek Catholic Church. URL: <https://ugcc.ua/en/eparchies/archeparchy-of-winnipeg-30/> (дата звернення: 12.10.2023).

18. Ukrainian orthodox church of Canada. URL: <https://www.uocc.ca/about/history/> (дата звернення: 22.09.2023).

References

1. Bodruh, A. V. (2018). Vnesok predstavnykiv ordenu sviatoho Vasyliia Velykoho u zberezhenntia natsionalno-kulturnykh zviazkiv ukrainsiv Kanady u XX st. [The contribution of members of the Order of Saint Basil the Great to the preservation of national and cultural ties of Ukrainians in Canada in the 20 th century]. *Chornomorska mynuvshyna – The Black Sea Past*, 13, 30-38 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2018.13.149385>
2. Bozhyk, P. (1927). Tserkov Ukrainsiv v Kanadi [Church of Ukrainians in Canada]. Vinnipeh: Nakladom Kanadiiskoho Ukrainsia [in Ukrainian].
3. Vintoniv, Kh. M. (2011). Ukrainska dokumentna spadshchyna v Kanadi: reprezentatsiia v merezhi Internet [Ukrainian documentary heritage in Canada: representation on the Internet]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentary Science. Informatology*, 2, 35-44 [in Ukrainian].
4. Hoshlyk, N. et.al. (2019). Kanadoznavstvo: suspilstvo, kultura, mova [Canadian studies: society, culture, language]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
5. Makar, V. Yu. (2006). Sotsialno-politychna intehtratsiia ukrainsiv u polietnichne suspilstvo Kanady [Sociopolitical integration of Ukrainians into the multi-ethnic society of Canada]. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
6. Marko, M. R., Damaskyn, I. P., Polanskyi, P. P. (2001). Vasyliiany – pionery drukovanoho slova [Basilians are pioneers of the printed word]. Van-kuver: Pillar of Fire [in Ukrainian].
7. Matiash, I. B. (2007). Arkhivna ukrainika v Kanadi: istoriohrafiia, typolohiia, sklad [Archival Ukrainian literature in Canada: historiography, typology, composition.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 153-175 [in Ukrainian].
8. Matiash, I. B., Paliienko, M. H. Ukrainika arkhivna zarubizhna, arkhivna ukrainika v zarubizhnykh krainakh [Ukrainian archival foreign, archival Ukrainian in foreign countries] [in Ukrainian]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinka_arkhivna_zarubizhna_arkhivna_ukrajinka_v_zarubizhnykh_krainakh
9. Piatnadtsiatyi Kongres Ukrainsiv Kanady 10-13 zhovtnia 1986 y. (1986) [Fifteenth Canadian Ukrainians Congress, October 10-13, 1986]. Vinnipeh: KUK [in Ukrainian].
10. Rudnytskyi, Ya. B. (1954). Ukrainski biblioteky v Kanadi [Ukrainian libraries in Canada]. *Ukrainska Vilna Akademiia Nauk v Kanadi. Serii: Litopys UVAN*. Vol. 12, Vinnipeh [in Ukrainian].
11. Solonska, N. (2016). Knyzhkova komunikatsiia ukrainskykh immihrantiv

u Kanadi yak zasib natsionalnoho spilkuвання [Book communication of Ukrainian immigrants in Canada as a means for national communication]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies ALmanac*, 19, 152-155 [in Ukrainian].

12. Stechyshyn, Yu. (1975). *Istoriia poselennia ukraintsiv u Kanadi* [History of settlement of Ukrainians in Canada]. Edmonton: Soiuz Ukraintsiv Samostiinykiv [in Ukrainian].

13. Shkrabiuk, P. V. (2006). *Spohady frantsuza z Kvebeku ottsia Zhana, ChSVV, yak zasib kontseptualizatsii konfesiinoi ta natsionalnoi identychnosti* [The Memoirs of French Quebecois Father Jean, CHSWV, as a Means for Conceptualizing Confessional and National Identity]. M. G. Zhitaryuk (Ed.). *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University. Journalism Series*, 28, 152-156 [in Ukrainian].

14. Canada: Marking 125 years of Ukrainian settlement. (2017). Retrieved 10 October, 2023, from http://risu.org.ua/en/index/monitoring/society_digest/65832/

15. St. Andrew's College Library. Retrieved 22, October, 2023, from <https://standrews.ca/college-library/>

16. Ukrainian Canadian Congress. Retrieved 15, October, 2023, from <https://www.ucc.ca/about-ucc/>

17. Ukrainian Greek Catholic Church. Retrieved 12, October, 2023, from <https://ugcc.ua/en/eparchies/archeparchy-of-winnipeg-30/>

18. Ukrainian orthodox church of Canada. Retrieved 22, September, 2023, from <https://www.uocc.ca/about/history/>

Стаття надійшла до редакції 31.10.2023.

Zinaida Potikha,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: z.potikha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9923-316X>

Libraries as Information Resources Centers of the Ukrainian Diaspora in Canada

The article examines the history of the library and information resources of the Ukrainian diaspora in Canada. The problem of creation and replenishment of book collections in conditions of emigration is analyzed. For the early period of the formation of Ukrainian diaspora in Canada was closely linked to the Ukrainian immigrants' spiritual values, the initial stage of libraries and archives establishment, mostly created

on the basis of churches or religious organizations, was studied. The first public associations of Ukrainians laid the foundation for the future Church, which became the center for the preservation of native values, spirituality, and patriotism. They were the centres where the first church libraries arose, and church leaders were the first book collectors.

Among the church libraries which are profound for Ukrainian studies, the following are mentioned in the study: The Ukrainian Greek-Catholic Archbishop's Library (Winnipeg), Basilian Fathers' Library, Mundare (Alberta), Redemptorists Fathers' Library (Yorkton), Library of the Consistory of Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada (Winnipeg), Library of the Ukrainian Institute of P. Mohyla (Saskatoon), St. Andrew's College Library (Winnipeg), and others. This article explores both religious and scientific collections. In addition to these libraries, there are book collections at parishes and parish organizations, and less numerous church groups of the Ukrainian diaspora in Canada.

The conclusion is made that the establishment of libraries as diaspora information centers is crucial in preserving Ukrainian identity. To preserve intellectual heritage and prevent physical loss of documents, libraries in modern times digitize their collections. This allows more people to become acquainted with the heritage of Ukrainian culture and science. This contributes to spreading knowledge about Ukrainian emigration and its accomplishments, strengthening cultural ties between the diaspora and Ukraine, and creating a positive image of Ukraine around the world.

Keywords: diaspora libraries, Ukrainian diaspora, Ukrainians of Canada, scientific institutions, church libraries.

Олена Симоненко,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ellena.wwws@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

БІБЛІОТЕЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ДЛЯ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглядається роль інновацій у бібліотеках, їхні можливості та вплив на суспільство. Визначено, що бібліотечні інновації є ключовим чинником у сучасному інформаційному суспільстві, вони сприяють перспективному розвитку бібліотек та забезпеченню їхньої актуальності в динамічному світі. Звертається увага на те, що бібліотеки, щоб залишатися відкритими та доступними центрами знань, повинні адаптуватися до нових технологій та вимог користувачів. Наголошено, що інновації в бібліотеках охоплюють широкий спектр граней, таких, як впровадження сучасних інформаційних технологій, розвиток віртуальних виставок, створення інтерактивних інформаційних сервісів та залучення до співпраці представників різних установ державної влади. При розгляді цієї проблематики особливу увагу приділено дослідженням, які вивчають потреби в інноваціях, запити, фактори, що свідчать про необхідність змін; ставлення до нововведень користувачів і персоналу; особливості процесу реалізації інновацій; ефективність реалізації інновацій. Висновки цього дослідження підкреслюють важливість інновацій у бібліотеках як засобу для забезпечення сталого та перспективного розвитку. Бібліотеки, що успішно впроваджують інновації, стають не лише центрами знань, а й інноваційними хабами, що сприяють освіті, дослідженням і розвитку суспільства в цілому.

Ключові слова: бібліотека, інновації, суспільство, новітні технології, установи державної влади.

Криза, яку наразі переживає світ і українське суспільство зокрема, спонукає фахівців бібліотечної галузі визначати способи її подолання та шукати нові шляхи розвитку своєї діяльності. Перед сучасними бібліотеками стоїть виклик – відповідати вимогам нового часу. Це означає, що бібліотеки

повинні перелаштувати свої традиційні функції так, щоб бути затребуваними у суспільстві. І головне завдання, яке більшість бібліотек ставлять перед собою – вийти зі статусу книгозбірні й перетворитися на повноцінний центр комунікації та культурного середовища, тим самим створивши собі новий імідж.

З іншого боку, розбудова демократичного суспільства та суспільства знань неможлива без відкритого доступу до інформації, однаково рівних умов для інтелектуального розвитку та самореалізації усіх членів суспільства. Ці функції вдало виконує бібліотека, адже вона є однією з інституцій, що сприяє демократизації суспільства.

У цьому контексті важливо згадати про документ, який прийняли країни-члени ООН у сфері розвитку на період після 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року (Порядок денний ООН 2030) [10]. У цьому документі новий Порядок денний ООН 2030 – це інклюзивна та комплексна програма, яка містить 17 цілей сталого розвитку, що охоплюють економічний, екологічний та соціальний розвиток. Оскільки Цілі сталого розвитку є універсальними цілями, Порядком денним ООН 2030 передбачено, що кожна держава розроблятиме і реалізовуватиме національні стратегії для їх досягнення, відстежуватиме і звітуватиме. Зазначимо, що при реалізації цієї програми бібліотекам відводиться важливе місце як ключовим установам, що можуть допомогти в досягненні цих цілей. Адже у всьому світі загальний доступ до інформації дає змогу людям приймати виважені рішення, які можуть покращити їхнє життя. Так само суспільства, які мають вільний доступ до актуальної та потрібної інформації, знаходяться у вигідному положенні для надання якісної освіти, підтримки охорони здоров'я, культури, науки та інновацій, викоринення бідності та нерівності, удосконалення сільського господарства тощо. Під час розробки та втілення цих планів бібліотечна спільнота в кожній країні може показати, що бібліотеки готові виступити економічно ефективним партнером у реалізації пріоритетних напрямів розвитку. А саме: просуваючи універсальну грамотність, включно з медійною, інформаційною та навичками цифрової грамотності; заповнюючи прогалини в доступі до інформації та допомагаючи владі, громадянському суспільству та бізнесу краще зрозуміти місцеві потреби; надаючи інфраструктуру для інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), допомагаючи людям розвивати свій потенціал для ефективного використання інформації; є центрами науково-дослідних спільнот; зберігають та надають доступ до культурної спадщини рідного краю та світу.

Таким чином, постала нагальна потреба вивчення всіх сторін діяльності бібліотеки як динамічної системи, що постійно змінюється. Це й визначило актуальність запропонованої роботи, спеціально присвяченої дослідженню інноваційної діяльності бібліотек.

Дослідженнями бібліотечних інновацій займаються провідні центри – Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Наукова бібліотека національного університету «Києво-Могилянська академія», Науково-технічна бібліотека НТУУ «КПІ», Українська бібліотечна асоціація.

Інноваційну діяльність бібліотечних установ досліджували такі вчені, як Л. Бабій, Т. Вилегжаніна, Н. Волян, Л. Давидова, Л. Дубровіна, Н. Іванова, Т. Колесникова, А. Пелешишин, Ю. Половинчак, О. Симоненко, А. Чачко та ін.

Коло зарубіжних авторів, які вивчають питання бібліотечних інновацій теж досить велике. До нього входять такі фахівці, як Jane Smith, David Goding, Cleeve Marigold, John R. Secor, Aija Haarala, Karen та Thomas Finlay. Зарубіжні колеги, як правило, аналізують проблеми нововведень, зумовлені використанням електронних інформаційних ресурсів та засобів доступу до них.

Однак проблематика запровадження інноваційних послуг у діяльності бібліотечних установ є недостатньо вивченою, що й викликало необхідність подальших досліджень.

Особливо актуальними інновації в бібліотеках стають у наш час, коли сучасні книгозбірні України зіштовхнулися з безліччю проблем. Більше того, інноваційні зміни, які можуть впроваджувати бібліотеки, будуть корисними не тільки для самих бібліотек, як установ, а й загалом для суспільного розвитку.

Особливе значення в розгляді цієї проблематики мають дослідження, в процесі яких вивчаються потреби в інноваціях, запити, фактори, що свідчать про необхідність змін; ставлення до нововведень користувачів і персоналу; особливості процесу реалізації інновацій; ефективність реалізації інновацій.

Метою цього дослідження є вивчення змісту та перспектив бібліотечних інновацій, їх організації у складних соціально-економічних умовах.

Бібліотека, як організація, що дотримується принципу загальнодоступності своїх інформаційних ресурсів, здатна виступати вагомим чинником подолання кризових явищ. Відправною точкою при їх подоланні є здійснення інноваційної діяльності бібліотеки, тобто інноваційна політика, яка визначає напрями змін, формує підстави для збору інформації, вироблення управлінських рішень та поведінку персоналу. Інакше кажучи,

інноваційна політика бібліотек дає змогу встановити де, що, навіщо і як слід змінити в бібліотеці.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», «інновації – новостворені або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного... характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери... це новий продукт (виріб, технологія, організаційна форма), що є результатом практичного застосування наукових і науково-технічних знань, що приводять до успіху на ринку та забезпечує соціальний або інший корисний ефект» [1].

Таким чином, інноваційну політику бібліотек можна визначити як систему ідей, завдань та напрямів, форм та методів їх інноваційного розвитку, що виражає основні цілі та альтернативні можливості бібліотечного розвитку в умовах конкретної кризової ситуації. Інакше кажучи, під інноваціями в бібліотечній сфері слід розуміти результат змін, пов'язаних із розробкою нових або модернізацію вже існуючих продуктів, послуг, технологічних процесів, якісно інших на відміну від попередніх аналогів.

Так само впровадження інновацій чи оригінальних ідей виводить діяльність бібліотек за межі існуючих канонів.

Продовжуючи думку, важливо зазначити, що інноваційні бібліотечні послуги мають потенціал стати не лише тимчасовим рішенням у кризових ситуаціях, але й створити тривалі позитивні зміни в суспільстві. Зокрема, завдяки інноваційним бібліотечним послугам, бібліотеки можуть стати не лише місцями збереження книжок, але й активними центрами, що відповідають на потреби громади в умовах кризи. Ці послуги допомагають забезпечувати доступ до інформації та знань, навчання, підтримці психологічного стану та культурного розвитку.

Важливим аспектом інноваційних бібліотечних послуг є використання сучасних технологій та електронних ресурсів. Це дає змогу зробити доступ до інформації більш широкому загалу населення. Електронні книги, бази даних, онлайн-курси та вебіари роблять освіту та інформацію доступними незалежно від географічного положення чи обставин.

Крім того, бібліотеки можуть створювати простори для зустрічей, обміну думками та взаємодії між людьми. Це підтримує соціальну спільноту, сприяє обміну досвідом та знаннями. Своєю чергою культурні заходи, виставки, лекції та дискусійні клуби створюють можливості для розвитку та відновлення національної свідомості.

Прикладом такого позитивного досвіду впровадження інновацій у бібліотечних установах України є діяльність підрозділів Національної

бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ). У цій установі інновації впроваджуються у всіх підрозділах: активно використовуються варіанти роботи з користувачем, підґрунтям яких є інформаційні технології, зокрема, створення власних електронних продуктів, медіатек, влаштування віртуальних виставок, презентації, скайп-конференції; яскраво і сучасно оформлена інформація, присвячена ювілейним датам та заходам, що проводяться в бібліотеці.

З іншого боку, нові технології дають змогу працівникам бібліотечної сфери яскравіше проявити свої здібності. Одним із таких прикладів є створення сучасного електронного ресурсу, для якого, щоб він був ефективним та відповідав усім вимогам користувачів, бібліотечні фахівці використовують різні інноваційні методи: розміщують електронний каталог, який є максимально зрозумілим користувачеві, має зручну форму пошуку та містить доступ до всіх необхідних публікацій; важливе місце в структурі бібліотечної діяльності займає виставкова робота, що є засобом розкриття інформаційних ресурсів книгозбірні, її візитною карткою, відображаючи стиль бібліотеки і творчі можливості персоналу; застосовують різноманітні форми зворотного зв'язку; створюють та презентують затребуваний інформаційно-аналітичний продукт тощо.

Окремо слід звернути увагу на впровадження інноваційних бібліотечних послуг під час воєнних дій РФ проти України. У складний для нашої країни час, інноваційні бібліотечні послуги можуть відігравати важливу роль у подоланні кризових ситуацій і наданні підтримки населенню. Зокрема, по-перше, – це інформаційна підтримка: бібліотеки можуть створювати спеціальні онлайн-ресурси та портали, що містять інформацію про права людини, гуманітарні організації та доступні послуги; підтримку вимушеним переселенцям. Такі послуги вже створені в НБУВ. Вони сприяють забезпеченню освіти, розвитку та відновленню нормального життя. По-друге, – бібліотеки можуть створювати центри та культурні простори, які зосереджуватимуться на збереженні та презентації культурної спадщини та ідентичності нашого народу. Це може включати організацію виставок, лекцій та інших заходів, що сприятиме підтримці національної культури та традицій.

Проаналізувавши, визначими окремо головні постулати щодо запровадження інноваційних бібліотечних послуг, що можуть бути ефективним засобом подолання кризових явищ у суспільстві:

1. Доступ до інформації: бібліотеки можуть надати широкий доступ до інформації і знань, що допоможе людям зрозуміти та розв'язати проблеми, пов'язані з кризовими явищами. Адже, бібліотеки мають

потенціал стати центром збору, організації та поширення інформації про кризу, її наслідки та шляхи подолання, використовуючи як вітчизняний, так і зарубіжний досвід. Бібліотеки можуть забезпечити доступ до електронних ресурсів, баз даних, електронних книг, журналів та інших цифрових матеріалів, які будуть корисними для людей у час кризи. Важливою складовою інноваційних бібліотечних послуг може бути підвищення рівня інформаційної грамотності серед користувачів. Бібліотеки мають ресурси для організації тренінгів та навчальних програм, спрямовані на навчання людей критично мислити, оцінювати достовірність інформації, розуміти принципи фейків та маніпуляцій в медіа.

2. Інноваційні технології: бібліотеки можуть впроваджувати нові технології, як-от віртуальна реальність, розширена реальність тощо, для створення нових, захоплюючих та ефективних способів надання послуг. Наприклад, це може бути використання віртуальних турів по музеях або інтерактивних додатків для самостійного навчання, вебконференції, вебінари, електронні курси, дистанційні консультації тощо. Це дасть змогу забезпечити доступ до освітніх та культурних ресурсів. Особливо це стало актуальним під час епідемії COVID-19 та повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України. Віртуальні послуги, які надають бібліотеки, здатні забезпечити користувачам можливість отримати необхідну інформацію та знання без прямого фізичного контакту.

3. Спільнота та підтримка: бібліотеки можуть стати центром спільноти та місцем, де люди знаходять підтримку і взаємодію. Вони спроможні організовувати онлайн-зустрічі, клуби за інтересами, дискусійні групи. У бібліотек також є ресурс для запровадження інноваційних бібліотечних послуг, спрямованих на психологічну підтримку користувачів у період кризи. Це можуть бути рекомендації бібліотечного продукту та послуг із саморозвитку та подолання стресу, доступ до відповідних ресурсів для зняття тривоги й підтримки психічного здоров'я.

4. Партнерство з іншими установами: запровадження інноваційних бібліотечних послуг може сприяти створенню партнерства з іншими установами та організаціями, які також працюють над подоланням кризи. Успіху можна досягти при співпраці з урядом, парламентом, органами місцевого самоврядування, неприбутковими організаціями, медичними установами та іншими партнерами, щоб спільно розробляти та реалізовувати ініціативи, спрямовані на підтримку громади в період кризи. Це можуть бути спільні програми, розповсюдження інформації, проведення єдиних заходів або використання загальних ресурсів. Наприклад, однією з істотних сторін діяльності бібліотеки може бути її робота з інформа-

ційно-аналітичним забезпеченням парламенту, адже законотворчий процес завжди пов'язаний з підготовкою великого обсягу матеріалів – інформаційне та аналітичне забезпечення, протоколювання, діловодство, організація проведення засідань тощо. Бібліотека, як наукова установа в галузі інформаційно-аналітичної діяльності, сьогодні може зайняти активну позицію, запропонувавши ефективну співпрацю. Між іншим, останнім часом дедалі більше зростає науковий інтерес фахівців до цього напрямку роботи бібліотек.

О. Симоненко так пояснює це у своїх наукових роботах: «Сучасні політичні та соціально-економічні перетворення у нашій державі, створюють принципово нові умови для розвитку бібліотек. Зокрема, під час розробки ефективних реформ та розв'язання актуальних проблем суспільного розвитку, органи державної влади працюють із великим обсягом комплексних питань і принципово важливо для них мати достатньо ресурсів для забезпечення політики якісним експертним знанням. З огляду на це, базована на об'єктивних доказах інформація, важливим аспектом якої є ефективне використання експертних і наукових розробок, має позитивні політичні наслідки. Тому значною мірою досягнення цих завдань можуть взяти на себе бібліотеки...» [2].

Окремо О. Симоненко наголошує на інформаційно-аналітичному партнерстві бібліотеки з органами державної влади як одній із перспективних форм роботи сучасних бібліотек: «Прикладом такого позитивного досвіду є діяльність підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), за активної участі Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ НБУВ) та Національної юридичної бібліотеки (НЮБ НБУВ). Саме ці підрозділи орієнтовані на зміцнення співробітництва з органами державної влади України та стали центрами публічного доступу до інформації, а також сприяють реалізації відповідних конституційних прав і свобод громадян України, забезпечують поінформованість громадян щодо державотворчих і демократичних процесів у країні, здійснюють інформаційну підтримку діяльності органів державної влади та управління, створюють нові комунікаційні зв'язки між державними установами та суспільством, сприяють залученню громадян до використання сучасної інформаційної інфраструктури держави, організують навчання з опанування новими інформаційними технологіями різних соціальних груп населення» [2].

Цікавим є досвід передових бібліотек світу, які активно використовують інноваційні форми роботи, а також намагаються стати найпопулярнішим місцем для комунікації влади та суспільства, навчання і відпочинку,

створюють нові шляхи для ефективної роботи. З іншого боку, на важливу роль бібліотек у супроводі роботи сучасного парламенту вказує й аналіз структури апаратів парламентів різних країн, що дає змогу виділити кілька моделей організаційного співвідношення бібліотек та інформаційно-аналітичних служб в роботі парламенту. Цю проблематику детально розкриває О. Симоненко в статті «Досвід політико-комунікативних практик зарубіжних бібліотек з органами державної влади» [5], де показує, що зарубіжні бібліотеки в сучасних умовах стали важливою складовою інформаційної інфраструктури держави.

Звернемося до детальнішого розгляду впровадження інновацій у зарубіжних бібліотеках.

Як показує досвід цих країн, особливо в час кризи, світова бібліотечна спільнота активно шукає нові ідеї, форми та методи роботи, впроваджує інновації, щоб бути затребуваними населенням. Такий досвід різних країн світу може стати корисним джерелом ідей та ініціатив для українських бібліотек.

Наприклад, цікаві інновації ввели бібліотеки Данії. Модель «відкритої бібліотеки», яку запровадила ця країна, – це найуспішніше нововведення бібліотечних установ за останні роки. Такими нині є 180 з 450 датських бібліотек. У чому суть таких книгозбірень? У години, коли робочий день уже закінчився, читачі можуть самі відчиняти двері в бібліотеку. Увійти в будівлю можна за допомогою читацького квитка, медичної карти, яку має кожен датчанин, або спеціальної картки з вбудованим чипом для верифікації користувача. Порядок і безпеку забезпечує система відеоспостереження. Така бібліотека самообслуговування може працювати в режимі 24/7, тобто безперервно [14]. До речі, подібна модель роботи бібліотек практикується не лише в Данії, а й також в інших європейських країнах – Швеції, Норвегії та Ірландії.

Цікавим є досвід однієї з публічних бібліотек Сінгапура, де успішно функціонує новий сервіс – музична студія, яка називається «Silent Studio» (Тиха Студія). Вона названа так тому, що в ній встановлено обладнання, яке мінімізує гучність звуку і тим самим не турбує інших відвідувачів бібліотеки. Створивши таку студію, бібліотека сподівається залучити у свої зали чимало музикантів, особливо молодих, які відточуватимуть тут свою майстерність, створюватимуть нові музичні композиції та влаштовуватимуть jamming sessions. Крім того, у студії дуже зручно прослуховувати колекцію різних бібліотечних музичних матеріалів, записаних на CD, DVD, переглядати аранжування та друковані музичні видання. Також користувачі таких бібліотек можуть приходити зі своїми переносними музичними

інструментами (гітарами, контрабасами) або користуватися бібліотечними музичними інструментами [12].

Доречно згадати й про те, що публічний доступ до ІКТ та навичок у зарубіжних бібліотеках дає змогу людям подавати заяви про прийом на роботу. Кваліфіковані бібліотечні співробітники можуть допомогти своїм користувачам оформити електронну заяву, підготувати супровідні документи та знайти гарну роботу.

Наприклад, у Словенії у Міській бібліотеці Любляни працює Інформаційна служба зайнятості, яка щороку допомагає близько 1200 людям, чимало з яких бездомні або отримують соціальні дотації, знайти роботу. Бібліотечні працівники навчають навичкам медійної та інформаційної грамотності, написанню резюме та подачі заяви про прийом на роботу. Оскільки багато безпритульних користувачів бібліотеки страждають від наркотичної залежності, бібліотека тісно співпрацює з Центром запобігання та лікування наркотичної залежності при Університетській психіатричній лікарні Любляни в підтримці, відновленні та соціальній участі нужденних [13].

Щороку 250 тис. мешканців Європейського Союзу знаходять роботу за допомогою публічної бібліотеки. Публічні бібліотеки допомогли 4,1 млн осіб, які проживають у Європейському Союзі, у питаннях, пов'язаних з працевлаштуванням, та 1,5 млн осіб знайти роботу [10]. Публічний доступ до ІКТ та навичок дає змогу людям знаходити роботу, оскільки сьогодні в багатьох сферах пошук співробітників здійснюється через інтернет.

Таким чином, аналіз нових форм роботи бібліотек світу дає змогу дійти висновку про те, що світове бібліотечне співтовариство активно шукає нові ідеї, форми і методи роботи, впроваджує інновації, щоб бути затребуваними в суспільстві. Так само досвід різних країн світу може виявитися корисним джерелом ідей та ініціатив.

Отже, завдяки інноваційним послугам, бібліотеки можуть слугувати не тільки, як книгозбірні, але й стати активними центрами, що відповідають вимогам сучасного суспільства. Особливої актуальності це набуває в умовах кризових явищ (пандемії, економічні, екологічні, міграційні, включно з ситуаціями воєнного стану тощо). Інноваційні бібліотечні послуги мають потенціал стати не лише тимчасовим рішенням у кризових ситуаціях, але й створити тривалі позитивні зміни, адже вони допомагають забезпечувати доступ до інформації та знань, навчання, підтримку психологічного стану та культурного розвитку. Це так само дає змогу бібліотекам відповідати на виклики часу.

Список бібліографічних посилань

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV (зі змінами від 16.10.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
2. Симоненко О. Сучасна практика участі бібліотек у комунікації між владою та суспільством. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 57. С. 36–45. <https://doi.org/10.15407/np.57.036>
3. Симоненко О. Досвід політико-комунікативних практик зарубіжних бібліотек з органами державної влади. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 203–212. <https://doi.org/10.15407/np.53.203>
4. Симоненко О. Роль бібліотек та інформаційно-аналітичних служб у супроводі роботи сучасного парламенту: зарубіжний досвід. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 52. С. 297–310. <https://doi.org/10.15407/np.52.297>
5. Симоненко О. Зарубіжний досвід комунікаційної політики бібліотек: сучасна практика та нові виклики. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 290–303. <https://doi.org/10.15407/np.58.290>
6. Choi W. Development and application of mobile technology in South Korean libraries. *Libri*. 2009. Vol. 59. Pp. 14–22.
7. The District of Columbia Public Library. URL: <http://www.dclibrary.org/>
8. Inovācijas bibliotēkā. URL: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/244247.pdf>
9. Хіміч Я. О. Інноваційні зміни в бібліотеці на основі проектного, кадрового менеджменту та ініціативної діяльності бібліотек : посіб. для бібліотекарів за програм. підвищ. кваліфікації / Укр. бібл. асоц., НАКККиМ, Центр безперерв. інформ.-бібл. освіти, Голов. тренінг. центр для бібліотекарів. Київ : Самміт-книга, 2012. 88 с. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JGZP.pdf
10. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>
11. Myshchak I. Legal provision of cultural heritage protection under the conditions of russian military aggression against Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2022. (2). Pp. 76–87.
12. National Library Board. URL: <https://www.nlb.gov.sg/main/home>
13. Narodna in univerzitetna knjižnica. URL: <https://www.nuk.uni-lj.si/>
14. Larsen J. Open Libraries in Denmark, *Scandinavian Library Quarterly*, 2013. (3). Pp. 46–75.

References

1. Zakon Ukrayiny “Pro innovatsiynu diyalnist” vid 4 lypnya 2002 r. № 40-IV (zi zminamy vid 16.10.2012 r.) [Law of Ukraine On Innovative Activity dated July 4, 2002 No. 40-IV (as amended on October 16, 2012).]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine: webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
2. Symonenko, O. (2020). Suchasna praktyka uchasti bibliotek u komunikatsiyi mizh vladoyu ta suspilstvom [Modern practice of libraries’ participation in communication between government and society]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 57, 36-45 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.57.036>
3. Symonenko, O. (2019). Dosvid polityko-komunikatyvnykh praktyk zarubizhnykh bibliotek z orhanamy derzhavnoi vlady [Experience of political and communicative practices of foreign libraries with state authorities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 203-212 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.203>
4. Symonenko, O. (2019). Rol bibliotek ta informatsiyno-analitychnykh sluzhb u suprovodi roboty suchasnoho parlamentu: zarubizhny dosvid [The role of libraries and information and analytical services in supporting the work of the modern parliament: foreign experience]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 297-310 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.52.297>
5. Symonenko, O. (2020). Zarubizhnyy dosvid komunikatsiynoyi polityky bibliotek: suchasna praktyka ta novi vyklyky [Foreign experience of library communication policy: modern practice and new challenges]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 290-303 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.58.290>
6. Choi, W. (2009). Development and application of mobile technology in South Korean libraries. *Libri*, 59, 14-12.
7. The District of Columbia Public Library. Retrieved from <http://www.dclibrary.org/>
8. Inovācijas bibliotēkā [in Latvija]. Retrieved from <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/244247.pdf>

9. Khimich, Ya. (2012). Innovatsiyni zminy v bibliotetsi na osnovi proektnoho, kadrovoho menedzhmentu ta initsiatyvnoyi diyalnosti bibliotek: posib. dlya bibliotekariv za prohram. pidvysch. kvalifikatsiyi [Innovative changes in the library based on project, personnel management and initiative activities of libraries: manual. for librarians for programs. increase qualifications]. Ukr. bibl. asots., NAKKKiM, Tsentri bezpererv. inform.-bibl. osvity, Holov. treninh. tsentr dlya bibliotekariv [in Ukrainian]. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JGZP.pdf

10. Peretvorennya nashoho svitu: poriadok dennyy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>

11. Myshchak, I. (2022). Legal provision of cultural heritage protection under the conditions of russian military aggression against Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 76-87.

12. National Library Board. Retrieved from <https://www.nlb.gov.sg/main/home>

13. Narodna in univerzitetna knjižnica [in Slovenski]. Retrieved from <https://www.nuk.uni-lj.si/>

14. Larsen, J. (2013). Open Libraries in Denmark, *Scandinavian Library Quarterly*, 3, 46-75.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2023.

Olena Symonenko,

PhD (Political Science), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ellena.wws@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>

Library Innovations as a Tool for Perspective Development: Ukrainian and Foreign Experience

The article examines the role of innovations in libraries, their possibilities and impact on society. It was determined that library innovations are a key factor in the modern information society, they contribute to the libraries prospective development and ensure their relevance in a dynamic world. Attention is drawn to the fact that libraries, in order to remain open and accessible centers of knowledge, must adapt to new technologies and users requirements. It was emphasized that innovations in libraries cover a wide range of aspects, such as the introduction of modern information technologies, development of virtual exhibitions, creation of interactive information services and involvement

of representatives of various state authorities. Special attention in considering this issue is given to research the needs for innovations, requests, factors that indicate the need for changes; attitude to innovations of users and staff; peculiarities of the innovation implementation process; efficiency of innovation implementation. The findings of this study emphasize the importance of innovation in libraries as a means to ensure sustainable and forward-looking development. Libraries that successfully implement innovations become not only centers of knowledge, but also innovation hubs that contribute to education, research, and development of society as a whole. It becomes especially relevant in time of crisis phenomena (pandemic, economic, ecological, migration, including situations of martial law, etc.). Innovative library services have the potential to be not only a temporary solution in crisis situations, but also to create lasting positive changes, as they help ensure access to information and knowledge, learning, psychological support and cultural development. This, in turn, allows libraries to meet modern challenges.

Keywords: library, innovations, society, new technologies, state authorities.

Розділ III

**БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ:
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ
В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ**

Євгенія Кабаренкова,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: evgeniakab@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2773-8545>

ЗРУЙНОВАНІ ВІЙНОЮ БІБЛІОТЕКИ: ВТРАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Висвітлено причини й наміри знищення публічних, дитячих і шкільних бібліотек російськими окупантами. Звернено увагу на наслідки руйнації книжкового фонду та приміщень бібліотек на звільнених територіях та в зоні бойових дій. На основі офіційних даних змальовано карту збитків, завданих агресором національній бібліотечній мережі. Підкреслено необхідність і важливість загальнонаціональної толоки з відновлення роботи зруйнованих установ. До процесу відновлення повноцінної діяльності бібліотек важливо залучати міжнародні культурні фонди, громадські організації, бізнес, видавців, письменників, книголюбів.

Ключові слова: бібліотеки, культурний геноцид, Римський статут, тимчасово захоплені території, деокупація.

Постановка проблеми. З часу повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України постраждала вся бібліотечна система країни, проте найбільшої шкоди ворог завдав бібліотекам регіонів, де відбувалися бойові дії та досі триває окупація.

Одним із першочергових завдань Кремля в цій війні є викорінення національної ідентичності українців через просвіту. Знищуючи культурну ідентичність, росіяни продовжують стирати на порох, плюндрувати все українське на тимчасово захоплених землях, зокрема спалювати чи вивозити українську літературу, руйнувати приміщення та майно бібліотек, учиняючи у такий спосіб культурний геноцид.

Кремль виділив 360 млн руб. (114 млн грн) для знищення бібліотек на окупованих територіях України [1]. Влітку пресслужба Міністерства культури та інформаційної політики повідомила, що від початку повномасштабного вторгнення в Україні зруйновано або пошкоджено 1582 об'єкти

культурної інфраструктури, серед них 598 бібліотек [2]. Проте ця цифра не остаточна. Частина Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської, областей та Крим перебувають у тимчасовій окупації, а це ускладнює обрахунок. Скажімо, тільки в Маріуполі залишається невідомою доля 20 бібліотек.

За час російсько-української війни, яка почалася ще 2014 р., збитки, нанесені національній бібліотечній мережі можна виділити за такими показниками:

- втрати книжкового фонду;
- знищення приміщень;
- руйнування будівель;
- знищення обладнання;
- викрадення технічних засобів;
- моральні та фізичні травми працівників галузі.

Загалом, осягаючи втрати від російської агресії проти України, зауважимо, що культурна сфера не знала таких масових руйнувань бібліотечних установ з часів Другої світової війни [3]. Це важлива, але майже не розроблена складова новітньої історії нашого народу, тож з огляду на продовження бойових дій зрозуміло, що теоретична база подібних досліджень перебуває в стадії формування.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомі аспекти діяльності бібліотек під час російсько-української війни все-таки не залишилися поза увагою науковців. Нагальність піднятої теми підтверджується дослідженнями вчених Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: А. Потіха вивчав діяльність бібліотек України в умовах російської воєнної агресії [4], Н. Іванова та О. Пестрецова порушували питання правових аспектів збереження культурної спадщини в умовах війни [5, с. 33], О. Аулін розглядав специфіку бібліотечно-інформаційної діяльності під час воєнного конфлікту [6]. С. Спіріна вивчала акції зарубіжних бібліотек на підтримку України в умовах російської агресії, зокрема в контексті загрози установам пам'яті, які зберігають докази національної ідентичності та багатство культури [7]. Важливості застосування бібліотерапевтичних програм і заходів як одного із сучасних напрямів діяльності бібліотек для подолання стресових ситуацій, особливо тих, що спричинені війною, присвятила своє дослідження Н. Аксьонова [8].

Для вивчення цієї болісної і злободенної теми використано повідомлення з офіційних джерел, ЗМІ, експертні оцінки директорів та працівників бібліотечних установ, журналістів, громадських активістів, волонтерів.

Мєтє статтї – проаналїзувати стан та пєрспєктивє дїяльностї бїблїєтєчних устанєв на звільнєних тєритєрїях, виявити проблемні питаннє.

Виклад основноє матерїалу. Дєслїдженє, щє найпєршє пїд знищеннє окупантами пїдпадають книєи про їсторїю України, пїдручници з їсторїї, книєи україньськєю мєвою, зєкрема, європєйськє та україньськє дитєчє класика, книєи зї шкїльнєї програми, раритєтні видання, твори сучасних україньських пїсьмєнникїв, якї стали лїдерами думєк.

Експєртнє середєвищє, вивчаючи стан ї втратє бїблїєтєчних устанєв, зазначають, щє так звана воєнна полїцїя вилучала ї вилучає україньськє художню та їсторичну лїтературу з бїблїєтєк на тимчасєво окупєваних тєритєрїях Луганськєї, Дєнєцькєї, Запорїзькєї, Хєрсєнськєї, Харкївськєї, Кїївськєї, Микєлаївськєї, Чєрнїгївськєї, Сумськєї областєй, а також Криму. Вєднєчас вїд постїйних обстрїлїв знищуєуться примїщеннє бїблїєтєк. Тїльки на Харкївщинї, за даними на 23 сїчня 2023 р., стєрто з лицє землї 10 книєозбїрєнь. Майжє до тла згорїла бїблїєтєка в Барвїнковєму, цє була головна бїблїєтєка громадє. У пєршї ж днї вїєни була зруйєвана мїськє бїблїєтєка в Їзюмї. Тїльки у Великих Бурлуках за пєрїєд пєрєбування окупантїв у примїщеннєх публїчнєї ї дитєчєї бїблїєтєк було частковє знищєно бїблїєтєчний фонд (орїєнтовно 30%), повнїстю викрадєно тєхнїчнї засєби (шїсть комп'ютерїв, проєктор, кольєровий принтер) та обладнання (стїльцї, столи, стєлажї та їн.), вивєдєно з лєду їнтернет-мєрежу (всї кабелї обїрвано, обладнання викрадєно). Руїнувань зазнала Харкївськє державна наукова бїблїєтєка їм. В. Г. Корєленка [9]. На Хєрсєнщинї в Станїславськїй тєритєрїальнїй громадї чєтири з п'яти бїблїєтєк зруйєванї, Олєксандрївськє – повнїстю [10]. Завданї збитки бїблїєтєчнїй системї Чєрнїгївщини становлять майжє 42 млн грн, втратє книєжєк оцїнюють у майжє 682 тис. грн: 26 бїблїєтєк областї постраждали вїд рук окупантїв, установи 12 громад та Чєрнїєва або зруйєванї, або пошкодженї, ї три з них зруйєванї повнїстю [11].

За даними Мїнїстерства культури та їнформацийнєї полїтики України, до початку повномасштабнєго вторгнєння фактично функцїєнувало 14 351 бїблїєтєчна устанєва (сїльськї, сєлищнї, мїськї, обласнї). Станєм на кїнець чєрвня 2023 р. їхнє кїлькїсть змєншилася на 2560 устанєв ї наразї становить 11 791 [12].

Аналїзуєючи рєгїєональний розподїл бїблїєтєк, якї постраждали внаслїєдє бойєвих дїй, ГО «Антикорупцїйний штаб» за пїдтримки Мїжнародноєго фонду «Вїдрєдженнє» рєалїзує дорожню карту вїдновлєння України. У мєжах цьєго проєкту експєрти порєхували шкоду, яку росїяни нанєсли самє бїблїєтєкам. Пїд час дєслїдженнє було виявлєно, щє найбільшє

повністю зруйнованих бібліотек станом на кінець червня 2023 р. у Донецькій області – 38. Однакова кількість знищених бібліотек у Харківській та Херсонській областях – по 22. У Миколаївській знищено шість, Чернігівській – чотири, Запорізькій – три, Київській – дві та одна – Житомирській [12].

Експерти у своєму аналізі підкреслюють, що жодна публічна бібліотека наразі не працює у 13 територіальних громадах Донеччини, 9 – Херсонщини, 11 – Харківщини, 6 – Чернівецької області та по одній у громадах Дніпропетровської, Закарпатської, Одеської та Сумської областей.

Якщо ж ідеться про знищення бібліотек через обстріли, то за інформацією мінкульту, станом на 30 червня 2023 р. 617 бібліотек в Україні зазнали тих чи інших пошкоджень. З них:

- 98 не підлягають відновленню;
- 259 потребують капітального ремонту та/або реконструкції;
- 260 потребують ремонту [12].

Українська влада неодноразово підкреслювала, що такі дії російських окупантів порушують статті Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [13]. До того ж вчинки росіян суперечать статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка кваліфікує їх як воєнний злочин [14]. Україна зверталася до Комісії ООН з розслідування порушень прав людини під час військового вторгнення Росії в Україну та вимагає врахувати ці факти воєнних злочинів та порушень [13]. «Сьогодні змушені констатувати, що дані про руйнування та пошкодження внаслідок російської агресії демонструють нехтування РФ нормами міжнародного гуманітарного права» [5].

Війна ще триває, чимало бібліотечних установ усе ще перебувають на окупованих територіях. Проте на звільнених землях відроджується життя і в силу своїх спроможностей бібліотеки запрацювали. На допомогу їм прийшла вся Україна. У жовтні минулого року партія «Європейська Солідарність» оголосила акцію «Українську книгу – вільній землі» [15]. Її мета зібрати книги та передати їх на деокуповані території. Відразу ж до цієї акції підключилися громади Одещини, Закарпаття, Волині та інших регіонів. Українці також збирають книжки для Херсонської обласної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара, яку було зруйновано та розграбовано російськими окупантами. Цю ініціативу виявив колектив агентства «Укрінформ», адже «“Гончарівка” була однією з найкращих в Україні. Її фонди до війни нараховували близько мільйона примірників на 45-ти мовах світу. На її базі формувався книжковий фонд для бібліотек області. Вона також була оснащена найсучаснішою електронною

тєхнїєку, комп'ютерамє для читачїв, малє вїддїл цїнних видань 18–19 ст. Пїд час окупатїї росїєянє вивєзлє усє облєднання та кнїжкї, сєрєд якїх дужє цїннє видання. Вїд постїйних обстрїлїв окупантїв постраждалє й примїщення» [16].

На початку жєвтня 2023 р. з'явилася щє однє ініціативє з пїдтримкї бїблїєтєк на звільнєних тєриторїях: громадськє оргєнізація Б50 презентувала проєкт «Нєва сторїнка», сущє якогє полягє в наданнї шкїльним та їншим дїтячим бїблїєтєкам на сходї та пївднї україномовнї лїтературє для дїтєй шкїльного вїку [17]. Вїдразу пїсля звільнєння Харкївщинє у Харкївському ЛїтМузеї стартував проєкт «Пїсля окупатїї. Кнїжкї для дїтєй». Про акцію було оголошєно в соцсєрежах, тож співробїтнїкї музею отримувалє посилкї з кнїжкамї, а волонтерє розвозилє їх по звільнєних сєлах [18]. Інформацийний рєсурс «БараБука» разом їз благодїйним фондом «SavED» збирє кнїжкї для шкїльних бїблїєтєк дєокупованих тєриторїй [19].

Долучилєся до цїєї благороднїї справї й самї бїблїєтєкарї. Так, публїчна бїблїєтєка Лєкачинськї сєлицнїї радї, щє на Волинї, оргєнізувала збір українськїх кнїжєк, щєб їх вільно читалє на звільнєних тєриторїях [20].

Небувалий рєзонанс викликав в українцїв вчинєк керївницї комунальнїї установї «Цєнтральна мїськє публїчна бїблїєтєка Марїєпольськї мїськїї радї з фїліямї» та директоркї цєнтральнїї бїблїєтєкї їм. Корєлєнка В. Лїєєгор. На третїй дєнь вїєнї її бїблїєтєку знищилє росїєьскє авїація. Наразі В. Лїєєгор проживє в Днїпрї та, нє втрачаючи надїї повернутисє в рїднє мїсто й вїдновитє життє бїблїєтєк, з минулої осєнї оргєнізувала акцію з вїдновлєння фонду. З усїх куточкїв України її надходять посилкї. На чєрвєнь 2023 р. вжє зїбранє двї тїєсьчї кнїг. Цє звучить як виклик вороговї й надїє колєгам, якї щє залишаються пїд окупатїєю, або працюють у прифрєнтовїї зонї, щє українськї бїблїєтєкї мають майбутнє [21].

Масштабї руйнувань кнїжєковєгє фонду, примїщєнь, облєднання тощє актуалїзують питання вїдновлєння работї бїблїєтєчних установ за таких екстрємальних умєв. Скажїмо, обласна бїблїєтєка для юнацтва у Чєрнїєговї зазнала 90% руйнувань. Вєна займала їєторичнє примїщення, щє було вїзитївкєю мїста. Наразі рєставрувати споруду нє можє ані державє, ані мїсєцєвє владє. На допомєгу прийшлє благодїйникї зї США – работї фїнансує Свїтовий фонд пам'яток. За планамї архїтекторїв, вїдновлювати будівлю будуть за документамї з їєторичних архївїв та використовуватимуть ту цєглу, якє залишилєся пїсля дємєнтажу прибудовї [22].

Протє цє бїльшє окрємий випадєк. За повїдомлєннямї експєртїв, наразї рємонтї в бїблїєтєках майжє нє вїдбуваютьсє. Однє з причин – можливї

додаткові обстріли, а також і брак коштів та пріоритетність інших об'єктів, визначених місцевою владою [12].

Тож з ініціативи самих працівників, попри всі складнощі, бібліотеки запрацювали в пристосованих приміщеннях, навіть у храмах [18]. В Ірпені Київської обл. працює єдина в Україні бібліотека в модульному містечку, яка виконує важливу соціальну функцію [23]. У маленькому селі Підгайне, що також на Київщині, навіть за відсутності приміщення, яке вшент розбомблене російською авіацією, книгозбірня функціонує: люди передають прочитані книжки одне одному, обмінюються враженнями та щиро сподіваються невдовзі знову збиратися в новій бібліотечній будівлі [24].

Сьогодні бібліотеки та їхні працівники на звільнених землях потребують особливої допомоги як з боку держави та місцевої влади, так і всіх українців. Найнагальніше завдання – відновлення приміщень і системи опалення, поповнення бібліотечних фондів, обладнання комп'ютерною технікою, стелажми, меблями, електрообігрівачами, генераторами (на випадок відключення електроенергії), моральна і матеріальна підтримка бібліотечних співробітників. Адже, ризикуючи своїм життям, вони під обстрілами і пильною увагою окупантів рятували книжки та майно своїх бібліотек.

Висновки. Книгозбірні на звільнених територіях по-трішки при звичаються до реалій, оговтуються від страшних потрясінь, руйнувань і крадіжок. Долаючи серйозні виклики, вони роблять усе можливе для того, щоб і надалі бути провідниками національних ідей, європейських цінностей, центрами просвітництва і культури. Проте зусиль тільки бібліотечних працівників замало, потрібна взаємодія влади, громади, бізнесу. І акції на кшталт «Українську книгу – вільній землі», «Нова сторінка», «Після окупації. Книжки для дітей», спільна акція платформи «БараБука» і благодійного фонду «SavED» зі збору книжок для бібліотек деокупованих територій мають ініціюватися знову і знову, аби українські бібліотеки отримали свіже дихання і вчергове стали осередками просвіти, культурного збагачення та протиборства на інформаційному фронті.

Однак у цей важкий час боротьби за існування Української держави доля бібліотек залишається поза увагою офіційних інституцій. «Під час воєнного стану та активних воєнних дій, на жаль, розвиток бібліотек не є пріоритетом державної політики. У 2024 р. з огляду на формування бюджету ми не зможемо розраховувати про розвиток цього напрямку. Але ми точно повинні зосередити свої зусилля на цифровізації та документуванні усіх злочинів, які здійснює Росія. Це шанс отримати репарації у майбутньому за завдану шкоду і спробувати довести культурний геноцид вчинений росіянами», –

таку думку висловив голова Правління ГО «Антикорупційний штаб» С. Миткалик [12].

За таких умов, не гаячи часу, важливо залучати світові фонди, громадські організації, бізнес, видавців, письменників, книголюбів до відновлення повноцінної діяльності бібліотечних установ, адже у звільнених містах і селах вони є важливими елементами культурної інфраструктури громади, місцем комунікації, осередком патріотизму та виконують важливу соціальну функцію.

Список бібліографічних посилань

1. Росіяни виділили 360 мільйонів рублів на знищення українських бібліотек на окупованих територіях, – ЦНС. *Лівий берег*. URL: https://lb.ua/culture/2023/03/29/550322_rosiyani_vidilili_360_milyoniv.html
2. Росіяни зруйнували 598 бібліотек – Мінкульт. *Суспільне. Культура*. URL: <https://suspilne.media/521537-rosiani-zrujnuvali-598-bibliotek-minkult/>
3. List of libraries damaged during World War II. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_libraries_damaged_during_World_War_II
4. Потіха А. Діяльність бібліотек України в умовах російської воєнної агресії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 55–73. <https://doi.org/10.15407/np.64.055>
5. Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 28–42. <https://doi.org/10.15407/np.64.028>
6. Аулін О. Специфіка бібліотечно-інформаційної діяльності під час воєнного конфлікту. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 43–54. <https://doi.org/10.15407/np.64.043>
7. Спіріна С. Прояви солідарності з Україною світових бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 162. <https://doi.org/10.15407/np.67.162>
8. Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 108. <https://doi.org/10.15407/np.64.107>
9. Свідчить Харківщина: Бібліотеки деокупованих територій. *Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=7083>
10. Як пережили окупацію бібліотеки звільнених громад Херсонщини. URL: <https://kherson.rayon.in.ua/news/584335-yak-perezhilli-okupatsiyu-biblioteki-zvilnenikh-gromad-khersonshchini-fotoreportazh>
11. Майже 42 мільйони гривень збитків: як постраждали бібліо-

теки на Чернігівщині від російського вторгнення. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/287238-majze-42-miljoni-griven-zbitkiv-ak-postrazdali-biblioteki-na-cernigivsini-vid-rosijskogo-vtorgnenna/>

12. Росія завдала шкоди 617 українським бібліотекам: з них 98 зруйновані повністю. *ГО «Антикорупційний штаб»*. URL: <https://shtab.net/news/view/rosiya-zavdala-shkodi-617-ukrajinskim-bibliotekam/>

13. Російські окупанти нищать українські бібліотеки та книжки. *24 канал*. URL: https://24.tv.ua/rosiyski-okupanti-nishhat-ukrayinski-biblioteki-knizhki_n1988154

14. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

15. Закарпаття передало до бібліотек звільнених територіальних громад Харківщини 800 книжок. *Партія «Європейська солідарність»* : офіц. сайт. URL: <https://eurosolidarity.org/2022/10/08/zakarpattya-peredalo-do-bibliotek-zvilneniyh-terytorialnyh-gromad-harkivshhyny-800-knyzhok/>

16. Розпочався збір книжок для розграбованої росіянами Херсонської бібліотеки ім. Гончара. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3686932-rozpocavsya-zbir-knizok-dla-rozgrabovanoi-rosianami-hersonskoi-biblioteki-im-goncara.html>

17. Проєкт «Нова сторінка» забезпечує бібліотеки шкіл і громад на деокупованих територіях сучасними україномовними книжками. *Знайшов*. URL: https://znayshov.com/News/Details/proiekt_E2809_Cnova_storinka_zabezpechuie_biblioteku_shkil_i_hromad_na_deokupovanykh_terytoriiakh_suchasnymy_ukrainomovnymy_knyzhkami

18. У Харкові збирають дитячі книжки для деокупованих громад області. *Слобідський край*. URL: <https://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/u-harkovi-zbiraut-ditaci-knizki-dla-deokupovanih-gromad-oblasti.html>

19. Книжки для Сходу. *Barabooka. Простір української дитячої книги*. URL: <http://www.barabooka.com.ua/knizhki-dlya-shodu/>

20. Українську книгу – вільній землі: у Локачах збирають українську літературу. *Район.IN.UA*. URL: <https://lokachi.rayon.in.ua/news/544398-ukrainsku-knigu-vilnyi-zemli-u-lokachakh-zbirayut-ukrainsku-literaturu>

21. Зруйнована бібліотека Маріуполя збирає новий книжковий фонд у Дніпрі. *Медіаграмотність у регіонах України*. URL: <https://milukraine.net/2023/06/zrujnovana-mariupolska-biblioteka-zbyraye-novyj-knyzhkovyj-fond-u-dnipri-i-z-nym-planuye-povernutysya-do-vyzvolenogo-vid-rosijskyh-okupantiv-mariupolya/>

22. Обласна бібліотека для юнацтва у Чернігові зазнала 90% руйнувань:

скільки коштів потрібно на реставрацію. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/447924-oblasna-biblioteka-dla-unactva-u-cernigovi-zaznala-90-rujnuvan-skilki-kostiv-potribno-na-restavraciu/>

23. Бібліотеки деокупованих міст стали місцем комунікації та виконують важливу соціальну функцію. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/biblioteki-deokupovanih-mist-stali-miscem-komunika/>

24. Як повстає з попелу бібліотека в Підгайному. *Barabooka. Просмір української дитячої книги*. URL: <https://www.barabooka.com.ua/yak-povstaie-z-popelu-biblioteka-v-pidgajnomu/>

References

1. Rosiiany vydilyly 360 milioniv rubliv na znyschennia ukrains'kykh bibliotek na okupovanykh terytoriiakh, – TsNS [The Russians have allocated 360 million rubles for the destruction of Ukrainian libraries in the occupied territories, – Central News Agency]. *Livyy bereh – Left Bank* [in Ukrainian]. Retrieved from https://lb.ua/culture/2023/03/29/550322_rosiyani_vidilili_360_milyoniv.html

2. Rosiiany zrujnuvaly 598 bibliotek – Minkult [Russians destroyed 598 libraries – Ministry of Culture]. *Suspilne Kultura – Public Culture* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/521537-rosiani-zrujnuvali-598-bibliotek-minkult/>

3. List of libraries damaged during World War II. *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_libraries_damaged_during_World_War_II

4. Potikha, A. (2022). Diialnist bibliotek Ukrainy v umovakh rosijskoi voiennoi ahresii [Activities of Ukrainian libraries in the conditions of Russian military aggression]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 55-73 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.055>

5. Ivanova, N., Pestretsova, O. (2022). Pravovi aspekty zberezhenia kulturnoi spadshyny v umovakh vijny [Legal aspects of cultural heritage preservation in the conditions of war]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 28-42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.028>

6. Aulin, O. (2022). Spetsyfika bibliotечно-informatsiynoi diialnosti pid chas voiennoho konfliktu [The specificity of library and information activity during the military conflict]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 43-54 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.043>

7. Spirina, S. (2023). Proyavy solidarnosti z Ukrainoyu svitovykh bibliotek [Manifestations of solidarity toward Ukraine by world libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 162 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.67.162>

8. Aksonova, N. (2022). Biblioterapiya yak napryam diyalnosti bibliotek v umovakh rosiysko-ukrayinskoyi viyny [Bibliotherapy as a Direction of Library Activity under the Russian-Ukrainian War]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 108 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.107>

9. Svidchyt Kharkivschyna: Biblioteki deokupovanykh terytorij [Kharkiv region bears witness: Libraries of the de-occupied territories]. *Nats. b-ka Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Yaroslav the Wisia National University of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=7083>

10. Yak perezhly okupatsiiu biblioteki zvilnenykh hromad Khersonschyny [How the libraries of the liberated communities of the Kherson region survived the occupation] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://kherson.rayon.in.ua/news/584335-yak-perezhili-okupatsiyu-biblioteki-zvilnenikh-gromad-khersonshchini-fotoreportazh>

11. Majzhe 42 miljony hryven zbytkiv: iak postrazhdaly biblioteki na Chernihivschyni vid rosijskoho vtornnennia [Damage is estimated at almost 42 million hryvnias: how libraries in the Chernihiv region suffered from the Russian invasion]. *Suspilne Novyny – Social News* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/287238-majze-42-miljoni-griven-zbitkiv-ak-postrazhdali-biblioteki-na-chernigivsini-vid-rosijskogo-vtorgnenna/>

12. Rosiia zavdala shkody 617 ukrainskym bibliotekam: z nykh 98 zrujnovani povnistiu [Russia damaged 617 Ukrainian libraries: 98 of them were completely ruined]. *HO Antykoruptsijnyj shtab – NGO “Anti-Corruption Headquarters”* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://shtab.net/news/view/rosiya-zavdala-shkodi-617-ukrajinskim-bibliotekam/>

13. Rosiyski okupanty nyschat ukrainski biblioteki ta knyzhky [Russian occupiers are destroying Ukrainian libraries and books]. *24 kanal – Channel 24* [in Ukrainian]. Retrieved from https://24.tv.ua/rosiyski-okupanti-nishhat-ukrayinski-biblioteki-knizhki_n1988154

14. Rymskyj statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: ofitsijnyj vebсайт – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine:*

official website [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

15. Zakarpattia peredalo do bibliotek zvilnenykh terytorialnykh hromad Kharkivshchyny 800 knyzhok [Transcarpathia transferred 800 books to the libraries of liberated territorial communities in Kharkiv region]. *Yevropejska solidarnist: ofitsijnyj sajт – “European Solidarity”*: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://eurosolidarity.org/2022/10/08/zakarpattya-peredalo-do-bibliotek-zvilnenyh-terytorialnyh-gromad-harkivshchyny-800-knyzhok/>

16. Rozpochavsia zbir knyzhok dlia rozghrabanovoi rosiianamy Khersonskoi biblioteki im. Honchara [The collection of books for the Kherson Library, looted by Russians, has begun]. *Ukrinform – Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3686932-rozpocavsia-zbir-knizok-dla-rozgrabovanoi-rosianami-hersonskoi-biblioteki-im-gonchara.html>

17. Proiekt Nova storinka zabezpechuє biblioteki shkil i hromad na deokupovanykh terytoriiakh suchasnymi ukrainomovnymi knyzhkami [The “New Page” project supplies the libraries of schools and communities in the de-occupied territories with modern Ukrainian-language books]. *Znajshov – Found* [in Ukrainian]. Retrieved from https://znayshov.com/News/Details/proiekt_E2809_Cnova_storinka_zabezpechuє_biblioteki_shkil_i_hromad_na_deokupovanykh_terytoriiakh_suchasnymi_ukrainomovnymi_knyzhkami

18. U Kharkovi zbyraiut dytiachi knyzhky dlia deokupovanykh hromad oblasti [In Kharkiv, children’s books are collected for the de-occupied communities of the region]. *Slobidskyj kraj – Slobid Region* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/u-harkovi-zbiraut-ditaci-knizki-dla-deokupovanih-gromad-oblasti.html>

19. Knyzhky dlia Skhodu [Books for the East]. *Barabooka. Prostir ukrainskoi dytiachoi knyhy – Barabooka. The Space of the Ukrainian Children’s Book* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.barabooka.com.ua/knizhki-dlya-shodu/>

20. Ukrainsku knyhu – vilnij zemli: u Lokachakh zbyraiut ukrainsku literaturu [Ukrainian book – for free land: Ukrainian literature is collected in Lokachy]. *Rajon.IN.UA – District.IN.UA* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://lokachi.rayon.in.ua/news/544398-ukrainsku-knigu-vilniy-zemli-u-lokachakh-zbirayut-ukrainsku-literaturu>

21. Zrujnovana biblioteka Mariupolia zbyraє novyj knyzhkovyj fond u Dnipri [The ruined Mariupol library is creating a new book collection in Dnipro]. *Mediahramotnist u rehionakh Ukrainy – Media Literacy in the Regions of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://milukraine.net/2023/06/zrujnovana-mariupolska-biblioteka-zbyraє-novyj-knyzhkovyj-fond-u-dnipri->

i-z-nym-planuye-povernutysya-do-vyzvolenogo-vid-rosijskyh-okupantiv-mari-upolya/

22. Oblasna biblioteka dla iunatstva u Chernihovi zaznala 90% rujnuvan: skilky koshtiv potribno na restavratsiiu [The regional library for youth in Chernihiv suffered 90% destruction: how much money is needed for the restoration]. *Suspilne Novyny – Social News* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/447924-oblasna-biblioteka-dla-unactva-u-cernigovi-zaznala-90-rujnuvan-skilki-kostiv-potribno-na-restavraciu/>

23. Biblioteki deokupovanykh mist staly mistsem komunikatsii ta vykonuiut vazhlyvu sotsialnu funktsiiu [Libraries in de-occupied cities have become a place for communication and perform an important social function]. *Uriadovyy kurier – Government Courier* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/news/biblioteki-deokupovanih-mist-stali-miscem-komunika/>

24. Yak povstaie z popelu biblioteka v Pidhajnomu [How the library in Pidgain rises from the ashes]. *Barabooka. Prostir ukrainskoi dytiachoi knyhy – Barabooka – The Space of the Ukrainian Children's Book* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.barabooka.com.ua/yak-povstaie-z-popelu-biblioteka-v-pidhajnomu/>

Стаття надійшла до редакції 27.10.2023.

Evgenia Kabarenkova,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: evgeniakab@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2773-8545>

Libraries Destroyed by the War: Losses and Prospects

The article highlights the reasons and intentions for the destruction of public, children's and school libraries by Russian occupiers. Since the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine began, the entire library system of the country suffered, but the enemy caused the greatest damage to the libraries of the regions where hostilities took place and the occupation is still ongoing. The Kremlin allocated 360 million rubles (114 million UAH) for the destruction of libraries in the occupied territories of Ukraine. In the summer of 2023, the press service of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine reported that since the beginning of the full-scale invasion in Ukraine, 1,582 objects of cultural infrastructure, including 598 libraries, had been destroyed or damaged. However, this number is not final. Part of the Ukrainian territories are still under temporary occupation, which complicates the calculation.

The purpose of the article is to analyze the state and prospects of library institutions in the liberated territories, to identify problematic issues. Reports from official sources, mass media, expert assessments of directors and employees of library institutions, journalists, public activists, and volunteers were used to study this topical issue. The Ukrainian authorities have repeatedly emphasized that such actions of the Russian occupiers violate the articles of the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. In addition, the actions of the Russians contradict Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court, which qualifies them as a war crime. Ukraine appealed to the UN Commission to investigate human rights violations during Russia's military invasion of Ukraine and demands that these facts of war crimes and violations be taken into account.

During active hostilities, unfortunately, the development of libraries is not a priority of state policy. In 2024, given the state budget, it is not necessary to count on the allocation of funds. However, government institutions, the public, and library workers themselves must focus their efforts on digitizing and documenting all crimes committed by Russia. This is a chance to receive reparations in the future for the damage caused and to try to prove the cultural genocide committed by the Russians. The article emphasizes the need and importance of a nationwide effort to restore the work of destroyed institutions.

Keywords: libraries, cultural genocide, Rome Statute, temporarily occupied territories, de-occupation.

Богдан Ломачинський,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: lbogdang1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2601-6217>

Researcher ID: J-1094-2018

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА У ПРОСТОРІ БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ КОНСЦІЄНТАЛЬНИХ ВІЙН СУЧАСНОСТІ

Стаття розкриває особливості застосування стратегій та інструментарію консцієнтальних війн сучасності проти бібліотек як одного з основних соціальних інститутів збереження та трансляції культурних цінностей у національному та загальноцивілізаційному масштабах. Проаналізовано сутнісні ознаки інформаційних війн сучасної епохи та їх вищої форми – консцієнтальних війн, що спрямовані на знищення національної самосвідомості та ідентичності. Глобальною небезпекою національній самосвідомості є пропаганда ворожої системи духовних цінностей та способу життя, мови, культури, традицій. Однією з форм консцієнтальної війни є «переписування історії», нав'язування ворожих міфів, спроба створення альтернативних інтерпретацій процесів цивілізаційного розвитку людства шляхом знищення бібліотек на захоплених територіях. Зазначено, що в консцієнтальній війні бібліотеки можуть виступати як об'єктом впливу, так і активним суб'єктом протидії інформаційним впливам.

Ключові слова: інформаційна культура, бібліотека, консцієнтальна війна, інформаційна війна, пропаганда, медіакультура.

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів сучасності, зумовлених загостренням міжнародного протистояння ключових гравців світового політичного, економічного та інформаційного впливів, людство постало перед складними ризиками, зумовленими динамічними цифровими трансформаціями інформаційної доби. Віртуальне середовище створює потужну технологічну основу об'єднання інтелектуальних здібностей і духовних сил людства, однак прогнозована теоретиками інформаційного суспільства його ідеальна модель виявилася недосконалою перед домінуванням глобальних економічних інтересів та боротьбою за доступ до інфор-

маційних ресурсів, що призводить до зміни стратегій світових гібридних війн з активним залученням інформаційних видів озброєнь. Наша епоха вкотре загострює проблему протистояння культури і цивілізації, і бібліотеки, як основні інститути збереження і ретрансляції суспільних знань, забезпечують формування інформаційної культури як основного засобу протидії глобальній консцієнтальній експансії.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження ролі бібліотек як інституцій соціальної пам'яті стали наукові розробки Л. Дубровіної [7]. Специфіка соціокультурного простору України представлена у В. Добровольської [6]. Аналіз сутності консцієнтальних війн розкритий у наукових розвідках О. Бондаренка, С. Гречки [3], Р. Гули, І. Передерій, В. Сажко [5], І. Ломачинської [1] Е. Тофлера [2]. Проблема цивілізаційної ідентичності українства стала об'єктом наукової уваги О. Рафальського, Я. Калакури, М. Юрія [20]. Також для аналізу проблематики роботи були використані національні і міжнародні законодавчі та нормативні акти в інформаційно-комунікаційній сфері [8, 12–15, 22].

Метою статті є визначення сутності інформаційної культури як основного засобу протидії консцієнтальним війнам сучасної глобалізованої доби. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: з'ясувати сутність консцієнтальних війн, їх стратегії та інструментарій; проаналізувати вітчизняне законодавство у протидії інформаційним загрозам; охарактеризувати роль бібліотек як об'єктів і суб'єктів впливу консцієнтальних війн сучасності.

Методологія. В основі виконання роботи лежить використання таких загальнонаукових методів дослідження: логічний метод – при побудові структури дослідження; системний – для розуміння деструктивного впливу консцієнтальних війн на суспільство як цілісну інформаційну систему; діалектичний метод – для усвідомлення знаннєвого потенціалу бібліотек як об'єктів і суб'єктів впливу консцієнтальних війн; компаративний аналіз – для виявлення специфіки бібліотечних технологій протидії інформаційним впливам.

Виклад основного матеріалу. Під час повномасштабної російської агресії з особливою гостротою постають питання збереження національної ідентичності, колективної й історичної пам'яті. За визначенням Л. Дубровіної, бібліотеки є носіями соціальної інформації, історичної та національної пам'яті, що акумулюють історичний досвід нації і є своєрідним історичним депозитарієм держави в реалізації її національних функцій, а також активним комунікаційним засобом увіковічення та трансляції культурних цінностей цивілізацій із покоління в покоління – посередником

між минулим, сучасним і майбутнім. Сьогодні їх називають «скарбницями пам'яті нації», «сховищами пам'яті», «суспільними інститутами пам'яті» [7, с. 234]

Цивілізація «третьої хвили» породжує глобальне зростання інформації, що зумовлює у сучасному світі, за Е. Тоффлером, гігантську битву за владу, а нова система створення матеріальних цінностей цілком і повністю залежить від систем зв'язку та поширення даних, ідей, символів [2]. Удосконалення технологічно-інформаційної компоненти світу стало можливим завдяки активному розвитку цифрової економіки, що основана на цінностях цифрової ідеології і цифровому світогляді, які рухають глобалізованим світом.

Нові цифрові технології, що проникають в усталені формати соціальних взаємовідносин, створюють безмежні можливості у виборі способів конструювання власної ідентичності, що зумовлює необхідність аналізу культури віртуального простору як складової інформаційної культури.

За визначенням В. Добровольської, соціокомунікаційний простір культури постає як складна система, яка не лише забезпечує обмін інформацією у вертикальному і горизонтальному зрізах, але й сприяє створенню нової інформації, володіє властивістю синергії та перебуває в стані динамічного, подеколи навіть біфуркаційного розвитку. Слабкою і небезпечною стороною процесу є складність, неочевидність і контраверсійність мотивацій суб'єктів простору культури, що породжує критичну систему ризиків навіть цивілізаційного масштабу – явища інформаційних війн мають цю природу [6, с. 60].

Загалом, у визначенні поняття «інформаційна війна» можна умовно виділити психологічний, інформаційний та комунікаційний підхід. Інформаційний підхід характеризує інформаційну війну як сукупність методів та способів цілеспрямованого впливу суб'єктів-агресорів в умовах інформаційної відкритості. Згідно з психологічним підходом, інформаційна війна розглядається як комплекс заходів інформаційного впливу на масову свідомість для зміни суспільної поведінки і нав'язування цілей, найбільш зручних для агресора. Відповідно до комунікаційного підходу, інформаційна війна – це комунікаційна технологія по впливу на масову свідомість з метою подальшої маніпуляції нею. Війна за реальність – це комунікативна війна, що ведеться шляхом формування цінностей, переконань та емоцій людей і здійснення впливу на них. Головне завдання інформаційних війн полягає в дезорієнтації інформаційно-комунікаційних потоків, що призводить до маніпулювання суспільною свідомістю з метою перепрограмування інформаційної системи на користь загарбника, тому будь-яка інформаційна війна

закінчується на користь системи вищого класу, що володіє більш якісними засобами накопичення, обробки та збереження інформації [1, с. 36].

Війна для суспільства як складної інформаційно-комунікаційної системи може стати прискореною програмою навчання, адже в будь-якій війні вивчаються ресурси і характеристики супротивника, щоб зрозуміти його наміри. Загроза війни зумовлює готовність до мобілізації внутрішніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів суспільства, спрямованих на посилення заходів інформаційної безпеки, постійне підвищення інформаційно-комунікаційної освіти та інформаційної культури.

Особливої небезпеки набуває війна консцієнтальна, об'єктом якої стає свідомість, національна, культурна та релігійна ідентичність. Народ, який не ототожнює себе з державою, з її символами, законами, мовою та культурою становить більшу загрозу національним інтересам, ніж будь-які зовнішні чинники. Тому ключовою метою засобів ворожого інформаційно-психологічного впливу (інформаційних технологій) є свідомість індивіда-громадянина, спотворюючи, яку ворог формує спільноту власних симпатиків на чужій території [10, с. 363].

Консцієнтальна війна спрямована на руйнування усталеної системи духовних цінностей, уявлень про добро і зло, здатності людини до вільної самоідентифікації. Консцієнтальна війна постає як цивілізаційна за змістом, психологічна за формою та інформаційна за засобами [9, с. 68].

Основним засобом консцієнтальної війни постає деструктивна пропаганда, про безпеку якої зазначено в Стратегії національної безпеки України: деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози [14].

Виклики збройного вторгнення зумовили прийняття законодавчих актів, у яких виокремлені види пропагандистських загроз держави-агресора. Зокрема, це пропаганда російської імперської політики – поширення інформації, спрямованої на виправдання російської імперської політики, а також публічне використання продукції, що містить символіку російської імперської політики, публічне заперечення злочинів (репресивних заходів) проти Українського народу [13]. Глобальною небезпекою національній самосвідомості є також пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, що реалізується у поширенні інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру її діяльності [12].

Р. Гула, І. Передерій та В. Сажко виокремлюють основні форми такого складника консцієнтальної війни, як «переписування історії» – наступальний та оборонний блоки. Наступальний блок, який активно використовує російська пропагандистська машина, проявляється у войовничому неоміфологізмі; свідомій історичній автаркції (спроба створення альтернативних інтерпретації процесів цивілізаційного розвитку людства, виходячи із маніпулятивних «історичних» кліше, зокрема це проявляється в жорсткому регулюванні процесів фондування бібліотек як на території РФ, так і на окупованих територіях); замовчування та ігнорування ролі та місця України у світовому історичному процесі. З метою захисту національного історичного простору, збереження ментальних констант українського громадянського суспільства в умовах війни, автори визначають форми оборонного блоку, серед яких – розширення мережі безкоштовних електронних бібліотек із військово-патріотичною та національно-патріотичною тематикою [5, с. 29].

Визначальною ознакою концепції консцієнтальної війни є її суб'єктно-об'єктне спрямування. «Культурний капітал» (людина, культурна спадщина, архіви, музеї, бібліотеки) одночасно фігурує як об'єкт, на який спрямована діяльність держави-агресора з метою руйнування пам'яток духовної та матеріальної культури й деформації культурного коду держави-жертви. З іншого боку, цей культурний капітал є водночас і суб'єктом, що має бути дієвим інструментом плекання й захисту основоположних патріотичних констант для формування й збереження національно-культурної ідентичності [5, с. 11].

За інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України, до початку повномасштабного вторгнення в Україні фактично функціонував 14 351 бібліотечний заклад (сільські, селищні, міські, обласні). Станом на кінець червня 2023 р. їхня кількість зменшилася на 2560 закладів і наразі становить 11 791. Якщо ж говорити про знищення бібліотек через обстріли, то станом на 30 червня 2023 року 617 бібліотек в Україні зазнали тих чи інших пошкоджень. З них 98 не підлягають відновленню, 259 потребують капітального ремонту та/або реконструкції, 260 потребують ремонту [16].

Близько чотирьох тисяч, тобто майже третина публічних книгозбірень опинилися в окупації, 154 українські бібліотеки потребують допомоги зі збереження електронних фондів, 1560 установ – поповнення фондів сучасною українською літературою. Це особливо актуально в процесі вилучення з читалень українофобської російської літератури, адже станом на початок повномасштабного вторгнення в українських бібліотеках російські та радянські книги складали до 60% фонду [4].

Практичною реалізацією підвищення рівня інформаційної культури у протидії російській імперській пропаганді є спільний проєкт Української бібліотечної асоціації з Центральною бібліотекою міста Берлін (Німеччина), результатом якого є перетворення п'яти бібліотек на деокупованих територіях України на «місця сили» для громад та внутрішньо переміщених осіб. Серед ідей проєкту – онлайн-тренінги для бібліотекарів, закупівля книг та ноутбуків для обраних бібліотек, щоб надати доступ до онлайн-навчання [17]. Основна ідея проєкту – дати новий поштовх для розвитку бібліотек, що перебували в окупації, через навчання бібліотекарів новим підходам організації роботи в установах. Після навчання бібліотеки-учасниці започаткують інноваційні послуги для громад, які сприятимуть відновленню людей та громад після окупації, у тому числі моральному, культурному та економічному.

Для протидії ворожій пропаганді з ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України створена Рада з питань розвитку бібліотечної сфери. Зокрема, в межах роботи Ради напрацьовуватимуться пропозиції та механізми вилучення пропагандистської літератури з бібліотечних фондів та її заміщення якісною україномовною літературою й книжками українських видавництв [19].

Варто зазначити, що одним з ефективних засобів маніпулювання стають міфи – культурні, етнічні, мовні [3]. В означеному контексті актуалізується роль бібліотек у пропаганді культури україномовного читання як важливого чинника формування національної ідентичності, адже саме ідентичність є одним з основних об'єктів руйнування в консцієнтальних війнах. Варто зазначити, що мовна картина світу – це сукупність усіх можливих змістів як духовних, що визначають своєрідність культури та менталітету певної мовної спільноти. Мовна картина світу є загальнокультурним надбанням нації, адже зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу і внутрішнього світу людини. Вона відображає спосіб мовномисленнєвої діяльності, характерний для певної епохи з її духовними, культурними та національними цінностями [20, с. 192–193]. Тому особливої уваги заслуговує забезпечення пріоритетного розвитку української мови як державної – важливого чинника державотворення та формування цивілізаційної ідентичності українства, і провідну роль в означеному процесі відіграють вітчизняні бібліотеки.

Для забезпечення гуманітарної безпеки українського суспільства та підвищення рівня його інформаційної культури було схвалено Стратегію розвитку читання, метою якої є формування звички та потреби в читанні, поліпшення читацької грамотності та сприяння розвитку людського потен-

ціалу. Реалізація Стратегії здійснюється у двох стратегічних напрямках: шляхом підтримки та розвитку книжкової екосистеми, передусім за рахунок підтримки і популяризації україномовної книги, в різних форматах відповідно до потреб, та через формування навички і потреби в читанні. Зважаючи на історичний досвід та інформаційну політику, спрямовану на захист українського мовного середовища, Стратегія визначає особливу важливість підтримки і розвитку читання українською мовою на всій території України. Відповідно визначається пріоритетний підхід до підтримки українського автора та національного виробника українськомовної книжкової продукції, формування української зони копірайту та до книжкової сфери в цілому як важливого елементу національної безпеки та національних інтересів України [18].

Зокрема, у Стратегії розвитку бібліотечної справи [15] прийнято курс на збереження українського культурного надбання в частині документних ресурсів та спрямовано зусилля на забезпечення збереження цінних і рідкісних фондів у бібліотеках, створення Державного реєстру національного культурного надбання.

Глобальні загрози консцієнтальних війн сучасності зумовлюють переосмислення феномена віртуальної реальності, що має як позитивні сторони, так і небезпеки. Віртуалізація суспільства формує людину цифрової доби – носія нових моральних цінностей, яка сприймає світ як глобальне ігрове середовище. Тому об'єктом впливу в консцієнтальній війні є не лише бібліотека як соціально-комунікаційний інститут, але й окремий її читач, активний користувач соціальних мереж. Позитивом віртуального простору є різні форми віртуалізації культури, яка знаходить свій прояв у створенні віртуальних архівів, музеїв і бібліотек тощо. Для суспільства, що перебуває в стані психологічної кризи від війни, віртуальний простір, з одного боку, значно розширює можливості освіти і самоосвіти, формує навички взаємодії з новітніми технологіями, створює безліч можливостей реалізації власної ідентичності. З другого боку, однією з небезпек інтернет-середовища є втеча від реальності, зміна реального світу віртуальними симулякрами, і, як наслідок – загроза контролю над особистістю, поширення «віртуальної експансії» в суспільну та індивідуальну свідомість. Тому бібліотеки мають стати освітніми осередками пропаганди культури використання віртуального простору, місцем формування навичок медійної та інформаційної грамотності.

Цифровий вимір інформаційних війн, залежно від суб'єкта впливу, породжує нові форми інформаційного насилля – цифровий авторитаризм як глобальну стратегію державного контролю та цифрову анархію як хаос-

тизацію суспільно-політичного життя за допомогою сучасних медіа і цифрових технологій – генераторів фейкових новин, діпфейків, конструкторів телешрам-ботів та інших технічних новинок.

Методичне керівництво бібліотечною медіапросвітою значною мірою взяла на себе Українська бібліотечна асоціація спільно з Академією Української преси. Організації медіапросвіти в бібліотеках сприяє визначення бібліотечних працівників як медіапедагогів, які здатні впроваджувати медіаосвіту як частину освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою масмедіа [8].

ЮНЕСКО визначила п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності: інформація, комунікація, бібліотеки, медіа, технології, інтернет мають використовуватися суспільством критично; кожен громадянин є творцем інформації / знань; інформація, знання та повідомлення не завжди є нейтральними, незалежними чи неупередженими, тому будь-яка концептуалізація, використання і застосування медіа інформаційної грамотності повинна зробити це твердження прозорим і зрозумілим для всіх громадян; кожен громадянин хоче отримувати і розуміти нову інформацію, знання і повідомлення та мати можливість на спілкування з іншими, не порушуючи їх прав; медійна та інформаційна грамотність не набувається одномоментно, це постійний та динамічний досвід і процес [22].

Зазвичай споживання інформаційних продуктів у цифровому просторі супроводжується спрощенням процесів обміну інформацією шляхом використання посилення, коментування тощо. Це негативно впливає на інформаційну культуру людини, примітивізує її мислення, адже все частіше замість пошуку релевантної інформації вона фактично споживає рекомендований членами її соціальної віртуальної спільноти контент «швидкого сприйняття», насичений інформаційним шумом. Зростання мобільних можливостей цифрового простору може стати запорукою не лише нової соціальної свободи, але й породити всеосяжність механізмів суспільного контролю.

У цьому контексті змінюється традиційна система бібліотечних послуг. Сучасний бібліотечний сервіс передбачає формування цифрової гуманітаристики як актуалізації джерел національної спадщини та створення цифрових ресурсів національної пам'яті, цифровий менеджмент (кураторство) та систему управління науковою інформацією [21, с. 16].

Серед заходів протидії інформаційним загрозам варто спрямувати увагу на поліпшення документообігу, створення електронних архівів; інвестиції у технічну інфраструктуру для придбання програмного забез-

печення та мережевих засобів для успішної реалізації цифрових ініціатив; створення цифрових архівів та баз даних для збереження і організації цифрових ресурсів, забезпечення кібербезпеки для захисту цифрових даних від зловмисників; навчання персоналу щодо використання нових цифрових інструментів [11].

Висновки. Консцієнтальна війна є вищим рівнем розвитку інформаційних війн, її об'єктом впливу стає свідомість, національна, культурна та релігійна ідентичність. Деструктивна пропаганда, як основний засіб впливу у консцієнтальній війні, спрямована на руйнування усталеної системи духовних цінностей, здатності людини до вільної самоідентифікації. Бібліотеки постають як носії соціальної інформації, історичної та національної пам'яті, що акумулюють історичний досвід нації, тому зазнають масованого впливу з боку країни-агресора з метою їх повного знищення.

У вітчизняному законодавстві визначені основні загрози національній інформаційній безпеці, виокремлені види деструктивної імперської пропаганди країни-агресора; розроблено систему пріоритетних заходів ворожим інформаційним впливам задля збереження гуманітарної безпеки суспільства. Діяльність бібліотек в організації медіапросвіти сприяє розвитку критичного мислення та підвищення рівня медіакомпетентностей, розуміння переваг і небезпек віртуального простору інтернету.

Завданням бібліотек є розвиток книжкової екосистеми для популяризації української мови як важливого чинника державотворення та формування національної ідентичності, а також стимулювання інтересу читачів до національної історії, джерел вітчизняної духовності та культури. Перспективною стратегією протидії консцієнтальним війнам є оцифрування національної книжкової спадщини задля збереження національної пам'яті та ідентичності.

Список бібліографічних посилань

1. Lomachinska I. Value orientations of information culture as a key factor of society information security. *SKHID*. 2018. № 5. С. 34-38.
2. Toffler A. *The Third Wave*. New York : Bantam Books, 1990.
3. Бондаренко О., Гречка С. Міфологічний вимір консцієнтальної війни. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 171–179.
4. Видавництва й бібліотеки України під час війни: втрати, виклики, дерусифікація. *Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва»*.

URL: <https://dif.org.ua/article/vidavnitstva-y-biblioteki-ukraini-pid-chas-viyni-vtrati-vikliki-derusifikatsiya> (дата звернення: 16.11.2023).

5. Гула Р., Передерій І., Сажко В. Вітчизняні архіви, бібліотеки та музеї як об'єкт і суб'єкт консцієнтальної війни в умовах збройної агресії РФ проти України. *Вісн. ХДАК*. 2022. № 62. С. 7–40.

6. Добровольська В. Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні : монографія. Київ : НАКККіМ, 2020. 352 с.

7. Дубровіна Л. А. Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2016. № 20. С. 232–252. <https://doi.org/10.15407/rksu.20.232>

8. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). *Детектор медіа*. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 16.11.2023).

9. Ломачинська І., Ломачинський Б. Роль медіакультури в інформаційних війнах сучасності. *SKHID*. 2022. № 3 (3). С. 66–73. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(3\).268297](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(3).268297)

10. Пирожков С. І., Майборода О. М., Хамітов Н. В. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз : нац. доп. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.

11. Перчук О., Вовченко Р., Артюх О. Особливості впровадження цифровізації документообігу в державних установах (на прикладі бібліотек та архівів). *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-70> (дата звернення: 18.11.2023).

12. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22 трав. 2022 р. № 2265-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 15.11.2023)

13. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21 берез. 2023 р. № 3005-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 15.11.2023)

14. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України. Законодавство*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 13.11.2023).

15. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p#Text> (дата звернення: 13.11.2023).

16. Росія зруйнувала або знищила на Херсонщині 97 бібліотек. *Район. Херсон*. URL: <https://kherson.rayon.in.ua/news/637351-rosiya-zruynuvala-abo-znishchila-na-khersonshchini-97-bibliotek> (дата звернення: 19.11.2023).

17. Старт нового міжнародного проєкту «Бібліотека – місце сили»! *Українська бібліотечна асоціація*. URL: <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/povyny/5133-start-novoho-mizhnarodnoho-proiektu-biblioteka-mistse-sily> (дата звернення: 18.11.2023).

18. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». *Ліга:Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR230190?an=14&hide=true> (дата звернення: 18.11.2023).

19. Утворено Раду з питань розвитку бібліотечної сфери. *Нац. б-ка ім. Я. Мудрого* : блог. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5893> (дата звернення: 18.11.2023).

20. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність : колект. монографія / за наук. ред. Я. Калакура. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

21. Цифрові бібліотечні ресурси та сервіси підтримки наукових досліджень: сучасні підходи та роль у науковій комунікації : аналіт. зап. / Лобузіна К. В., Дубровіна Л. А., Гарагуля С. С. та ін. ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ : НБУВ, 2020. 60 с.

22. ЮНЕСКО визначила п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2182980-unesko-viznacila-pat-principiv-medijnoi-ta-informacijnoi-gramotnosti.html> (дата звернення: 18.11.2023)

References

1. Lomachinska, I. (2018). Value orientations of information culture as a key factor of society information security. *SKHID*, 5, 34-38. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5\(157\).148432](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5(157).148432)

2. Toffler, A. (1990). *The Third Wave*. New York : Bantam Books.

3. Bondarenko, O., Hrechka, S. (2017). Mifolohichnyi vymir konstsiientalnoi viiny [Mythological dimension of consciential warfare]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy – Information Security of a Person, Society, State*, 1(21), 171-179 [in Ukrainian].

4. Vydavnytstva y biblioteki Ukrainy pid chas viiny: vtraty, vyklyky, derusyfikatsiia [Publishing houses and libraries of Ukraine during the war: losses, challenges, de-Russification]. *Fond Demokratychni initsiatyvy im. Ilka Kucheriva – Fund “Democratic Initiatives named after Ilko Kucheriv”* [in Ukrainian]. Retrieved November 16, 2023, from <https://dif.org.ua/article/vidavnytstva-y-biblioteki-ukraini-pid-chas-viyni-vtrati-vikliki-derusyfikatsiya>

5. Hula, R., Perederii, I., Sazhko, V. (2022). Vitchyzniani arkhivy, biblioteki ta muzei yak ob'iekt i sub'iekt konstsiientalnoi viiny v umovakh zbroinoi ahresii rf proty Ukrainy [Domestic archives, libraries and museums as an object and subject of a conscientious war in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Visnyk KhDAK – Herald of the KhDAK*, 62, 7-40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.062.01>

6. Dobrovolska, V. (2020). Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia rozvytku sotsiokomunikatsiinoho prostoru kultury v Ukraini [Information and documentation support for the development of the socio-communication space of culture in Ukraine]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

7. Dubrovina, L. A. (2016). Biblioteki v systemi instytutsii natsionalnoi pamiaty Ukrainy ta natsionalnoi kulturnoi spadshchyny [Libraries in the system of institutions of national memory of Ukraine and national cultural heritage]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 20, 232-252 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.20.232>

8. Kontseptsiiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini [Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition)]. *Detektor media – Media Detector* [in Ukrainian]. Retrieved November 16, 2023, from <https://ms.detektor.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/>

9. Lomachynska, I., Lomachynskyi, B. (2022). Rol mediakultury v informatsiinykh viinakh suchasnosti [The role of media culture in modern information wars]. *Skhid – East*, 3(3), 66-73 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(3\).268297](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(3).268297)

10. Pyrozhkov, S. I., Mayboroda, O. M., Khamitov, N. V. (2022). Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrnydykh zahroz: natsionalna dopovid [National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy: national report]. I. F. Kuras

Institute of Political and Ethnonational Studies. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian].

11. Perchuk, O., Vovchenko, R., Artiukh O. (2023). Osoblyvosti vprovadzhennia tsyfrovizatsii dokumentoobihu v derzhavnykh ustanovakh (na prykladi bibliotek ta arkhiviv) [Peculiarities of the implementation of digitization of document circulation in state institutions (on the example of libraries and archives)]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 53 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-70>

12. Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu: Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2022 roku № 2265-IX [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine: Law of Ukraine dated May 22, 2022 No. 2265-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 15, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

13. Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii [On condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and decolonization of toponymy: Law of Ukraine dated March 21, 2023 No. 3005-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 15, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

14. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392/2020]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 13, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

15. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku “Yakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy” vid 23 bereznia 2016 r. № 219-r. [On the approval of the Library Development Strategy for the period until 2025 “Qualitative changes in libraries to ensure sustainable development

of Ukraine”: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 23, 2016 No. 219-r.]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 13, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p#Text>

16. Rosiia zruinuvala abo znyshchyla na Khersonshchyni 97 bibliotek [Russia ruined or destroyed 97 libraries in the Kherson region.]. *Rajon. Kherson – Area. Kherson* [in Ukrainian]. Retrieved November 19, 2023, from <https://kherson.rayon.in.ua/news/637351-rosiya-zruynuvala-abo-znishchila-na-khersonshchini-97-bibliotek>

17. Start novoho mizhnarodnoho proiektu “Biblioteka – mistse syly!” [Start of the new international project “Library – a place of strength”!]. *Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia – Ukrainian Library Association* [in Ukrainian]. Retrieved November 18, 2023, from <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5133-start-novoho-mizhnarodnoho-proiektu-biblioteka-mistse-syly>

18. Stratehiia rozvytku chytannia na period do 2032 roku “Chytannia yak zhyttieva stratehiia” [Strategy for the development of reading for the period until 2032 “Reading as a life strategy”]. *Liha: Zakon – League: Law* [in Ukrainian]. Retrieved November 18, 2023, from <https://ips.ligazakon.net/document/KR230190?an=14&hide=true>

19. Utvoreno Radu z pytan rozvytku biblioteknoi sfery [The Council for the Development of the Library Sphere was formed]. *Natsionalna biblioteka imeni Yaroslava Mudroho: bloh – Yaroslav the Wise National Library: blog* [in Ukrainian]. Retrieved November 18, 2023, from <https://oth.nlu.org.ua/?p=5893>

20. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist [Civilizational identity of Ukraine: history and modernity]. (2022). J. Kalakura (Ed.); IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

21. Lobuzina, K. V., Dubrovina, L. A., Garagulya, S. S. et. al. (2020). Tsyfrovii bibliotekni resursy ta servisy pidtrymky naukovykh doslidzhen: suchasni pidkhody ta rol u naukovij komunikatsii: analitychna zapyska [Digital library resources and research support services: modern approaches and role in scientific communication: analytical note]. L. A. Dubrovina (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

22. YuNESKO vyznachyla piat pryntsyypiv mediinoi ta informatsiinoi hramotnosti [UNESCO has identified five principles of media and information literacy]. *Ukrinform – Ukrinform* [in Ukrainian]. Retrieved November 18, 2023, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2182980-unesko-viznacila-pat-principiv-medijnoi-ta-informacijnoi-gramotnosti.html>

Стаття надійшла до редакції 05.11.2023.

Bohdan Lomachinskyi,

Postgraduate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lbogdang1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2601-6217>

Researcher ID: J-1094-2018

**Information Culture in Library Space in the Context
of Contemporary Consciential Wars**

The article reveals the strategies and tools are used in modern consciential wars against libraries as one of the main social institutions for the preservation and transmission of cultural values on a national and civilizational scale. The essential features of the modern era information wars, and consciential wars as their highest form which are aimed at the destruction of national self-awareness and identity, are analyzed. The global danger to national self-awareness is the promotion of a hostile system of spiritual values and lifestyle, language, culture, and traditions. One of the forms of consciential war is «rewriting history», imposing enemy myths, trying to create alternative interpretations of the processes of civilizational development of mankind, and it is carried out through destroying libraries in occupied territories. The virtualization of society forms a digital age person – a bearer of new moral values, who perceives the world as a global gaming environment. Therefore, the object of influence in the consciential war is not only the library as a social and communication institution, but also its individual user, an active user of social networks. In the conclusions, it is noted that the main threats to national information security are defined in the national legislation, the types of destructive propaganda of the aggressor country are singled out; a system of priority measures against hostile informational influences has been developed. Libraries work in organizing media education contributes to the development of critical thinking and raising the level of media competence, understanding the advantages and dangers of the Internet virtual space. Libraries the main task in this regard is the development of the book ecosystem with the aim of popularizing the Ukrainian language as an important factor in preserving national identity; stimulation of readers' interest in national history, sources of national spirituality and culture. Digitization of the national book heritage in order to preserve the national memory is a promising strategy for countering the wars of consciousness.

Keywords: information culture, library, conscientious war, information war, propaganda, media culture

Алла Рубан,

молодший науковий співробітник,

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського

вул. М. Берлінського, 9, Київ, 04060, Україна

e-mail: metodist22@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4328-2928>

МЕТОДИ ПІДТРИМКИ Й РОЗВИТКУ ЧИТАННЯ: ДОСВІД БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

У статті на основі публікацій останніх років відображено різноманіття сучасних методів просування книжки й читання, що їх впроваджують у свою діяльність бібліотекарі. Зазначено, що промоція читання – популяризація дитячого читання і якісної книжки для дітей є одним із ключових чинників розвитку суспільства. Найчастіше заходи і проєкти, пов'язані з промоцією читання, реалізують бібліотеки, громадські організації, фонди. Головною метою підтримки читання є поширення серед громадськості, насамперед дітей і молоді, позитивної думки про нього.

Акцентовано увагу на тому, що методи й форми промоції книжки за останні кілька років істотно змінилися, адже сучасна молода людина насамперед є споживачем комп'ютерних продуктів, особистістю, орієнтованою швидше на сприйняття віртуальної, а не вербальної інформації. Вона краще сприймає інформацію, яку подають яскраво, динамічно, стисло, тому бібліотекарі ведуть активний пошук нестандартних форм, використовуючи в традиційній роботі нові ідеї.

Зосереджено увагу на словесних (розповідь, пояснення, бесіда, читання вголос, огляд, лекція, самостійна робота з книжкою), наочних (ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження) і практичних (вправи, практичні, графічні, дослідні роботи) методах, що їх застосовують у формуванні читацького інтересу школярів. Наголошено, що серед практичних методів особливе місце посідає метод проєктів. Для прикладу запропоновано перелік деяких проєктів, реалізованих у бібліотеках України впродовж останніх років. Зауважено, що в залученні дітей до читання важливою є взаємодія бібліотекаря, педагога і батьків. Надано перелік деяких читацьких об'єднань і клубів, зорієнтованих на популяризацію читання, що діють при бібліотеках.

Констатовано, що необхідною умовою ефективного популяризування читання залишається вміння бібліотекаря доступно й цікаво говорити про книжку з читачем будь-якої вікової категорії.

Ключові слова: читання, бібліотеки, промоція читання, читацький інтерес, методи підтримки читання, читання вголос, проєктна діяльність, взаємодія, сімейне читання.

Постановка проблеми. Зниження інтересу до читання (особливо традиційного, книжкового) є загальносвітовою тенденцією, причини якої ще не виявлено належним чином. Така ситуація багато в чому зумовлена бурхливими змінами, що відбуваються в суспільній, у тому числі професійній, свідомості, зокрема радикальним переглядом ролі й місця бібліотек у житті соціуму, потужним розвитком інформаційних технологій і формуванням нових бізнес-моделей у сфері виробництва і розповсюдження книжок.

Промоція читання – популяризація якісної книги для дітей та дитячого читання, один із ключових чинників розвитку суспільства. Найчастіше заходи й проєкти, пов’язані з промоцією читання, реалізують бібліотеки, громадські організації, фонди. Країни, занепокоєні тенденцією до зниження рівня дитячого читання, розробляють спеціальні національні програми. Так, в Україні у 2016 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про схвалення Концепції державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року». Одна із цілей плану заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1617-р, – підтримка видавничої справи та програм популяризації читання через систему соціального партнерства та спільних програм і проєктів. У 2021 р. Міністерство культури та інформаційної політики України ініціювало громадське обговорення проєкту Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія» [17].

У нашій країні здійснюються різноманітні заходи з популяризації книжки та читання, які систематично організовують видавництва, бібліотеки різних типів і видів, громадські організації, інституції, асоціації видавців і книго-розповсюджувачів.

У 2009–2016 рр. відбувався міжнародний мандрівний симпозіум «Література. Діти. Час» – науково-практичний проєкт, громадська ініціатива Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва з метою зацентрування уваги літературознавців і педагогів України на важливості та серйозності дослідження літератури для дітей та юнацтва. Всеукраїнська ініціатива «Додай читання» – громадський рух, що створює середовище для активізації дитячого читання та співтворчості дітей і дорослих – від травня 2012 р. розвиває у країні мережу вільних бібліотечок «книжкові

шпаківні», які принесли дітям книжки в лікарні, кав'ярні, кінотеатри, дитячі розважальні центри. Нині «Додай читання» є партнером Міжнародного руху LFL (Маленькі Вільні Бібліотеки). У 2016 р. третій Всеукраїнський місячник шкільних бібліотек, організаторами якого є ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» спільно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), проходив під гаслом «Книга і читання – важливий чинник у вихованні духовних цінностей учнів»¹.

Наприкінці березня в усіх дитячих і шкільних бібліотеках країни традиційно проводять Всеукраїнський тиждень дитячого читання. Щодня упродовж Тижня бібліотеки влаштовують книжкові події, зустрічі з авторами видань, інтерактивні читання. У 2021 р. Український інститут книги ініціював проведення Національного тижня читання, мета якого – залучення до читання аудиторії, яка на сьогодні читає мало, книжки купує рідко або не купує/не читає взагалі.

Починаючи з 2011 р., один раз на три роки з метою залучення дітей до читання, підтримки й вдосконалення діяльності бібліотек закладів загальної середньої та позашкільної освіти, піднесення ролі бібліотекаря в суспільстві та підвищення престижу бібліотечної професії в Україні проводять всеукраїнський конкурс «Шкільна бібліотека»². Його організатор – Міністерство освіти і науки України, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України, Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України. Номінаціями щодо популяризування читання в конкурсі в різні роки були «Компетентний читач» (2011), «Читання і діти: діапазон бібліотечних ідей і можливостей» (2017), «Бібліотека – територія читання» (2020).

У 2017 р. Державна бібліотека України для юнацтва ініціювала щорічне проведення Всеукраїнського молодіжного бібліокаравану «Читай, юність!», який покликаний «об'єднувати міста України й бібліотеки, просувати читання, популяризувати українську літературу і письменників, підвищувати інтерес громади до бібліотек, бібліотечних послуг, ресурсів, а також популяризувати їх»³.

¹ Всеукраїнський місячник шкільних бібліотек / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/всеукраїнський-місячник-шкільних-бі/>

² «Шкільна бібліотека» : всеукраїнський конкурс. URL: <http://schoollibrary2013.blogspot.com/>

³ Читай, юність! URL: <http://4.uth.gov.ua/chytaj-yunist/>

Протягом останніх кількох років бібліотеками України здійснено низку соціологічних досліджень. Так, у Національній бібліотеці України для дітей у 2019 р. проведено соціологічне дослідження «Бібліотека і книга у формуванні професійної компетентності дитини»⁴, у 2020 р. – «Сучасна українська книжка у читанні дітей»⁵. Того ж року фахівцями Державної бібліотеки України для юнацтва організовано Всеукраїнське соціологічне опитування «Молодь і книги: чому варто читати?»⁶. У Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого у 2021 р. виконано дослідження «Роль публічних бібліотек у промоції читання»⁷.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, яка очолює мережу освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, починаючи з 2006 р. бере участь у заходах, присвячених цій актуальній тематиці, виступаючи активним популяризатором наукових знань про книжку, читання та надаючи пропозиції стосовно поліпшення ситуації з читанням дітей. Так, у 2012 р. видано бібліографічний огляд 76 видань означеної тематики з фонду бібліотеки «Дитина і книга: погляд крізь призму часу» [5]. Якщо говорити про діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського останнього періоду, то у 2020–2022 рр. фахівцями бібліотеки підготовлено віртуальну книжкову виставку⁸ й презентацію⁹,

⁴ Бібліотека і книга у формуванні професійної компетентності дитини : підсумки Всеукр. соціол. дослідж. / Нац. б-ка України для дітей ; [уклад. О. Б. Петренко]. Київ, 2019. 23 с. URL: <https://chl.kiev.ua/mbm/Book/View/495#page/1/mode/2> up

⁵ Сучасна українська книжка в читанні дітей : результати Всеукр. соціол. дослідж. / Нац. б-ка України для дітей ; [уклад. О. О. Обіжисвіт]. Київ, 2021. 20 с. URL: <https://chl.kiev.ua/MBM/Book/View/638#page/1/mode/1> up

⁶ Паянок Н. Чому варто читати? : (за результатами всеукр. опитування «Молодь і книги: чому варто читати?»). *Бібліосвіт* : інформ. вісн. / Держ. б-ка України для юнацтва ; [редкол.: Г. Саприкін та ін.]. Київ, 2021. Вип. 1 (77). С. 67–72. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kozCLjamQkMqubjzF9eNc2E0nkObEvrX/view>

⁷ Промоція читання: практичний внесок публічних бібліотек. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=4839>

⁸ Дитяче читання: сучасні підходи і можливості : (до Міжнар. дня дит. кн.). URL: https://docs.google.com/presentation/de/2PACX1vSQKudB3qtEdW3aw9_8yGgE0-y91ZXrveMeNwDsn1_HJ6_dNwiXxTgcW4_RlxDp_iSzq5_GVz6-Qm5_xoFWx/embed?start=true&loop=false&delayms=2000#slide=id.g71de7b47eb_0_21

⁹ Дитяче читання : до всесвіт. дня читання вголос. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX1vSgAqQPh3XtaQwHkJlwoCUHZahF7EhiG5e2yw6zum100aDFWXEHQ16CjhZkFQwJB0iF-8STzcdlaxzM/pub?start=true&loop=false&delayms=3000>

до Всесвітнього дня читання вголос організовано дві Всеукраїнські мережеві бібліотечні акції. 2 квітня 2021 р. спільно з видавництвом «Ранок» секцією працівників шкільних бібліотек Української бібліотечної асоціації, ініціативною групою шкільних бібліотекарів України в онлайн-режимі проведено Всеукраїнський вебінар «Мотивація digital-покоління до читання», а 16 серпня того ж року в Республіці Казахстан в онлайн-режимі відбулася панельна сесія «Роль шкільних бібліотек у вихованні покоління, що читає», у якій взяли участь й фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Просування книжки і читання є пріоритетним напрямом діяльності будь-якої бібліотеки, адже вона має всі можливості для залучення до читання населення. Головна мета підтримки читання – поширення серед громадськості позитивної думки про нього. Програми з популяризації книжки та читання реалізують із залученням у бібліотеки всіх категорій населення, але особливу увагу в цьому процесі приділяють дітям, підліткам і молоді. Необхідною умовою ефективного популяризування читання залишається вміння бібліотекаря доступно й цікаво говорити про книжку з читачем будь-якої вікової категорії. Однак методи й форми промоції книжки за останні кілька років істотно змінилися. Сьогодні бібліотекарі ведуть активний пошук нестандартних форм, використовуючи в традиційній роботі нові ідеї. Розвиток ІКТ також позначився на свідомості читачів, тому бібліотеки, зміцнюючи й переосмислюючи своє місце в соціумі, застосовують принципово нові форми роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх п'яти років досвід роботи бібліотек щодо просування читання відображено в статтях Л. Куц ¹⁰, О. Ліпей ¹¹, Т. Сопової ¹² та ін., у збірці статей та матеріалах круглого столу Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки ¹³.

¹⁰ Куц Л. Покоління Альфа: як залучити їх до читання. *Б-ка у форматі Д°* : [електрон. журн.] / Нац. б-ка України для дітей. 2021. № 4. С. 23–26. URL: <https://chl.kiev.ua/D0/Book/View/128#page/22/mode/2 up>

¹¹ Ліпей О. Мотивація та залучення дитини до читання. *Б-ка у форматі Д°* : [електрон. журн.] / Нац. б-ка України для дітей. 2021. № 3. С. 9–13. URL: <https://chl.kiev.ua/D0/Book/View/127#page/8/mode/2 up>

¹² Сопова Т. Просування читання: від рекомендацій ІФЛА до заходів у юнацьких бібліотеках. *Бібліосвіт* : інформ. вісн. / Держ. б-ка України для юнацтва. Київ, 2021. Вип. 3 (79). С. 37–46. URL: <https://drive.google.com/file/d/1XdAIJRxR3TV6-dKiTFKB3mt0gr0U24 b5/view>

¹³ Промоція читання та реалізація кроссекторальних літературних проєктів

Огляд сучасних форм популяризування читання представлено в роботах Л. Бурцевої¹⁴, О. Костенко й О. Сидоренко¹⁵, Л. Немашкало¹⁶, Н. Харченко¹⁷, методичних порадах Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Грушевського¹⁸ та ін.

Аналіз методів промоції читання знайшов відображення в працях І. Вовнюк¹⁹, І. Лісової²⁰, З. Жеребкіної й Т. Писаренко²¹, І. Станкевич²² та ін.

Методичні рекомендації щодо застосування в бібліотеках різних форм і методів промоції читання розроблено в Миколаївській обласній бібліотеці для юнацтва²³.

у бібліотеках області : [зб. ст.] / [Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; ред.-упоряд. Н. П. Волян]. Рівне : [б. в.], 2020. 47 с. URL: <http://lib.rv.ua/data/library/img/133.pdf> ; Майстерність популяризувати книгу : матеріали круглого столу, м. Рівне, 28 жовт. 2016 р. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; [упоряд. та ред. Н. П. Волян]. Рівне : [б. в.], 2017. 33 с. : іл. URL: <http://lib.rv.ua/data/library/img/33.pdf>

¹⁴ Бурцева Л. П. Інноваційні форми роботи шкільної бібліотеки по залученню учнів до читання *Пед. обрії*. 2018. № 1/2. С. 66–69.

¹⁵ Костенко О. В., Сидоренко О. М. Форми залучення дітей до читання: традиції та інновації. *Шк. бібліотекар*. 2020. № 11. С. 6–20.

¹⁶ Немашкало Л. М. Розвиток читацьких інтересів школярів засобами сучасних форм бібліотечної роботи. *Шк. б-ка*. 2018. № 11. С. 3–5.

¹⁷ Харченко Н. 5 креативних прийомів у роботі шкільної бібліотеки. *Шк. світ*. 2019. Жовт. (№ 20). С. 26–28.

¹⁸ Інноваційні форми популяризації книги та читання в бібліотеках : метод. поради / Одес. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Грушевського ; [упоряд. Ю. С. Амелюченко]. Одеса, 2022. 8 с. URL: https://biblioteka.od.ua/wp-content/uploads/2022/02/Innovatsijni_formy_populyaryzatsii_knygy_ta_chytannya_v_bibliotekah.pdf

¹⁹ Вовнюк І. Методики підтримки читання користувачів покоління Z. *Бібліосвіт* : інформ. вісн. / Держ. б-ка України для юнацтва. Київ, 2020. Вип. 4 (76). С. 45–50. URL: https://drive.google.com/file/d/1NozFhVg8GZeczaPbuKUeggzGDgm9-y_5/view

²⁰ Лісова І. В. Методичний супровід промоції читання публічних бібліотек України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 4. С. 60–67. URL: <http://journals.urau.ua/bdi/article/view/249325>

²¹ Жеребкіна З. Г., Писаренко Т. І. Виклики сьогодення: як зацікавити читача процесом читання : (метод. аспект). *Шк. бібліотекар*. 2018. № 9. С. 3–8.

²² Станкевич І. В. Як викликати інтерес до читання у сучасних дітей: проблеми дитячого читання та шляхи їх розв'язання. *Шк. б-ка плюс*. 2017. Лют. (№ 3/4). С. 3–5.

²³ Бібліотечні методи промоції читання : метод. рек. / Миколаїв. обл. б-ка для юнацтва ; [уклад. І. В. Бринкіс]. Миколаїв, 2019. 23 с. URL: <https://www.slideshare.net/unbib/ss-214669426>

Мета статті – виявити наявні методи формування читацького інтересу особистості; на основі аналізу публікацій останніх років відобразити різноманіття ефективних сучасних методів просування книжки й читання, що їх впроваджують у свою діяльність бібліотекарі.

Виклад основного матеріалу. У формуванні читацького інтересу школярів, як зазначає О. Компаній [8, с. 68], виокремлюють словесні, наочні й практичні методи.

До словесних методів належать розповідь, пояснення, бесіда, читання вголос, огляд, лекція, самостійна робота з книжкою, огляди нових надходжень, зокрема за допомогою радіо, у тому числі шкільного.

Розповідь передбачає оповідну, описову форми розкриття матеріалу з метою спонукання особистості до створення в її уяві певного образу. Цей метод ще називають «малювання словом». Його широко використовують на всіх рівнях навчання, а особливо – у молодших класах. Розрізняють такі види розповіді: *художню* як образний переказ фактів, дій і вчинків певних осіб; *науково-популярну*, спрямовану на аналіз фактичного матеріалу; *описову* – послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ.

Ефективним методом донесення інформації до аудиторії шляхом розповідання зворушливих, смішних або повчальних історій з реальними або вигаданими персонажами є *сторітелінг* [13] (story – історія; telling – розповідати). Він поєднує психологічні, управлінські та інші аспекти і дає змогу не лише продуктивно донести інформацію до аудиторії, а й мотивувати її на певні дії і досягнути максимально високих результатів. Тому цей метод сьогодні активно використовують у заохоченні до читання.

Пояснення – вербальний метод, за допомогою якого бібліотекар або вчитель розкриває сутність певного явища, закону, процесу. Він ґрунтується не стільки на уяві, скільки на логічному мисленні з використанням попереднього досвіду учнів. Пояснення нового матеріалу має йти від цілісного сприймання тексту через його осмислення до формулювання свого ставлення до описуваного. Важливо навчати школярів представляти візуалізовані результати власних читацьких досліджень.

Бесіда – метод, що передбачає запитання-відповіді. За призначенням розрізняють вступну бесіду, бесіду-повідомлення, бесіду-повторення, контрольну. За допомогою бесіди бібліотекар або вчитель організує обговорення прочитаних книжок.

На думку О. Компаній [8, с. 68], ефективною є *бесіда, спрямована на аналіз твору*, а універсальним у процесі пробудження читацьких інтересів є смисловий і структурний аналіз, який передбачає розчленування

тексту на частини з метою розкриття його ідейної спрямованості, теми, сенсу.

Бесіда можлива за умови, коли діти мають знання, особистий досвід, уявлення про те, що вони читатимуть. Запитання добирають так, щоб усі учні могли взяти в ній участь. За допомогою бесіди діти краще сприймають і розуміють текст. Цей метод може бути ефективнішим за умови використання таких прийомів, як постановка запитань, обговорення відповідей учнів, формулювання висновків.

Прищепити дітям любов до читання в наш час стає дедалі складніше. Одним із важливих кроків у цьому процесі є *читання вголос* як найменшим дітям, так і тим, хто вже навчився читати самостійно. Численні наукові дослідження доводять, що існує прямий зв'язок між успішністю дітей у школі та традицією родинного читання. Зокрема, згідно з даними німецьких науковців, 90% дітей, які демонструють відмінні результати у навчанні, згадують в анкетах про те, що батьки багато читали їм вголос. Традиція читання дітям вголос не лише економить гроші на репетиторів у майбутньому, а і є ритуалом родинного читання як чудовий засіб плекання в сім'ї здорового емоційного клімату, налагодження тривких родинних стосунків [6, с. 19].

Американська журналістка й письменниця, критик дитячої літератури Р. Макмагон сформулювала 10 причин доцільності читання вголос дорослим дітям: читання вголос формує словниковий запас; сприяє розумінню текстів; дає дітям зразок для наслідування; покращує вміння слухати; є способом відкрити класику; допомагає обговорювати складні проблеми; є можливістю дослідити жанрове розмаїття; може бути своєрідним порталом до інтересів власних дітей; пробуджує цікавість і бажання до навчання; позитивні враження та теплі спогади про почуті від когось, кого любиш, історії можуть прищепити любов до читання на все життя [4].

До речі, починаючи з 2010 р., у різних країнах світу відзначають Всесвітній день читання вголос (World Read Aloud Day). Це свято започаткував міжнародний освітній проєкт «LitWorld». Свято має на меті спонукати молоде покоління до читання книжки вголос разом із другом або друзями, обговорювати зміст твору, ділитися враженнями та думками стосовно прочитаного. У вересні 2019 р. створено Громадську організацію «Вся Україна читає дітям», яка має на меті привернути увагу суспільства до ідеї читання дітям українською мовою з перших днів життя, послідовно пропагувати необхідність систематичного читання вголос для забезпечення інтелектуального розвитку дітей, їхніх комунікативних здібностей; прищепити практику читання українською мовою та популяризувати україн-

ських авторів; залучити батьків до співпраці у вихованні нового покоління, відкритого до світу, через читання прищепити любов до державної мови; поширити ідею родинного читання в кожній українській сім'ї.

У грудні 2020 р. Український інститут книги за підтримки «БараБуки», радіо «Культура» та продакшн-компанії «МЕМО» запустив акцію «Почитай мені». Її головна мета – розповісти батькам про важливість спільних сімейних читань і заохотити їх читати своїм дітям вголос. У 2021 та 2022 р. Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського організовано Всеукраїнські мережеві бібліотечні акції «Поезія Лесі Українки – джерело невичерпної мудрості та незламної сили духу» та «Читаємо казки В. О. Сухомлинського», у яких бібліотекарі, вчителі та учні закладів загальної середньої освіти з різних областей України читали вголос улюблені вірші видатної поетеси та казки великого педагога.

Інформаційний матеріал, підготовлений О. Білик [16], містить результати українських і зарубіжних досліджень, метою яких було з'ясування змін у читацьких звичках дітей, відстеження їх динаміки, окреслення найефективніших шляхів промоції читання, серед яких спільне читання й читання вголос є пріоритетними. Мета консультації «Для чого читати вголос?» [6], підготовленої фахівцями Національної бібліотеки України для дітей, – продемонструвати в умовах занепаду інтересу до читання в усьому світі, і зокрема в Україні, необхідність читати вголос, з'ясувати, коли і як можна прищепити дітям бажання читати таким способом і для чого це взагалі потрібно. Всеукраїнська акція «365 казок на ніч» [18], яку проводять за ініціативи Українського інституту книги, медіасервісу MEGOGO та агенції Big Bangers, має на меті заохочувати батьків читати дітям вголос, виховувати любов до літератури, проводити час разом та слухати аудіоказки.

Основним різновидом словесного методу є метод *роботи з книжкою*, який полягає в організації самостійної роботи учнів із друкованим текстом (позатекстовими компонентами – запитаннями, завданнями, схемами, ілюстративним матеріалом; апаратом орієнтування), що дає їм змогу глибоко осмислити пропонований матеріал, закріпити його, виявити самостійність [7, с. 3]. Один із видів самостійної роботи з книжкою – заучування текстів, наприклад віршів, невеликих прозових творів. Для успішної роботи з книжкою учнів слід навчити різних форм занотовування опрацьованого матеріалу, таких, як читацький щоденник, план, конспект, тези, виписування цитат, графічні записи тощо.

Наочні методи. Особливість цих методів полягає у використанні зображень об'єктів і явищ, конкретних образів, які безпосередньо сприй-

мають діти. До таких методів належать ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження [8, с. 69].

Ілюстрування – використання наочності (плакатів, карт, обкладинок і форзаців книжок, рисунків (малюнків) на дошці, картин, ілюстрацій, портретів письменників, фотографій та ін.) з метою оптимізації засвоєння знань. Застосування ілюстративного матеріалу сприяє кращому сприйняттю нового, формуванню конкретних уявлень, точних понять, збагаченню й конкретизації чуттєвого досвіду учнів, розвиває їхню спостережливість, усне мовлення, є засобом розвитку образного мислення [15, с. 9]. Цікавим є досвід бібліотек у реалізації проєктів із популяризації читання з активним використанням різноманітних технік фотографування та сучасних практик фотомистецтва, які розширюють можливості використання в бібліотечній діяльності засобів візуалізації [20]. Одним із креативних видів роботи є фотоколаж на літературну тему.

У читачкій діяльності метод *демонстрування* передбачає оформлення інформаційних стендів, показ складових друкованих видань, способів відшукування інформації в довідково-пошуковому апараті бібліотеки тощо. Поінформувати про художній твір можна за допомогою спеціального буклета, брошури або постера. Їх може підготувати вчитель/бібліотекар, щоб зацікавити учнів, або ж можна попросити їх створити власні брошури або постери.

Відеометод передбачає застосування мультимедіа, мультфільмів, фільмів за мотивами певних творів, інтернету для формування нових знань, їх контролю, закріплення, узагальнення, систематизації.

Ефективною інтерактивною технологією, яка покликана просувати книжку, сприяти доведенню її змісту до читача, залишити слід у його свідомості, є буктрейлер – короткий відеоролик або кліп (слайд-шоу) за мотивами книжки. Він також є медіаресурсом, що має привабити читача до бібліотеки. Аналіз видавничого й бібліотечного буктрейлера, основні завдання освітнього буктрейлера, методика його виконання представлено в публікації М. Варданян «Буктрейлер як засіб підвищення читачккої активності майбутніх учителів початкової школи у навчанні дитячої літератури» [3].

Умовою успішної діяльності сучасної бібліотеки в популяризації читання є використання нових технологій, серед яких сервіси Веб 2.0, що можуть стати інструментом, здатним розвинути у школярів мотивацію

до читання (створення інтерактивних вправ, публікацій, презентацій, колажів, галерей, слайд-шоу тощо²⁴).

Самостійне спостереження є безпосереднім сприйманням явищ дійсності. В організації процесу розвитку читацьких інтересів самостійність визначається як добровільне, індивідуальне читання учнів без безпосередньої допомоги вчителя/бібліотекаря. Складовими змісту методу самостійної пізнавальної діяльності учнів, на думку О. Компаній, є пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, частково-пошуковий, дослідницький методи та метод проблемного вивчення матеріалу. Серед цих методів авторка виокремлює репродуктивний, частково-пошуковий та проблемний [8, с. 70]. Як зазначає Т. Пономаренко, серед важливих завдань початкової школи є навчання учнів аналізувати поведінку й почуття героїв, порівнювати зображену у творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими подіями. Завдяки цьому відбувається моральне зростання дитини – від актуалізації морального досвіду (поданого безпосередньо у творі) до моральної діяльності [14, с. 247]. Отже, зазначені вище методи забезпечують розвиток самостійності школярів.

Для перевірки рівня сформованості читацьких інтересів застосовують метод *контролю*. Серед видів цього методу можна виокремити методи усного контролю та тестову перевірку знань [8, с. 70]. До *методів усного контролю* належать фронтальне та індивідуальне опитування. Під час фронтального опитування для учнів усього класу пропонують серію логічно пов'язаних між собою запитань. У процесі індивідуального опитування учень має змогу самостійно висловлювати свої думки, коригувати їх і доповнювати.

Практичні методи передбачають різні види діяльності учнів і вчителя/бібліотекаря, але потребують великої самостійності перших. До них належать вправи, а також практичні, графічні, дослідні роботи.

Вправи – багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, що спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням.

О. Компаній, проаналізувавши різні підходи до методичних положень розвитку читацьких інтересів, дійшла висновку, що найдоцільнішими вправами є мотиваційно-орієнтовні (спрямовані на створення ситуації й мотиву спілкування, первинного уявлення про книжки, періодичні

²⁴ Євтушенко І. В. Використання сервісів ВЕБ 2.0 у просуванні та популяризації читання. URL: <https://docs.google.com/document/d/1FTOzRoQPn4MENnZaxrPPRmUZmcU14Xrw3tjzpkJbRV4/edit>

видання, орієнтування в змісті, темі уроку та ін.); комунікативно-репродуктивні (націлені на усвідомлення жанру, розуміння слів і виразів; відтворення прослуханого за зразком або виразне читання тощо); змістовно-інформаційні (орієнтовані на осмислення тексту); тренувально-творчі (передбачають роботу учнів як з текстом, так і з інформаційними засобами); закріплювальні (орієнтовані на закріплення засвоєного матеріалу) та контрольні (пов'язані з перевіркою вмінь, що свідчать про сформованість читацьких інтересів) [8, с. 69].

Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню, вмінь і навичок, необхідних для майбутнього життя та самоосвіти. Виконання таких робіт допомагає конкретизації знань, розвиває вміння спостерігати й пояснювати явища, що вивчаються.

Графічні роботи – роботи, у яких зорове сприймання поєднано з моторною діяльністю школярів. Такими є розроблення схем, замальовки з натури або змальовування, малювання на теми прочитаних творів, складання таблиць, графіків, діаграм.

Дослідні роботи – пошукові завдання і проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів.

Серед практичних методів навчання особливе місце посідає метод проектів – метод пошуку, освітня технологія особистісно орієнтованого навчання, суть якого полягає в тому, що учні набувають знань і умінь у процесі планування та виконання практичних завдань –проектів через реалізацію самостійної дослідницької, пошукової діяльності, що дає змогу тісно поєднувати теорію з практикою. Проекти класифікуються за напрямками діяльності (дослідницькі, інформаційні, прикладні); кількістю учасників (індивідуальні, парні, групові); тривалістю (короточасні, середньотривалі, довготривалі); формами проведення (екскурсії, експедиції, дебати, круглі столи, семінари, конференції, фестивалі, тренінги, аудіо-та відеопроєкти) [19, с. 231].

Ознаки проектної діяльності, типологію навчальних проектів, основні вимоги до використання методу проектів, методику їх здійснення в роботі шкільної бібліотеки докладно описано в статті Л. В. Нгуен [11]. Алгоритм й «підводні камені» підготовки й проведення мережевих акцій розглядаються під час онлайн-семінарів та майстер-класів²⁵.

Бібліотеки України беруть активну участь у проектній діяльності. Так, у 2015 р. Державною бібліотекою України для юнацтва ініційовано

²⁵ Мережева акція як сучасна форма роботи з користувачами бібліотеки. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sgK72tAtvrs>

Всеукраїнську молодіжну акцію «Українська молодь читає». У 2018 р. за ініціативою Національної бібліотеки України для дітей та за сприяння Міністерства культури України, Української асоціації працівників бібліотек для дітей, Національної секції Міжнародної ради з дитячої та юнацької книги (IBBY) спеціалізовані бібліотеки України для дітей уперше провели Всеукраїнський конкурс проєктів «Лідер читання». IBBY один раз на два роки відзначає спеціальною премією «IBBY–Asahi Reading» кращі проєкти, що реалізуються у світі на підтримку дитячого читання. У 2020 р. Національна секція IBBY України висунула на премію обласну бібліотечну акцію «Мрій! Читай! Досягай!», яку з ініціативи Херсонської обласної бібліотеки для дітей ім. Дніпровой Чайки реалізують у дитячих і публічних бібліотеках області. Програма увійшла в список 25 номінантів премії «IBBY–Asahi Reading» 2020 р., оголошений на початку травня того ж року на вебсайті авторитетної міжнародної організації [12].

У 2019–2021 рр. відбувався інтерактивний інформаційно-просвітницький проєкт #ЖивіПисьменники. Його ініціатори – Український інститут книги та проєкт підтримки дитячого читання «VagaBooka, простір української дитячої книги». Мета проєкту – популяризація читання сучасної літератури серед дітей та підлітків. У січні 2021 р. в соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстаграм» відбулася всеукраїнська акція «#Читай_досягай» від Українського інституту книги й Міністерства культури та інформаційної політики України за участі українських урядовців, громадських і культурних діячів.

Для прикладу пропонуємо перелік декількох проєктів, реалізованих у бібліотеках України протягом останніх років.

– **Національна бібліотека України для дітей:** «Краща література юним читачам» (скорочено – КЛЮЧ)²⁶, «Почитайко»²⁷, «Фан-клуб читача»²⁸, «Візок добрих казок»²⁹, «Читання – справа сімейна»³⁰;

²⁶ КЛЮЧ: Краща Література Юним Читачам URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5516>

²⁷ Почитайко. URL: <https://chl.kiev.ua/pub/Home/Index>

²⁸ Онлайн-проєкт «Фан-клуб читача». URL: <http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=9307>

²⁹ Онлайн-проєкт «Візок добрих казок». URL: <http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=9311>

³⁰ Читання – справа сімейна. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7137>

– **Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первочителів слов'янських Кирила і Мефодія:** «Слухай та читай: літературні саундтреки до улюблених книг»³¹;

– **Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека:** «Літня читальня»⁴⁷;

– **Рівненська обласна бібліотека для дітей:** «Через маленьку книгу – у великий світ», «Бібліотека йде до Вас», «Літературні сніданки з цікавими книгами», «Відомі рівняни читають дітям», «Книжкові вакації»³²;

– **Львівська обласна бібліотека для дітей:** «Навчально-ігрова бібліотечна програма «Літерландія»»³³, «Читання на канапі»³⁴, «QR-читальня Левенятка»³⁵, «Україна – Польща: книжковий міст»³⁶, «Люди, що читають: літературна кав'ярня»³⁷, Партнерський проєкт із Видавництвом Старого Лева «Бібліотека Малого Лева»³⁸, ««Леотека». Бібліотечна літературно- туристична ініціатива»³⁹;

– **Донецька обласна бібліотека для дітей (м. Маріуполь):** «Читай без обмежень! Читай у бібліотеці»⁴⁰;

³¹ Шевченко О. Проєкт «Слухай та читай: літературні саундтреки до улюблених книг». *Бібл. форум: історія, теорія і практика*. 2021. № 2. С. 23–25.

³² Наші проєкти. *Рівненська обласна бібліотека для дітей*: [вебсайт]. Рівне: [б. р.]. URL: <http://rdobd.com.ua/2010/08/30/doc-127/>

³³ Навчально-ігрова бібліотечна програма «Літерландія». URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/navchalno-igrova-bibliotечna-programa-literlandiya>

³⁴ Читання на канапі. URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/chytannya-na-kanapi>

³⁵ QR-читальня Левенятка. URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/qr-chytalnya-levenyatkа>

³⁶ Україна – Польща: книжковий міст. URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/knyzhkovyj-mist>

³⁷ Люди, що читають: літературна кав'ярня. URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/proekty-mynulyx-rokiv/lyudy-shho-chytayut-literaturna-kavyarnya>

³⁸ Партнерський проєкт із Видавництвом Старого Лева «Бібліотека Малого Лева». URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/proekty-mynulyx-rokiv/biblioteka-malogo-leva>

³⁹ Проєкт «Леотека» Бібліотечна літературно-туристична ініціатива. URL: <https://lodb.org.ua/nashi-proekty/proekty-mynulyx-rokiv/proekt-leoteka>

⁴⁰ Козінченко Л. Бібліотека працює без канікул, або Читай без обмежень! *Б-ка у форматі Д°*: [електрон. журн.] / Нац. б-ка України для дітей, Укр. асоц. працівників б-к для дітей. Київ, 2020. № 1. С. 46–47. URL: <http://www.chl.kiev.ua/D0/Book/View/120#page/46/mode/2 up>

–**Харківська обласна бібліотека для дітей:** «Клуб книжкових презентацій», «Татова книжка»⁴¹;

–**Миколаївська обласна бібліотека для дітей ім. В. О. Лягіна:** «Трансформації дитячого читання: сучасна модель ХХІ ст.»⁴²

–**Миколаївська обласна бібліотека для юнацтва:** «СмакBook від УІК», літературні стріми «Читацькі посиденьки з автором»⁴³, спільно з інтернет-радіо – «Nikvesti.fm»: літературний проєкт – аудіоподкаст «Book History»⁴⁴, спільно з Миколаївською обласною організацією Національної спілки письменників України, Миколаївським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти – обласний бібліотечно-освітній проєкт вивчення і промоції читання «Трикутник агентів змін: читацька компетенція бібліотекарів, вчителів, молоді»⁴⁵;

–**бібліотеки Херсонської області:** «Мрій! Читай! Досягай!», «Читай – і стань успішним!», міська трирічна конкурсна програма «Дитяче читання для серця і розуму», щорічний обласний Відкритий урок читання, багаторічна програма «Зустрічі без прощань», серія зустрічей з успішними людьми краю «17-а сторінка нон-стоп», літературне ралі «Парковка на хуторі біля Диканьки», літні читання «Канікули з книгою», скайп-зустрічі з дитячими письменниками України та зарубіжжя «Віртуальний ЛітПортал: від тих, хто пише, тим, хто читає» та ін.⁴⁶;

⁴¹ Трохименко Г. В. Харківська обласна бібліотека для дітей. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Київ, 2020. URL: [https://ube.nlu.org.ua/article/Харківська обласна бібліотека для дітей](https://ube.nlu.org.ua/article/Харківська_обласна_бібліотека_для_дітей).

⁴² Романенко О. В. Миколаївська обласна бібліотека для дітей ім. В. О. Лягіна. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Київ, 2019. URL: [https://ube.nlu.org.ua/article/Миколаївська обласна бібліотека для дітей ім. В. О. Лягіна](https://ube.nlu.org.ua/article/Миколаївська_обласна_бібліотека_для_дітей_ім._В._О._Лягіна).

⁴³ Дегустуємо літературу з новим проєктом. URL: <https://moba.net.ua/>

⁴⁴ Бібліотечні методи промоції читання : метод. рек. / Миколаїв. обл. б-ка для юнацтва ; [уклад. І. В. Бринкіс]. Миколаїв : [МОБЮ], 2019. 23 с.

⁴⁵ Гервасьева Т. М. Обласний проєкт вивчення і промоції читання : реалізація і перспективи. *Стан та перспективи розвитку культурологічної науки* : зб. тез доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. / ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». Миколаїв, 2020. Ч. 1. С. 23–25. URL: http://libs.mfkukim.mk.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1649/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%94%D0%B2%D0%B0_23-25.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁴⁶ Чернієнко Ю. М. Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Київ, 2018. URL: [https://ube.nlu.org.ua/article/Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки](https://ube.nlu.org.ua/article/Херсонська_обласна_бібліотека_для_дітей_імені_Дніпрової_Чайки).

- бібліотеки Кіровоградської області: «Читай, я буду слухати!»⁴⁷;
- Наукова бібліотека Національного університету «Львівська політехніка»: «Літературний Львів 30-х», «Політехніка читає»⁴⁸;
- бібліотека Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського: «Книга у віртуальному просторі»⁴⁹;
- бібліотеки закладів освіти Запорізької області: обласний проєкт «Книжкові скарби»⁵⁰;
- бібліотечно-інформаційний центр Білозерської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 18 Добропільської міської ради Донецької області: «Живопис говорить віршами», «Поетична флора», «Інформаційно-консультаційний центр «Сімейний формуляр»»⁵¹;
- бібліотека Харківської ЗОШ № 159: «Книга – скарб цивілізації» [14].

У залученні дітей до читання важливою є взаємодія бібліотекаря, педагога і батьків. Як зазначає Т. Білошина, тісна співпраця з учителями та вихователями молодших класів є надзвичайно корисною і плідною: учителів це допомагає активніше залучати дітей до усвідомленого самостійного читання, навчати їх працювати з книжкою; учні за допомогою постійного читання розширюють коло своїх інтересів, у них формується шанобливе ставлення до книжки, досягнень людства. Зв'язок бібліотекаря з учителем та вихователями сприяє точнішому виявленню читацьких

⁴⁷ Калейдоскоп досвіду : дайджест публ. з досвіду роботи б-к України на сайтах, блогах, у соц. мережах. Вип. 9 / [Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. Н. В. Фесенко. Суми, 2017]. 43 с. URL: <https://libsumy.com/wp-content/uploads/2017/11/Kalejdoskop-dosvidu.-Vyp.-9.pdf>

⁴⁸ Найда Л. В. Інноваційні форми популяризації художньої літератури у НТБ НУ «Львівська політехніка» *Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 15–19 черв. 2020) / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»², Наук. б-ка. Ужгород, 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29413>

⁴⁹ Хміль-Чуприна В. В. Формування читацької компетенції і культури у студентської молоді в проєкті «Книга у віртуальному просторі». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. № 4. С. 109–116.

⁵⁰ Обласний проєкт «Книжкові скарби». URL: https://zoippo.net.ua/zapowiki/index.php/Обласний_проєкт_»Книжкові_скарби»#.D0.90.D0.BD.D0.B4.D1.96.D1.94.D0.B2.D1.81.D1.8.C.D0.BA.D0.B0_.D0.95.D0.BC.D0.BC.D0.B0

⁵¹ Філіппенко О. Б. Промоція читання: сучасні підходи і можливості / Всеукр. конкурс «Шкільна бібліотека – 2020». *Шкільна бібліотека. Всеукраїнський конкурс*. Київ, 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1elAqV-LS9jjhmoUEBGE9Nk0v0UKFnNO7/view>

інтересів, тіснішому контакту з дітьми для подальшої індивідуальної роботи, уможливорює спільне проведення масових заходів [2, с. 3]. Цікавим є досвід співпраці шкільних бібліотекарів та педагогів, висвітлений у роботах учасників конкурсу «Шкільна бібліотека» різних років.

Основними напрямками роботи з батьками юних читачів є вивчення ролі сім'ї у читанні дитини. Батьки мають знати захоплення своїх дітей, допомагати їм у роботі з книжкою, бути взірцем високої культури в цілому й читанні зокрема [2, с. 3]. Бібліотекарка спеціальної ЗОШ-інтернату м. Вознесенська Миколаївської області Т. Білошина [2] залучає батьків до благодійної акції «Подаруй бібліотеці книгу», спілкується з батьками на батьківських зборах, надає консультації з керівництва дитячим читанням, пропонує батькам анкети на теми «Домашня бібліотека», «Дитина і книга». Бібліотеки Миколаївщини, що обслуговують дітей, у своїй роботі приділяють багато уваги створенню платформи для родинного читання, спілкування та відпочинку. 2018 рік в їхньому регіоні було умовно оголошено Роком сімейного читання на Миколаївщині. Інформацію про проведені заходи в його межах висвітлено в публікації Т. Нахової і К. Власенко [10].

Говорячи про співпрацю, не можна не згадати читацькі об'єднання й клуби, що діють при бібліотеках і зорієнтовані на популяризацію читання. Зокрема, при Національній бібліотеці України для дітей успішно функціонують читацькі об'єднання «МАГІЯ слова» та «Територія казково-розважального читання «Непосидам, пустунам, фантазерам-малюкам»»; у Львівській обласній бібліотеці для дітей – студія дитячої ілюстрації «Мальована книга», клуб любителів голосного читання «Читання з радістю»; у Полтавській обласній бібліотеці для юнацтва ім. Олеса Гончара – клуб анонімних книголюбів, у бібліотечно-інформаційному центрі Білозерської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 18 Добропільської міської ради Донецької області діє клуб «Книголюб»; на базі бібліотеки Капітанівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Новомиргородської районної ради Кіровоградської області для учнів 2–4 класів – літературний клуб «Читайлики»; у м. Миколаєві при бібліотеці-філії № 2 функціонує клуб сімейного читання «Бабусина казка», при бібліотеці-філії № 10 – гурток «Субота – час читання вголос», при бібліотеці-філії № 16 – театр книги «Вогник», гурток «Книжкова лікарня»; у м. Білій Церкві при центральній бібліотеці для дітей працює Кімната казок, літературна студія «Рожевий ранок» тощо.

У Національній бібліотеці України для дітей впевнені, що досягнути ефективності в популяризації книги й читання можна, застосовуючи різні форми, способи, а також мистецтво викладення документів для кращого

показу та ефективного використання. У підготовленій її фахівцями консультації «Мерчандайзинг у бібліотеці, або Як полегшити вибір книги читачу» [9] надано рекомендації щодо спрямування бібліотекарів у русло найефективнішого популяризування ресурсів книгозбірень, у тому числі з використанням сучасних методів реклами, які існують у світовій бібліотечній практиці. Мерчандайзинг – це наука впливати на підсвідомість без використання слів, створювати комфортне тло процесу вибору в будь-якому місці. Мерчандайзинг передбачає не лише продуману систему викладення, а й розрахунок і побудову оптимальної схеми руху потоку людей, вивчення цільових груп, чинників, що впливають на їх поведінку, методи управління сприйняттям відвідувачів. Його цілі: зацікавити відвідувача, повідомити максимум корисної та достовірної інформації, вплинути на рішення взяти документи, сформувані потребу або звичку відвідувати бібліотеку, створити комфортне отримання інформації, залишити приємне враження і задоволення від відвідування.

Для того, щоб книжки постійно були в полі зору дітей, у класах доцільно створювати власні бібліотечки, укомплектовані особистими книжками учнів. При цьому вчителі можуть заохочувати дітей до ведення анотованого каталогу цієї бібліотечки. Слід також організовувати методичні куточки для батьків із порадами щодо дитячого й сімейного читання.

Висновки дослідження. Бібліотеки України беруть активну участь у просуванні книжки й читання. Головна мета підтримки читання – поширення серед громадськості, насамперед дітей і молоді, позитивної думки про нього. Застосування бібліотеками різних методів роботи в цьому напрямі, а також взаємодія бібліотекаря, педагога і батьків сприяють активізації читацької діяльності дітей. Методи й форми промоції книжки за останні кілька років істотно змінилися, адже сучасна молода людина насамперед є споживачем комп'ютерних продуктів, особистістю, орієнтованою швидше на сприйняття віртуальної, а не вербальної інформації. Вона краще сприймає інформацію, яку подають яскраво, динамічно, стисло, тому головне завдання для бібліотекарів – привернути увагу, викликати емоційну реакцію, бажання взяти книжку в руки.

Кожен фахівець обирає для себе найкраще, те, що можна організувати в умовах конкретної бібліотеки. Новітні технології, презентації на мультимедійній дошці допоможуть краще і якісніше провести масовий захід. А запорука успіху бібліотечної роботи – творчість, любов до книги й читача [1, с. 20]. Активність у виховних заходах, самостійність у доборі книжок для читання, бажання читати їх у вільний час є показниками сформованої читацької самостійності учнів.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотечні форми і методи роботи з читачами різних вікових категорій : метод.-практ. матеріали / Київ. обл. б-ка для дітей ; [уклад.: О. М. Литвин, Л. П. Соляник ; наук. ред. та відп. за вип. М. П. Зніщенко]. Київ : [КОБДД], 2015. 22 с. (Серія «В практику роботи бібліотек»). URL: https://child-library.kiev.ua/files/KOBDD_bibl_formi.pdf
2. Білошина Т. В. Взаємодія бібліотекаря, педагога і батьків у залученні дітей до читання. *Шк. бібліотекар*. 2018. № 6. С. 2–4.
3. Варданян М. В. Буктрейлер як засіб підвищення читацької активності майбутніх учителів початкової школи у навчанні дитячої літератури. *Інформ. технології і засоби навчання* : електрон. наук. фах. вид. 2018. Т. 64, № 2. С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2018_64_2_6
4. 10 причин, чому потрібно читати вголос дорослим дітям. *BOKMEL* : [інтернет-журн.] / [Ріган МакМахон]. *Громад. орг. «Культурна ініціатива «БУКМОЛЬ»»*. 2017. 11 лип. URL: <https://bokmal.com.ua/life/chomu-potribno-chyaty-vholos-doroslym-ditiam/>
5. Дитина і книга: погляд крізь призму часу : бібліогр. огляд вид. із фондів Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. А. І. Рубан ; наук. консультант Л. М. Заліток ; наук. ред. П. І. Рогова]. Київ, 2013. 108 с. (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 8). URL: http://dnpp.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/Dytyna_i_knyga.pdf
6. Для чого читати вголос? : консультація / Нац. б-ка України для дітей ; [авт.-уклад. Н. І. Безручко ; літ. ред. О. А. Кадькаленко ; відп. за вип. А. І. Гордієнко]. Київ, 2015. 23 с. (Бібліотечний формат для дітей – нова якість в новому столітті).
7. Кодлюк Я., Янченко О. Робота з підручником на уроках у початковій школі : посіб. для вчителя початк. шк. Київ : Наш час, 2009. 102, [1] с.
8. Компаній О. В. Формування читацьких інтересів молодших школярів у теорії та практиці навчання. *Пед. альманах*. 2013. Вип. 19. С. 65–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2013_19_12
9. Мерчандайзинг у бібліотеці, або Як полегшити вибір книги читачу : консультація / Нац. б-ка України для дітей ; [авт.-уклад. Н. І. Безручко]. Київ, 2015. 19 с. (Бібліотечний формат для дітей – нова якість в новому столітті).
10. Нахова Т., Власенко К. Сімейне читання у бібліотеці: перезавантаження по-миколаївськи. *Б-ка у форматі Д°* : [електрон. журн.] / Нац. б-ка

України для дітей, Укр. асоц. працівників б-к для дітей. 2019. № 2. С. 35–37. URL: <http://www.chl.kiev.ua/D0/Book/View/117#page/35/mode/1> up

11. Нгуен Л. В. Проектні технології в роботі шкільної бібліотеки. *Джерело пед. інновацій: інформ. технології в б-ці загальноосвіт. навч. закл.* 2015. Вип. 1 (9). С. 65–74.

12. Обласну бібліотечну акцію на підтримку дитячого читання відзначено на міжнародному рівні / [Херсон. обл. рада]. *Херсонщина за день* : [інтернет-видання]. 2020. 12 трав. URL: <http://khor.gov.ua/2020/05/12/20854/>

13. Піманкіна О. В., Каптан Т. М. Метод сторітеллінгу в освітньому процесі школи. *Шк. бібліотекар.* 2018. № 10. С. 2–7.

14. Пономаренко Т. А. Формування в молодших школярів першооснов читацької самостійності в процесі роботи з дитячою книжкою. *Тавр. вісн. освіти.* 2017. № 3. С. 243–251. URL: https://drive.google.com/file/d/0B3AWUScdBCMFbF9jX1dvm5ucW8/view?resourcekey=0-a90F18cPV2VS7iPz_53-7g

15. Савченко О. Методика роботи з ілюстративним матеріалом на уроках літературного читання. *Початк. шк.* 2016. № 12. С. 4–10.

16. Спільне читання: чому потрібно читати вголос дітям? / підгот. О. Білик. *Бібл. планета.* 2021. № 1. С. 26–28.

17. Стратегія розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія» : проєкт. *Міністерство культури та інформполітики України* : [офіц. вебпортал]. Київ, 2021. URL: <https://mkp.gov.ua/files/pdf/СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧИТАННЯ.pdf>

18. 365 казок на ніч: зірки озвучили безкоштовні аудіоказки українською. *Гречка* : [інформ. портал Кіровоградщини : вебсайт]. 2020. 20 груд. URL: <https://gre4ka.info/suspilstvo/62231-365-kazok-na-nich-zirky-ozvuchyly-bezkoshtovni-audiokazky-ukrainskoiu>

19. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. 3-тє вид., стер. Київ : Академ-видав, 2009. 559 с. (Серія «Альма-матер»).

20. Шевченко О. Популяризація читання з використанням мистецтва фотографування. *Бібл. форум: історія, теорія і практика.* 2021. № 1. С. 27–30.

References

1. Lytvyn, O. M., Solianyk, L. P. (2015). Bibliotechni formy i metody roboty z chytachamy riznykh vikovykh katehorii: metodyko-praktychni materialy [Forms and methods of library work with users of different age categories]. M. P. Znishchenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://child-library.kiev.ua/files/KOBDD_bibl_formi.pdf

2. Biloshyna, T. V. (2018). Vzaiemodiia bibliotekaria, pedahoha i batkiv u zaluchenni ditei do chytannia [Interaction of librarians, teachers, and parents in encouraging children to read]. *Shkilnyi bibliotekar – School Librarian*, 6, 2-4 [in Ukrainian].

3. Vardanian, M. V. (2018). Buktreiler yak zasib pidvyshchennia chytatskoi aktyvnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly u navchanni dytiachoi literatury [Booktrailer as a tool to increase reader activity of future primary school teachers, while learning children's literature]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information Technologies and Teaching Aids*, 64(2), 39-47 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2018_64_2_6

4. McMahon, R. (2017, July 11). 10 prychn, chomu potribno chytaty vholos doroslym ditiam [10 reasons you should read aloud to big kids, too]. *BOKMEL* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://bokmal.com.ua/life/chomu-potribno-chytaty-vholos-doroslym-ditiam>

5. Ruban, A. I. (Comp.) (2013). Dytyna i knyha: pohliad kriz pryзму chasu: bibliohrafichnyi ohliad vydan iz fondiv Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho (Serii «Na dopomohu profesiinii samoosviti pratsivnykiv osvitiatskykh bibliotek»; vyp. 8) [A child and a book: a look through the prism of time]. P. I. Rohova (Ed.). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from http://dnbp.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/Dytyna_i_knyga.pdf

6. Bezruchko, N. I. (2015). Dlia choho chytaty vholos?: konsultatsiia [Why one should read aloud?]. O. A. Kadkalenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

7. Kodliuk, Ya., Yanchenko, O. (2009). Robota z pidruchnykom na urokakh u pochatkovii shkoli: posibnyk dlia vchytelia pochatkovoï shkoly [Work with textbook in primary school lessons]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

8. Kompanii, O. V. (2013). Formuvannia chytatskykh interesiv molodshykh shkoliariv u teorii ta praktytsi navchannia [Formation of the junior pupils' reading interests in theory and practice]. *Pedahohichniy almanakh – Pedagogical Almanac*, 19, 65-71 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2013_19_12

9. Bezruchko, N. I. (2015). Merchandaizynh u bibliotetsi, abo Yak polehshyty vybir knyhy chytachu: konsultatsiia [Merchandising in a library, or How to make the choice of books easier for user]. O. A. Kadkalenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

10. Nakhova, T., Vlasenko, K. (2019). Simeine chytannia u bibliotetsi: Perezavantazhennia po-mykolaivsky [Family reading in a library: reloading in the Mykolayiv way]. *Biblioteka u formati D° – Library in D° Format*, 2, 35-37 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.chl.kiev.ua/D0/Book/View/117#page/35/mode/1> up

11. Nhuen, L. V. (2015). Proektni tekhnolohii v roboti shkilnoi biblioteki [Project technologies in the work of school library]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii: informatsiini tekhnolohii v bibliotetsi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu – The Source of Pedagogical Innovations: Information Technologies in the Library of a Secondary School*, 1(9), 65-74 [in Ukrainian].

12. Oblasnu bibliotechnu aktsiiu na pidtrymku dytiachoho chytannia vidznacheno na mizhnarodnomu rivni [The regional library action in support of children's reading is recognised at the international level]. (2020, May 12). *Khersonshchyna za den – Kherson Region in a Day* [in Ukrainian]. Retrieved from <http://khor.gov.ua/2020/05/12/20854>

13. Pimankina, O. V., Kaptan, T. M. (2018). Metod storitellinhu v osvithnomu protsesi shkoly [The storytelling method in school education process]. *Shkilnyi bibliotekar – School Librarian*, 10, 2-7 [in Ukrainian].

14. Ponomarenko, T. A. (2017). Formuvannia v molodshykh shkoliariv pershoosnov chytatskoi samostiinosti v protsesi roboty z dytiachoiu knyzhkoiu [Formation of the first principles of readability by the junior pupils in the process of work with children's books]. *Tavriiskyi visnyk osvity – Tavriyskyi Herald of Education*, 3, 243–251 [in Ukrainian]. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/0B3AWUScdBCMFbF9jX1dvam5ucW8/view?resourcekey=0-a90F18cPV2VS7iPz_53-7g

15. Savchenko, O. (2016). Metodyka roboty z iliustratyvnyim materialom na urokakh literaturnoho chytannia [Methods of work with illustrative materials in literature reading classes]. *Pochatkova shkola – Elementary School*, 12, 4-10 [in Ukrainian].

16. Bilyk, O. (2021). Spilne chytannia: chomu potribno chytaty vholos ditiam? [Collective reading: why should we read aloud to children?]. *Bibliotechna planeta – Library Planet*, 1, 26-28 [in Ukrainian].

17. Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy. (2021). Stratehiia rozvytku chytannia na 2021-2025 roky “Chytannia yak zhyttieva stratehiia”: proiekt [Reading strategy for 2021-2025 “Reading as a life strategy”]. [in Ukrainian]. Retrieved April 5, 2022, from <https://mkip.gov.ua/files/pdf/СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЧИТАННЯ.pdf>

18. 365 kazok na nich: zirky ozvuchyly bezkoshtovni audiokazky ukrainskoiu (2020, December 20) [365 bedtime stories: celebrities gratuitously voiced audio tales in Ukrainian]. *Hrechka – Buckwheat* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://gre4ka.info/suspilstvo/62231-365-kazok-na-nich-zirky-ozvuchyly-bezkoshtovni-audiokazky-ukrainskoiu>

19. Fitsula, M. M. (3rd ed.). (2009). Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

20. Shevchenko, O. (2021). Populiaryzatsiia chytannia z vykorystanniam mystetstva fotohrafuvannia [Promotion of reading using the art of photography]. *Bibliotechnyi forum: istoriia, teoriia i praktyka – Library Forum: History, Theory, Practice, 1*, 27-30 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.10.2023.

Alla Ruban,

Junior Researcher,

V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

9 M. Berlinskyi St., Kyiv 04060, Ukraine

e-mail: metodist22@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4328-2928>

Methods of Reading Support and Development:

Experience of Ukrainian Libraries

This article based on the recent years publications, shows the variety of modern methods of promoting books and reading, which the librarians implement in their activities.

It is noted that the promotion of reading – promotion of children's reading and high-quality books for children are one of the key factors in society development. Most often, activities and projects related to the promotion of reading are implemented by libraries, public organisations, and foundations. The main goal of support for reading is to promote positive attitude on reading among the public, especially children and young people.

The focus is on the fact that the methods and forms of book promotion have changed dramatically over the past few years, since modern young people are primarily consumers of computer products, individuals more focused on receiving virtual rather than verbal information. They are more receptive to information presented vividly, dynamically, and in a flexible way, so librarians are actively searching for non-standard forms, using new ideas in their traditional work.

Verbal (narration, explanation, conversation, voice-over reading, observation, lecture, self-study with a book), visual (illustration, demonstration, self-study) and practical (exercises, practical, graphical, research work) methods which are used in the formation of schoolchildren's reading interests, are stressed. It is noted that among practical methods, the method of projects occupies a special place. For example, a list of some projects implemented in the libraries of Ukraine in recent years is presented. It is noted that the interaction of librarians, schoolteachers, and parents is important in getting children involved in reading. A list of reading associations and clubs focused on the promotion of reading in libraries is made.

It is noted that the prerequisite for effective popularisation of reading is the librarian's

ability to talk about the book in an accessible and interesting way to the reader of any age category.

Keywords: reading, libraries, reading promotion, reader's interest, reading support methods, voice reading, project activities, interaction, family reading.

Альона Бергельська,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: elena.berhelska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6128-018X>

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ АРХІВІВ, БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ Й ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемі збереження національних архівів, предметів культури і мистецтва в контексті сучасної російсько-української війни. З цією метою було досліджено досвід найбільших світових воєн XX ст., його вплив на сьогодишні події в Україні. Окремо розглянуто питання захисту цінних історичних документів та бібліотечних фондів України. На практиці дотримання країнами-підписантами положень Гаазької конвенції 1954 р. висвітлено труднощі стосовно розв'язання цієї проблеми в міжнародному правовому полі.

Розглянуто основні тези національної доктрини із захисту культурної спадщини, які були сформовані за підсумками міжнародного форуму «Війна в Україні: битва за культуру». На основі цих положень були виявлені головні проблеми, з якими зіштовхнулися державні органи, працівники архівів, музеїв і бібліотек. Запропоновано способи вирішення допущених помилок і недоліків.

Наведено приклади співпраці урядових і неурядових організацій (у тому числі міжнародних), спеціалістів цієї сфери, військових і волонтерів. Розглянуто технології та ресурси, що були використані для фізичного й віртуального збереження об'єктів культурної спадщини.

Досліджено передумови виникнення спеціальних родів військ із часів Другої світової війни, що були задіяні в операціях із захисту та порятунку культурно-історичних артефактів. Показано відповідний досвід українських військових, що працюють згідно з положеннями Гаазької конвенції.

Розглянуто можливі варіанти дипломатичного розв'язання проблеми стосовно повернення викрадених культурно-історичних цінностей в умовах різних сценаріїв закінчення війни.

Ключові слова: культурна спадщина, бібліотечні фонди, історичні архіви, онлайн бібліотеки, хмарні сховища, Гаазька конвенція, спецпідрозділ ЗСУ.

За свою понад тисячолітню історію України вже не вперше доводиться виконувати роль території протистояння варварства і цивілізації, автократії і демократії. Перебуваючи сьогодні в колі демократичних країн, наша держава обрала єдину можливу і, водночас, вірну стратегію, коли своєю непоступливою боротьбою змусила країни цивілізованого світу бути не лише співчутливими спостерігачами невинуватої російської агресії, а й приймати складні, проте, необхідні рішення, що відповідають вимогам часу.

Не без військово-політичної підтримки союзників Україна стала своєрідним полігоном для випробування засобів і методів сучасної війни, у тому числі гібридної, де окрім порятунку громадян, збройного та інформаційного реагування на виклики, необхідно ще забезпечити захист культурної спадщини українців, зберегти їх національну ідентичність.

На цьому поприщі документальні архіви та бібліотечні фонди України є надзвичайно цінним джерелом знань багатовікової історії країни, культури українського й інших народів, що жили на цій землі. А зі здобуттям незалежності, українські архіви ще набули статусу відкритих інституції (де, зокрема, були розсекречені матеріали КДБ), які демонструють основні тенденції розвитку держави, процеси її демократизації та декомунізації.

За іронією долі, саме ці історичні свідчення довготривалої боротьби України за свою незалежність і суверенітет, що мають своє віддзеркалення та логічне продовження в реаліях сьогодення, були і є основною причиною посягання Москви на територіальну цілісність та сам факт існування Української Держави – головного «фантомного болю» руїни Радянського союзу в обличчі РФ після програшу в «холодній війні».

Ще до першої половини ХХ ст. урядові та військові архіви разом із творами мистецтва й іншими культурними цінностями нещадно нищилися під час збройних конфліктів. Все, що вціліло – захоплювалося і переміщувалося, адже архіви традиційно вважалися цінним воєнним трофеєм.

Проте й війни мають свої закони та правила – вони регулюють прийняття капітуляції, права військовополонених тощо – зокрема, всі ці речі прописані в Женевських конвенціях. Руйнівні наслідки Другої світової війни лише підштовхнули світову спільноту шукати шляхи розв'язання проблеми захисту культурних цінностей у міжнародному правовому полі.

Найбільшим досягненням у цьому питанні вважається підписання Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р., включно з її другим протоколом 1999 р. Верховною Радою України Конвенція також була ратифікована 26 березня 1999 р.

Цей важливий міжнародний документ покликаний створити правові умови для запобігання руйнуванню і переміщенню об'єктів культури (в тому числі архівів, музеїв, бібліотек). Держави, які ратифікували його, зобов'язуються поважати культурні цінності на своїй території та території інших країн – не вчиняти дії, що призводять до їх руйнації, пошкодження або вивезення [1, 2].

Проте в сучасних збройних конфліктах, незважаючи на міжнародне регулювання цих питань, культурні пам'ятки та документальні зібрання продовжують знищуватися та викрадатися, про що свідчать численні злочини РФ в Україні, починаючи з анексії Криму.

Таким чином, із розгортанням воєнних дій на Сході України та захопленням окремих районів Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) навесні–влітку 2014 р., на тимчасово окупованій території залишилися значна частина обласних державних архівів. За даними статті директора Державного архіву Донецької області (2004–2015 рр.) Н. Буценко, опублікованої у виданні «Архіви України» 2016 р., на тимчасово окупованій території Донецької області опинилося 93% документів Національного архівного фонду (НАФ), і лише 7% – під контролем України. Всі фонди Держархіву Донецької області (архівні й облікові документи, електронні бази даних і цифрові копії) разом з обладнанням і комп'ютерною технікою опинилися в руках окупантів. Подібна ситуація склалася і в Луганській області [2].

Очевидно, що серед основних причин самої можливості проведення гібридної війни РФ в Україні та, як наслідок, знищення історичних архівів і привласнення цінностей культури й мистецтва є відсутність: послідовної проукраїнської політики в цих регіонах; жорсткої реакції компетентних органів на поширення проросійських націоналістичних та імперських ідей, головним чином, у південно-східних областях. Це ідеологічна війна, яка десятиліттями заклала фундамент для російського вторгнення.

Приміром, на підконтрольній Україні території Донбасу ще на початку 2015 р. вакуум національної якісної літератури був заповнений російськими авторами, у творах яких червоною ниткою прославлялася російська велич. До того часу не було жодної адекватної відповіді з боку держави [6].

Після окупації Криму та ОРДЛО вже робилися певні кроки в напрямі «лагідної українізації» бібліотечних фондів на підконтрольних територіях Донбасу та й по країні в цілому. Наприклад, задля збереження пам'яті про сучасну боротьбу за територіальну цілісність та незалежність України архівістами була зібрана інформація про воїнів-учасників АТО та ООС (Антитерористичної операції й, пізніше, Операції об'єднаних

сил на Сході України). У цей період були створені нові архівні колекції, що відображають бойовий шлях деяких військових формувань, у тому числі добровольчих, на кшталт батальйону «Азов» [2].

Однак повномасштабна війна з РФ спонукає до більш радикальних методів боротьби з будь-якими проявами російської пропаганди в українських архівах і бібліотеках.

Тому нещодавно, аби остаточно закрити це питання на законодавчому рівні, були сформовані Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. Насамперед, текст документа закликає до вилучення з бібліотечних фондів видань, що представляють інтереси держави-агресора, чи будь-яким чином сприяють поширенню ворожої інформації. Водночас цей процес має бути виваженим – відбуватися з урахуванням виду бібліотеки та індивідуальним підходом до кожного документа, який зберігається в її фонді. У разі ж виявлення забороненої літератури, такі бібліотеки (національні, державні та центральні) не повинні представляти її у відкритому доступі [10].

Звісно, ці впровадження мають превентивний характер і направлені насамперед на недопущення інформаційного отруєння громадян (у тому числі молоді), зменшення кількості потенційних колабораціоністів і ймовірності самої появи їх російських «захисників».

І незважаючи на те що Україна вже змушена боротися з наслідками своєї помилкової політики багатовекторності, такі заходи хоча й дещо запізнілі, проте, все ще необхідні. Оскільки сьогодні в нашій державі навіть четверта влада більшість своїх публікацій щодо збереження культурної спадщини присвячує музейним та історичним об'єктам (до прикладу, добре відома історія зі «Скіфським золотом»⁵²), тоді як новинам про викрадення чи знищення росіянами цінних українських архівів і бібліотечних фондів приділяє значно менше уваги.

За даними Української бібліотечної асоціації (станом на квітень 2023 р.), три національні та державні бібліотеки, у тому числі Національна наукова

⁵² «Крим – золотий острів у Чорному морі», також «Скіфське золото» – виставка історико-культурних цінностей, яка проходила з 3 липня 2013 р. в Рейнському крайовому музеї, а пізніше в археологічному музеї Алларда Пірсона за сприяння Амстердамського університету із 7 лютого по 31 серпня 2014 р. Сформована з колекцій шести українських музеїв та історико-культурних заповідників виставка охоплювала хронологічні рамки античності до часів раннього середньовіччя (Вікіпедія).

медична бібліотека України, а також близько 25 університетських бібліотек були серйозно пошкоджені або зруйновані.

Серед зруйнованих – кілька будівель бібліотеки Харківського університету ім. Каразіна, яка зберігала понад 3 млн томів, зокрема багато стародруків і рукописів. У березні 2022 р. в бібліотеку рідкісних книг влучила ракета, знищивши або пошкодивши понад 60 тис. цінних томів [9].

Загалом постраждало більше 600 бібліотек, 90 музеїв і галерей, 28 театрів і філармоній, 120 закладів мистецької освіти (URL: <https://chytomo.com/za-chas-vtorhennia-rosiia-znyshchyla-607-ukrainskykh-bibliotek>).

Руйнування бібліотек та інших культурних об'єктів було неминучим, враховуючи інтенсивність обстрілів українських міст. Однак свідчення вказують на те, що російські війська, здебільшого, цілеспрямовано нищили університети та їх бібліотеки – це не були поодинокі влучання чи мародерство солдатів.

Л. Балман – американська експертка у сфері захисту культурної спадщини під час війни, у минулому співробітниця ЦРУ і ФБР, де займалася, відповідно, документуванням злочинів у сфері мистецтва – стверджує, що геноцид щодо культурної спадщини України є «частиною військового плану Москви».

«Ми чули від керівника Ермітажу, що ніхто не може зупинити наступ на Україну. Він чітко каже, що культура є частиною стратегії захоплення України. Глава російської розвідки також очолює Російське історичне товариство. Окрім того, супутникові знімки та свідчення очевидців показують, що були прицільні бомбардування. Є фотографії та звіти, де ГРУ, СВР і ФСБ, перебуваючи на сході, керували частиною мародерства», – каже експертка [14].

Таким чином, в окупованій частині України російські війська збирали книги з бібліотек і знищували їх у розчині соляної кислоти. У Куп'янському районі Харківщини окупанти наказали зареєструвати та знищити всі книги для шкільних бібліотек, видані після 1991 р., дитячі книжки та казки. Їх замінили офіційно затвердженою в РФ літературою [9].

Частково такі невтішні результати української політики можна пояснити явищем найменш і найбільш кризової ситуації, де в першому випадку сонна політична нація, догуюючи радянську епоху перебудови, не мала достатнього ентузіазму чи бажання для забезпечення заходів зі збереження та захисту своєї культурної спадщини, а в другому – можливості. Тому, коли раптово виникла реальна загроза знищення національних об'єктів культури і мистецтва, постало питання їх екстреного порятунку, аби

потім, у кращому випадку, не довелося відновлювати або шукати втрачене на території ворожої країни.

Слід зазначити, це не лише суто українська проблема – людству взагалі не дуже властиво робити висновки на довготривалу перспективу. Зло завжди лишається злом, тим більше, якщо воно не засуджене і не покаране, яку б маску воно на себе не приміряло. Навряд чи лідери будь-якої країни світу можуть дозволити собі захоплюватися політикою Третього рейху, принаймні публічно. Тоді як фанатів Радянського союзу та сучасної Росії – хоч відбавляй, особливо серед країн, що розвиваються (т. з. «країн третього світу»).

Як відомо, пірнати в історію – улюблене заняття Путіна, коли він намагається аргументувати і виправдати свої злочини проти України, проводячи надумані історичні паралелі та алюзії. Чому ж ми маємо обмежувати себе в такому задоволенні, маючи для цього повне моральне право та історичні факти.

Тому надзвичайно важливо дослідити цю проблему глибше, адже для України питання збереження архівів і предметів мистецтва далеко не нове в контексті багатовікового протистояння з російською ордою, де особливої гостроти воно набуло під час глобальних воєн і революцій ХХ ст. Необхідно порівняти досвід тих часів з теперішніми подіями та об'єднати його в готовій стратегії захисту культурної спадщини України, з прицілом на недопущення або ж нівелювання найгірших сценаріїв можливих загроз.

Керуючись імперською політикою стосовно права народів на самовизначення та розвиток, радянські спецслужби в часи Першої світової війни буквально «полювали» (в тому числі на території європейських країн) за українськими політичними архівами УНР (Центральної ради та, згодом, Директорії УНР) і ЗУНР, документацією УПА й української еміграції.

Опрацювання та засекречення українських архівів було спрямоване на боротьбу з національним рухом, знищення його лідерів і активістів. З цією ж метою путінський режим, являючись послідовником чекістів та прихильником їхніх методів, напередодні повномасштабного вторгнення склав актуальні списки ідейних українців – політиків, журналістів, діячів культури, блогерів та інших патріотичних лідерів суспільної думки (не говорячи вже про військову еліту та учасників АТО/ООС).

Ще тоді М. Обідний, будучи одним із найактивніших організаторів архівно-музейної справи доби Української революції та міжвоєнної еміграції й усвідомлюючи всю ступінь загрози з боку більшовиків, пропонував заснувати осередок національних архівів в одній з нейтральних країн Європи, через неможливість їх збереження на території України.

Важливу роль збереженню українських державних і військових архівів надавала Директорія УНР в умовах війни та відступу Армії УНР на територію Польщі. Про що писав С. Петлюра у своєму публіцистичному творі «Сучасна українська еміграція та її завдання».

Першими з них утворилися в 1921 р. в Польщі Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР і Музей-архів визволення України. Завдяки самовідданій праці вищезгаданого М. Обідного тут вдалося зібрати цінні документи з історії бойових дій Армії УНР, відомості про загиблих українських бійців і місця їх поховання.

Згодом документи, що відображали участь українців у подіях Першої світової війни та розгортанні Визвольних змагань 1917–1921 рр., склали основу фондів Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі (т. з. «празькі архіви»), Музею визвольної боротьби України, Українського історичного кабінету при МЗС тодішньої Чехословаччини.

Дуже активно європейські та американські фахівці займалися проблемою збереження архівів на початку Другої світової війни. Так, В. Ліланд у президентській промові перед Товариством американських архівістів у 1940 р. запропонував своє бачення місії архівістів та алгоритму їхніх дій щодо порятунку архівів під час надзвичайної ситуації, що було зведено в статті *The Archivist in Times of Emergency*, опублікованій у 1941 р. в журналі *The American Archivist*. Він рекомендував архівістам у співпраці з військовими експертами, інженерами та хіміками розробити план дій із захисту архівів, що включав евакуацію цінних документів, мікрофільмування (аналогова альтернатива сучасній оцифровці) тих архівів, які неможливо евакуювати, знищення певних категорій документів [2].

Досвід Другої світової війни свідчить про те, що культурна спадщина, якій загрожує знищення, може бути збережена завдяки співпраці професіоналів, урядових і неурядових організацій, науковців і волонтерів.

Імовірно саме тому такі організації, як ЮНЕСКО, повною мірою не здатні виконувати свої задекларовані обов'язки, зокрема, і через обмеженість юрисдикції та власних ресурсів на окупованій агресором території. Більше того, приклад війни в Україні демонструє, як її представники поведуться часом неадекватно тим викликам, які постають перед ними після чергового акту вандалізму, або тероризму російської армії відносно об'єктів культурної спадщини України (URL: https://24.tv.ua/sadoviy-rozkritikuvav-yunesko-za-zayavu-shhodo-obstrilu-lvova_n2348674).

Однак існує й більш вузькопрофільна організація, яка спеціалізується на захисті світової культурної спадщини від стихійних лих та воєн –

це Міжнародний комітет блакитного щита (ICBS), що був створений у 1996 р. та має статус на кшталт Червоного Хреста, співробітники якого теоретично захищені від нападів у зоні бойових дій, де вони здійснюють свою рятувальну місію [5].

Проте й вони тут самі безсилі, адже це питання вимагає залучення обох воюючих сторін. РФ, як відомо, порушує всі існуючі домовленості, саботує рішення міжнародних організацій, оскільки не зацікавлена в збереженні Української Держави та будь-яких історичних згадок про неї.

Таким чином, коли терористи (Росія фактично являється державою-терористкою) не бажають домовлятися та діють поза межами міжнародного права, лишається єдиний можливий і ефективний сценарій із захисту та порятунку артефактів національної спадщини – силовий.

У далекому 1940 р. бібліотекар Конгресу А. Макліш відіграв важливу роль у захисті й поверненні урядом США об'єктів європейської культурної спадщини. Будучи членом Гарвардської групи – організації художників, бібліотекарів, музейників та істориків, серед яких були викладачі Гарвардського університету – попередив американський уряд про можливе знищення об'єктів європейської культурної спадщини після окупації Європи нацистами. Спеціальна група мала завдання добитися від федерального уряду (в тому числі від членів Верховного Суду, Військового та Державного департаменту) гарантій захисту культурних об'єктів Європи та забезпечити армію інтелектуальними ресурсами для досягнення поставлених завдань [5].

А в 1943 р. на прохання голови Верховного суду Х. Стоуна Президент Рузвельт створив Американську комісію з охорони й порятунку мистецьких та історичних пам'яток у районах бойових дій. Це сприяло створенню «Агентства образотворчого мистецтва та архіву пам'ятників» (MFAA), що об'єднала американські й британські війська у загони спеціального призначення, відомі як «монументалісти» (monuments men), для виконання спільної місії зі збереження історичних та культурних пам'яток: мінімізації мародерства, ідентифікації викрадених предметів, надання першої допомоги творам мистецтва й книгам [5].

Надалі чітко прослідковується, як щойно згаданий досвід двох світових воєн глибоко вивчається Україною та союзниками, адаптується до реалій російсько-української війни, з урахуванням власної практики та роботи над помилками, і застосовується на практиці.

Таким чином, з 8 по 9 лютого 2023 р. відбувся міжнародний форум з безпеки культурної спадщини «Війна в Україні: битва за культуру», до якого долучилося близько 200 фахівців з України та з-за кордону (представники громадського та державного сектору). Захід було ініці-

йовано Штабом порятунку спадщини, Музеєм Майдану та низкою інших партнерів [8].

При складанні положень відповідного документа (резолюції/доктрини) Україна опиралася на норми, закладені в тій самій Гаазькій конвенції 1956 р. Проте реалії війни з РФ свідчать про неефективність положень, що зобов'язують воюючі країни (які одночасно являються підписантами Конвенції) утримуватися від будь-яких ворожих актів стосовно культурних цінностей. Водночас ці правові норми дають змогу класифікувати дії РФ як злочини, що допоможе Україні та партнерам їх розслідувати і привести до відповідальності злісного порушника.

Отже, за підсумками цього форуму була узгоджена необхідність формування національної доктрини (дорожньої карти) із захисту культурної спадщини, яка має включати такі етапи [8]:

- функціонування в некризових умовах і підготовку до кризи;
- реагування на кризу;
- стабілізацію та відновлення.

Відповідно до пріоритетів було сформовано кілька груп тематичних доктрин, які пропонують гнучкий перелік складників, завдань і засад.

Зупинимось на деяких узагальнених тезах цих доктрин, найбільш проблемних та актуальних у контексті цієї статті: підготовці й проведенні евакуації; збереженні та захисту культурно-історичної спадщини України; притягненні до відповідальності агресора; залученні до цих процесів міжнародних організацій та урядів дружніх країн-партнерів.

Щодо об'єктів культури (архітектурні, історичні й археологічні пам'ятки; бібліотечні фонди й архіви; колекції музеїв і твори мистецтва) – нині вони найбільше потребують таких процедур та заходів:

- 100% оцифрування предметів Музейного фонду України, Національного архівного фонду, нерухомих пам'яток. Централізоване накопичення та збереження оцифрованих даних із системою захисту інформації, верифікація цифрового контенту. Створення онлайн-реєстру МФУ.
- Системного документування втрат, пошкоджень та ризиків (звітів, протоколів, формування єдиного реєстру), на основі чого буде проводитись системна політика щодо відстеження та повернення культурних цінностей, вивезених і викрадених у цій війні та в минулому.
- Своєчасної музеєфікації, меморіалізації й популяризації знакових подій, об'єктів та явищ сучасної війни.

Інституції – державна система збереження, захисту, промоції та розвитку культурної спадщини – вимагають:

- Створення відповідної системи реагування на надзвичайні ситуації

у сфері культури; запровадження інструкцій, методичних матеріалів і протоколів, які враховуватимуть міжнародний досвід обмежених часових, ресурсних, кадрових, комунікаційних можливостей.

- Документування фактів нападу на культурну спадщину, особливо тих, що кваліфікуються міжнародними конвенціями як воєнні злочини.

- Створення спеціальних підрозділів ЗСУ зі збереження культурної спадщини, проведення освітніх заходів для військових – їх підготовки до реагування та захисту об'єктів культури на території бойових дій.

Міжнародна система охорони культурної спадщини – система урядових і неурядових організацій, інституцій і норм міжнародного права – має на меті:

- Створення та системну актуалізацію каталогу викрадених об'єктів на зразок Червоного списку культурної спадщини України, поширення інформації про нього на митницях, аукціонах, у мережі Інтерполу з метою унеможливлення незаконної торгівлі.

- Координацію зусиль стосовно документування злочинів проти культури та сприяння притягненню винних до відповідальності у міжнародних судах. Як результат – розширення санкцій проти агресора й невідворотність несення відповідальності на рівні держав за воєнні злочини проти культури, централізований та системний підхід до оцінювання збитків і виставлення рахунку на репарації.

- Активізація діяльності Національного комітету Блакитного Щита (Blue Shield Ukraine) [8].

Опираючись на ці рекомендації, цікаво буде дослідити, які заходи зі збереження та порятунку культурної спадщини вже були задіяні, що з термінами їх виконання. З якими труднощами зіштовхнулися органи державної влади, працівники музеїв, архівів і бібліотек. Що зараз робиться для усунення допущених помилок і недоліків, з майбутніми планами щодо посилення та реалізації положень даної доктрини.

У цілях безпеки Міністерство культури неохоче ділиться подробицями роботи зі збереження культурної спадщини. Точно відомо, що кожен український музей, як і будь-яка державна чи то центральна бібліотека, мають свій «червоний список» власної колекції (найбільш цінних фондів), об'єкти якої в разі небезпеки підлягають евакуації в пріоритетному порядку. Адже під час запланованого переміщення є можливість добре підготуватися – забезпечити матеріально-технічну базу та організувати персонал. Навесні 2021 р. ці списки пройшли чергове оновлення [1].

Більшість відомих культурних закладів приготувалися завчасно – під виглядом «гостьових виставок» почали вивозили частину робіт на Захід країни ще до повномасштабного вторгнення.

Зокрема Харківський літературний музей евакуював свою збірку книг, фотографій і рукописів, яка документує історію українського літературного супротиву російській культурній експансії. У Маріупольському художньому музеї на момент бомбардування вже не було шедеврів живопису Архипа Куїнджі.

Таким чином, завчасно вивезли частину колекцій музеїв Вінниці, Житомира, Одеси, Дніпра, Чернігова та Сум. Лише співробітники Національного музею історії в Києві займалися консервуванням та переміщенням вже після початку воєнних дій, не дивлячись на те, що столиця була чи не найбільш бажаною цілью російських загарбників [1].

У цілому ж, українські музейники скаржаться на те, що Міністерство культури вчасно не потурбувалося про організацію евакуації експонатів.

Заступниця директора Харківського літературного музею Т. Пилипчук відмітила неготовність держави до евакуації ще у 2014 р. Тому працівники музею вісім років самотужки поновлювали «червоні списки» експонатів та вели іншу підготовку до можливої евакуації.

Керівник Чернігівського обласного художнього музею ім. Григорія Галагана Ю. Ткач жаліється на брак пакувальних матеріалів і тари для перевезення. Тож рятування експонатів, у тому числі організація маршруту евакуації та транспорту, лягло на плечі працівників музею та волонтерів.

Сам колишній міністр культури О. Ткаченко запевнив, що міністерство за його керівництва вело облік музейних експонатів, проте, зізнається у труднощах із логістикою та величезному дефіциті необхідної кількості пакувальних матеріалів для безпечного транспортування предметів культури.

«Нам допомогли горизонтальні зв'язки з різних організацій, допомога з-за кордону – десятки мільйонів доларів допомоги», – пояснює О. Ткаченко [4].

Один лише Державний департамент США виділив 7 млн дол. на захист «культурної ідентичності та спадщини України», які перебувають «під постійною загрозою та нападами з боку російських військ» (URL: <https://www.holosameryky.com>).

Як і понад 100 років тому, до справи збереження української культурної спадщини активно долучилися окремі закордонні заклади. Зокрема, у Польщі створили Комітет допомоги музеям України (40 польських музеїв).

Уряд Німеччини ініціював створення Мережі захисту культурних цінностей України, на чолі з Німецьким національним комітетом Міжнародної ради музеїв (ICOM), у співпраці з Німецькою національною бібліотекою, Федеральним архівом і ЮНЕСКО.

Музеї Фінляндії також об'єдналися задля допомоги українським колегам із забезпеченням пакувальними матеріалами і, особливо, реєстраторами показників температури та вологості для забезпечення клімат-контролю у сховищах (адже від тривалого зберігання творів культури й мистецтва без належних кліматичних умов ті швидко псуються) [1].

На поміч роботі уряду прийшли також низові ініціативи підтримки невеликих культурних інституцій. Серед інших активно діють: Штаб порятунку спадщини, члени якого входять до профільної робочої групи при Міністерстві культури; Музейний кризовий центр, що допомагає невеликим інституціям на Сході та Півдні країни; Івано-Франківська галерея «Асортиментна кімната».

Крім колосальної роботи з фізичного збереження об'єктів культури, український уряд і волонтерські організації також займаються віртуальною документацією. Онлайн архіви стануть у нагоді для відбудови знищених об'єктів та збору доказів воєнних злочинів – для цього український Мінкульт запустив спеціальний сайт (URL: <https://restore.mkp.gov.ua>).

Над створенням онлайн-архівів працюють також окремі культурні інституції. Зокрема, нову електронну бібліотеку творів (слова та ноти у форматі pdf та docx) українських композиторів «Stand with Ukraine» презентувала Львівська національна опера (URL: <https://opera.lviv.ua/stand-with-ukraine>).

На жаль, через відсутність необхідного обладнання практично в усіх архівних підрозділах установ Національної академії наук України дуже повільно здійснюється створення цифрових копій документів, науково-довідкового апарату тощо. Як зазначила у доповіді в червні 2022 р. на онлайн Конференції європейських національних бібліотек в Анкарі генеральний директор НБУВ член-кореспондент НАН України Л. Дубровіна, «відсутність потужного сучасного обладнання для оцифрування наших колекцій – це пряма загроза культурній спадщині під час війни» [3].

Наприклад, під час бомбардування в Чернігові згорів архів СБУ, який містив дані про репресованих і документи радянських спецслужб. Десятки тисяч записів про українців, зібраних агентами КДБ, були знищені окупаційними військами РФ – надважлива інформація назавжди втрачена через відсутність її цифрової копії.

Окрім труднощів діджиталізації, існує також проблема надійного зберігання вже оцифрованих даних. Слід зазначити, що за фактичної наявності готових цифрових матеріалів, робота в цьому напрямі просувається дещо краще. Певною мірою все це відбувається через небувалий сплеск солідарності до України, із залученням діячів найпрогресивніших країн світу та їх активної матеріальної та інтелектуальної підтримки. Таким

чином, наша держава отримала доступ до ексклюзивних технологій і ресурсів для ще більш зручного та надійного зберігання оцифрованих джерел інформації.

Вже в березні 2022 р. було досягнуто домовленості з Національним архівом Сполученого Королівства про тимчасову передачу на зберігання цифрових копій документів українських архівів до британських хмарних сховищ [2].

Активно працює вебархів міжнародного проекту «Saving Ukrainian Cultural Heritage Online» (URL: <https://www.sucho.org>). До проекту долучилися понад 1000 програмістів, фахівців з архівування та волонтерів, які за місяць зібрали понад 2600 сайтів українських музеїв, бібліотек, віртуальних турів та фотодокументів. І коли навіть гіпотетично українські сервери будуть фізично знищені чи стануть об'єктом хакерських атак, їх резервні копії надійно зберігатимуться в хмарних сховищах Гарвардського українського інституту та Університету Альберти.

На думку головного ідеолога архіву С. Майсторовича, фахівцям різних країн необхідно об'єднатися і створити цифрову інфраструктуру міжнародного масштабу, де навіть невеликі регіональні музеї безкоштовно та без особливих зусиль зможуть створювати резервні копії своїх даних [1, 11].

Заклади вищої освіти України теж слідкують за подібними трендами, тому у своїх наукових роботах вони все частіше приділяють увагу проблемі розвитку та впровадження технологій хмарного зберігання цифрових ресурсів, демонструючи це на практиці їх використання у власних наукових бібліотеках.

Нещодавно на факультеті філології, психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка» провели власне дослідження, присвячене використанню програмного забезпечення DSpace⁵³ – розробки Массачусетського технологічного інституту (MIT), що підтримує протокол обміну метаданими та дає змогу

⁵³ DSpace – пакет вільного/відкритого програмного забезпечення, що забезпечує інструменти для керування цифровими активами і зазвичай використовується як основа для колективних архівів.

Від першого виходу у 2002 р., спершу як продукт альянсу HP-MIT, DSpace був встановлений і використовується у понад 1400 установах по всьому світу, від великих університетів до невеличких освітніх коледжів, культурних організацій та дослідницьких центрів. DSpace підтримує широку різноманітність даних, зокрема книги, тези, 3D сканування об'єктів, фотографії, фільми, відео, набори дослідницьких даних та інші форми вмісту (Вікіпедія).

інтегрувати матеріали в міжнародні реєстри. У доповіді відмічається, що DSpace має необхідну гнучкість для запуску електронної бібліотеки, зокрема були представлені можливості програми на базі науково-технічної бібліотеки університету [12].

Щодо навчання та створення спеціальних підрозділів ЗСУ, які б займалися порятунком культурної спадщини – тут теж спостерігається позитивна динаміка.

В. Титич – відомий успішний адвокат, захисник родичів Небесної сотні – з початком повномасштабного вторгнення став до лав територіальної оборони (ТрО) та був автором ідеї створення спеціального підрозділу, що документує воєнні злочини, у тому числі стосовно об'єктів культурної спадщини. Його підрозділ заповнює інформацією електронну карту та навчає інших, як нею користуватися. Зокрема, щодо можливості прийняття відповідних рішень при плануванні операції, враховуючи наявність культурно-історичних цінностей.

За всіма правилами, військові працюють разом з експертами – археологами, інженерами, музейниками з групи українського Блакитного щита. Від початку великої війни ці експерти зайнялися створенням Штабу з порятунку спадщини, який зараз інституційно трансформується в українське крило Блакитного щита.

Спираючись на позитивний досвід підрозділу Титича, командувач ТрО ініціював створення штатного угруповання в рамках ЗСУ – спецпідрозділу на базі ТрО, що матиме повноваження діяти в зоні операції усіх військ. «Ми говоримо про завдання захисту. Починаючи від евакуації до якихось фізичних заходів щодо збереження пам'ятки на місці. Але все це має бути проведено наказами, щоб такі операції були забезпечені всіма силами та засобами», – пояснює колишній адвокат (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eWrufFc2pxo>).

Також В. Титич та його колеги співпрацюють із західними партнерами. Нещодавно їх запросили до США пройти спецпідготовку на базі американського досвіду захисту культурної спадщини під час військових дій. Подібні підрозділи існують у країнах НАТО та в арміях багатьох розвинувтих держав.

Таким чином, уже шість українських офіцерів пройшли відповідне навчання, яке Міністерство оборони США проводить спільно зі Смітсонівським Інститутом та іншими партнерами. Випускна церемонія відбулася досить символічно – 25 серпня 2023 р. у Музеї корінних американців у Вашингтоні.

Сама ж програма була започаткована наприкінці 2019 р., коли Смітсонівська культурно-рятувальна ініціатива та Командування цивільних справ

і психологічних операцій армії США у Форт-Бреггу підписали угоду про співпрацю щодо підготовки американських солдатів до проведення військових операцій так, щоб не завдавати шкоди культурним цінностям.

Незважаючи на те що програма є досить новою, вона швидко розширилася – до неї приєдналися учасники з інших країн-партнерів, що є підписантами Гаазької конвенції. Тому разом з українцями та американцями навчалися військові з Великої Британії, Франції та Польщі [13, 14].

Однак подібні операції, які передбачають залучення збройних сил, добрі там, де вони не мають значних обмежень у методах і засобах боротьби з противником. Тому виникає питання: як повернути те, що вже опинилося на території такої ворожої країни, як Росія? Дипломатія, суди, спецоперації з вилучення тощо – все це залежить від етапу війни, або результатів її завершення.

Особливо розраховувати на те, що РФ навіть після своєї поразки та виводу окупаційних військ з міжнародно визнаної території України кардинально змінить свою імперську реваншистську політику – не доводиться. Отже, найбільш вірогідним сценарієм для України є її звернення до міжнародних судів, які, зрештою, все одно відбудуться. Саме тому зараз так важливо документувати та висвітлювати російські злочини – це єдиний правовий інструмент, який може змусити Росію повернути вкрадене.

Своїми думками з цього приводу ділиться Т. Філевська, креативний директор Українського інституту: «Поверненням культурної спадщини опікується Міністерство культури України. Спільно з Міністерством закордонних справ відбувається робота з представлення України у міжнародних судах. Окрім того, до цих справ долучені українські слідчі органи та прокуратура. Український інститут не бере участі у цих процесах, ми діємо через міжкультурні зв'язки.

Нами уже опублікований український ред-ліст (Червоний список культурної спадщини України ICOM) – список втраченої, вивезеної культурної спадщини, починаючи з весни 2014 р. За цим списком можна звіряти закупівлі та нові надбання, і це є частиною кримінальних розслідувань. Уперше це сталося у такий короткий термін. У Косово до таких кроків дійшли лише через 23 роки» [7].

Я. Супоровська, журналістка й авторка подкасту «Культурний трибунал», наголошує: «Існує потреба в спеціалізованому органі, який би займався реституцією всього, що було відібрано в Українській Державі – починаючи з княжої доби, коли Московія ще формувалася як імперія, закінчуючи часами Гетьманщини та Радянського Союзу. Чого варті лише Остро-

мирове Євангеліє та Вишгородська ікона, яку зараз у Росії називають Володимирською (її присягали російські царі, коли отримували владу). Київський Псалтир та чимало фресок й мозаїки Михайлівського монастиря. Усі ці предмети та твори були вивезені з України, але головне – вони осіли на території Росії.

В історії України вже були спроби створення таких органів. У 1920–30-х рр. за часів УНР діяла археологічна комісія, яка також займалася питанням повернення робіт з Ермітажу, і щось таки вдалося повернути» [7].

За словами Я. Супоровської, станом на сьогодні вже можна говорити про деякі «успішні кейси». Наприклад, так зване «Кримське золото», яке було вивезене та представлене на виставці в музеї Алларда Пірсона в Амстердамі і застрягло там у Нідерландах, вже повернуто Україні [15].

Проте не варто виключати й можливості сценарію пом'якшення режиму, чи то повної зміни геополітичної курсу РФ, або тої держави, що може утворитися на більш-менш адекватних територіях колишньої Росії, та нести відповідальність за всі злочини попередньої влади і російського народу відносно України та інших сусідів, котрим свого часу не пощастило бути в орбіті впливу Москви. У будь-якому випадку, створеним вікном можливостей необхідно буде скористатися.

У цьому контексті доречно буде згадати приклад із так званою «Руською метрикою» – зібранням оригінальних документів, що стосувалися українських земель часів Гетьманщини XVI–XVII ст., зведених у реєстрах Вільнюса (оскільки тоді Україна була частиною Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої). У період регіонального панування Польщі над Литвою ці реєстри опинилися у Варшаві. І вже в 1795 р., коли Польща зазнала чергового поділу між Росією, Австрією та Пруссією, реєстри були вивезені Катериною II до Санкт-Петербурга.

Після Першої світової війни архіви повернулися до Варшави, проте, частина документів, що стосувалися України, на довгі роки заховалися в Москві. Про їхнє існування стало відомо лише після 1989 р., коли нова політика гласності дозволила дослідникам отримати доступ до архівів [9].

Отже, без перебільшення, українці зараз б'ються за своє існування, за свою пам'ять та ідентичність. Росія – жорстокий ворог, який у своєму несамовитому бажанні за будь-яку ціну позбавити Україну її державності, здійснює справжній геноцид українського народу та його культурно-історичної спадщини.

Як показало це дослідження, для України питання збереження архівів, предметів культури і мистецтва завжди було актуальним. Тому особливо

цінним у цьому контексті є вивчення досвіду найбільших світових воєн XX ст., з урахуванням специфіки сьогодишнього російсько-українського протистояння. При цьому проблемі захисту цінних історичних архівів та бібліотечних фондів в умовах війни держава має приділити окрему увагу. Адже російська влада та її спецслужби в усі часи з особливим завзяттям «полювали» на подібну документацію, нищили будь-яку українську літературу.

Як і тепер, події майже сторічної давнини вказують на те, що культурна спадщина, яка опинилася під загрозою знищення, може бути збережена завдяки співпраці професіоналів (архівістів, військових), урядових і неурядових організацій, науковців і волонтерів. Виходячи з цього, попри свою вразливість і нестачу ресурсів, українська культурна сфера, за ефективної підтримки громадянського суспільства, досить швидко мобілізувалася, продемонструвавши свою спроможність до самоорганізації та захисту. Що, зі свого боку, спонукало владу швидше реагувати на проблеми збереження культурних цінностей.

До того ж завдяки небувалому прояву солідарності до України серед найбільш прогресивних країн світу та їх активній матеріальній й інтелектуальній підтримці, наші фахівці отримали доступ до технологій і ресурсів для ще більш зручного та надійного зберігання, як фізичних об'єктів культури й мистецтва, так і їх цифрових копій.

Масштаб «культурної» допомоги друзів України – співмірний з кампанією союзників зі збереження європейських пам'яток під час Другої світової війни. Про що, зокрема, свідчить запрошення Сполученими Штатами воїнів ЗСУ до участі в програмі підготовки солдатів (за стандартами НАТО та згідно з положеннями Гаазької конвенції) щодо проведення спеціальних військових операцій із захисту та порятунку культурно-історичних артефактів, цінних архівів, бібліотек тощо.

Таким чином, попри те, що світ, на перший погляд, став більш складним та цинічним – він не втрачає свої старі добрі смисли, допоки людство береже й цінує здобутки цивілізації та поважає культурну спадщину всіх народів світу.

Отже, російська агресія, спрямована на знищення української ідентичності – це не лише випробування української державності на міцність, а й глобальний тест на право існування всієї західної цивілізації. І схоже на те, що у нас разом є досить непогані шанси вистояти і захистити наші культурні й моральні цінності.

Список бібліографічних посилань

1. Від архітектури до віртуальних архівів: як Україна захищає культурні цінності. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitekturi_virtualnih.html (дата звернення: 26.07.2023).
2. Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України : наук.-практ. журн.* 2022. Вип. 1 (330). С. 12–38. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012>
3. Яременко Л. М. Діяльність наукових архівів в умовах воєнного стану : тези доп. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1541> (дата звернення: 02.08.2023).
4. Музеї не евакуювали завчасно, бо в Україні немає відповідного закону, – Ткаченко. *Евакуація.city*. URL: <https://evacuation.city/articles/303100/muzei-ne-evakuyovali-zavchasno-bo-v-ukraini-nemaye-vidpovidnogo-zakonu-tkachenko> (дата звернення: 01.09.2023).
5. Ткаченко І. Збереження культурної спадщини. Уроки Другої світової війни (ч. 1). Музей історії Десятинної церкви. URL: <http://mdch.kiev.ua/node/968> (дата звернення: 21.07.2023).
6. Книголюди: “Ми подаємо книги, як набої!”. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/09/30/knygolyudy-my-podayemo-knygy-yak-naboyi> (дата звернення: 29.07.2023).
7. Час повертати мистецтво. Розмова з Ельмірою Аблялімовою, Тетяною Філевською та Яною Супоровською. *Суспільне Культура*. URL: <https://suspilne.media/379172-cas-povertati-mistectvo-rozmova-z-elmirou-ablalomovou-tetanou-filevskou-ta-anou-suporovskou> (дата звернення: 24.10.2023).
8. Резолюція «Війна в Україні: битва за культуру». *Істор. правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/04/19/162597> (дата звернення: 29.10.2023).
9. Richard Ovenden. Putin’s War on Ukrainian Memory. *TheAtlantic.com*. URL: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/04/russia-war-ukraine-occupation-libraries-archives/673813> (дата звернення: 10.10.2023).
10. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв’язку зі збройною агресією російської федерації проти України. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mkp.gov.ua/files/pdf/rekomendacii.pdf> (дата звернення: 26.07.2023).
11. Як айтішники захищають пам’ятки культури України. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/terabaity-proty-bomb-yak-aitishnyky->

zakhyshchaiut-pamiatky-kultury-ukrainy/a-61259856 (дата звернення: 25.09.2023).

12. Студентки політехніки представили дослідження сучасних комп'ютерних технологій у роботі університетських бібліотек та діяльності УБА. *Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*. URL: <https://nupp.edu.ua/news/studentki-predstavili-doslidzhennya-suchasnikh-tekhnologiy-u-roboti-universitetskih-bibliotek-ta-uba.html> (дата звернення: 30.07.2023).

13. Культурний геноцид: як Україна та світ захищають культурну спадщину під час військових дій. *Голос Америки*. URL: https://www.holosameryky.com/a/cultural_genocide_ukraine/7187474.html (дата звернення: 20.10.2023).

14. Шість українських офіцерів навчалися у США, як рятувати культурні скарби під час війни. *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/lyudy-pamiatnykiv/7246125.html> (дата звернення: 21.10.2023).

15. Стародавні скарби Криму: «скіфське золото» повернули Україні. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/foto-skifske-zoloto-povernuly-v-ukrayinu/32707127.html>

References

1. Vid arkhitektury do virtualnykh arkhiviv: yak Ukraina zakhyshchaie kulturni tsinnosti [From architecture to virtual archives: how Ukraine protects cultural values]. *LB.ua* [in Ukrainian]. Retrieved July 26, 2023, from https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitekturi_virtualnih.html

2. Paliienko, M. (2022). Ukrainski arkhivy, viina ta zberezhenia natsionalnoi identychnosti [Ukrainian archives, war and preservation of national identity]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 1(330), 12-38 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012>

3. Yaremenko, L. M. Diialnist naukovykh arkhiviv v umovakh voiennoho stanu (Tezy dopovidi) [Work of scientific archives under martial law (Abstracts of the report)]. *Natsionalna Biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved August 2, 2023, from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1541>

4. Muzei ne evakuiuvaly zavchasno, bo v Ukraini nemaie vidpovidnoho zakonu, – Tkachenko [Museums were not evacuated ahead of time, because there is no corresponding law in Ukraine, – Tkachenko]. *Evakuatsiia.city* [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2023, from <https://evacuation.city/>

articles/303100/muzei-ne-evakuyuvai-zavchasno-bo-v-ukraini-nemaye-vidpovidnogo-zakonu-tkachenko

5. Tkachenko, I. Zberezhennia kulturnoi spadshchyny. Uroky Druhoi svitovoi viiny (ch. 1) [Preservation of cultural heritage. Lessons from World War II (Part 1)]. *Muzei istorii Desiatynnoi tserkvy – Museum of the History of Desyatynna Church* [in Ukrainian]. Retrieved July 21, 2023, from <http://mdch.kiev.ua/node/968>

6. Knyholiudy: “My podaemo knyhy, yak naboi!” [Book people: “We serve books like ammunition!”]. *ArmiiaInform* [in Ukrainian]. Retrieved July 29, 2023, from <https://armyinform.com.ua/2020/09/30/knygolyudy-my-podayemo-knygy-yak-naboyi/>

7. Chas povertaty mystetstvo. Rozмова z Elmiroi Ablialimovoiu, Tetianoiu Filevskoiu ta Yanoi Suporovskoiu [Time to bring art back. A conversation with Elmira Ablyalimova, Tetyana Filevska and Yana Suporovska]. *Suspilne Kultura – Society Culture* [in Ukrainian]. Retrieved October 24, 2023, from <https://suspilne.media/379172-cas-povertati-mistectvo-rozмова-z-elmirou-ablialimovou-tetanou-filevskou-ta-anou-suporovskou/>

8. Rezoliutsiia “Viina v Ukraini: bytva za kulturu” [Resolution “War in Ukraine: Battle for Culture”]. *Istorychna Pravda – Historical Truth* [in Ukrainian]. Retrieved October 29, 2023, from <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/04/19/162597/>

9. Richard Ovenden. Putin’s War on Ukrainian Memory. *TheAtlantic.com*. Retrieved October 10, 2023, from <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/04/russia-war-ukraine-occupation-libraries-archives/673813/>

10. Rekomendatsii Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy shchodo aktualizatsii bibliotechnykh fondiv u zviazku zi zbroinoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy [Recommendations of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine on actualization of libraries collections in time of russian federation armed aggression against Ukraine]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy – Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved July 26, 2023, from <https://mkip.gov.ua/files/pdf/rekomendacii.pdf>

11. Yak aytishnyky zakhyshchaiut pamiatky kultury Ukrainy [How IT specialists protect cultural monuments of Ukraine]. *Deutsche Welle* [in Ukrainian]. Retrieved September 25, 2023, from <https://www.dw.com/uk/terabaity-proty-bomb-yak-aitishnyky-zakhyshchaiut-pamiatky-kultury-ukrainy/a-61259856>

12. Studentky politekhniki predstavly doslidzhennia suchasnykh komp’iuternykh tekhnolohii u roboti universytetskykh bibliotek ta diialnosti UBA [Polytechnic students presented research on modern computer technologies

in the work of university libraries and UBA activities]. *Natsionalnyi universytet "Poltavska politehnika imeni Yuriia Kondratiuka"* – Yuriy Kondratyuk *Poltava Polytechnic National University* [in Ukrainian]. Retrieved July 30, 2023, from <https://nupp.edu.ua/news/studentki-predstavili-doslidzhennya-suchasnikh-tekhnologiy-u-roboti-universitetskih-bibliotek-ta-uba.html>

13. Kulturnyi henotsyd: yak Ukraina ta svit zakhyshchaiut kulturnu spadshchynu pid chas viiskovykh dii [Cultural genocide: how Ukraine and the world protect cultural heritage during hostilities]. *Holos Ameryky – Voice of America* [in Ukrainian]. Retrieved October 20, 2023, from https://www.holosameryky.com/a/cultural_genocide_ukraine/7187474.html

14. Shist ukraïnskykh ofitseriv navchalysia u SSHA, yak riatuvaty kulturni skarby pid chas viiny [Six Ukrainian officers were taught in the United States how to save cultural treasures during the war]. *Holos Ameryky – Voice of America* [in Ukrainian]. Retrieved October 21, 2023, from <https://www.holosameryky.com/a/lyudy-pamiatnykiv/7246125.html>

15. Starodavni skarby Krymu: "skifskie zoloto" povernuly Ukraini [Ancient treasures of Crimea: "Scythian gold" was returned to Ukraine]. *Radio Svoboda – Radio Freedom*. [In Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/foto-skifskie-zoloto-povernuly-v-ukrayinu/32707127.html>

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Alona Berhelska,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: elena.berhelska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6128-018X>

Problems of Preservation and Protection of Archives, Library Collections, and other Objects of Cultural Heritage in the War Conditions

The article is devoted to the problem of preservation of national archives, objects of culture and art in the context of the current Russian-Ukrainian war. For this purpose, the experience of the largest world wars of the 20th century was studied. The issue of protection of valuable historical archives and library collections of Ukraine was separately considered. On the example of the Hague Convention of 1954, the difficulties in solving this problem in the international legal field were cited.

The main theses of the national doctrine on the protection of cultural heritage, which were formed based on the results of the international forum "War in Ukraine: the battle for culture", were considered. Based on these provisions, the main problems faced by state bodies, employees of archives, museums and libraries were identified. Methods

of error and deficiencies correction are proposed. Examples of cooperation between governmental and non-governmental organizations (including international ones), specialists in this field, military and volunteers were given. The technologies and resources used for the physical and virtual preservation of culture and art objects are considered.

The path of creating, since the Second World War, special forces, which were involved in operations for the protection and rescue of cultural and historical artifacts, has been studied. The relevant experience of the Ukrainian military working in accordance with the provisions of the Hague Convention, is shown.

Possible variants of a diplomatic solution to the problem of the return of stolen cultural and historical values under different scenarios of the war's end were considered.

Keywords: cultural heritage, library collections, historical archives, online libraries, cloud storage, Hague Convention, special unit of the Armed Forces.

Сергій Злигостєв,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

ОХОРОНА АВТОРСЬКОГО ПРАВА В БІБЛІОТЕКАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У праці проаналізовано роботу бібліотек п'яти закладів вищої освіти України в контексті академічної доброчесності та політики збереження авторського права. Проаналізовано два аспекти роботи в цій сфері: інформування та організаційне сприяння академічній доброчесності; внутрішню політику бібліотек, спрямовану на наповнення фондів і надання користувачам доступу до ресурсів з урахуванням необхідності захисту авторських прав. Аналіз дав можливість висвітлити важливі компоненти цих напрямів роботи та можливості, які надаються користувачам у процесі отримання необхідних матеріалів.

Ключові слова: цифровізація, авторське право, університетські бібліотеки, академічна доброчесність, електронні ресурси.

Бібліотеки закладів вищої освіти (далі – ЗВО) України є важливою складовою в системі вищої освіти та науки. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні здобувачів вищої освіти, викладачів і дослідників необхідною інформацією для навчання, викладання та наукових досліджень. Бібліотеки ЗВО України акумулюють і забезпечують доступ до різноманітних навчальних та наукових ресурсів, зокрема електронних. Для забезпечення доступу до електронних ресурсів у них створюються комп'ютеризовані інформаційні центри, у яких надають підтримку в навчанні, сприяють дослідній роботі, а також приймають участь у міжбібліотечних ініціативах. Крім того, бібліотеки організовують культурні заходи та зберігають паперові рідкісні, цінні документи, архівні матеріали, створюють, підтримують і наповнюють електронні ресурси.

У сучасному інформаційному суспільстві бібліотеки повинні адаптуватися до зростаючих потоків електронної інформації та впроваджувати сучасні технології для обслуговування користувачів. Електронні

ресурси (повнотекстові цифрові колекції підручників, наукових видань, статей тощо) стали необхідною частиною бібліотечних фондів і потребують відповідних методів оброблення, зберігання й організації доступу користувачів бібліотеки, зокрема віддалених, та обслуговування за допомогою сучасних бібліотечних технологій.

У цьому контексті авторське право стає важливим аспектом, оскільки зростання електронних ресурсів потребує дотримання вимог законодавства у сфері авторського права й суміжних прав. Бібліотеки повинні дотримуватися прав авторів творів, інших правовласників при розміщенні та наданні доступу до електронних ресурсів, забезпечувати законність їх використання користувачами бібліотек, задля чого вони повинні впроваджувати механізми контролю за використанням цих ресурсів.

Досліджували проблематику охорони авторського права та інтелектуальної власності в бібліотеках Ю. Артемов, Г. Гуцол, В. Каїді, Л. Литвинова, П. Макаренко, Н. Розколуца, Р. Поліщук, Г. Шемаєва та ін.

Наприклад, І. Давидова зазначила, що законодавче врегулювання функціонування електронних бібліотек у більшості країн світу охоплює різні аспекти, такі як авторське та суміжне право, юридичний захист баз даних, програмне забезпечення, оброблення особистих даних, ідентифікація користувача, електронні операції в інформаційних мережах [2]. Враховуючи, що бібліотеки закладів вищої освіти активно використовують електронні ресурси, питання охорони авторського права постає у їхній діяльності досить гостро.

В. Копанєва розглядає розв'язання проблеми знаходження балансу між правами на інтелектуальну власність учасників системи документальних комунікацій у контексті переходу від заборонної парадигми класичного авторського права до дозвільної системи поширення знань у глобальному інформаційному просторі. Враховуючи некомерційні права власників інтелектуальної власності, вона аналізує ініціативи різних країн у збереженні інформаційних ресурсів інтернету в бібліотеках. Доцільним вона вважає створення архіву документів мережі інтернет як електронної бібліотеки. У цьому архіві зберігаються файли, які є «дзеркалами» вебсайтів, а також метадані, пов'язані із зберіганням цих файлів та процесом архівування [4, с. 15].

Л. Литвинова розглядала питання нормативного та правового регулювання діяльності бібліотек з охорони авторського права. На думку науковиці, у діяльності бібліотек потребують розв'язання такі проблеми:

- забезпечення вільного доступу користувачів до фондів електронних

документів і можливостей їх копіювати, репродукування в офлайн-режимі, не порушуючи при цьому права авторів та видавців;

- надання бібліотекам права на репродукування особливо цінних видань для створення цифрових копій і мікроформ;

- усунення обмеження на обсяги копіювання;

- правове забезпечення створення та функціонування електронних бібліотек;

- захист прав користувачів бібліотек на вільний доступ до електронних документів;

- захист електронних документів, що надаються в мережах, від несанкціонованого доступу [6, с. 157].

В. Кемпе, досліджуючи особливості дотримання авторського права та використання відкритого доступу в бібліотеках, наголошує на необхідності гармонізувати законодавство щодо авторського права з міжнародними нормами, використовуючи досвід інших країн, зважаючи при цьому на нестачу розвинутої системи ліцензування в Україні. Тільки спільна позиція бібліотек, на думку науковця, дасть змогу захистити права користувачів на доступ до інформації в будь-якому форматі, підвищить роль бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві, сприятиме їх більшій відкритості та доступності для користувачів з усього світу [3, с. 261].

Українське законодавство, що регулює питання інтелектуальної власності, базується на положеннях Конституції України, зокрема на ст. 54, яка гарантує громадянам свободу творчості та захист їхніх інтелектуальних прав. Окремі аспекти цього законодавства визначено в книзі четвертій Цивільного кодексу України, зокрема у гл. 36 (регулює авторське право) та гл. 37 (стосується суміжних прав). Авторське право охоплює різноманітні аспекти творчості, включаючи літературні, музичні, художні твори, а також комп'ютерні програми та бази даних. Суміжні права включають відносини, пов'язані з виконавською діяльністю, фонограмами, відеограмами та іншими видами творчості.

Нормативно-правові відносини, пов'язані з набуттям, реалізацією та захистом особистих немайнових і майнових авторських та/або суміжних прав, а також прав особливого роду (*sui generis*), пов'язаних із сферою авторського права та/або суміжних прав, регулюються Законом України № 2811-IX від 1.12.2022 р. «Про авторське право та суміжні права» [12]. Крім того, при врегулюванні відносин інтелектуальної власності, зокрема авторського права, у випадку потреби застосовуються міжнародні договори у сфері інтелектуальної власності, щодо яких Верховна Рада України надає згоду на їх обов'язковість. Серед таких договорів можна

вказати Конвенцію про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Всесвітню конвенцію про авторське право, Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів та ін.

Важливо зазначити, що, відповідно до зобов'язань, узятих на себе Україною в рамках Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, національне законодавство піддається інтеграції з європейськими стандартами, зокрема у сфері інтелектуальної власності. З 15 квітня 2023 р. вступив у силу Закон України № 2974-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності». Цей документ враховує положення Директиви 2004/48/ЄС, спрямовані на захист прав інтелектуальної власності, і вносить зміни до ряду нормативних актів, таких як Цивільний кодекс, закони України «Про авторське право та суміжні права», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав». З метою врахування змін до чинного законодавства й міжнародного права в галузі авторського права важливо розробляти та впроваджувати власні локальні нормативні документи й рекомендації для ефективного захисту авторського права під час створення, публікації та надання доступу до електронних ресурсів [13].

Крім правової бази, є ще один аспект охорони авторських прав у бібліотечній діяльності в сучасному інформаційному світі – технології та вибудувані на них заходи. Забезпечення контролю за доступом до матеріалів, використання цифрових водяних знаків для ідентифікації автентичності, аналітика та моніторинг використання ресурсів, розвиток електронних бібліотек з віддаленим доступом, боротьба з піратством, створення бібліографічних баз даних і використання технологій DRM для захисту від несанкціонованого копіювання – це лише деякі засоби, які використовуються для забезпечення легального та безпечного доступу до інформації в бібліотеках. Ці технології, у поєднанні з правовими механізмами, гарантують справедливу винагороду авторам і забезпечують користувачам можливість отримувати інформацію у відповідності з авторськими правами, забезпечуючи при цьому відкритий та безпечний доступ для всіх.

Еволюція авторського права в інформаційній епосі наголошує на важливості того, що бібліотеки повинні реагувати на зміни в цьому напрямі. Завдяки розвитку технологій, особливо в цифровому середовищі, виникають нові виклики й можливості для збереження авторських прав. Бібліотеки повинні слідкувати за цією еволюцією, використовуючи технології для контролю доступу, захисту матеріалів і відслідковування їх використання.

Одночасно вони повинні враховувати потреби користувачів у доступі до інформації, забезпечуючи легальний та зручний доступ до ресурсів. Бібліотеки мають бути в центрі цього балансу, дотримуючись законодавства й забезпечуючи якісні інформаційні послуги для громадян і дослідників.

Виходячи із зазначених вище тез про актуальність врахування в бібліотечній діяльності заходів для дотримання й захисту авторського права, спираючись на існуючі напрацювання та з огляду на описану систему правових, адміністративних і технологічних аспектів цієї діяльності, у цій праці ставимо за **мету** проаналізувати політику захисту авторського права в бібліотеках закладів вищої освіти. Для дослідження зазначеної проблематики було сформовано вибірку бібліотек закладів вищої освіти: Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського»; Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка; Наукова бібліотека Національного університету «Киево-Могилянська академія»; Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка; Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. Мечникова; Бібліотека Сумського державного університету. Вибір саме цих бібліотек обґрунтовується, з одного боку, їх інформаційною активністю; з іншого – принципом репрезентативності, у нашому випадку регіональної. Також враховано принцип системності – оскільки ця стаття є складовою ширшого дослідження трансформацій діяльності бібліотек під впливом цифровізації видавничої галузі, представленість на сайтах бібліотек проблематики авторського права розглядається як складова загального інформування з цих питань. Отже, оскільки діяльність цих бібліотек досліджувалася нами раніше в інших контекстах зазначеної проблематики, їх розгляд у цій праці визначається саме системним підходом до дослідження.

Аналіз діяльності бібліотек передбачав дослідження їхньої роботи в кількох контекстах. По-перше, діяльності, спрямованої на здобувачів вищої освіти, викладачів, дослідників у контексті дотримання авторського права. По-друге, політики бібліотек, спрямованої на наповнення фондів, зокрема електронних ресурсів, умов надання доступу користувачам до ресурсів, враховуючи при цьому охорону авторського права. Ідеться про укладені угоди з авторами, правила копіювання, обмеження кількості копій (часто вказуючи відсоток тексту, який можна скопіювати) та інші важливі аспекти цього процесу.

Що стосується напряму діяльності, пов'язаного з інформаційним та організаційним забезпеченням дотримання авторського права в акаде-

мічному середовищі закладів вищої освіти, досліджені нами бібліотеки досить активні, і до реалізовуваних ними в цій царині проєктів варто віднести:

- системне інформування щодо вимог збереження авторського права (правила цитування, детальне висвітлення процесу перевірки робіт на виявлення плагіату: перелік документів, які підлягають обов’язковій перевірці, порядок встановлення фактів порушення та відповідальність за такі порушення тощо);
- надання індивідуальних консультацій щодо етичних питань у дослідній роботі та з практичних аспектів академічної доброчесності;
- консультаційний супровід щодо організації бібліографічного апарату наукових робіт (вітчизняних стандартів і міжнародних стилів цитування);
- освітні й інформаційні заходи (навчальні курси, лекції, тренінги, вебінари, семінари) з різних аспектів авторського права.

Що ж до власної політики бібліотек, спрямованої на збереження авторського права, то, як наголошує Л. Литвинова, бібліотека, як власник інформаційної системи, технологій та засобів їх забезпечення, зобов’язана дотримуватися прав авторів творів, інших правовласників, забезпечувати в повсякденній роботі такий правовий режим, коли не тільки безпосередньо бібліотеки, а й особи, які використовують бібліотечні фонди, не порушували б як виняткові права на твори, так і особисті немайнові права. Наявність належної організаційно-правової бази ефективного доступу до ресурсів і їх використання є гарантією дотримання прав авторів у бібліотечно-інформаційній діяльності. Необхідно зберегти рівновагу між законною монополією авторів та інших правовласників на використання творів і соціальною функцією бібліотек із забезпечення доступу до суспільно значущої інформації [5].

Висвітлення чіткої й зрозумілої політики щодо збереження авторського права в бібліотеках виявляється надзвичайно важливим аспектом, оскільки це сприяє не тільки відповідності законодавству, а й створює рамки для взаємодії з користувачами та зацікавленими сторонами. Ця політика не лише надає важливі вказівки користувачам щодо їхніх прав та обов’язків при використанні ресурсів, а й регулює процеси доступу і використання матеріалів, визначаючи параметри видачі копій, навчального використання та інших аспектів. Також вона сприяє захисту прав творців, допомагаючи в утриманні та використанні їхньої інтелектуальної власності. Крім того, політика щодо захисту авторського права створює стимули для наукових досліджень та освітніх програм, визначаючи умови використання ресурсів у цих контекстах. Ця політика також відіграє роль у створенні сприят-

ливого середовища для інновацій, оскільки встановлює чіткі рамки для творчості та використання ресурсів у новаторських проєктах. Загалом вона є ключовим інструментом для забезпечення відкритості, прозорості та відповідального використання інформаційних ресурсів у бібліотеках.

Одним з важливих показників збереження авторського права є встановлення чітких обмежень щодо копіювання та сканування фонду бібліотеки. Усі проаналізовані нами бібліотеки мають обмеження в обсязі копіювання та сканування документів у контексті законодавства України. Дослідження підтверджує можливість створення копій окремих статей з журналів, сторінок книг, а також інших документів, які не є об'єктами авторського права, згідно із встановленими параметрами. Об'єкти авторського права допустимо копіювати обсягом до 15 с. (статті, журнали, книги). Такий обсяг враховує потреби користувачів у доступі до інформації та одночасно дає можливість дотримуватися встановлених правових норм. Це важливий крок для забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів і розвитку освіти, науки та інших галузей, які використовують бібліотеки і подібні установи [1, 7, 8, 9].

Контроль копіювання та дотримання вимог бібліотеки відслідковують за допомогою опції замовлення е-копії документа. Для того щоб користувач міг отримати необхідний йому примірник, йому потрібно в електронному каталозі бібліотеки обрати видання та заповнити форму на замовлення фрагмента цього документа. Форму більшою мірою бібліотеки створюють за допомогою Google Forms. Цей ресурс дає можливість бібліотекам швидко отримати та опрацювати замовлення користувачів. Також Google Forms допомагає оформлювати аналітику щодо звернень за рахунок систематизації даних за певними критеріями. Якщо можливості заповнити форму користувач не має, він може надіслати інформацію на е-пошту бібліотеки. Надання клієнту кількох каналів комунікації вказує на те, що бібліотеки зацікавлені в задоволенні потреб користувачів та намагаються створити комфортні умови взаємодії. Саме такий процес замовлення е-копій дає можливість бібліотекам дотримуватися захисту авторських прав та бути впевненими, що користувачі отримують необхідну інформацію без порушень.

Також важливо зазначити, що користувачі можуть отримувати е-копії не всіх матеріалів, що входять до фонду бібліотек. Бібліотеки можуть обмежувати сканування, копіювання та фотографування матеріалів з книжкових пам'яток до 1945 р. й документів, таких як дисертації та дипломні роботи, через встановлені норми законодавства. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» книжкові пам'ятки – роком

випуску до 1945 р. – підлягають особливому захисту, а відповідно до ст. 41, 54 Конституції України та інших нормативних актів дисертації й дипломні роботи можуть бути об'єктами авторського права. Обмеження копіювання цих матеріалів спрямовано на збереження законності, захист інтелектуальної власності та збереження культурної спадщини [12].

Ще одним елементом, який потребує регуляції щодо захисту авторських прав, є репозиторії університетських бібліотек. Університетські бібліотеки активно використовують репозиторії як ефективний механізм для збереження, організації та розповсюдження різноманітних наукових матеріалів, включаючи статті, дисертації, тези конференцій, навчальні ресурси й інші видання. Ці репозиторії відіграють ключову роль у сприянні відкритому доступу до знань і стимулюванні інтелектуального обміну серед учених, студентів, викладачів. Університетські репозиторії також служать засобом для збереження та архівування дисертацій, сприяючи довгостроковому зберіганню результатів наукових досліджень. Застосування правил ліцензування й дотримання авторського права є важливими аспектами роботи цих репозиторіїв, забезпечуючи відповідальне та етичне використання наукових ресурсів. Правила ліцензування й дотримання авторського права в процесі використання репозиторію забезпечуються за рахунок підписання договору між бібліотекою та автором. Договір підписується з кожним автором, який має наміри розмістити свою роботу в репозиторії. Такий договір не обмежує прав авторів і може бути розірваний у будь-який момент. Підписання договору дає можливість висвітлювати доробки авторів у рамках вільного доступу та дотримуватися всіх правових норм. Форма договору залежить від домену, на якому створено репозиторій, проте ключові аспекти для всіх договорів однакові [9, 10, 11].

Крім того, важливим є і висвітлення причин відмови від надання копії документа чи його цифрової частини. Серед найбільш поширених причин відмови є порушення авторського права та, можливо, завдання шкоди примірнику документа при скануванні. Користувачі можуть ознайомитися з причинами відмови в доступі на сайті бібліотек. Крім того, внутрішні правила й політика бібліотек також можуть впливати на прийняття рішень щодо сканування та копіювання матеріалів. Ці фактори взаємодіють, визначаючи стратегії університетських бібліотек щодо використання та поширення їхніх ресурсів.

Висновки. Аналіз діяльності бібліотек, пов'язаної з питаннями авторського права та академічної доброчесності, дає змогу стверджувати, що обидва напрями, які, з одного боку, органічно пов'язані між собою, а з іншого – є різними аспектами однієї організаційної й наукової проблеми,

займають важливе місце як у практичній роботі, так і у висвітленні на сайтах проаналізованих установ. Бібліотекарі не лише забезпечують доступ до різноманітних джерел інформації, а й активно сприяють дотриманню авторських прав, ліцензійних вимог та етичних норм у використанні наукової літератури. Бібліотеки реалізують контроль за використанням електронних ресурсів, надаючи доступ лише до ліцензованих матеріалів та створюючи правила користування, що враховують вимоги авторського права.

Паралельно бібліотеки активно впроваджують навчальні програми, спрямовані на підвищення обізнаності користувачів у сфері авторського права та академічної доброчесності. Вони організовують семінари, тренінги, вебінари з питань етичної поведінки в наукових дослідженнях, що сприяє формуванню відповідальної та професійної наукової спільноти.

Щодо збереження авторського права, то досліджені нами бібліотеки виявляють високий рівень відповідальності та пильно дотримуються його, висвітлюючи цей процес через чітку й доступну політику. Це не лише забезпечує відповідність законодавству, а й створює важливі рамки для взаємодії з користувачами та зацікавленими сторонами.

Бібліотеки ефективно керують копіюванням за допомогою опції замовлення е-копії, що дає можливість контролювати процес і забезпечувати високий ступінь дотримання авторського права. Використання електронних форм, таких як Google Forms, сприяє ефективному обробленню звернень та статистичному відслідковуванню. Встановлення чітких обмежень щодо копіювання та сканування фонду бібліотек, відповідно до законів України, є ключовим елементом забезпечення дотримання авторського права й етичного використання ресурсів. Це обмеження враховує потреби користувачів та одночасно допомагає зберігати легальність використання матеріалів.

Репозиторії відіграють важливу роль у забезпеченні відкритого доступу та збереженні наукових матеріалів. Застосування правил ліцензування й дотримання авторського права в роботі репозиторіїв є ключовим для етичного використання наукових ресурсів.

Водночас треба визнати, що деякі бібліотеки недостатньо висвітлюють свою діяльність у цьому напрямі, що ускладнює процес аналізу та не дає змоги повністю оцінити значущість роботи бібліотек у рамках захисту авторського права й сприяння академічній доброчесності. Також цей недолік ускладнює інформування користувачів. Беззаперечним у процесі взаємодії користувачів і бібліотек є сайт, що надає можливість віддаленого доступу та має містити всю необхідну інформацію. Описані висновки

не є вичерпними та можуть бути доповнені в процесі подальших досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотека Сумського державного університету : офіц. вебсайт. URL: <https://library.sumdu.edu.ua/uk>
2. Давидова І. О. Електронні бібліотеки: правові засади функціонування в Україні. URL: http://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/Web-konf-2014/Statti_Tezu/Davudova.doc
3. Кемпе В. Проблеми дотримання авторського права в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського. *Таврійський вісн. освіти*. 2015. № 4. С. 261–267.
4. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 198 с.
5. Литвинова Л. Формування політики бібліотек у сфері інтелектуальної власності. *Короленківські читання 2018. «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості»* : матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф. (24 жовт. 2018 р.). Харків, 2019. С. 209–214.
6. Литвинова Л. Особливості використання положень законодавства про авторське право в діяльності бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 156–170.
7. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка : офіц. вебсайт. URL: <http://library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>
8. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка : офіц. вебсайт. URL: <https://www.lnulibrary.lviv.ua>
9. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» : офіц. вебсайт. URL: <https://library.ukma.edu.ua>
10. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. Мечникова : офіц. вебсайт. URL: <https://lib.onu.edu.ua>
11. Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» : офіц. вебсайт. URL: <https://library.kpi.ua>
12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 15.04.2023 р. № 2811-IX (Редакція станом на 15.04.2023). *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності : Закон України від 20.03.2023 р. № 2974-IX (Редакція станом на 20.03.2023). *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#Text>

References

1. Biblioteka Sumskoho derzhavnoho universytetu: ofitsiyni vebсайт – Sumy State University Library: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.sumdu.edu.ua/en>
2. Davydova, I. O. (2014). Elektronni biblioteky: pravovi zasady funktsionuvannya v Ukraini [Electronic libraries: legal principles of functioning in Ukraine] [in Ukrainian]. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/Web-konf2014/Statti_Tezu/Davudova.doc
3. Kempe, V. (2015). Problemy dotrymannya avtorskoho prava v Derzhavnii nauково-pedahohichnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho [Problems of copyright compliance in V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]. *Tavriiskyi visnyk osvity – Tavriyskyi Herald of Education*, 4, 261-267 [in Ukrainian].
4. Kopaneva, V. (2009). Biblioteka yak tsentr zberezhennia informatsiinykh resursiv Internetu [Library as a Center for Preserving Internet Information Resources]. O. S. Onyshchenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
5. Lytvynova, L. (2019). Formuvannya polityky bibliotek u sferi intelektualnoi vlasnosti [Formation of Library Policies in the Field of Intellectual Property]. In L. V. Hlazunova (Ed.) *Korolenko Readings 2018. "Libraries, Archives, Museums as Centers of Education and Self-Development of Personality"*. *Proceedings of the XXI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 24 October 2018* (Ch. 1, pp. 209-214). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Lytvynova, L. (2017). Osoblyvosti vykorystannia polozhen zakonodavstva pro avtorske pravo v diialnosti bibliotek [Features of the Use of Copyright Legislation in Library Activities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 156-170 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002739>
7. Naukova biblioteka im. M. Maksymovycha Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: ofitsiyni vebсайт – M. Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <http://library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>

8. Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka: ofitsiyni vebсайт – Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.lnlibrary.lviv.ua>

9. Naukova biblioteka Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia”: ofitsiyni vebсайт – Scientific Library of the National University “Kyiv-Mohyla Academy”: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.ukma.edu.ua>

10. Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. Mechnykova: ofitsiyni vebсайт – Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University: official website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://lib.onu.edu.ua>

11. Naukovo-tekhnichna biblioteka im. H. I. Denysenka Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho”: ofitsiyni vebсайт – Scientific and Technical Library of the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://library.kpi.ua>

12. Zakon Ukrainy vid 15.04.2023 p. No. 2811-IX “Pro avtorske pravo i sumizhni prava” [Law of Ukraine dated 15.04.2023 No. 2811-IX “On Copyright and Related Rights”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: vebсайт – *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#a855>

13. Zakon Ukrainy vid 20.03.2023 p. No. 2974-IX “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti” [Law of Ukraine dated 20.03.2023 No. 2974-IX “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Protection of Intellectual Property Rights”]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: vebсайт – *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#Text>

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Serhiy Zlyhostiev,

Postgraduate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>

Protection of Copyright in Libraries of Universities in Ukraine

The paper analyzes the work of libraries of five Ukraine’s universities in the context of academic integrity and copyright policy. The universities libraries play an important

role in the educational process and contribute to the content of scientific work. The article analyzes two aspects of work in this area: informing and organizational promotion of academic integrity; internal library policy aimed at filling the collections and providing users with access to resources, taking into account the need for copyright protection. Universities libraries serve as a centers of communication between students, researchers and staff. To this end, libraries organize events for various kinds of users and hold lectures on academic integrity.

To study this issue, a sample of universities libraries was formed: H. I. Denysenko Scientific and Technical Library of the National University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, M. Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Scientific Library of the National University of Kyiv-Mohyla Academy, Scientific Library of the Ivan Franko National University of Lviv, Scientific Library of the I. Mechnikov National University of Odesa, and the Library of Sumy State University. The choice of these libraries was based, on the one hand, on their information activity; on the other hand, on the principle of representativeness, in our case, regional representation.

The analysis made it possible to highlight the important components of these areas of work and the opportunities provided for users in the process of obtaining the necessary materials. The analyzed aspects make it possible to study the peculiarities of the library policy on copyright preservation and informing users about it.

Keywords: digitization, copyright, university library, academic integrity, electronic resources.

Оксана Желай,

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ksenia0101@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>

БІБЛІОТЕЧНО-АНАЛІТИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ. НА ПРИКЛАДІ СІАЗ НБУВ

У статті висвітлено науково-методологічні та практичні аспекти організації бібліотечно-інформаційного, зокрема бібліотечно-аналітичного обслуговування відповідно до інформаційних потреб соціуму в умовах війни; проаналізовано роль наукової бібліотеки у системі протистояння російській інформаційній агресії.

Розглянуто та узагальнено досвід СІАЗ НБУВ з інформаційно-аналітичного супроводу управлінських владних структур і забезпечення суспільно-інформаційних запитів у військовий період; визначено ефективні методологічні підходи виробництва інформаційних науково-інтелектуальних бібліотечних продуктів. Закцентовано увагу на актуальності інформаційно-аналітичного напрямку роботи наукової бібліотеки щодо вивчення проблематики вітчизняного інформаційного простору, запобігання негативним інформаційним проявам та забезпечення користувачів перевіреною суспільно значущою інформацією в період інформаційного протистояння.

Ключові слова: наукова бібліотека у військовий період, СІАЗ НБУВ, вітчизняний інформаційний простір, електронні ЗМІ, інформаційно-аналітичний супровід управлінських владних структур, бібліотечні інформаційно-аналітичні продукти.

Сучасні виклики, зокрема російсько-українська війна, ворожі інформаційні кампанії спонукають вітчизняні бібліотеки до адаптації діяльності відповідно до змін користувацьких запитів, актуалізують інформаційне, науково-аналітичне бібліотечне забезпечення всіх сфер суспільних відносин: від просування державної політики, національних інтересів у стратегічних комунікаціях до вирішення питань у повсякденному житті громадян.

Метою статті є проаналізувати вже набутий досвід діяльності наукової бібліотеки в період війни та посилення ворожих інформаційних кампаній, визначити й узагальнити найбільш дієві методологічні підходи у реалізації бібліотечного науково-інтелектуального, інформаційно-аналітичного забезпечення цільових користувачів і широкої користувачької аудиторії відповідно до змін суспільно-інформаційних запитів.

Дослідники приділяють значну увагу особливостям задоволення запитів соціуму на суспільно важливу інформацію в період військового протистояння. Різні аспекти місії бібліотеки, а також специфіку реалізації бібліотекою інформаційної, наукової, аналітичної роботи, зокрема у військовий період, досліджували В. Горовий, О. Аулін, Ю. Половинчак, С. Горова, Т. Вилежаніна, В. Пальчук, А. Потіха, Н. Аксьонова.

Вітчизняна бібліотечна спільнота вже має певний досвід адаптації бібліотечно-інформаційного комплексу до роботи в складних умовах, зумовлених початком військової агресії Росії проти України у 2014 р., коли поточні виклики та проблеми у країні стали суттєво впливати на формування нових інформаційних потреб українського суспільства.

Відповідно до нових суспільно-інформаційних запитів бібліотечна галузь продовжує активно модернізувати свою діяльність. Особливу роль у цих процесах відіграють наукові бібліотеки, які є важливими й найбільш відповідними інституціями з інформаційно-знаннєвого забезпечення науки і державного управління, освіти і виробництва, які є передовими ланками з упровадження інноваційних видів бібліотечного сервісу та сучасних технологічних алгоритмів в організації роботи персоналу, адаптації зарубіжного досвіду й поглиблення взаємодії на галузевому рівні.

У 2014 р. Наказ Міністерства культури України № 773 [1] забезпечив координацію та методологію реалізації комплексної програми інформаційно-комунікаційного бібліотечного обслуговування нових інформаційних користувачьких потреб; у тренінгових центрах обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) пройшли підготовку працівники бібліотечної мережі для надання якісних бібліотечно-інформаційних послуг для нової категорії користувачів – внутрішньо переміщених осіб (ВПО), налагодження ефективних механізмів комунікації громадян з місцевими органами влади, сприяння соціальній адаптації переселенців. У регіонах фахівці ОУНБ організовували соціологічні дослідження з вивчення інформаційних запитів новоприбулих громадян та ефективності їх обслуговування, активно оновлювали інформаційні ресурси, освоювали нові бібліотечні сервіси [2, с. 292].

Фахівці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) від початку російської агресії з 2014 р. вивчають бібліотечно-бібліографічні,

соціокультурні, інформаційно-консультативні аспекти роботи бібліотек у кризових, зокрема військових умовах; науковці Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ (СІАЗ НБУВ) зосереджують свою увагу на вдосконаленні навиків професійної аналітики й інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для якісного науково-інформаційного забезпечення користувачького попиту; відпрацьовують найбільш ефективні методики інформаційно-аналітичної роботи, зокрема у напрямі дослідження проблем функціонування вітчизняного інформаційного простору в умовах війни й інформаційної агресії [2, с. 292].

Наразі вплив негативних інформаційних ворожих кампаній є суттєвою загрозою функціонуванню національного інформаційного простору та забезпеченню суспільства об'єктивною суспільно значущою інформацією.

Глобалізація інформації, її вседоступність нівелювали або суттєво знизили фактори контролю даних, стандарти достовірності, міру відповідальності першоджерел у разі дезінформування користувачів. Глобальні тенденції разом із технічними можливостями дали змогу переміщати інформацію на великі відстані одним кліком, формувати штучні мережі груп впливу для поширення та популяризації тієї чи іншої інформації, маніпулювати, тобто використовувати прийоми комбінації даних таким чином, щоб не так поінформувати користувача про події та явища, скільки штучно підштовхнути його до формування потрібної думки, алгоритму поведінки, формули реакції, прийняття необхідного рішення. Тому ми сьогодні й говоримо про такі явища, як інформаційна війна, мова ворожнечі, пропаганда, дезінформація, маніпуляція, фейк – «сміттєві» елементи сучасного глобалізованого інформаційного простору, основна функція яких прямо протилежна головній функції інформації: інформувати, а не вводити в оману, маніпулювати чи впливати [3].

Деструктивні інформаційні прояви актуалізують питання про те, до яких меж має функціонувати інформація, що надходить з інших країн, який обсяг вона має займати в національному інформаційному просторі, яким чином у правовому полі регулювати ці інформаційні потоки. І цей аспект став дуже важливим у зв'язку з появою нових видів зброї, серед них і так звана інформаційна зброя [4, с. 18].

Мета інформаційної зброї країни-агресора Росії – сіяти страх і панічні настрої, розпалювати ворожнечу і викликати зневіру українців у власних силах й ідентичності, спотворювати віру у споконвічні національні цінності і устої, підривати довіру до державних інституцій, розхитувати суспільно-політичний лад у країні. «Зменшення ментальної цінності нації знижує

її стійкість в боротьбі і врешті-решт може призвести до втрати нею своїх позицій у політичному і суспільному процесах. Питання ментальності, розвитку національної своєрідності в умовах глобалізаційних перетворень та інформатизації стає особливо злободенним. При цьому зростає увага до суспільних інформаційних ресурсів у бібліотечних установах, оскільки бібліотеки з впровадженням електронних інформаційних технологій знову повертаються в середовище активних інформаційних обмінів, у світ знання», – зазначає професор В. Горовий [4, с. 12].

Це актуалізує роботу бібліотек, зокрема національних та наукових, які є провідними учасниками системи наукової комунікації, які мають досвід інформаційного, науково-аналітичного забезпечення суспільно-інформаційних запитів у військовий час. Медіа та інші інформаційні служби, серед яких, перш за все, – бібліотеки та архіви – визнані у всьому світі важливими інструментами, що допомагають людям приймати рішення з урахуванням повноти всієї наявної інформації. Вони є тими засобами, за допомогою яких суспільства дізнаються про себе правду, підтримують діалог у громадах і в цілому з населенням та створюють відчуття єдності, що допомагає захищати національний інформпростір, самотність і віру, здобутки нації.

Наразі у протистоянні з кремлівською пропагандою у вітчизняному інформаційному просторі беруть участь державні інституції, медіа-спільнота, бібліотечні установи й архіви, громадські та волонтерські інформаційні групи й організації. Служба безпеки України (СБУ), Головне управління Міноборони України (ГУ Міноборони України), Рада Національної безпеки України (РНБОУ), Центр протидії дезінформації при РНБОУ (ЦПД РНБОУ), Міністерство зовнішніх зв'язків України (МЗСУ), Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП) й інші державні органи посилюють та консолідують свої зусилля для протистояння в інформаційній війні з РФ, активно викривають рашиську брехню і наративи кремлівських пропагандистів.

Важливою складовою у заходах з подолання наслідків ворожої пропаганди й дезінформації та запобігання їхнім негативним проявам є системний моніторинг інформаційного простору України для аналізу певної проблематики. Адже для прийняття виважених і дієвих рішень, для реалізації поточних і стратегічних завдань в інформаційній та інших сферах органи державної влади потребують фахової аналітики. Тому вже багато років поспіль СІАЗ НБУВ здійснює інформаційно-аналітичний супровід органів державної влади, зокрема силових відомств України. У рамках виконання завдань проєктів на замовлення державних управлінських структур бібліотечні фахівці-аналітики СІАЗ на основі інформаційного моніторингу

й аналітико-синтетичної обробки первинної інформації, а також експертного аналізу певної проблематики виготовляють реферативні, оглядові, інформаційно-аналітичні, науково-прогнозні бібліотечні продукти.

Серед спеціальних випусків, що виготовлялися на замовлення протягом останніх років, варто відзначити інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналіз чинників суспільного збурення у відображенні електронних ЗМІ», у процесі виготовлення якого бібліотечними фахівцями-аналітиками СІАЗ здійснювався моніторинг медійного відображення регіональних особливостей в інформаційному полі України; аналізувалося висвітлення в регіонах України гострих проблем і конфліктів, що спричиняють реальну громадську дію та проблеми безпекового характеру. Щотижня замовники отримували матеріали бюлетеня на основі аналізу електронних ЗМІ щодо інформаційної картини регіонів України; різносторонні показники випусків бюлетеня акцентували увагу масмедіа до певної проблематики, динаміки та чинників інформаційних сплесків.

«Події. Персони: регіональний зріз» – це ще один проєкт, у рамках якого здійснювався масштабний моніторинг медійного висвітлення певних тем і персон по регіональних електронних ЗМІ. Для виготовлення щотижневих випусків бюлетеня «Події. Персони: регіональний зріз» вивчалось медійне висвітлення безпекових питань життєдіяльності територіальних громад, ситуація в областях із захворюваністю на COVID-19, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розвиток регіональної економіки, стан соціальної сфери тощо. На основі цифрових показників формувався рейтинг тематичних рубрик та персон, узагальнені результати візуалізувалися в таблицях та діаграмах для відображення динаміки та ступеня інформаційної уваги до певної регіональної проблематики чи ситуації [5].

У 2022 р. в рамках реалізації завдань на замовлення фахівці СІАЗ почали інформаційно-аналітичну роботу у проєкті «Спростування дезінформації». У результаті щоденного інформаційного моніторингу відбувається аналіз медійного висвітлення проявів інформаційної війни: ворожої пропаганди, дезінформації, маніпуляції. Переглядаються електронні ЗМІ загальнонаціонального та регіонального рівнів.

Відібраний та систематизований інформаційний ресурс розміщується на сторінках електронного бюлетеня «Спростування дезінформації», матеріал оновлюється щодня відповідно до інтенсивності виходу тематично-релевантних новин і повідомлень в електронних ЗМІ; цифрові показники характеризують рівень висвітлення цієї проблематики загальноукраїнськими та регіональними ЗМІ (рис. 1–2).

J2541		fx					
	A	B	C	D	E	F	G
2545	2540	Детектор Медіа	Фейк: Зеленського запросили виступити у реабілітаційному центрі для наркозалежних «як добрий приклад для наслідування»	03.03.23	https://disinfo.detector.media/post/zelenisheho-zaprosyly-v-yspulytuy-u-reabilitatsionomu-tsentri-dlya-narkozalezhnykh-ia-k-dobryy-priklad-dlia-nasliduvannia	1	
2546	2541	Детектор Медіа	Месиди У Європі запроваджують кампанію боротьби з поширенням зброї масового ураження через Україну	03.03.23	https://disinfo.detector.media/post/u-evrope-zaprovadzhu-ut-kampaniiu-borotby-z-poshyrenniem-zbroi-masovoho-ura-zhennia-cherez-ukraiu	1	
2547	2542	Детектор Медіа	Як російська пропаганда використовує тактику навішування ярликів (формування стереотипів)	03.03.23	https://disinfo.detector.media/post/yak-roisiska-propahand-a-vykorystovuje-taktyku-navishuvannia-iarlykov-formuvannia	1	
2548	2543	Детектор Медіа	Месиди У США планують провести мирні переговори з Росією, оскільки саме Америка веде війну пліч-о-пліч з Україною проти Росії	03.03.23	https://disinfo.detector.media/post/u-ssha-planuut-proves-ty-myrni-perahovory-z-roisieu-okilyty-same-ameryka-vede-viiunu-plich-o-plich-z-ukrainou-proty-rosi	1	
2549	2544	Вокс Україна	ФЕЙК: Здавати кров можуть лише «чистокровні українці» — фото оголошення	03.03.23	https://voxukraine.org/feyk-zdavaty-krov-mozhut-lyshe-chys-tokrovni-ukrayintsi-foto-ogoloshenia/	2	
2550	2545	UA-news	Фото, відео: пригоніли розповсюджені фейк про оточення Бахмута	03.03.23	https://ua.news.ua/ua/vs-rf-foto-prygotyn-rasprostranya-et-feyk-ob-otokhennia-bahmuta	4	
2551	2546	Телеграф	"Зеленський хоче, щоб американські діти вмирили за Україну", рф лжак закид новим фейком	03.03.23	https://telegaf.com.ua/ukr/mir/2023-03-03/5781586-zelen-sky-khoch-shchob-amerikanski-diti-vmyrili-za-ukraiu-rf-ly-akae-zakhid-novim-feykom	1	
2552	2547	Stopfake.org	«Грецький кейс» Кремля і Крим. Хто в Елладі визнає правоту Росії	03.03.23	https://www.stopfake.org/uk/grecki-kejs-kremlya-i-krim-h-to-yelladi-viznae-pravotu-rosiyi/	1	
2553	2548	dev.ua	Російські спецслужби розповсюджують ІПСО проти ДС УА. Інвестори сервісу підключають свб	03.03.23	https://dev.ua/news/docu-1677854505	1	
2554	7464	Інформаційний	О том, как противодействовать российской пропаганде рассказали политологи Статистика	03.03.23	https://infonavigator.com.ua/novosti/o-tom-kak-protyvoodejstvovat-rosiyskoi-propahande-rasskazali-politologi-statistika	1	
+ НацЗМІ							
Київ Київська Чернігівська Чернівецька Черкаська Хмельн							

Рис. 1. Електронний бюлетень «Спростування дезінформації». Показники по центральних онлайн-медіа (2023, березень)

H189		fx					
	A	B	C	D	E	F	G
129	124	GWARA MEDIA	Танки Leopard 2. Що про це розповідає російська пропаганда?	02.03.23	https://gwaramedia.com/tanki-leopard-2-shho-pro-che-rozpovidale-rosijska-propaganda/	1	
130	125	Харківський антикорупційний центр	"Прийматимуть кров тільки у чистокровних українців" – фейк російської пропаганди	03.03.23	https://anticor.kharkiv.org/our-work/prymytmymut-krov-tilk-yu-u-chystokrovnykh-ukrayintsi-feyk-rosiyskoi-propagandy/	1	
131	126	Редпост	Окупанти в Харківській області можуть організувати радіомовлення під фейковою назвою	07.03.23	https://redpost.com.ua/news/1255689-okupanti-v-harkivskiy-oblasti-mozhut-organizuvati-radio-movleniya-pid-feykovoyu-nazvayu	10	
132	127	GWARA MEDIA	Фейкотня від вівторка 7 березня	07.03.23	https://gwaramedia.com/feykotnya-vid-vivtorka-7-bereznya/	1	
133	128	GWARA MEDIA	Фейкотня від четверга 9 березня	09.03.23	https://gwaramedia.com/feykotnya-vid-chetverg-a-9-bereznya/	1	
134	129	GWARA MEDIA	Фейк. «Промова переможця» для військослужбовців ЗСУ	09.03.23	https://gwaramedia.com/feyk-promova-peremozhcy-a-dlya-viyskovosluzhbovciv/	1	
135	130	Новости Харьова	Жителі області предупредили о ложной информации	10.03.23	https://kh-news.net/mestnoe/item/24111-zhitelei-oblasti-p-redupredili-o-lozhnoj-informatsii.html	1	
136	131	GWARA MEDIA	Фейк: На Україну чекає голод у 2023	13.03.23	https://gwaramedia.com/feyk-nimeckii-restoran-stvoriv-reklam-u-zeleniskim-u-yakij-nazvav-ukraincziv-svinym/	1	
137							
138							
139							
140							
141	Всього					144	
142							
+ Хмельницька Херсонська Харківська Тернопільська Сумська Рівненська							

Рис. 2. Електронний бюлетень «Спростування дезінформації». Показники по онлайн-медіа Харківської області (2023, березень)

Матеріали електронного бюлетеня «Спростування дезінформації» висвітлюють ситуацію в інформаційному просторі України та за кордоном. Аналіз медійного висвітлення перебігу подій на інформаційному фронті свідчить, що після провалу миттєвого військового захоплення України кремлівська пропаганда значно посилсила свій вплив за кордоном.

«Інформаційний вплив Росії за кордоном після її повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого збільшився в кілька десятків разів», – наголосив виконавчий директор Інституту постінформаційного суспільства Д. Золотухін. За його словами, кількість коштів, які Росія витрачає за кордоном у всьому світі, щоб збільшити свій інформаційний вплив, є найвищою за весь час війни з 2014 р. [6].

«Почавши війну проти України, Москва водночас розгорнула суцільну індустрію брехні для виправдання агресії та відволікання від власних проблем усередині РФ. У зв'язку з цим необхідна протидія, щоб голос ЄС звучав у світі голосніше за Кремль», – написав голова зовнішньополітичної служби Євросоюзу Ж. Боррель у блозі на сторінці Європейської служби зовнішніх дій (ЄСЗД). За його словами, інформаційні маніпуляції Москви глобальні та працюють у промисловому масштабі, будучи одним із критичних інструментів війни. «У той час як бомби Путіна вбивають людей в Україні, його індустрія інформаційних маніпуляцій атакує уми людей у Росії та глобальному вимірі, намагаючись нав'язати їм хибне розуміння, хто відповідальний за ці вбивства, за ті рахунки за електрику, які вони не можуть сплатити, економічні проблеми і за голод, що посилюється після того, як Росія почала війну», – пише Ж. Боррель [7].

Через посилення деструктивних інформаційних кампаній у світовому інформ-просторі протягом останнього десятиліття в розбудову системи протистояння включилися потужні міжнародні структури, керівництва медійних і соціальних мереж, наукові та освітні дослідницькі інститути: ООН запустила платформу з перевірки фактів Verified, яку підтримали Facebook, Twitter, YouTube, TikTok, Al Jazeera, Deutsche Welle та Euronews; Facebook, Twitter, YouTube, Telegram ввели жорсткий контроль контенту, маркування підозрілих повідомлень, блокування та видалення фейкових повідомлень. Завдяки міжнародній донорській підтримці в країнах Європи та Азії працюють сотні програм з медіаграмотності на рівні шкіл, закладів вищої освіти, активні представники громадянського суспільства, створено десятки ігрових навчальних платформ [3, с 11].

Верховний представник Євросоюзу Ж. Боррель повідомив про запуск Євросоюзом нової платформи «Центр обміну інформацією та аналізу» для протидії дезінформаційним кампаніям Росії та Китаю, а також попередив про «нову хвилю» дезінформації за допомогою сфабрикованих зображень, фейкових відео, а також замаскованих псевдо-ЗМІ, тобто вебсайтів, що видають себе за засоби масової інформації. Як зазначено в нещодавньому звіті діючого підрозділу ЄС з питань дезінформації «Stratcom», більшість іноземних інформаційних маніпуляцій у 2022 р. були зосереджені

на наративах, що підтримують російське вторгнення в Україну [8]. Таким чином, особливої гостроти набуває проблематика протидії ворожим інформаційним нападам, питання оперативного забезпечення системи соціальних комунікацій достовірною авторитетною суспільно значущою інформацією для нейтралізації негативних інформ-впливів.

Аналіз результатів моніторингу щодо викриття неправди, дезінформації, маніпуляції свідчить, що у вітчизняних онлайн-медіа системно викриваються кремлівські наративи, спростовуються брехня та фейки, висвітлюються діяльність органів державної влади, журналістів, волонтерів щодо боротьби з ворожою пропагандою.

Як показують матеріали електронного бюлетеня «Спростування дезінформації», в усіх областях України медійна спільнота досить уважно відстежує і висвітлює прояви російських деструктивних інформаційних атак, особливо тих, що потенційно є загрозливими для життєдіяльності їхніх територіальних громад.

Так, наприклад спостерігався сплеск ворожої пропаганди в інформполі регіонів України на тлі загрози блекауту через масовані ракетні удари від жовтня 2022 р. й до лютого 2023 р., коли країна опинилася в напів-темряві. Російські ботоферми намагалися активно сіяти страх та ворожнечу за допомогою фейків та викривлення інформації у ТГ-каналах, Facebook-спільнотах. На тлі аварійних відключень електроенергії у загальнодоступній групі FB «Комуналка ІФ», у якій понад 53 тис. учасників обговорюють проблеми ЖКГ Івано-Франківська, стали ширитися дописи з такими повідомленнями: «Поки люди сидять без світла, держава продає електрику в Європу», «А Бурштинська станція молотить на повну потужність і жене світло на експорт», «У Франківську весь день електроенергії немає, а Київ і Дніпро – забезпечені» тощо.

Онлайн-медіа Івано-Франківщини оприлюднювали офіційну інформацію органів центральної та місцевої державної влади: попередження ЦПД РНБО про фейки і маніпуляції щодо вимкнень електроенергії, заяву ДТЕК про фейкові канали з назвою компанії для маніпулювання суспільною свідомістю, заклик міського голови Івано-Франківська Р. Марцінків не вестися на провокації та фейки тощо. Регіональні онлайн-ЗМІ надавали коментарі та роз'яснення авторитетних фахівців і експертів, розвінчували фейки і, таким чином, викривали ворожу пропаганду у відповідних публікаціях місцевих видань: «Як росіяни сіють у франківську ворожнечу за допомогою фейків про відключення світла» (<https://pravda.if.ua/yak-rosiyany-siyut-u-frankivsku-vorozhnechu-za-dopomogoyu-fejkiv-providklyuchennya-svitla/>); «Ворожі боти розганяють паніку в чатах ЖК на

тему блекауту, – Шаповалов» (<https://firtka.if.ua/blog/view/vorozhi-boti-rozganaiut-paniku-v-chatakh-zhk-na-temu-blekautu-shapovalov>); «Як на Франківщині розганяють російську пропаганду та «розкачують» обурення щодо відключень світла» (<https://versii.if.ua/publikacii/yak-na-frankivshhyni-rozganyayut-rosijsku-propagandu-ta-rozkachuyut-oburennnya-shhodo-vidklyuchen-svitla/>) та в інших новинах і публікаціях, як можна побачити на рис. 3.

J46	A	B	C	D	E	F
30	28	firtka.if.ua	Ворожі боти розганяють паніку в чатах ЖК на тему блекауту, – Шаповалов	26.11.22	https://firtka.if.ua/blog/view/vorozhi-boti-rozganaiut-panik-u-v-chatakh-zhk-na-temu-blekautu-shapovalov	1
31	29	пик	Інформація про новий наступ з Білорусі – фейк, щоб посилити паніку – ГУР	28.11.22	https://pik.net.ua/2022/11/28/informatsiya-pro-novyy-nastup-z-bilorusi-fejk-shhob-posilyty-paniku-gur/	1
32	30	firtka.if.ua	Хочуть розділити українців: Іванофранківців закликають не вестися на фейки	29.11.22	https://firtka.if.ua/blog/view/khochut-rozdieliti-ukrayintsi-iv-anofrankivtsiv-zaklikaui-ne-vestisia-na-fejki	1
33	31	Правда твого міста	Як росіяни сюють у Франківську ВОРОЖНІЧУ ЗА ДОПОМОГОЮ ФЕЙКІВ ПРО ВІДКЛЮЧЕННЯ СВІТЛА	01.12.22	https://pravda.if.ua/yak-rosiyani-syuyt-u-frankivsku-vorozhnichu-za-dopomogoyu-fejki-pro-vidklyuchennya-svitla/	1
34	32	firtka.if.ua	«Енергетична криза – тех елемент війни»: на сторінці очільника Івано-Франківська працюють шонайменше дві ботоферми ворога	06.12.22	https://firtka.if.ua/blog/view/energetichna-kriza-tezh-elem-ent-vilni-na-storintsi-ochilnika-ivano-frankivska-pratsiuyut-shchonaimenshe-dvi-botofermi-voroga	1
35	33	пик	ДТЕК попереджає про фейкові канали з назвою компанії	07.12.22	https://pik.net.ua/2022/12/07/dtek-poperedzhaye-pro-fejki-z-nazvoyu-kompaniy/	1
36	34	Ратуша	У Франківську «замінювали» приміщення ОДА	07.12.22	https://www.ratusha.if.ua/ru-frankivsku-zaminuyali-prymishchennia-oda/	4
37	35	пик	Окупанти поширюють фейк про «битю грошову винагороду за знищення військових РФ – Генштаб	08.12.22	https://pik.net.ua/2022/12/08/okupanti-poshyryuyut-fejki-pro-nibytro-groshovu-vynagorodu-za-myshhennya-vijskovyh-rf-genshtab/	1
38	36	Verclif.if.ua	Розкидання «електромайдану»: як антивакси перетворилися на союзників Росії	20.12.22	https://versii.if.ua/novynu/rozkyhuvannya-elektromaidanu-yak-antivaksy-peretvorilysia-na-soyuznykiv-rosiyi/	1

Рис. 3. Електронний бюлетень «Спростування дезінформації».

Показники по онлайн-медіа Івано-Франківської області
(2022, листопад/грудень)

У період загрози блекауту онлайн-медіа Хмельниччини також активно протистояли агресивним інформаційним атакам, надавали коментарі та роз'яснення представників органів центральної та місцевої державної влади, фактчекерських проєктів, зокрема спростування ЦПД РНБО та Прем'єр-міністра Д. Шмигала фейку про «неякісні» засоби ППО з Німеччини, оскільки, як наголосив Д. Шмигаль, «дев'ять із десяти ракет (німецької системи) влучають у ціль»; розвінчування російських наративів головою МЗС Д. Кулебою; результати розслідувань фактчекерів «Детектор медіа», «The Insider», «Брехунець» щодо фейкової мапи відключень від Укренерго, щодо «влучання» натівської системи ППО по будинку в Києві та щодо інших маніпуляцій і брехні у публікаціях: «Фейкова мапа відключень, шкідливі застосунки та пабліки для родичів військових (https://ye.ua/syspilstvo/62133_Feykova_mapa_vidklyichen_shkidlivy_zastosunki_ta_pabliki_dlya_rodichiv_vijskovih_yak_rosiyani_

zbirayit_dani_ukrayinciv.html); «Додаток із графіком відключень світла від «Укренерго» – фейк» (<https://vsim.ua/Podii/dodatok-iz-grafikom-vidklyuchen-svitla-vid-ukrenergo-feyk-11705717.html>); «Масовий ракетний обстріл: які фейки поширювала російська пропаганда» (https://ye.ua/syspilstvo/61599_Masoviy_raketniy_obstril_yaki_feyki_poshiryivala-rosiyska_propaganda.html); «Фейки про продаж електроенергії, Херсон та рішення суду у Гаазі: підбірка тижня» (https://ye.ua/syspilstvo/61654_Feyki_pro_prodazh-elektroenergiyi_Herson_ta_rishennya_sudu_u_Gaazi_pidbirka_tizhnya.html), а також в інших новинах і публікаціях, як можна побачити на рис. 4.

	A	B	C	D	E	F
24	19	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Фейки на фоні проблем з електропостачанням, фішинг та дезінформація про виїзд посольств	22.10.22	https://ye.ua/syspilstvo/61260_Feyki_na_foni_problemi_z-elektropostachanniam-fishing-ta-dezinformaciya-pro-viyizd-posolistv.html	1
25	20	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Як російська пропаганда працює за кордоном: фейки про брудну бомбу та інша дезінформація	26.10.22	https://ye.ua/syspilstvo/61303_Yak-rosiyska-propaganda-pracyue-za-kordonom-feyki-pro-brudnu-bombu-ta-insha-dezinformaciya.html	1
26	21	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Новий фейк росіян: «Полтава хоче захопити частину України і тому буде енергоміст від Хмельницької АЕС до Мешува»	27.10.22	https://ye.ua/economica/61323_Noviy_feyk-rosiyan-Polsha-hocha-zahopiti-chastynu-Ukrayini-i-tomu-bude-energomist-vid-Hmelnickoyi-AES-do-Meshuva.html	1
27	22	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Фейки про причину подорожання речей та платний Viber: підбірка тижня	29.10.22	https://ye.ua/syspilstvo/61359_Feyki-pro-prichynu-podorozhannya-ryechey-ta-platnyi-Viber-pidbirka-tizhnya.html	1
28	23	vsim.ua	Додаток із графіком відключень світла від «Укренерго» — фейк	30.10.22	https://vsim.ua/Podii/dodatok-iz-grafikom-vidklyuchen-svitla-vid-ukrenergo-feyk-11705717.html	1
29	24	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Як працює російська пропаганда у Європі: наративи про дискримінацію культури, фейки у Польщі та підтримка у Німеччині	02.11.22	https://ye.ua/syspilstvo/61418_Yak-pracyue-rosiyska-propaganda-u-eyropi-narativy-pro-diskriminaciyu-kulturi-feyki-v-Polschi-ta-pidtrimka-u-Nimechchini.html	1
30	25	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Як російська дезінформація підтримує паніку: підбірка фейків тижня	05.11.22	https://ye.ua/syspilstvo/61448_Yak-rosiyska-dezinformaciya-pidtrimuie-paniku-pidbirka-feykiv-tizhnya.html	1
31	26	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Повернення «олігінських ботів» та фейки про крадення газу: підбірка тижня	09.11.22	https://ye.ua/syspilstvo/61509_Povernennya-oliginskih-botiv-ta-feyki-pro-kradeniya-gazu-pidbirka-tizhnya.html	1
32	27	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Фейки про звільнення Херсону та донорську кров: підбірка тижня	12.11.22	https://ye.ua/syspilstvo/61547_Feyki-pro-zvinnennya-Hersonu-ta-donorsku-krov-pidbirka-tizhnya.html	1
33	28	Едині новини Новини Хмельницького "Е"	Масовий ракетний обстріл: які фейки поширювала російська пропаганда	16.11.22	https://ye.ua/syspilstvo/61599_Masoviy_raketniy_obstril_yaki_feyki_poshiryivala-rosiyska_propaganda.html	1

Рис. 4. Електронний бюлетень «Спростування дезінформації».

Показники по онлайн-медіа Хмельницької області (2022, листопад/грудень)

Ще один помітний інфосплекс у центральних та регіональних електронних ЗМІ був викликаний проявами агресивної молодіжної субкультури «ПВК Редан», що набула швидкого поширення у вітчизняних спільнотах соцмереж та ТГ-каналах.

Онлайн-медіа в усіх регіонах України розміщували матеріали з роз'ясненнями деструктивної суті «ПВК Редан», висвітлювали організовану правоохоронцями випереджальну кампанію з протидії негативним наслідкам популярної течії: відслідковування кіберполіцейськими ворожих інформвкидів, затримання адміністраторів телеграм-каналів агресивної субкультури, виявлення масових зібрань молоді і запобігання зіткненням і бійкам між ними, проведення профілактичних бесід і роз'яснень серед молоді в навчальних закладах. Ці та інші аспекти проблемної теми висвітлювалися в повідомленнях центральних і регіональних онлайн-ЗМІ,

зокрема у таких: «У кількох містах України підлітки з російської «ПВК Редан» збирались для масових бійок» (<https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/27/7391264/>), «ПВК «Редан»: що треба знати батькам та яка ситуація на Кіровоградщині» (<https://gre4ka.info/suspilstvo/73150-pvk-redan-shcho-treba-znaty-batkam-ta-iaka-sytuatsiia-na-kirovohradshchyni>); «Правоохоронці перешкоджають поширенню на Хмельниччині агресивного молодіжного руху» (<https://podillyanews.com/2023/03/02/pravoohorontsi-pereshkodzhayut-poshyrennyu-na-hmelnichchyni-agresyvno-molodizhnogo-ruhu/>), «ЧВК Редан: задержания представителей молодежной группировки прошли в Киеве, Днепре, Черкассах и Гомеле» (<https://frazza.com/video/321403-chvk-redan-zaderzhaniya-predstavitelej-molodezhnoj-gruppirovki-proshli-v-kieve-dnepre-cherkassah-i-gomele>), «У Дніпрі затримали адміністратора телеграм-каналу агресивної субкультури «Редан»» (<https://11tv.dp.ua/news/dp/20230301-u-dnipri-zatrymaly-administratora-telegram-kanalu-agresyvnoyi-subkultury-redan.html>).

Таким чином, аналіз матеріалу бюлетеня «Спростування дезінформації» показує досить пильну увагу центральних та регіональних електронних ЗМІ до ворожої пропаганди, прояв і вплив якої безпосередньо зачіпає питання життєдіяльності місцевих громад. Водночас, при порівнянні контенту центральних і місцевих онлайн-медіа, простежується значно менша увага регіональної медіаспільноти щодо розкриття проросійських наративів, що не мають регіонального контексту, а несуть загальнодержавні ризики; у місцевих електронних ЗМІ значно менше публікацій щодо спростування маніпуляцій та викриття ворожих інформкампаній загальноукраїнського, міжнародного, світоглядного виміру.

На ситуацію в регіональній медіасфері, безумовно, негативно вплинула російсько-українська війна, особливо повномасштабне вторгнення Росії на початку 2022 р. Серед чинників, що ускладнюють діяльність медіаспільноти, це, зокрема зменшення штату працівників, оскільки багато з них стали до лав ЗСУ, а частина медійників з дітьми вимушено виїхали за кордон. Внаслідок тимчасової окупації частини територій України редакції ряду сайтів і телеканалів евакуювалися, часто втрачаючи свою техніку та робочі бази, студії, технічне обладнання. Тож не всі з них змогли продовжити роботу після релокації. Більшість місцевих ЗМІ в неокупованих регіонах продовжила роботу, але частина з них припинила діяльність, зокрема й через фінансові труднощі. За час війни вже понад 200 регіональних медіа припинили свою діяльність в Україні [9].

До того ж, відповідно до Рішення РНБОУ [10], наразі діють певні регулятивні правила діяльності в медіасфері на час дії правового режиму воєнного

стану, адже в умовах війни «реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки».

Сукупність перелічених факторів, що наразі простежується в національній медіасфері, стримує тематичне та контекстне урізноманітнення повідомлень електронних ЗМІ, обмежує кількісні показники їхніх стрічок новинного ряду, ускладнює певною мірою функціонал низки сайтів, зменшує обсяг інформаційного ресурсу на сайтах-агрегаторах.

З огляду на складності й специфіку функціонування медіасфери та для визначення найбільш ефективних методик інформаційного моніторингу, аналітики СІАЗ у процесі виконання завдань проекту «Спростування дезінформації» досліджували алгоритми роботи агрегаторів новин і роботу вебінструментарію інтернет, особливості функціонування регіональних онлайн-медіа. Зокрема здійснювалося визначення ключових слів для тематичного пошуку, складання списку регіональних онлайн-медіа і вивчення інтерфейсу та функціоналу їхніх сайтів для моніторингу контенту й пошуку за ключовими словами; порівняння результатів пошуку та відбору релевантного тематичного інформресурсу за допомогою вебінструментарію Google, агрегатора новин Інтернет-порталу UKR.NET, Інтернет-сервісу Стрічка.ком, Inoreader тощо.

Робота в проєкті організована на основі Google-сервісу, завдяки чому всі виконавці можуть одночасно працювати в Excel-таблиці: додавати відібраний інформаційний ресурс, перевіряти релевантність матеріалу, вирішувати питання функціоналу Google-інструментарію, а замовники у зручний для них час можуть звертатися до бюлетеня за результатами моніторингу.

Сторінки електронного бюлетеня «Спростування дезінформації» показують медійну динаміку, зокрема інтенсивність висвітлення й викриття центральними та регіональними електронними ЗМІ кремлівської пропаганди, фейків, маніпуляції, що, своєю чергою, є підґрунтям для висновків та узагальнення проявів деструктивних інформаційних атак і їх вплив на суспільно-політичну ситуацію. Таким чином, очевидно, що результати професійної аналітики доповнюють стратегічний знанневий ресурс, на основі якого представники органів державної влади розроблюють і ухвалюють відповідні актуальні управлінські рішення, зокрема щодо запобігання негативним наслідкам ворожої пропаганди.

Ще одна важлива тема, до якої прикута наукова увага бібліотечних фахівців-аналітиків СІАЗ – це інформування українців про варіанти та можливості піклування про своє психічне здоров'я. Ця проблематика особливо загострилася після російського широкомасштабного вторгнення,

оскільки військові дії підвищують ризик стресів та психічних розладів у людей, що, своєю чергою, актуалізує питання своєчасного та якнайповнішого забезпечення інформаційних запитів про психологічну допомогу.

Наразі бібліотечними фахівцями-аналітиками СІАЗ продовжується реалізація започаткованого у 2022 р. важливого проєкту, мета якого: моніторинг, акумуляція та систематизація електронного медіаресурсу щодо проблем психічного/ментального здоров'я українців через вплив війни. Результати моніторингу ЗМІ та досліджень по цій темі відображаються в інформаційно-аналітичному бюлетені «Інформаційні можливості подолання стресу», випуски якого розміщені на вебсайті Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ (<https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-vydannia/informatsiini-mozhlyvosti-podolannia-stresu-proekty>).

Випуски електронного бюлетеня «Інформаційні можливості подолання стресу» акумулюють експертні аналітичні статті науковців СІАЗ і ресурси онлайн-медіа щодо всебічного висвітлення проблематики піклування про психічне здоров'я: стан та перспективи розвитку психосоціальної підтримки громадян з боку держави, волонтерів, міжнародних та благодійних організацій, інформаційно-бібліотечної мережі; у випусках бюлетеня наводяться наявні дієві психологічні поради, техніки, мотиваційні рекомендації для громадян, вказуються столичні та регіональні контакти й локації діючих закладів і практикуючих психологів для можливості оперативної консультації з фахівцем, отримання фахової меддопомоги.

У матеріалах бюлетеня, зокрема, висвітлюються етапи та результати втілення ініціативи першої леді О. Зеленської зі створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки з метою розбудови української ефективної системи якісних і доступних послуг із психічного здоров'я на основі найкращих світових й вітчизняних практик. Дружина Президента активно сприяє залученню міжнародної підтримки та експертизи завдяки систематичним зустрічам та перемовинам із представниками ВООЗ, агенцій ООН, політичними лідерами і представниками медичної сфери США, Ізраїлю, Бельгії, Канади, Швейцарії; бере участь у міжнародних і всеукраїнських конференціях та нарадах.

Розробку і впровадження Всеукраїнської програми ментального здоров'я координує Проєктний офіс МОЗ України, команда якого напрацьовує необхідні рішення, взаємодіє з міністерствами, міжнародними та громадськими організаціями, організовує онлайн і офлайн-зустрічі, здійснює комунікацію із СІАЗ НБУВ.

На запрошення Проєктного офісу науковці СІАЗ брали участь в онлайн-конференціях, зокрема у міжнародному Українсько-Бельгій-

ському науковому онлайн-семінарі «Досвід реформи системи та послуг із психічного здоров'я» 31 серпня 2022 р.

Випуски інформаційно-аналітичного бюлетеня «Інформаційні можливості подолання стресу» надсилаються в Проектний офіс МОЗ України, а також на вебпредставництва Обласних військових адміністрацій (ОВА). Співробітники ОВА залучені до розбудови в регіонах системи піклування про психічне здоров'я, а також беруть участь в ініційованій першою леді О. Зеленською комунікаційній кампанії Всеукраїнської програми ментального здоров'я, що стартувала 24 березня 2023 р.

У матеріалах бюлетеня зазначається, що, згідно з опитуваннями, 70% українців відчували останнім часом стрес або сильну знервованість, проте лише 2% звернулися по психологічну допомогу. Такі результати опитування підтверджують актуальність і необхідність реалізації Національної програми психічного здоров'я і, особливо, комунікаційної кампанії, мета якої – сприяти формуванню в суспільстві культури піклування про ментальне здоров'я.

Інформаційно-аналітичний продукт СІАЗ «Інформаційні можливості подолання стресу» – це один із складових у системі комплексної допомоги з подолання психоемоційних проблем. Ресурс бюлетеня покликаний доповнювати, оновлювати та розширювати інформаційну базу державних установ, бібліотек і організацій щодо системи допомоги громадянам України в боротьбі зі страхами, стресами, панічними приступами, постравматичним синдромом (ПТРС). Матеріали бюлетеня орієнтовані на використання електронної інформації з метою доведення до відома громадян найбільш ефективних технологій боротьби з гострими проявами масових стресів, спричинених війною в Україні.

Таким чином, науково-практична діяльність СІАЗ НБУВ з інформаційно-аналітичного обслуговування, наразі у військовий час, забезпечує:

- 1) професійний інформаційний моніторинг онлайн-медіа із застосуванням широкого спектра інтернет-інструментарію та ІКТ для акумуляції і систематизації електронного ресурсу визначеної тематики;

- 2) аналіз електронного інформаційного ресурсу та експертні висновки на основі вивчення особливостей функціонування медійної сфери, дослідження впливу на вітчизняний інформаційний простір негативних факторів і динаміку їх прояву в життєдіяльності окремих громад, суспільства, особливо у воєнний час;

- 3) виготовлення різножанрових інформаційно-аналітичних продуктів оптимального формату відповідно до суспільно-інформаційного попиту, певної проблематики чи вимог замовника. Оперативний трансфер інфор-

маційно-аналітичних продуктів замовникам; поповнення інформаційними продуктами вебсайту ЦДСК НБУВ.

Практичне застосування результатів діяльності СІАЗ НБУВ свідчить про високу якість їхніх інформаційно-аналітичних продуктів і послуг та значний потенціал бібліотечної аналітичної роботи в забезпеченні широкого спектра суспільно-інформаційних запитів.

Список бібліографічних посилань

1. Про реалізацію проекту «Бібліотеки як центри підтримки громади в умовах воєнної загрози: робота з внутрішньо переміщеними особами» : Наказ Міністерства культури України від 18.09.2014 р. № 773. *Верховна Рада України. Законодавство України* : вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0773734-14#Text>

2. Желай О. Нові напрями бібліотечної роботи з допомоги внутрішньо переміщеним особам: теоретичні, методичні та прикладні аспекти. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 292–312. <https://doi.org/10.15407/np.46.292>

3. Шарабура О. Методичний посібник для тренерів з медійної та інформаційної грамотності. *Без Брехні*. 2021. 24 трав. URL: <https://without-lie.info/laboratory/posibnyky/faktchekinh-i-mediahramotnist-slovyk-terminiv/>

4. Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 11–27. <https://doi.org/10.15407/np.64.011>

5. Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: СІАЗ, CPR, RLRB та інші. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 120–139. <https://doi.org/10.15407/np.64.120>

6. Золотухін Д. Інформаційний вплив рф за кордоном після 24 лютого збільшився в кілька десятків разів. *Інститут масової інформації*. 2023. 8 лют. URL: <https://imi.org.ua/news/informatsijnyj-vplyv-rf-za-kordonom-pislya-24-lyutogo-zbilshyvsya-u-kilka-desyatkiv-raziv-zolotuhin-i50653>

7. Путін не лише розпочав війну в Україні, він також створив потужну індустрію брехні – Боррель. *Інформаційне агентство ASPI*. 2023. 13 лют. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/putin-ne-lishe-rozpochav-viynu-v-ukraini-vin-takozh-stvoriv-potuzhnu-industriyu#gsc.tab=0>

8. Як Євросоюз захищатиметься від російської пропаганди, яка збільшує

свій вплив. *Європ. правда*. 2023. 9 лют. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/9/7155813/>

9. Після 24 лютого: яким був 2022 рік для регіональних медіа. *Інститут масової інформації*. 2023. 6 січ. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pislya-24-lyutogo-yakym-buv-2022-rik-dlya-regionalnyh-media-i50014>

10. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: Рішення РНБОУ, введене в дію Указом Президента України 19.03.2022 р. № 152/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України* : вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text>

References

1. Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy “Pro realizatsiiu proektu *Biblioteky yak tsentry pidtrymky hromady v umovakh voiennoi zahrozy: robota z vnutrishno peremishchenymy osobamy*” [Order of the Ministry of Culture of Ukraine “On the implementation of the project *Libraries as community support centers in the conditions of a military threat: work with internally displaced persons*”]. (2014). *Verkhovna Rada Ukrainy*: vebсайт – *Verkhovna Rada of Ukraine*: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0773734-14#Text>

2. Zhelai, O. (2017). Novi napriamy bibliotechnoi roboty z dopomohy vnutrishno peremishchenym osobam: teoretychni, metodychni ta prykladni aspekty [New directions of library work to help internally displaced persons: theoretical, methodical and applied aspects]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 292-312 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.46.292>

3. Sharabura, O. (2021). Metodychnyi posibnyk dlia treneriv z mediinoi ta informatsiinoi hramotnosti. [Methodical guide for media and information literacy trainers]. *Bez Brekhni*: vebсайт – *No Lies*: website [in Ukrainian]. Retrieved from <https://without-lie.info/laboratory/posibnyky/faktchekinh-i-mediahramotnist-slovyk-terminiv/>

4. Horovyi, V. (2022). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh resursiv natsionalnykh bibliotek v umovakh voiennoho protystoiannia [Peculiarities of the use of electronic resources of national libraries in the conditions of military confrontation]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 11-27 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.011>

5. Zhelai, O. (2022). Diialnist analitychnykh ta doslidnytskykh struktur

providnykh bibliotek svitu v kryzovi periody: SIAZ, CPR, RLRB ta inshi [Activities of analytical and research structures of the world's leading libraries in crisis periods: SIAS, CPR, RLRB and others]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 64, 120-138 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.64.120>

6. Zolotukhin, D. (2023). Informatsiinyi vplyv rf za kordonom pislia 24 liutoho zbilshyvsia v kilka desiatkiv raziv [The informational influence of the Russian Federation abroad has increased several dozen times after February 24]. *Instytut masovoi informatsii: vebsait – Institute of Mass Information: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://imi.org.ua/news/informatsijnyj-vplyv-rf-za-kordonom-pislya-24-lyutogo-zbilshyvsia-u-kilka-desyatktiv-raziv-zolotuhin-i50653>

7. Putin ne lyshe rozpochav viinu v Ukraini, vin takozh stvoryv potuzhnu industriu brekhni – Borrel [Putin not only has started the war in Ukraine, he also created a powerful industry of lie – Borrell]. (2023). *Informatsiine ahentstvo ASPI – Information Agency ASPI* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://aspi.com.ua/news/politika/putin-ne-lishe-rozpochav-viynu-v-ukraini-vin-takozh-stvoriv-potuzhnu-industriyu#gsc.tab=0>

8. Yak Yevrosoiuz zakhyschatymetsia vid rosiiskoi propahandy, yaka zbilshue svii vplyv [How the European Union will defend itself against Russian propaganda, which is increasing its influence]. (2023). *Yevropeiska pravda: vebsait – European Truth: website*. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/9/7155813/>

9. Pislia 24 liutoho: yakym buv 2022 rik dlia rehionalnykh media [After February 24: What 2022 was like for regional media]. (2023). *Instytut masovoi informatsii: vebsait – Institute of Mass Information: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/pislya-24-lyutogo-yakym-buv-2022-rik-dlya-regionalnyh-media-i50014>

10. Rishennia RNBOU, vvedene v diiu Ukazom Prezidenta Ukrainy “Shchodo realizatsii yedynoi informatsiinoi polityky v umovakh voiennoho stanu” [The decision of the National Security Service of Ukraine, put into effect by the Decree of the President of Ukraine “Regarding the implementation of a unified information policy in the conditions of martial law”]. (2022). *Verkhovna Rada Ukrainy: vebsait – Verkhovna Rada of Ukraine: website* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text>

Стаття надійшла до редакції 16.10.2023.

Oxana Zhelai,

PhD (Social Communications), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ksenia0101@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>

Library and Analytical Service in the Conditions of Military and Information Confrontation (case of SIAS NBUV)

The article highlights the research, methodological, and practical aspects of the organization of library information and library analytical services in accordance with the society information needs in wartime conditions; the changes in user requests and the mechanisms of influence on the information demand of library users, are characterized. The negative manifestations of hostile disinformation, fakes and manipulation in the domestic information space and the role of the scientific library in the system of countering aggressive information campaigns are analyzed.

The experience of SIAS NBUV (Service of Information and Analytical Support of Public Authorities, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine) in information and analytical support of administrative power structures and provision of social and information requests during the war period, was reviewed and summarized. The features of analytical work of SIAS NBUV specialists regarding the performance of tasks in projects commissioned by representatives of central state authorities, were studied; the effectiveness of the application of professional analytics technologies, the functionality of Internet services and the mechanisms of web tools are detailed. The features of national and regional electronic mass media monitoring in the process of researching the problems of the functioning of the national information space, analyzing the risks of influence on the information field and ways to prevent negative information manifestations, are highlighted.

The effectiveness and demand of information research and intellectual library products, which are made on the basis of the results of electronic mass media monitoring and the study of a wide range of the media sphere problems, have been determined. It is shown by examples that the materials of releases of various genres of information products constitute a research and informational resource, which is used to solve various tasks, in particular, to overcome the consequences of hostile information aggression, to increase the level of informing Ukrainian citizens about methods and systems which could help in their fight with fears, stresses, mental disorders.

Attention is focused on the relevance of the information and analytical direction of the work of the scientific library in serving target users – representatives of state power structures, in providing users with verified socially significant information in the period of information confrontation.

Keywords: scientific library during the war period, SIAS NBUV, domestic information space, electronic mass media, information and analytical support of administrative and power structures, library information and analytical products.

Юлія Шлапак,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: dewchonka.77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>

ІНФОРМАЦІЙНА АНАЛІТИКА: РОЛЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ФАХІВЦІВ

У праці досліджено задоволення гострої проблеми щодо аналізу та синтезу наукової інформації перед тим, як вона потрапить до кінцевого споживача; постає потреба не лише в збиранні, систематизації, синтезі та аналізі такої інформації, а й у її критичному оцінюванні та узагальненні.

Розглянуто методи інформаційного аналізу та синтезу. Особливості вироблення системи інформаційно-аналітичного забезпечення, ролі бібліотек в інформаційно-аналітичному забезпеченні органів державної влади. Розглянуто інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек.

Ключові слова: інформаційні потреби, первинні та вторинні документи, аналітико-синтетичне оброблення, інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади.

З метою підвищення ефективності використання інформації та знань для керування, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій, держави, а також для створення передумов переходу країни до інформаційного суспільства виникає потреба в аналізі й синтезі наукової інформації. Упровадження інформаційних систем, ефективних засобів і методів «перероблення» та пошуку інформації дають користувачам можливість вибрати з інформаційного масиву необхідну відповідну інформацію.

Актуальність дослідження. Кількість наукових документів, що публікуються з будь-якого, навіть вузькоспеціалізованого предмета, стала настільки великою, що вчений або фахівець уже фізично не має часу читати або хоча б переглядати всі відповідні його інтересам джерела. Виникає гостра необхідність не тільки у відомостях про наукову інформацію, а й безпосередньо в науковій інформації, тобто в конкретних фактичних даних або в так званій фактографічній інформації. Таку інформацію треба попередньо

піддати критичному оцінюванню, вона має бути оброблена з урахуванням її призначення та подальшого використання. Публікується дуже багато наукової інформації, яка є ненадійною, застарілою або навіть невірною, особливо в інтернеті. До того ж необхідна наукова інформація зазвичай буває розсіяна по різних документах, опублікованих або підготовлених у різний час, на декількох мовах і в різноманітній формі. Отже, виникає потреба не тільки в збиранні, систематизації, синтезі та аналізі такої інформації, а й у її критичному оцінюванні та узагальненні [1, с. 10].

Оброблення документів передбачає перетворення формальних ознак і змісту первинних документів з метою створення вторинних документів – як більш зручних для зберігання, пошуку, використання споживачами інформації. Задля виконання такого процесу використовують методи – інформаційний аналіз та синтез.

Інформаційний аналіз [у перекладі з грецької – розкладання (цілого на частини)] – це початковий етап перетворення документної інформації, який включає вивчення документів і виявлення з них найбільш істотних відомостей. Крім того, поза інформаційною аналітикою інформаційний аналіз передбачає ретельне вивчення первинного документа ще й з метою складання короткого представлення про нього (анотація, реферат); виділення набору ключових слів, що складають предмет документа; індексацію документа прийнятими в Україні системами (УДК і ББК).

Інформаційний аналіз пов'язаний із синтезом (у перекладі з грецької – поєднання, з'єднання, складання), тобто узагальненням інформації, отриманої в результаті інформаційного аналізу документів і підготовки (представлення) результатів узагальнення в тій чи іншій формі [2]. Тобто поєднання абстрагованих сторін предмета і відображення його як конкретної цілісності. Аналіз і синтез неподільні, дають змогу поєднати частини, які вичленено в процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати об'єкт як єдине ціле; здійснюються паралельно (аналітико-синтетичне оброблення).

У свою чергу, саме аналітико-синтетичне оброблення (документів) використовується в інформаційно-аналітичній діяльності – видавництвами, бібліографічними, видавничими та книготорговельними установами; інформаційними центрами / службами, створеними, наприклад, на базі бібліотек.

Метою статті є дослідження нагальності інформаційно-аналітичної діяльності, зокрема, бібліотечних установ у сучасних умовах; особливостей вироблення системи інформаційно-аналітичного забезпечення; ролі бібліотек в інформаційно-аналітичному забезпеченні органів державної влади.

Аналіз досліджень. З огляду на ґрунтовність творчого доробку не втрачають наукової значущості праці з теоретичних основ сучасної інформаційно-аналітичної діяльності таких дослідників, як Г. Гордукалова, П. Конотопов, І. Кузнецов, Ю. Курносів, І. Левкін, І. Мелюхін, С. Терещенко, М. Тихомирова, В. Чистякова.

Обґрунтування сутності, місця та ролі аналітики в інформаційній інфраструктурі сучасного світового співтовариства – праці Д. Блюменау, В. Ільгаєвої, О. Курлова, М. Лестера, В. Петрова, Н. Слядневої.

Загальні проблеми інформаційної та аналітичної діяльності бібліотек розглядаються в працях Г. Артамонова, І. Давидової, Н. Кушнарченко, А. Петрової, М. Слободяника, М. Сороки, Л. Філіпової, О. Яценка.

Прикладні аспекти інформаційної аналітики в бібліотечній сфері розроблялися Н. Автономовою, Т. Добко, В. Захаровою, С. Зозулюю, О. Карпенком, Г. Швецовою-Водкою.

Досліджуючи принципи, концепції, методологію, моделі, методи та засоби інформаційних технологій забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності органів управління в сучасному інформаційному середовищі, О. Нестеренко приділяє увагу вивченню проблем аналізу, моделювання та побудови систем інформаційно-аналітичного забезпечення [6].

Діяльність сучасних інформаційних центрів як важливої складової соціальних інформаційних комунікацій описує у своїй праці В. Пальчук [8].

Зміну ролі інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління під впливом політико-управлінських процесів, що тривають в Україні, прослідковують О. Титаренко і Ю. Саух. Практичні аспекти інформаційно-аналітичної роботи розглядають О. Титаренко, І. Рейтерович, С. Телешун [7].

Також є змістовні напрацювання з цієї тематики, зокрема, у Д. Андерсона, Р. Даля, П. Дюрана, Т. Парсонса, В. Римського, Д. Річардсона, В. Скура-тівського.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна аналітика, або інформаційно-аналітична діяльність – це створення нового знання на основі сукупності інформаційних процесів (збирання, пошук, перероблення інформації), необхідних для якісного та ефективного процесу управління, з метою оптимізації прийняття рішень. Актуальність виконання таких дій виникає в другій половині XX ст. у зв'язку з глобальними змінами суспільства – від індустріального до інформаційного – відповідно, усієї системи суспільних відносин. Інформаційне суспільство – це те суспільство, у якому переважна більшість населення зайнята отриманням, опрацюванням, переробленням, передаванням, зберіганням інформації. Виробництво інформації в суспільстві стало не менш капіталомісткою справою,

ніж матеріальне виробництво. За його значущістю для існування, безпеки та подальшого розвитку навіть випереджає матеріальне виробництво. Те, якими інформаційними ресурсами володіє держава, ступінь їх використання, стало одним з важливих показників руху країни до інформаційного суспільства, а якість, кількість і доступність інформаційного ресурсу визначають ступінь її розвитку [9].

Непрямий вплив інформаційних технологій на сферу соціально-політичних відносин приводить до появи нових критеріїв соціально-політичного розширення. Нові суспільно значущі соціальні групи тепер визначаються насамперед виробництвом і присвоєнням інформації. Конституція України в ст. 34 гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб [5]. Однак здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, громадського порядку та територіальної цілісності держави, охорони здоров'я населення, захисту репутації й прав інших людей тощо.

Інформація будь-якого виду має свою самостійну цінність, специфічні закономірності функціонування та розвитку, вона здатна до випереджувального впливу на державну політику, часто визначає вибір варіанта політичного розвитку, поведінки різноманітних соціальних груп та окремих громадян [9]. Крім того, інформація служить найважливішим видом забезпечення законодавчої діяльності, адже саме вона лежить в основі ухвалення рішення щодо регулювання тих або інших суспільних відносин [9]. В органах державної влади інформація насамперед розглядається з точки зору актуальності, вичерпності та адекватності для прийняття відповідних рішень.

Не перше десятиліття в Україні набирає дедалі більшої актуальності проблема ефективного інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності органів державного управління. Інформаційне та аналітичне забезпечення – це сукупність технологій, методів збирання та оброблення інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінювання наслідків прийняття різних варіантів політичних рішень [7, с. 101].

Зазначимо, що управлінські структури як суб'єкти системи інформаційного забезпечення постійно взаємодіють з інформаційним середовищем, регулюють рух інформації, аналізують тенденції та розробляють рекомендації для прийняття управлінських рішень. Тому система інформаційного забезпечення органів державного управління повинна враховувати неодноразово

рідність процесу прийняття управлінських рішень і специфіку діяльності посадових осіб управлінських структур усіх категорій на різних етапах процесу прийняття рішень. При цьому фахівець з інформаційно-аналітичної роботи стикається з рядом проблем під час своєї роботи [7, с. 59].

Обсяг інформації зростає – постає проблема орієнтації в інформаційних джерелах, придатних до використання в процесі досягнення певної мети. Системний розвиток науково-аналітичного забезпечення кожної зі сфер діяльності сприятиме зменшенню часових та інтелектуальних витрат на опрацювання різноманітних джерел і пошуку необхідної інформації. Здатність працювати з інформацією, активно використовувати ефективні методи її пошуку та оброблення за допомогою сучасних технологій є нагальною потребою сьогодення. Динамічний стиль життя соціуму, плінність, різноманітність його інформаційних запитів вносять корективи у звичний ритм роботи організацій, установ, які володіють інформаційними ресурсами та покликанні задовольняти інформаційні потреби користувачів [4, с. 13]. Провідне місце серед таких структур посідають бібліотеки, Т. Вилегжаніна наголошує, що бібліотеки повинні поєднувати традиційну культуру оброблення інформації та нові інформаційні технології. Значні інновації здійснюються бібліотеками для реалізації базової, саме інформаційної функції [3, с. 6].

У 1992 р. створено **Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ)** – структурний підрозділ Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Мета – введення в широкий суспільний обіг матеріалів фондів НБУВ, моніторингу та опрацювання зростаючих інформаційних потоків, удосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування суспільних інститутів України. Діяльність підрозділу полягає в підготовці інформаційно-аналітичної та аналітично-прогнозної продукції на базі використання інформації електронних і друкованих ЗМІ, усіх видів фондів НБУВ, інших відкритих джерел; предметом спеціальної наукової уваги СІАЗ є дослідження електронних інформаційних технологій у бібліотечній сфері.

Пріоритетними напрямками розвитку СІАЗ є використання новітніх інформаційних технологій, передових методів моніторингу й оброблення інформації, посилення аналітичної та прогнозної складової в інформаційно-аналітичних матеріалах СІАЗ, розроблення теоретичних і науково-практичних питань бібліотечного обслуговування на основі впровадження електронних інформаційних технологій. Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції служби – найвищі та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації.

Серед інформаційно-аналітичної продукції – «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», «Україна: події, факти, коментарі», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», «Резонанс», «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс», «Безпека підприємництва» та ряд інших спеціальних видань відповідно до потреб замовників.

Наприклад, насамперед з метою вдосконалення форм обслуговування освітян, підвищення рівня інтелектуального оброблення інформації та започаткування актуального напрямку бібліотечної діяльності у 2006 р. в організаційній структурі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського створено Відділ науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти. Діяльність підрозділу спрямовувалася на реалізацію інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційного розвитку педагогічної науки та освіти шляхом підготовки, створення й розповсюдження аналітичних матеріалів. На етапі становлення нового напрямку здійснювалися вивчення специфічних потреб користувачів, пошук та апробація різновидів інформаційно-аналітичної продукції, упроваджувалися сучасні засоби комунікації, створювалися й почали наповнюватися електронні бази даних. Основні функції відділу полягали в моніторингу, збиранні, аналізі, вивченні стану (динаміки) та синтезі інформації, пов'язаної з розвитком освітнього процесу в Україні; аналізі висвітлення ЗМІ подій у сфері педагогічної науки й діяльності бібліотеки, НАПН України, Міністерства освіти та науки України та ін.; у створенні аналітичної продукції в електронній і традиційній формах з актуальних питань педагогічної науки й освіти тощо. З метою вдосконалення науково-інформаційної діяльності у 2016 р. в організаційній структурі бібліотеки відбулися певні зміни – створено Відділ наукової реферативної та аналітичної інформації у сфері освіти. Із цього часу одними з основних завдань відділу є проведення наукових досліджень у галузі формування та впровадження системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України в умовах глобальних інформаційних впливів; узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду інформаційно-аналітичної діяльності галузевих бібліотек, вивчення й поширення нових прогресивних форм і методів діяльності аналітичних відділів (служб) із профільних питань тощо.

Висновки. Історично склалося, що саме бібліотека має пріоритет у систематичному впорядкуванні інформації та знань. Починаючи з давнини (Олександрійська бібліотека), створювалися спеціальні «фонди зафіксованих знань», розроблялися прийоми полегшення доступу до них у вигляді класифікацій, каталогів, бібліографічних показників, рефератів

та інших пошукових посібників; зміст бібліотечних фондів описували відповідно до старанно розроблених моделей структури і взаємозв'язків між галузями знань і дисциплінами. Аналітична робота при цьому є необхідною складовою цих напрямів бібліотечної діяльності.

Інформаційно-аналітична діяльність – особлива сфера людської діяльності, яка покликана забезпечити інформаційні потреби суспільства за допомогою аналітичних технологій через «перероблення» вихідної інформації й здобуття якісно нових знань; виконує насамперед завдання якісно-змістового перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому аспекті з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розроблення варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю.

Зміст бібліотечної роботи тісно граничить зі сферою аналітичної діяльності, перероблення та аналізу великих обсягів інформації, у тому числі електронної. Аналітичний напрям діяльності робить бібліотеку конкурентоспроможною на ринку виробництва інформаційних продуктів і послуг.

Отже, бібліотека як інформаційний центр відіграє ключову роль у забезпеченні науковою інформацією користувачів її продукцією, а тому є незамінною в сучасному інформаційному просторі.

Список бібліографічних посилань

1. Арский Ю. М., Гиляревский Р. С., Туров И. С. Инфосфера: Информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе. М. : ВИНТИ, 1996. 489 с.

2. Аналітико-синтетичне опрацювання документів (АСОД). *Електронна версія Української бібліотечної енциклопедії* : вебсайт. [https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_\(%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%94\)](https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_(%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%94))

3. Вилегжаніна Т. Інновації – визначальний фактор розвитку бібліотек України. *Бібл. планета*. 2009. № 3 (45). С. 6–9.

4. Ковальська Л. Бібліотеки в цифровому середовищі. *Бібл. вісн*. 2021. № 3. С. 12–21. <https://doi.org/10.15407/bv2021.03.012>

5. Конституція України. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Нестеренко О. В. Методологія побудови систем інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного управління : дис. ... д-ра техн. наук : спец. 05.13.06 / Ін-т телекомунікацій і глобального інформ. простору НАН України. Київ, 2020. 435 с.

7. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні : навч. посіб. / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович. Київ : НАДУ, 2009. 168 с.

8. Пальчук В. Соціальні інформаційні комунікації і розвиток діяльності сучасних інформаційних центрів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 74–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2017_46_7

9. Титаренко О. Р., Пастух Ю. П. Інформаційно-аналітичне та експертно-консультативне забезпечення діяльності органів державного управління у сучасних умовах. *Держ. управління: удосконалення та розвиток* : електрон. журн. 2013. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=664>

References

1. Arskij, Yu. M., Gilyarevskij, R. S., Turov, I. S. (1996). *Infosfera: Informacionnye struktury, sistemy i processy v nauke i obshestve* [Infosphere: Information structures, systems and processes in science and society]. Moscow: VINITI [in Russian].

2. *Analityko-syntetychne opratsiuvannia dokumentiv (ASOD) / Rubryka "Bibliotechni fondy"* [Analytical and synthetic processing of documents (ASOD) / Heading "Library collections"]. *Ukrainska bibliotechna entsyklopediia: vebсайт – Ukrainian Library Encyclopedia: website* [in Ukrainian]. Retrieved from [https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%20\(%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%94](https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%20(%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%94)

3. Vylehzhnina, T. (2009). *Innovatsii – vyznachalniy faktor rozvytku bibliotek* [Innovation is a determining factor in the development of libraries in Ukraine]. *Bibliotechna planeta – Library Planet*, 3(45), 6-9 [in Ukrainian].

4. Kovalska, L. (2021). *Biblioteky v tsyfrovomu seredovyshchi* [Libraries in the digital environment]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 12-21 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2021.03.012>

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Nesterenko, O. V. (2020). *Metodolohiia pobudovy system informatsiino-analitychnoho zabezpechennia administratyvnoho upravlinnia* [Methodology of building information and analytical support systems for administrative management]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

7. Teleshun, S. O., Tytarenko, O. R., Reiterovych, I. V. (2009). *Osnovy informatsiino-analitychnoi diialnosti v publichnomu upravlinni: navchalnyi posibnyk* [Basics of information and analytical activity in public administration: study guide]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Palchuk, V. (2017). *Sotsialni informatsiini komunikatsii i rozvytok diialnosti suchasnykh informatsiinykh tsentriv* [Social information communications and the development of modern information centers]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 74-91 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.46.074>

9. Tytarenko, O. R., Pastukh, Yu. P. (2013). *Informatsiino-analitychne ta ekspertno-konsultatyvne zabezpechennia diialnosti orhaniv derzhavnoho upravlinnia u suchasnykh umovakh* [Informative, analytical, expert, and advisory support for the activities of state administration bodies in modern conditions]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektroni zhurnal – Public Administration: Improvement and Development: Electronic Magazine*, 12 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=664>

Стаття надійшла до редакції 31.10.2023.

Yuliia Shlapak,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: dewchonka.77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>

Information Analytics: the Role of Library Specialists

In order to increase the efficiency of the use of information and knowledge for management, to meet information needs of citizens, organizations, and the state, and for creating the prerequisites for the country's transition to an information society, there is a need for the analysis and synthesis of scientific information. There is a need not only for the collection, systematization, synthesis and analysis of such information, but

also for its critical evaluation and generalization. Analysis and synthesis are indivisible and are carried out in parallel (analytical and synthetic processing).

In turn, analytical and synthetic processing (of documents) is used in information and analytical activities – by publishing houses, bibliographic, publishing and book-selling institutions; information centers / services created, for example, on the basis of libraries. Information analytics, or information and analytical activity, is the creation of new knowledge based on a set of information processes (collection, search, processing of information), necessary for a high-quality and effective management process, with the aim of optimizing decision-making.

The amount of information is growing – there is a problem of orientation in information sources suitable for use in the process of achieving a certain goal. Here it is necessary to mention libraries as a social institution, which is one of the powerful elements in the process of social communications functioning. T. Vylegzhanina emphasizes that libraries should combine the traditional culture of information processing and new information technologies. In addition to traditional library services, new forms of information provision are being developed, which contribute to saving user's time to satisfy one's information needs. Significant innovations are carried out by libraries to implement the basic, precisely informational function.

In 1992, the Service for Information and Analytical Support of State Authorities was created – a structural unit of Vernadsky National Library of Ukraine. The goal was to introduce Vernadsky National Library of Ukraine collection into wide public circulation, to monitor and to process the growing information flows, to improve the information and analytical service of public institutions in Ukraine. In 2006, in order to improve the forms of service for educators, increase the level of intellectual processing of information and to initiate the current direction of library activity, in the organizational structure of the Sukhomlynskyi National Library of Ukraine, the Department for scientific and analytical processing and dissemination of information in the field of education was created. The activity of the division was aimed at the implementation of information and analytical support for the innovative development of pedagogical science and education through the preparation, creation and distribution of analytical materials.

Keywords: information needs, primary and secondary documents, analytic and synthetic procession, information and analytical support of state authorities.

Дмитро Волошин,

молодший науковий співробітник, аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, 03039, Київ, Україна

e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК У ПЕРІОД COVID-19 (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто особливості наукового осмислення діяльності бібліотек у період COVID-19. Шляхом аналізу широкого спектра джерел, включаючи наукові статті, тези конференцій, звіти бібліотек, рекомендації щодо організації роботи від бібліотечних асоціацій, а також законодавчих документів та розпоряджень, досліджено й систематизовано ключові теми, які найчастіше виникають у наукових публікаціях відповідної тематики. У процесі систематизації текстів визначено ключові тематичні напрями публікацій з проблеми бібліотечної діяльності в умовах пандемії: дослідження користувацького запиту; цифрова трансформація бібліотек в контексті пандемії та організація безпечних умов під час епідемії. На основі аналізу наукових джерел, що охоплюють історичний контекст та вплив пандемії COVID-19 на суспільство й культуру, зроблено висновки щодо специфіки осмислення практичного досвіду та узагальнень особливостей роботи бібліотек у період пандемії.

Ключові слова: бібліотеки, дистанційне обслуговування, електронні ресурси, цифровізація, онлайн-послуги, пандемія COVID-19.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 та введені карантинні обмеження вплинули на різні галузі життя, зокрема й на бібліотечну сферу, змінюючи підходи до надання послуг і визначення стратегії діяльності. Пандемія змусила бібліотечні установи реагувати на надзвичайні обставини і шукати ефективні способи адаптації до нової реальності. Ця адаптація відбувалась на різних рівнях, включаючи роботу з користувачами, організаційні аспекти та зміни у просторі книгозбірень. Цілком логічно, що бібліотекарі-практики протягом пандемії досить активно описували власний досвід роботи в умовах карантину. Крім цього, було реалізовано низку узагальнених напрацювань із цієї актуальної проблематики та дотичних

напрямів досліджень. Ці бібліотекознавчі праці є важливими в контексті вироблення підходів до розв'язання пандемійних викликів. Водночас варто зауважити, що сучасні дослідження слугують не лише джерелом для розуміння подій минулого, а й підґрунтям для розробки стратегій подолання викликів у майбутньому.

Відтак узагальнення наявного досвіду через аналіз історіографії проблеми є сучасним актуальним завданням, і при цьому наявний емпіричний матеріал (публікації щодо напрацьованого досвіду) достатній для його вирішення. Про це, зокрема, свідчить підготовлений автором бібліографічний реферативний огляд [3], який фактично є попередньою систематизацією джерельної бази дослідження. У ньому представлено результат моніторингу і відбору основних напрацювань бібліотекознавців із аналізованої тематики (статті, тези конференцій, офіційні документи, методичні матеріали та інструкції, окремі інформативні дописи на сайтах), що хронологічно охоплюють період карантину. У роботі з акумульованим матеріалом використано різноманітні загальнонаукові та бібліотекознавчі **методи**, зокрема, бібліографічний та історіографічний аналіз; а також методи статистичного аналізу й візуалізації для унаочнення результатів дослідження.

Результати дослідження. Пандемія COVID-19 призвела до запровадження в Україні карантину, який юридично тривав з 12 березня 2020 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>) до 30 червня 2023 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2023 р. № 651 «Про відміну на всій території України карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vidminu-na-vsii-terytorii-ukrainy-karantynu-vstanovlenoho-z-metoiu-zapobihannia-poshyrenniu-na-terytorii-ukrainy-hostroi-respiratornoi-khvoroby-i270623-651>) та передбачав: встановлення обмежень на пересування людей, роботу громадського транспорту, закладів освіти, культури та інших установ; носіння масок та дотримання соціальної дистанції; посилену дезінфекцію приміщень та поверхонь; заборону на проведення масових заходів. Цей період виявився надзвичайно складним для більшості організацій, зокрема й для бібліотек, оскільки зміни в умовах пандемії потребували реагування й адаптації до нових викликів та обмежень. Динаміка подій поставила перед бібліотечними установами низку складних завдань та вплинула на всі аспекти їхньої діяльності.

Під час аналізу публікацій означеного періоду виявлено, що науковці переважно фокусувались на аналізі бібліотечної діяльності саме під час жорсткого карантину на початковому етапі його впровадження, коли фізичне відвідування бібліотек стало неможливим. За нашими підрахунками, найбільша кількість публікацій припала на 2020 р. – спалах пандемії і початок карантинних обмежень, що відображені в «оперативних» публікаціях від нормативних документів з урегулювання різних сфер діяльності під час кризового періоду до дописів на сайтах як найшвидшої форми опису та попереднього осмислення досвіду [3, с. 7]. На цей період припадає активне дослідження адаптації роботи бібліотек та вироблення стратегії забезпечення доступу до послуг і ресурсів для користувачів в умовах пандемії.

Варто зауважити, що більшість авторів публікацій, які досліджували зазначену проблематику, є працівниками бібліотек. З проведеного статистичного аналізу також випливає, що науковці найчастіше зверталися до досвіду діяльності університетських бібліотек. Вони вказували на цей тип бібліотек як на ключовий об'єкт аналізу; сайти та документи про діяльність бібліотек закладів вищої освіти найчастіше виступали джерельною базою досліджень. Така статистика логічна з огляду на те, що університетські бібліотеки (бібліотеки ЗВО) є науковими, відтак їх співробітники зосереджені не лише на інформаційному забезпеченні освітнього процесу, а й на науковому осмисленні специфіки цієї діяльності з точки зору бібліотекознавства. Що ж до наукових бібліотек, то висловимо припущення, що їхня діяльність передбачає ширше охоплення наукової тематики і бібліотекознавчі аспекти особливостей інформаційного супроводу наукової діяльності є лише її частиною, тож пандемійні узагальнення для них не стали основним напрямом дослідницького інтересу [3, с. 8].

Аналіз публікацій дає змогу зробити висновок про те, що наукові праці дослідників здебільшого спрямовані на вивчення українського та міжнародного досвіду конкретних бібліотек та їхньої реакції на виклики під час пандемії. Зокрема, зарубіжний досвід вивчали науковці С. Спіріна, М. Маранчак, В. Білоус, Н. Терещенко, О. Воскобойнікова-Гузева, Л. Литвинова, З. Пономаренко, Н. Білінець, М. Іванова та ін. Спрямованість досліджень на досвід зарубіжних бібліотек дає змогу отримати конкретні приклади та висновки, які можуть бути корисними для українських бібліотек, що шукають шляхи адаптації та покращення своєї діяльності в умовах пандемії. Виявлений досвід дає змогу українським бібліотекам вибирати найефективніші стратегії та практики, адаптувати їх до конкретних умов та шукати інноваційні шляхи вдосконалення своєї діяль-

ності в умовах пандемії, забезпечуючи високий рівень обслуговування користувачів та безпеки бібліотечних працівників.

На основі статистичного аналізу виявлених і систематизованих бібліотекознавчих праць, узагальнених у згаданому вище проєкті реферативного огляду, зроблено низку висновків щодо тематичної структури проаналізованого масиву даних. Так, у контексті бібліотечної діяльності в умовах пандемії найбільш згадуваним стало дистанційне обслуговування та інформаційно-бібліотечний сервіс як складові проблеми віддаленого доступу та підтримки користувачів. Високий рівень узагальнення має також тема цифрової трансформації бібліотек із акцентом на обслуговуванні електронними ресурсами (створення, надання доступу) та загалом цифровізації бібліотечної галузі, з якою пов'язані питання функціонування бібліотечних сайтів та цифрових ресурсів (зокрема електронних каталогів). Із зазначеними проблемами генетично пов'язане питання вивчення користувачького запиту у контексті інформаційно-освітнього середовища та інформаційно-наукової діяльності, зокрема вивчення інформаційних потреб користувачів. Важливе місце серед проаналізованих досліджень посіла організація безпечних умов роботи під час пандемії. Найбільша увага науковців була спрямована на висвітлення дистанційної роботи і проти-епідеміологічних заходів (обмеження роботи, дезінфекція та соціальне дистанціювання). Також постало питання відновлення роботи книгозбірень під час послаблення карантинних обмежень (детальніше [3, с. 3–6], див. рисунок).

Зупиняючись на основних аспектах проблеми діяльності бібліотек в умовах пандемії, виокремимо ключові тематичні напрями, висвітлені в проаналізованому масиві наукових досліджень. Серед згадуваних проблем і викликів, що постали перед бібліотеками через запровадження жорстких карантинних обмежень, варто назвати питання збереження здоров'я та забезпечення безпеки працівників і відвідувачів книгозбірень під час карантину. Цю проблему розглянуто в працях З. Пономаренко, В. Здановської, Л. Воробйової, В. Білоус, О. Воскобойнікової-Гузєвої, Н. Терещенко, А. Мотько, Т. Колеснікової. Дослідники констатують відсутність чи недостатність нормативної документації для чіткого врегулювання організації роботи бібліотек в умовах пандемії. На цьому, зокрема, наголошує В. Здановська [7], посиляючись на результати опитування бібліотекарів-практиків.

Здійснений аналіз нормативної документації підтвердив тезу про відсутність чіткого врегулювання діяльності бібліотек у кризовий період, відтак бібліотеки найчастіше користувались офіційними постановами

Кабінету Міністрів України, зокрема, Постановою від 09 грудня 2020 р. № 1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (<http://surl.li/iefw>), де йшлося серед іншого і про організацію роботи культурних установ під час карантину.

Рис. Ключові напрями, у контексті яких розглядався бібліотечний аспект пандемії.

Джерело: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROND%204_23.pdf
[3, с. 6]

Саме ці рекомендації слугували основним орієнтиром для бібліотек у процесі прийняття рішень та організації роботи в умовах пандемії. Бібліотеки також послуговувались рекомендаціями від Української бібліотечної асоціації, адаптували до українських реалій норми зарубіжних, таких як Німецька та Американська бібліотечні асоціації, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (ІФЛА), а також Національна бібліотека Польщі. Поміж інших корисних джерел інформації бібліотеки також використовували зарубіжні бібліотечні інтернет-видання, які надавали рекомендації щодо роботи (перелік відповідних документів подано у згадуваному вище

випуску реферативного огляду наукових досліджень «Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19» [18, с. 35]). Загалом використання цих ресурсів дало змогу бібліотекам в Україні виробити оптимальні стратегії для організації своєї роботи під час карантину і впровадити необхідні заходи для підтримки користувачів та організації безпеки працівників.

Науковці в дослідженнях звернули свою увагу на те, що під час пандемії загроза для бібліотек зросла внаслідок кризової ситуації та її впливу на економіку й фінансову стійкість. Нестабільність фінансування спричинила загрозу ефективному управлінню ресурсами та збереженню зайнятості персоналу в бібліотеках. Саме цю проблему в публікаціях [10, 11] розглядає Т. Колеснікова, фокусуючи увагу на оптимальних підходах до управління ресурсами та утриманням працівників на роботі за невизначених фінансових умов. Дослідниця також порушує питання адміністрування переходу бібліотечних колективів на дистанційну роботу під час початкового етапу пандемії COVID-19, пов'язаної з цим готовності до організації віддаленої роботи колективів, належних навичок управління змінами, і, відповідно, готовності зберегти необхідний рівень керівництва у віддаленому робочому середовищі. Близьким до зазначеної проблеми є порушене Т. Колесніковою питання можливості ослаблення робочих зв'язків серед співробітників, вирішення якого вона напряду пов'язує із чіткою організацією віддаленого робочого процесу та налагодженням правильної онлайн-комунікації між колегами.

Дистанційне обслуговування та інформаційно-бібліотечний сервіс як інструментарій віддаленого доступу та підтримки користувачів тісно пов'язані з питанням належного забезпечення співробітників, які виконують дистанційну роботу з дому, і це питання також знайшло відображення в розглянутих працях [10, 16]. Перспективним, зокрема, видається аналіз зарубіжних практик державного регулювання щодо домашніх робочих місць бібліотекарів [10], тоді як аналіз вітчизняної законодавчої бази дає підстави твердити, що проблема державного регулювання дистанційної роботи працівників в Україні залишається досі не вирішеною. На законодавчому рівні в Україні не визначено чітких вимог до організації робочого місця для віддалених працівників.

Запровадження карантинних обмежень та перехід на дистанційний формат обслуговування користувачів призвели до перегляду бібліотеками пріоритетів та фокусування на наданні послуг, які є найважливішими для споживачів у цей період, зокрема: підтримка користувачів у навчанні та науковій діяльності, забезпечення доступу до інформації та ресурсів, розвиток цифрових навичок. Забезпечення бібліотеками широкого спектра

дистанційних послуг та обслуговування цифровими ресурсами досить широко висвітлювалися фахівцями. У цих дослідження відображено специфіку користувацьких запитів та помітне зростання кількості користувачів, які перейшли на використання електронних ресурсів та баз даних бібліотек під час пандемії, що свідчить про активну адаптацію їх до нових умов та підкреслює важливість цифрового середовища в сучасній бібліотечній діяльності [6].

Видається перспективним напрям бібліотекознавчих досліджень, що з'ясовує питання онлайн-репутації книгозбірень, актуалізоване активністю дистанційного бібліотечного обслуговування в умовах карантинних обмежень. Зокрема, М. Маранчак у цьому контексті наголошує, що престиж та імідж бібліотек мають прямий зв'язок з якістю та комфортністю бібліотечно-інформаційного обслуговування. Ідеться про надавання широкого доступу до цифрових ресурсів та послуг, сприяння активній взаємодії з користувачами через різні онлайн-платформи, можливість зручного пошуку та отримання інформації [13].

Такі важливі аспекти діяльності як наповнення бібліотечних ресурсів і послуг та залучення бібліотек до боротьби з поширенням дезінформації і фейків, що значно активізувались на тлі пандемії COVID-19, аналізують Л. Литвинова, З. Пономаренко. Дослідники розглядають бібліотеки як джерела інформації та підтримки для громадян, їхню діяльність – як чинник посилення зусиль у забезпеченні інформаційної безпеки користувачів. Через стрімке поширення хвороби та психологічні труднощі, пов'язані із змінами в щоденному житті, користувачі почали активно звертатися до бібліотек у пошуках достовірної інформації стосовно COVID-19, його профілактики та лікування. Тому найбільш запитаною послугою як українських, так і зарубіжних бібліотек стало створення платформ, що забезпечують централізований доступ до розробленої державними органами, інститутами охорони здоров'я і Всесвітньою організацією охорони здоров'я медичної інформації, пов'язаної з пандемією коронавірусу [12].

О. Матвійчук [14], А. Плахтій [17], М. Варакута [2], Т. Колеснікова [10], І. Киричок [9] зосереджуються на питаннях розвитку партнерства між бібліотеками та іншими установами: в умовах пандемії COVID-19 спільні проекти та ініціативи з освітніми установами, науковими інститутами, громадськими організаціями стали дієвими інструментами подолання викликів пандемії та сприяли розширенню доступу до інформації й освітніх ресурсів, а також обміну знаннями та передовими практиками в управлінні бібліотеками й освітніми програмами.

У цьому контексті варто розглядати також дослідження ролі українських і зарубіжних бібліотечних асоціацій в організації бібліотечної діяльності під час пандемії COVID-19. Діяльність цих асоціацій, що виявилася надзвичайно гнучкою та відповідальною у реагуванні на пандемію, і їхні заходи та рекомендації, що великою мірою сприяли підтримці користувачів та забезпеченню їхньої безпеки під час карантину, розглядали О. Воскобойнікова-Гузєва [5], А. Мотько [15], Л. Литвинова, З. Пономаренко [12] та ін. Зокрема, дослідники наголошують на внеску асоціацій в адаптацію бібліотек до нових реалій, забезпечення надійної інформації та ресурсів для користувачів.

Крім цього, зумовлені пандемією обставини актуалізували важливість опанування нових знань та навичок працівниками бібліотек у контексті подолання викликів, пов'язаних із недостатнім рівнем цифрової грамотності, що є надзвичайно важливим у цифрову епоху та під час дистанційної роботи. Бібліотечний персонал у сучасному світі повинен володіти високим рівнем цифрової грамотності, що передбачає здатність ефективно користуватися інформаційними технологіями, обробляти й аналізувати дані, ініціювати і впроваджувати інноваційні цифрові рішення. Такий рівень грамотності є важливим фактором для забезпечення якості та доступності бібліотечних послуг, особливо в умовах цифрової трансформації суспільства. Огляди вебінарів, курсів, національних онлайн-платформ від провідних цифрових організацій, спрямованих на покращення якості обслуговування користувачів, знаходимо в публікаціях О. Матвійчук [14], В. Білоус [1], О. Івашкевич [8], Л. Воробйової [4] та ін.

Висновки. Отже, проведений аналіз джерел, що висвітлюють діяльність бібліотек під час пандемії COVID-19, виявив, що публікаційна активність цього періоду фіксує проблеми, з якими зіштовхнулись бібліотечні заклади, зокрема: відсутність нормативної документації щодо чіткого врегулювання організації роботи бібліотек в умовах пандемії; збереження здоров'я та забезпечення безпеки працівників і відвідувачів книгозбірень; вплив обмежувальних заходів на своєчасне та якісне виконання завдань наукових досліджень; відсутність методології використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та забезпечення сучасними технічними засобами бібліотек і працівників; збереження зайнятості персоналу; відсутність державного регулювання щодо домашніх робочих місць бібліотекарів.

З переходом бібліотек на дистанційне обслуговування користувачів, помітно активізувався процес цифровізації послуг, на чому безпосередньо зосереджують свою увагу дослідники. У цей період набуло поширення

забезпечення книгозбірнями більш широкого спектра онлайн-послуг, що у свою чергу актуалізувало питання:

- збереження онлайн-репутації книгозбірень;
- опанування нових знань та навичок працівниками бібліотек;
- забезпечення інформаційної безпеки користувачів;
- розвитку партнерства між бібліотеками та іншими установами.

Бібліотечні установи виявили неабияку гнучкість та завзятість, що в результаті сприяло частковому, а то й повному подоланню зазначених викликів.

Значний інтерес серед науковців до проблем, що постали перед бібліотеками у період пандемії, підкреслює важливість вивчення та аналізу динаміки трансформації бібліотечної сфери в умовах суспільних викликів. Дослідники спрямовують свої зусилля на висвітлення та розуміння аспектів, які впливають на роботу бібліотек, та наводять обґрунтовані висновки щодо оптимальних стратегій пристосування до кризових періодів у їх діяльності та подолання складних викликів.

Підсумовуючи, наголосимо також на тому, що досвід бібліотечної діяльності під час пандемії COVID-19 потребує узагальнення і осмислення ще й з огляду на те, що напрацьовані навички дистанційної роботи і загалом роботи у екстремальних умовах можуть прислужитись і в подоланні воєнних викликів, що, безумовно, є важливою частиною сучасної бібліотечної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Білоус В. С. Дистанційна робота бібліотеки закладу вищої освіти. *Інформація та соціум* : V Міжнар. наук.-практ. конф. (ДонНУ, 25 черв. 2020 р.). Вінниця, 2020.

2. Семенова Л. А., Варакута М. Л. Перспективи трансформації відкритої наукової комунікації в академічному університеті: порівняння української й німецької бібліотеки. *University library at a new stage of social communications development* : тези VII Міжнар. конф. (м. Дніпро, 6–7 жовт. 2022 р.). Дніпро : Наукова бібліотека УДУНТ, 2022. С. 1–6.

3. Волошин Д., Берегелський А. Особливості висвітлення у наукових дослідженнях теми бібліотечної діяльності в умовах пандемії COVID-19. *Реферативний огляд наукових досліджень: Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19*. 2023. Вип. 4. С. 3–11. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROND%204_23.pdf

4. Воробйова Л. Бібліотека Вінницького педуніверситету в умовах викли-

ку часу: пошук нових форм роботи. *Бібліотека – місце традицій, простір інновацій* : матеріали наук.-практ. конф. Вінниця, 2020. С. 15–26.

5. Воскобойнікова-Гузєва О. Інформаційна політика: виклики для національних бібліотек та асоціацій в умовах пандемії COVID-19. *Інтегровані комунікації*, 2022. С. 53–58. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.1.7>

6. Ейсмонт Ю. Бібліотеки у процесах дистанційної наукової комунікації: досвід НБУВ. *Вісн. Книжк. палати*. 2022. № 9. С. 13–17.

7. Здановська В. Бібліотекарі на карантині. *Бібл. планета*. 2020. № 2. С. 30–34.

8. Івашкевич О. В. Цифрова трансформація бібліотек України: сьогодення та перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 2. С. 50–56.

9. Киричок І. В. Дистанційне навчання: завдання університетських бібліотек в нових реаліях. *Тенденції розвитку медичних бібліотек України і виклики сучасного інформаційного суспільства* : матеріали XX ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 трав. 2021 р., м. Ужгород). Київ, 2021. С. 11–12.

10. Колеснікова Т. О. Бібліотеки закладів вищої освіти в умовах невизначеності: особливості організації віддаленої роботи персоналу. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2020. № 6. С. 40–61. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218608>

11. Колеснікова Т. О. Організація віддаленої роботи колективів бібліотек університетів України за часів драматичних невідомостей : [пре-принт]. eADNURT. 15.05.2020. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/11914>

12. Литвинова Л. А., Пономаренко З. О. Послуги віддаленого доступу бібліотек Північної Європи в період COVID-19. *Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф.(Ужгород, 15–19 черв. 2020). Ужгород, 2020. С. 104–112.

13. Маранчак М. М. Онлайн-репутація бібліотеки в період пандемії COVID-19. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 58–63.

14. Матвійчук О. Є. Бібліотечна підтримка користувачів в умовах пандемії COVID-19. *Збірник матеріалів методсемінару*. 2021. С. 535–542.

15. Мотько А. ВГО «Українська бібліотечна асоціація» в умовах пандемії Covid-19. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2020. № 6. С. 62–71. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218610>

16. Назар'єва С. В. Організація віддаленої роботи в науковій бібліотеці

МДУ в умовах пандемії COVID-19. *Феномен культури постглобалізму* : зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 27 листоп. 2020 р.). 2020. С. 177–180.

17. Плахтій А. М. Роль публічних бібліотек у ліквідації цифрової безграмотності. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2020. С. 39–42.

18. Реферативний огляд наукових досліджень. *Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19*. Київ, 2023. Вип. 4. 35 с. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROUND%204_23.pdf

References

1. Bilous, V. S. (2020). Dystantsiina robota biblioteki zakladu vyshchoi osvity [Remote work of the library of a higher education institution]. Proceedings from The Information and Society: *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (DonNU, 25 chervnia 2020 r.) – V International Scientific and Practical Conference*. Vinnytsia [in Ukrainian].

2. Semenova, L. A., Varakuta, M. L. (2022). Perspektyvy transformatsii vidkrytoi naukovoï komunikatsii v akademichnomu universyteti: porivniannia ukrainskoi i nimetskoi biblioteki [Prospects for the transformation of open scientific communication in an academic university: a comparison of Ukrainian and German libraries]. *Proceedings from The University library at a new stage of social communications development: VII Mizhnarodna konferentsiia (m. Dnipro, 6-7 zhovtnia 2022 r.) – VII International Conference* (pp. 1-6). Dnipro [in Ukrainian].

3. Voloshyn, D., Berehelskyi, A. (2023). Osoblyvosti vysvitlennia u naukovykh doslidzhenniakh temy bibliotечноï diialnosti v umovakh pandemii COVID-19 [Features of coverage of the topic of library activity in the context of the COVID-19 pandemic in scientific researches]. *Abstract Review of Scientific Research: Library Activities in the context of the COVID-19 Pandemic*, 4, 3-11 [in Ukrainian]. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROUND%204_23.pdf

4. Vorobiova, L. (2020). Biblioteka Vinnytskoho peduniversytetu v umovakh vyklyku chasu: poshuk novykh form roboty [The Library of Vinnytsia Pedagogical University in the face of the challenge of time: search for new forms of work]. Proceedings from *The Library – a place of traditions, a space of innovation: Naukovo-praktychna konferentsiia – Scientific and Practical Conference* (pp. 15-26). Vinnytsia [in Ukrainian].

5. Voskoboinikova-Huzieva O. (2022). Informatsiina polityka: vyklyky

dlia natsionalnykh bibliotek ta asotsiatsii v umovakh pandemii COVID-19 [Information policy: challenges for national libraries and associations in the context of the COVID-19 pandemic]. *Integrated Communications* (pp. 53-58) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.1.7>

6. Eismont, Yu. (2022). Biblioteky u protsesakh dystantsiinoi naukovoï komunikatsii: dosvid NBUV [Libraries in the processes of remote scientific communication: the experience of the VNLU]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 9, 13-17 [in Ukrainian].

7. Zdanovska, V. (2020). Bibliotekari na karantyni [Librarians in quarantine]. *Bibliotechna planeta – Library Planet*, 2, 30-34 [in Ukrainian].

8. Ivashkevych, O. V. (2021). Tsyfrova transformatsiia bibliotek Ukrainy: sohodennia ta perspektyvy [Digital transformation of libraries of Ukraine: present and prospects]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Document Science. Informatics*, 2, 50-56 [in Ukrainian].

9. Kirichok, I. V. (2021). Dystantsiine navchannia: zavdannia universytetskykh bibliotek v novykh realiakh [Distance learning: tasks of university libraries in new realities]. Proceedings from *The Trends in the development of medical libraries in Ukraine and the challenges of the modern information society: XX yuvileina mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia (m. Uzhhorod, 19-20 travnia 2021 r.) – XX International Scientific and Practical Conference* (pp. 11-12). Kyiv [in Ukrainian].

10. Kolyesnikova, T. O. (2020). Biblioteky zakladiv vyshchoi osvity v umovakh nevyznachenosti: osoblyvosti orhanizatsii viddalenoï roboty personalu [Libraries of higher education institutions in conditions of uncertainty: features of the organization of remote work of staff]. *Ukrayinskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk – Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 6, 40-61 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218608>

11. Kolyesnikova, T. O. (2020). Orhanizatsiia viddalenoï roboty kolektyviv bibliotek universytetiv Ukrainy za chasiv dramatychnykh nevidomosti: [preprint] [Organization of remote work of university libraries in Ukraine in times of dramatic uncertainty: preprint]. [in Ukrainian]. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/11914>

12. Lytvynova, L. A., Ponomarenko, Z. O. (2020). Posluhy viddalenoï dostupu bibliotek Pivnichnoi Yevropy v period COVID-19 [Remote access services of libraries in Northern Europe during COVID-19]. Proceedings from *The Modern tasks and priorities of libraries of higher education institutions: the path of innovation: Naukovopraktychna Internet-konferentsiia (Uzhhorod,*

15-19 chervnia 2020 r.) – *Scientific and Practical Internet Conference* (pp. 104-112). Uzhhorod [in Ukrainian].

13. Maranchak, M.M. (2021). Onlain-reputatsiia biblioteki v period pandemii COVID-19 [Online reputation of the library during the COVID-19 pandemic]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Document Science. Informology*, 3, 58-63 [in Ukrainian].

14. Matviichuk, O. Ye. (2021). Bibliotekna pidtrymka korystuvachiv v umovakh pandemii COVID-19 [Library support for users in the context of the COVID-19 pandemic]. *A Collection of Methods Seminar Materials* (pp. 535-542) [in Ukrainian].

15. Motko, A. (2020). VHO “Ukrayinska bibliotekna asotsiatsiia” v umovakh pandemii Covid-19 [UPO “Ukrainian Library Association” in the context of the Covid-19 pandemic]. *Ukrayinskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiynykh nauk – Ukrainian Journal on Library and Information Science*, 6, 62-71 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218610>

16. Nazarieva, S. V. (2020). Orhanizatsiia viddalenoï roboty v naukovii bibliotetsi MDU v umovakh pandemii COVID-19 [Organization of remote work in the scientific library of MSU in the context of the COVID-19 pandemic]. *Proceedings from The phenomenon of postglobalization culture: I Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsia (m. Mariupol, 27 lystopada 2020 r.) – I International Scientific and Practical Conference* (pp. 177-180) [in Ukrainian].

17. Plakhtii, A. M. (2020). Rol publichnykh bibliotek u likvidatsii tsyfrovii bezhratnosti [The role of public libraries in the elimination of digital illiteracy]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 39-42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-243VIII43-09>

18. Referatyvnyi ohlyad naukovykh doslidzen [Referential review of scientific research]. (2023). *Diialnist bibliotek v umovakh pandemii COVID-19 – Activities of Libraries in the Context of the COVID-19 Pandemic*, 4, 35. Kyiv [in Ukrainian]. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROUND%204_23.pdf

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Dmytro Voloshyn,

Junior Researcher, Postgraduate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Holosiivskyi Ave., 3, 03 039 Kyiv, Ukraine

e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>

Peculiarities of Libraries Activities during COVID-19 (Historiographic Aspect)

The article explores the peculiarities of the scholarly understanding of library activities during COVID-19. Through the analysis of a broad range of sources, including scientific articles, conference abstracts, library reports, recommendations for organizing work from library associations, as well as legislative documents and regulations, author conducted research and systematized of key themes that frequently arise in scholarly publications on the relevant topics. In the process of categorizing the texts, the primary thematic areas of publications on the issue of library activities during a pandemic were identified: study of users' activity; libraries digital transformation and the setting of safe conditions during an epidemic. Based on the analysis of scientific sources covering the historical context and the impact of the COVID-19 pandemic on society and culture, conclusions were drawn regarding the specifics of comprehension practical experience and generalizations of the peculiarities of libraries work during the pandemic.

Keywords: libraries, remote services, electronic resources, digitization, online services, COVID-19 pandemic.

Розділ IV

КНИГОЗНАВЧІ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Юрій Ковтанюк,

кандидат історичних наук,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-1875>

**ПРО ЗАВДАННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ
ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ ЩОДО СТВОРЕННЯ
СТАНДАРТІВ «ШРИФТОВОГО ОФОРМЛЕННЯ
ТЕКСТУ» НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ**

Мета публікації – розкрити проблеми з реалізації окремих науково-практичних документознавчих завдань з реалізації нормативно-правових актів на прикладі Закону України «Про правотворчу діяльність», що призводить до певних термінологічних, методологічних та правових колізій. Об’єктом дослідження є завдання для документознавців, визначене в Законі України «Про правотворчу діяльність». *Методологія дослідження* базується на структуризації об’єкта дослідження, порівнянні отриманих складових із чинною нормативно-правовою базою в різних сферах діяльності, виявлення подібного, визначення аналогії з усталеною практикою вирішення схожих завдань та проведення системного аналізу щодо доцільності виконання визначених завдань та узгодженості цих процесів із чинною нормативно-правовою базою.

Ключові слова: національний стандарт, нормативно-правовий акт, оприлюднення в інтернет, офіційний вебсайт, вебпортал, суб’єкт правотворчої діяльності, офіційне опублікування, шрифт, оформлення тексту, документна інформація, ДСТУ 4163.

Відповідно до підпункту 1.11 пункту 1 Плану організації підготовки проєктів актів та виконання інших завдань, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» Міністерству юстиції встановлено завдання до 20 лютого 2024 р. «подати в установленому порядку на розгляд Уряду проєкт акта Кабінету Міністрів України» щодо «затвердження стандартів шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при

його офіційному опублікуванні чи розміщенні на веб-сайтах суб'єктів правотворчої діяльності, передбачивши набрання ними чинності одночасно з введенням в дію цього Закону» [1, с. 5]. Таке завдання було визначено Кабінетом Міністрів України відповідно до підпункту «б», підпункту 1 пункту 4 розділ XIV «Прикінцеві положення» [2]. Крім того, абзацом 2 пункту 3 статті 48 розділу VII Закону України «Про правотворчу діяльність» визначено, що «стандарти шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при його офіційному опублікуванні або розміщенні на офіційних веб-сайтах, визначаються Кабінетом Міністрів України». Важливо, що Закон України «Про правотворчу діяльність» набрав чинності 20 вересня 2013 р. [3].

Для виконання отриманого завдання Міністерство юстиції України звернулося до Державної архівної служби України, зважаючи, що «згідно із підпунктом 24 пункту 4 Положення про Державну архівну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 870, Укрдержархів відповідно до покладених на нього завдань розробляє вимоги до оформлення документів, організації документообігу», з пропозицією «підготувати пропозиції щодо вищезазначених стандартів за участю Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, інших заінтересованих органів та установ, які надати Міністерству юстиції до 20 грудня 2023 року» [4].

Зрозуміло, що розв'язання будь-якої проблеми слід починати з її усвідомлення. Отже, насамперед, проблема підлягає визначенню. Тому до кожного законопроекту та інших нормативно правових актів в обов'язковому порядку додаються супровідні документи, що дають відповідь на основне питання – про доцільність прийняття, затвердження цих нормативно-правових актів, а також на низку інших, що пропонується вирішити, врегулювати. На жаль, аналіз супровідних документів, що були додані до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» [5], не розкривають сутність проблеми, які повинні вирішити «стандарти шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при його офіційному опублікуванні чи розміщенні на веб-сайтах суб'єктів правотворчої діяльності». Цього не зазначено в Концепції Закону України «Про правотворчу діяльність» [6], не в Пояснювальній записці [7], не в Порівняльній таблиці [8] до проекту цього Закону. Вперше положення про «затвердження стандартів шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при його офіційному опублікуванні чи розміщенні на веб-сайтах суб'єктів правотворчої діяльності», з'являються у висновку Головного комітету до другого читання законопроекту [9].

Українським документознавцям, до яких звернулися з проханням подати пропозиції щодо виконання визначеного завдання, було б корисно дізнатися про сутність порушеної проблеми. Що саме не влаштовує авторів зазначеного законопроекту? У чому полягає проблема?

На нашу думку, визначене завдання є міждисциплінарним. Можливо тому, у ньому йдеться про низку стандартів.

Питання «офіційного опублікування нормативно-правового акта» слід віднести до видавничої галузі та спрямувати до Державної наукової установи «Книжкова плата України», що перебуває у сфері управління Державного комітету телебачення і радіомовлення України, і технічного комітету стандартизації ТК 144 «Інформація і документація». Однак залишається відкритим питання, що саме не влаштовує законодавців у тих офіційних виданнях, у яких публікуються нормативно-правові акти? Насамперед, це друковані органи Верховної Ради України, газета «Голос України», бюлетень «Відомості Верховної Ради України», газета Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр» та український інформаційний бюлетень «Офіційний вісник України», що засноване та видається Міністерством юстиції України. Оформлення таких видань відповідає чинним національним і галузевим стандартам у сфері видавничої справи.

Документознавці можуть долучитися до визначення вимог щодо розміщення нормативно-правових актів на вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності. Вочевидь, таке розміщення цих документів може відбуватися за допомогою різних технологій, що активно використовуються в сучасному сайтобудуванні.

Перша технологія – це розміщення цифрових копій окремих сторінок паперових нормативно-правових актів у поширених форматах даних для зображень (JPG, PNG, GIF тощо), придатних для відтворення в більшості браузерів, які застосовуються для перегляду вебсайтів. При такій технології кожна сторінка нормативно-правового акта представлена окремим файлом, що групуються в завершений документ лише логікою роботи програмного забезпечення. Однак є високо адаптивним рішенням для динамічної зміни дизайну вебсайту на пристроях з екранами різного розміру та відмінними можливостями для керування процесом відтворення інформації на цих екранах. Представлення інформаційних масивів фізично розпорошеними по різних файлах зображеннями має свої переваги. У такий спосіб простіше організувати роботу так званих слайдерів, призначених для гортання множини зображень на екрані пристрою з максимальним їх збільшенням. Особливого значення такі слайдери набувають при відтворенні масивів зображень на мобільних пристроях з невеликими за розмірами

екранами, робота з якими заснована на використанні тактильних органів. Усі основні дії щодо відтворення інформації на таких екранах відбуваються за допомогою торкання до них пальців людини. Таке гортання зображень дуже схоже на перегортання паперових аркушів документів або сторінок друкованої продукції. Крім того, такий підхід дає змогу пришвидшити процес відтворення інформації, зважаючи, що з мережі, зокрема інтернету, завантажуються не всі зображення, а лише потрібні. Відбувається підвантаження лише потрібної інформації та вивільнення з пам'яті пристрою непотрібної, вже переглянутої. Однак з масовим переходом суб'єктів правотворчої діяльності до роботи з електронними документами потреба в створенні цифрових копій нормативно-правових актів зникає, зважаючи, що оригінали таких документів одразу створюються електронними.

Друга технологія – це представлення копії нормативно-правового акта, коли всі сторінки документа містяться в одному файлі формату даних PDF. Цей формат є поширеним і часто застосовується для компактного представлення електронних аналогів паперових інформаційних об'єктів у різних інформаційних системах. Часто у PDF-файли об'єднують цифрові копії сторінок документа, виготовлених у формі зображень, зокрема нормативно-правових актів. Основним недоліком такого підходу є великий розмір таких файлів, що потребують попереднього їх повного завантаження в програму для подальшого відтворення, наприклад браузер. Однак створення оригіналів нормативно-правових актів у формі електронних документів дало змогу значно зменшити розмір таких PDF-файлів, зважаючи, що вся документна інформація в них представлена у текстовій формі, яка потребує значно менше комп'ютерної пам'яті на відміну від цифрових копій сторінок у формі зображень.

Прикладами розміщення офіційних документів саме у форматі PDF можуть слугувати системи обліку публічної інформації, що здійснюються усіма міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, обласними державними адміністраціями, Київською міською державною адміністрацією, до яких надається доступ у спеціальних розділах офіційних вебсайтів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 р. № 1277 «Питання системи обліку публічної інформації». Ще один приклад такого масового розміщення офіційних електронних документів у форматі PDF/A-1 [10] можна спостерігати на порталі електронної системи закупівель <https://prozorro.gov.ua>, що функціонує відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» та постанові Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 166 «Про

затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків».

Міністерство юстиції України, звертаючись до Державної архівної служби України, зазначило, що Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства було розроблено національний стандарт ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів», у підпунктах 7.2 та 7.3 пункту 7 якого визначено вимоги до шрифту, гарнітури та міжрядкового інтервалу, які застосовуються під час друкування документів. Розглянувши принципи оприлюднення документів на вебсайтах, зокрема нормативно-правових актів на офіційних вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності, за двома наведеними вище технологіями, зрозуміло, що така форма подання документів не може передбачати будь-яких їх змін, зважаючи, що йдеться про копії офіційних документів або їх оригінали, якщо це електронні документи. Вимоги до виготовлення організаційно-розпорядчих документів ґрунтуються на ДСТУ 4163:2020, які є обов'язковими відповідно до чинної нормативно-правової бази щодо організування діловодства [11, 12], зокрема електронного [13]. Зазначимо, аналіз стану Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади показує, що дотепер ця інструкція спирається на вже не чинний ДСТУ 4163:2003 [11, П. 9, Р. II]. Це потребує відповідних змін. Проте це суттєво не впливає на порушене питання щодо форми нормативно-правових актів як управлінських документів.

Отже, для відтворення цифрових копій нормативно-правових актів у формі окремих зображень або PDF-файлів можна лише висувати вимоги щодо їх масштабування на екранах різного розміру.

Третя технологія, яка, на нашу думку, саме і стосується вирішення визначеного завдання щодо «шрифтового оформлення тексту», коли нормативно-правові акти відтворюються в складі вебсайтів у форматі HTML (мови розмітки, так званого, гіпертексту). Це найпоширеніша технологія відтворення текстової інформації в таких інформаційних ресурсах, що надає можливість представляти один текст різними способами, у різних режимах роботи та в різних розділах вебсайтів. Зрозуміло, що і в такий спосіб нормативно-правовий акт повинен виглядати схожим на управлінський документ відповідно до настанов ДСТУ 4163:2020. Однак тут слід зауважити, що завдання, визначене в Законі України «Про правотворчу діяльність» і відповідному вищезазначеному плані, стосується лише «шрифтового оформлення тексту». Про розташування реквізитів, із яких

складається документ, навіть, якщо він представлений у форматі HTML, у завданні нічого не визначено. Вважаємо, що це є не менш важливим для того, щоб інформаційний об'єкт у форматі HTML можна було сприймати як копію документа.

Крім того, з позицій документознавства, коли йдеться про організаційно-розпорядчі документи, зокрема нормативно-правові акти, то поняття «текст» визначає лише один із реквізитів таких документів відповідно до чинного ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» [14, п. 4.1.9], а також ДСТУ 2732:2023, що набирає чинності з 1 березня 2024 р. на заміну ДСТУ 2732:2004 [15]. Проте, вочевидь, автори завдання мають наміри поширити його на всю документну текстову інформацію нормативно-правових актів, що розміщуються на офіційних вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності.

Питання відтворення інформації на офіційних вебсайтах в Україні, зокрема суб'єктів правотворчої діяльності, регламентується низкою нормативно-правових актів: Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади [16], Вимоги щодо створення (модернізації) офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади [17], Вимоги до дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України [17]. Ці документи регламентують і «шрифтове оформлення тексту». Основна тенденція до прийняття зазначених вимог та історії змін Порядку оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів виконавчої влади спрямована на створення єдиного інформаційного простору органів виконавчої влади в Україні, що буде укладатися з офіційних вебсайтів з уніфікованим дизайном для надання можливості користувачам максимально зосередитися на інформаційній складовій цього простору, без зайвого відволікання на інтерфейс різних органів виконавчої влади, який може бути відмінним.

Крім того, для максимального удоступнення інформації цих вебсайтів (вебпорталів) зазначені вимоги ґрунтуються на настановах ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності вебконтенту W3 C (WCAG) 2.0» [19], що також визначає «шрифтове оформлення тексту», що дає змогу забезпечити зручний доступ до інформації користувачам «з інвалідністю, зокрема пристосувати його для незрячих і людей зі слабким зором, тих, хто не чує або має порушення слуху, тих, хто має порушення рухливості, порушення мовлення, світлочутливості та комбінації цих станів, а також забезпечити адаптацію для людей

з труднощами у навчанні та з когнітивними порушеннями ... на настільних комп'ютерах, ноутбуках, планшетах і мобільних пристроях». Зрозуміло, що такі настанови вимагають особливих режимів відтворення текстової інформації за варіантами співвідношення кольорів, їх контрасту, розміру та накреслення, насамперед, у форматі HTML. І таке відтворення текстової інформації суттєво відмінне від настанов ДСТУ 4163:2020.

Вочевидь, основна відмінність у вимогах до шрифтів, що потребує особливої уваги, полягає у визначенні гарнітур для оформлення текстової інформації:

- для виготовлення (друку або в електронній формі переважно у форматі PDF) усіх організаційно-розпорядчих документів, насамперед, відповідно до ДСТУ 4163:2020 – це гарнітура Times New Roman (підпункт 7.2 пункту 7), що належать до, так званих, звичайних шрифтів – гарнітури з контрастними штрихами, з довгими тонкими засічками, що сполучаються з основними штрихами під прямим кутом [20, с. 17];

- для виготовлення газет і журналів, зокрема офіційних, призначених для друку нормативно-правових актів, застосовуються такі самі звичайні шрифти відповідно до низки чинних національних та галузевих стандартів України з видавничої діяльності, що визначають відповідні технічні умови виготовлення газет і журналів;

- для вебсайтів (вебпорталів), зокрема офіційних, відповідно до чинної нормативно-правової бази, що вводить у дію, так званий, «єдиний дизайн-код» [11, 12, 13], переважно застосовуються рублені шрифти – шрифти, що не мають засічок.

Застосування різних за гарнітурою шрифтів для друку інформації, зокрема документної, та її екранного відтворення є результатом багаторічного досвіду людства щодо найкращого сприйняття друкованої інформації та на екрані електронних пристроїв. Як було наведено вище, винятки становлять цифрові копії оригіналів та примірники електронних документів, що призначені для екранного відтворення документної інформації, однак виготовляються з гарнітурами для друкованих управлінських документів. Важливим чинником такого винятку є збереження можливості створення паперових копій та примірників електронних оригіналів шляхом друку їх інформації. Крім того, до винятків щодо відтворення документної інформації нормативно-правових актів слід віднести вебпортал <https://zakon.rada.gov.ua>, що є єдиною інформаційно-пошуковою системою усіх нормативно-правових актів України разом з усіма супровідними документами до них. Якщо сам ресурс оформлений рубленими шрифтами без засічок (san

serif) і за більшістю інших характеристик відповідає єдиному дизайнкоду, то документна інформація безпосередньо нормативно-правових актів виводиться звичайними шрифтами (із засічками) відповідно до вимог до виготовлення управлінських документів за настановами ДСТУ 4163:2020, а саме: Times New Roman, 12 pt.

Також слід зупинитися на виді документів, що обрані авторами Закону України «Про правотворчу діяльність» та укладачами відповідного плану для вирішення визначеного завдання щодо «шрифтового оформлення тексту» – це стандарти. Зрозуміло, що слово «стандарт» є поліморфічним. Тому, на нашу думку, не маючи потрібного обґрунтування для визначення проблеми, що намагаються вирішити законодавці цим завданням, можна запропонувати Міністерству юстиції України, як основному виконавцю, інтерпретувати слово «стандартів» як вимогу відповідного нормативно-правового акта, що дасть змогу достатньо швидко отримати регулювання питання шрифтового оформлення документної інформації нормативно-правових актів при їх офіційному опублікуванні чи розміщенні на вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності, шляхом внесення змін у чинну нормативно-правову базу. Доцільність такого підходу також можна обґрунтувати низкою таких чинників:

- незначна складність і значущість порушеного питання, на нашу думку, не відповідає завданням стандартизації відповідно до Закону України «Про стандартизацію», зокрема відсутність предмета для виконання науково-дослідних досліджень, що передуює укладанню стандартів;

- відсутність відповідного фінансування. Так у пункті 5 Пояснювальної записки до законопроекту зазначено, що «прийняття та реалізація Закону не потребуватимуть додаткових витрат Державного бюджету України» [7, с. 4–5]. Однак реєстрація і впровадження будь-якого стандарту потребує відповідного чималого фінансування. Про це було зауважено у висновку до бюджетної експертизи [21]. Проте інших документів щодо фінансування реалізації Закону України «Про стандартизацію», що передували прийняттю Закону та укладанню відповідного плану реалізації, до громадськості не доведено;

- невідповідність визначених термінів стандартизації чинній нормативно-правовій базі з організування підготовки стандартів [22, П. 9.10, с. 164–165]. Робота з підготовки стандартів планується на строк від 470 до 545 робочих днів залежно від рівня стандарту та стану розроблення наукової теми. Строк, визначений для підготовки стандартів шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта в Плані організації підготовки проектів актів та виконання інших завдань, необхідних для забезпечення реалі-

зації Закону України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» (термін 20.02.2024), якщо рахувати з часу набуття чинності цим Законом (20.09.2023), дорівнює 180 календарним дням. Зауважимо, станом на час подання цієї статті до друку роботи щодо виконання завдання розпочаті не були;

– невідповідність процедури формування тематики наукової і науково-технічних (експериментальних) розробок [23], зокрема тематичного плану замовлення на виконання наукових робіт у сфері архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства [24]. На час подання цієї статті до друку відповідний план цього науково-дослідного інституту на 2024 р. було сформовано і він пройшов усі узгодження, визначені чинною нормативно-правовою базою.

Крім того, якщо завдання щодо шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при його офіційному опублікуванні чи розміщенні на вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності, буде виконано шляхом створення відповідних стандартів, все одно доведеться вносити відповідні зміни в розглянуту тут нормативно-правову базу для надання настановам цих стандартів обов'язковості на нормативно-правовому рівні.

Висновки. Підготовка нормативно-правових актів, зокрема законодавчих і, особливо, міждисциплінарного характеру, потребує більш зваженого підходу щодо долучення фахівців з порушених питань за різними напрямками діяльності для їх більш якісного опрацювання та уникнення низки характерних недоліків термінологічного характеру, визначення проблематики, методології її вирішення, фінансування та додержання процедур, визначених чинною нормативно-правовою базою у відповідних галузях діяльності, що дасть змогу уникнути, насамперед, правових колізій під час подальшої реалізації таких актів. Для успішного та вчасного виконання завдань щодо підготовки стандартів із шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта, що використовуються при його офіційному опублікуванні чи розміщенні на вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності, визначених планом з реалізації Закону України «Про правотворчу діяльність», Міністерству юстиції України потрібно виступити з ініціативою щодо обґрунтування потреби не розробляти стандарти, а підготовки змін до чинних нормативно-правових актів з питань застосування єдиного дизайн-коду в частині розміщення нормативно-правових актів на вебсайтах (вебпорталах) органів державної влади, не тільки суб'єктів правотворчої діяльності, відповідно до настанов ДСТУ 4162:2020 та усталеної практики розміщення цифрових копій

паперових оригіналів та примірників електронних управлінських документів у форматі PDF, зокрема PDF/A-1, та стилів текстової інформації, що застосовуються на вебпорталі zakon.rada.gov.ua. Поширити ці вимоги на всі офіційні документи. Окремого обґрунтування потребує питання, що оформлення тексту стосується усієї документної інформації у текстовій формі, а не тільки реквізиту «текст» управлінського документа. Керуючись тими самими чинниками щодо недоцільності підготовки стандартів, однак з видавничої діяльності, для виконання завдання щодо шрифтового оформлення тексту нормативно-правового акта при його офіційному опублікуванні, на нашу думку, достатньо підготувати відповідні зміни до нормативно-правової бази з питань офіційного опублікування нормативно-правових актів, зокрема до пункту 5 статті 3 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», пункту 5 статті 52 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та підпункту 18 пункту 3 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228.

Список бібліографічних посилань

1. План організації підготовки проектів актів та виконання інших завдань, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність». *Кабінет Міністрів України*. 9 с.
2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Голос України*. 2023. № 32.
3. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. Історія документа. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/card4#Future> (дата звернення 10.11.2023).
4. Лист Міністерства юстиції України до Державної архівної служби України від 16.10.2023 № 134993/13272-4-23/34. 1 с. з додатками на 82 с.
5. Проект Закону про правотворчу діяльність від 25.06.2021 № 5707. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5707&conv=9> (дата звернення 10.11.2023).
6. Концепція Закону України «Про правотворчу діяльність» від 16.03.2021 / уклад.: Н. Кузнєцова. *Київський регіональний центр Нац. акад. правових наук України*. 15 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794363> (дата звернення 10.11.2023).
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» від 23.06.2021 № 2 д9/1-2021/206793 / уклад.: Стефанчук Р. О.,

Разумков Д. О., Кондратюк О. К. та ін. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794355> (дата звернення 10.11.2023).

8. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» від 23.06.2021 № 2 д9/1-2021/206793 / уклад.: Стефанчук Р. О., Разумков Д. О., Кондратюк О. К. та ін. *Верховна Рада України*. 10 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794354> (дата звернення 10.11.2023).

9. Висновок щодо проекту Закону про правотворчу діяльність (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.) від 22.08.2023 № 04-26/03-2023/182870 / уклад.: Д. В. Маслов. *Комітет з питань правової політики Верховної Ради України*. 61 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1940604> (дата звернення 10.11.2023).

10. Перелік форматів даних електронних документів постійного і тривалого (понад 10 років) зберігання : затверджено наказом М-ва юстиції України від 11.11.2014 № 1886/5 : зареєстровано в М-ві юстиції України 11 листоп. 2014 р. за № 1422/26199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1422-14#n4> (дата звернення 10.11.2023).

11. Типова інструкція з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593> (дата звернення 10.11.2023).

12. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : наказ М-ва юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5 : зареєстровано в М-ві юстиції України 22 черв. 2015 р. за № 736/27181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0736-15> (дата звернення 10.11.2023).

13. Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання : затверджено наказом М-ва юстиції України від 11.11.2014 № 1886/5 : зареєстровано в М-ві юстиції України 11 листоп. 2014 р. за № 1421/26198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#n24> (дата звернення 10.11.2023).

14. ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» : прийнято та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28 трав. 2004 р. № 97. Київ, 2005. 36 с.

15. Про прийняття національного стандарту та скасування національного стандарту : наказ ДП «УкрНДНЦ» від 25.05.2023 № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0121774-23#Text> (дата звернення 10.11.2023).

16. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про

діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 4 січ. 2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#n18> (дата звернення 10.11.2023).

17. Вимоги щодо створення (модернізації) офіційних веб-сайтів (веб-порталів) органів виконавчої влади : в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12 черв. 2019 р. № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.11.2023).

18. Вимоги до дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України : затверджено наказом М-ва цифрової трансформації України від 23 черв. 2022 р. № 57 : зареєстровано в М-ві юстиції України 15 лип. 2022 р. за № 785/38121, 786/38122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text> (дата звернення 10.11.2023).

19. ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності веб-контенту W3 C (WCAG) 2.0». URL: <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-ua/> (дата звернення 10.11.2023).

20. Шрифтове оформлення видань. Комп'ютерний практикум : навч. посіб. / уклад.: Ю. Ю. Віцюк ; КПП ім. Ігоря Сікорського. Київ. 2023. 65 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/56344/1/Shryftove_oformlennia_vydan.docx (дата звернення 10.11.2023).

21. Висновок (бюджетна експертиза) до законопроекту за реєстр. № 5707 від 23 верес. 2021 р. № 04-13/9-2021/296316. *Комітет з питань правової політики Верховної Ради України*. 2 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/940915> (дата звернення 10.11.2023).

22. Про затвердження та впровадження Типових норм часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються в архівних установах : наказ Держ. арх. служби України від 29 квіт. 2020 р. № 45. 189 с. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1328_1.pdf (дата звернення 10.11.2023).

23. Про затвердження Порядку формування тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 11 січ. 2018 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-2018-p#n12> (дата звернення 10.11.2023).

24. Про затвердження Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності Державної архівної служби України у сфері архівної справи та страхового фонду документації : наказ М-ва юстиції України 17 жовт. 2022 р. № 4559/5 : зареєстровано в М-ві юстиції України 18 жовт.

2022 р. за № 1267/38603. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1267-22#n7> (дата звернення 10.11.2023).

References

1. Plan orhanizatsii pidhotovky proektiv aktiv ta vykonannia inshykh zavdan, neobkhdnykh dlia zabezpechennia realizatsii Zakonu Ukrainy vid 24 serpnia 2023 r. № 3354-IKh “Pro pravotvorchu diialnist” [Organization plan for the preparation of draft acts and the performance of other tasks necessary to ensure the implementation of the Law of Ukraine from August 24, 2023 No. 3354-IX “On Law-Making Activities”]. *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine* [in Ukrainian].
2. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX [On law-making activity: Law of Ukraine from August 24, 2023 No. 3354-IX]. (2023). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 32 [in Ukrainian].
3. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX. Istoriia dokumenta [On law-making activity: Law of Ukraine from August 24, 2023 No. 3354-IX. History of the document]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/card4#Future>
4. Lyst M-va yustytzii Ukrainy do Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy vid 16.10.2023 № 134993/13272-4-23/34. 1 s. z dodatkamy na 82 s. [Letter from the Ministry of Justice of Ukraine to the State Archive Service of Ukraine from October 16, 2023 No. 134993/13272-4-23/34. 1 p. with appendices on 82 p.]. [in Ukrainian].
5. Proekt Zakonu pro pravotvorchu diialnist vid 25.06.2021 № 5707 [Draft Law on Law-Making Activities from June 25, 2021 No. 5707]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5707&conv=9>
6. Kuznietsova, N. (Comp.). Kontseptsiiia Zakonu Ukrainy “Pro pravotvorchu diialnist” vid 16.03.2021 [Concept of the Law of Ukraine “On Law-Making Activity” from March 16, 2021]. *Kyivskyi rehiunalnyi tsentr Nats. akad. pravovykh nauk Ukrainy – Kyiv Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/>
7. Stefanchuk, R. O., Razumkov, D. O., Kondratyuk, O. K. et al. (Comp.). Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro pravotvorchu diialnist” vid 23.06.2021 № 2 d9/1-2021/206793 [Explanatory note to the

draft Law of Ukraine “On Law-Making Activities” from June 23, 2021 No. 2 d9/1-2021/206793]. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794355>

8. Stefanchuk, R. O., Razumkov, D. O., Kondratyuk, O. K. et al. (Comp.). Porivnialna tablytsia do proektu Zakonu Ukrainy “Pro pravotvorchu diialnist” vid 23.06.2021 № 2 d9/1-2021/206793 [Comparative table to the draft Law of Ukraine “On Law-Making Activities” from June 23, 2021 No. 2 d9/1-2021/206793]. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794354>

9. Maslov, D. V. (Comp.). Vysnovok shchodo proektu Zakonu pro pravotvorchu diialnist (reiestr. № 5707 vid 25 chervnia 2021 roku) vid 22.08.2023 № 04-26/03-2023/182870. [Conclusion on the draft of the Law on Law-Making Activities (reg. No. 5707 of June 25, 2021) from August 22, 2023 No. 04-26/03-2023/182870]. *Komitet z pytan pravovoi polityky Verkhovnoi Rady Ukrainy – Committee on Legal Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1940604>

10. Perelik formativ danykh elektronnykh dokumentiv postiinoho i tryvaloho (ponad 10 rokiv) zberihannia: zatverdzheno nakazom M-va yustytzii Ukrainy vid 11.11.2014 № 1886/5: zareiestrovano v M-vi yustytzii Ukrainy 11 lystop. 2014 r. za № 1422/26199 [List of data formats of electronic documents for permanent and long-term (over 10 years) storage: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine from November 11, 2014 No. 1886/5: registered in the Ministry of Justice of Ukraine on November 11. 2014 under No. 1422/26199]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1422-14#n4>

11. Typova instruktsiia z dilovodstva v ministerstvakh, inshykh tsentralnykh ta mistsevykh orhanakh vykonavchoi vlady: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 № 55 [Standard instructions for record keeping in ministries, other central and local bodies of executive power: approved by Resolution No. 55 of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 17, 2018]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-p#n593>

12. Pro zatverdzhennia Pravyi orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh: nakaz M-va yustytzii Ukrainy vid 18.06.2015 № 1000/5: zareiestrovano v M-vi

yustytysii Ukrainy 22 cherv. 2015 r. za № 736/27181 [On the approval of the Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations: order of the Ministry of Justice of Ukraine from June 18, 2015 No. 1000/5: registered in the Ministry of Justice of Ukraine on June 22, 2015 under No. 736/27181]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0736-15>

13. Poriadok roboty z elektronnyimi dokumentamy u dilovodstvi ta yikh pidhotovky do predavannia na arkhivne zberihannia: zatverdzheno nakazom M-va yustytysii Ukrainy vid 11.11.2014 № 1886/5: zareiestrovano v M-vi yustytysii Ukrainy 11 lystop. 2014 r. za № 1421/26198 [The procedure for working with electronic documents in record keeping and their preparation for transfer to archival storage: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine from November 11, 2014 No. 1886/5: registered in the Ministry of Justice of Ukraine on November 11, 2014 under No. 1421/26198]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#n24>

14. DSTU 2732:2004 “Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat”: pryiniato ta nadano chynnosti nakazom Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 28 trav. 2004 r. № 97 [DSTU 2732:2004 “Bookkeeping and archival work. Terms and definitions of concepts”: adopted and put into effect by the order of the Derzhspozhivstandard of Ukraine from May 28, 2004 No. 97]. (2005). Kyiv [in Ukrainian].

15. Pro pryiniattia natsionalnoho standartu ta skasuvannia natsionalnoho standartu: nakaz DP “UkrNDNTs” vid 25.05.2023 № 121 [On adoption of the national standard and cancellation of the national standard: order of SE “UkrNDNC” from May 25, 2023 No. 121]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0121774-23#Text>

16. Pro Poriadok opryliudnennia u merezhi Internet informatsii pro diialnist orhaniv vykonavchoi vlady: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 sich. 2002 r. № 3 [About the Procedure for publishing on the Internet information about the activities of executive authorities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 4, 2002 No. 3]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-p#n18>

17. Vymohy shchodo stvorennia (modernizatsii) ofitsiinykh veb-saitiv (veb-portaliv) orhaniv vykonavchoi vlady: v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 cherv. 2019 r. № 493 [Requirements for the creation (modernization) of official websites (web portals) of executive authorities: in the wording of the resolution of the Cabinet of Ministers

of Ukraine from June 12, 2019 No. 493]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-p#Text>

18. Vymohy do dyzainu ofitsiinykh vebseitiv (vebportaliv) orhaniv vykonavchoi vlady ta ofitsiinykh vebresursiv, shcho poviazani z diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady, ta Yedynoho vebportalu Kabinetu Ministriv Ukrainy: zatverdzheno nakazom M-va tsyfrovoy transformatsii Ukrainy vid 23 cherv. 2022 r. № 57: zareiestrovano v M-vi yustytzii Ukrainy 15 lyp. 2022 r. za № 785/38121, 786/38122 [Requirements for the design of official websites (web portals) of executive authorities and official web resources related to the activities of executive authorities and the Unified web portal of the Cabinet of Ministers of Ukraine: approved by the order of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine from June 23, 2022 No. 57: registered in the Ministry of Justice of Ukraine on July 15, 2022 under No. 785/38121, 786/38122]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text>

19. DSTU ISO/IEC 40500:2015 “Informatsiini tekhnolohii. Nastanova z dostupnosti veb-kontentu W3 C (WCAG) 2.0” [DSTU ISO/IEC 40500:2015 “Information technologies. W3 C Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.0”]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-ua/>

20. Vytsiuk, Yu. Yu. (Comp.). (2023). Shryftove oformlennia vydan. Kompiuternyi praktykum [Font design of publications. Computer workshop]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/56344/1/Shryftove_oformlennia_vydan.docx

21. Vysnovok (biudzhethna ekspertyza) do zakonoproektu za reiestr. № 5707 vid 23 veres. 2021 r. № 04-13/9-2021/296316. Komitet z pytan pravovoi polityky Verkhovnoi Rady Ukrainy [Conclusion (budget examination) to the draft law for the register. No. 5707 from September 23, 2021 No. 04-13/9-2021/296316. Committee on Legal Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/940915>

22. Pro zatverdzhennia ta vprovadzhennia Typovykh norm chasu i vyrobittu na osnovni vydy robit, shcho vykonuiutsia v arkhivnykh ustanovakh: nakaz Derzh. arkh. sluzhby Ukrainy vid 29 kvit. 2020 r. № 45 [On the approval and implementation of standard norms of time and production for the main types of work performed in archival institutions: order of the State Government. arch. service of Ukraine from April 29, 2020 No. 45]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1328_1.pdf

23. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia tematyky naukovykh doslidzen

i naukovo-tekhnichnykh (eksperymentalnykh) rozrobok, shcho finansuiutsia za rakhunok koshtiv derzhavnoho biudzhetu, ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 sich. 2018 r. № 13 [On the approval of the Procedure for the formation of topics of scientific research and scientific and technical (experimental) developments financed from the state budget, and the recognition of certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as having lost their validity: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 11, 2018 No. 13]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-2018-p#n12>

24. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu naukovoi i naukovo-tekhnichnoi diialnosti Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy u sferi arkhivnoi spravy ta strakhovoho fondu dokumentatsii: nakaz M-va yustytysii Ukrainy 17 zhovt. 2022 r. № 4559/5: zareiestrovano v M-vi yustytysii Ukrainy 18 zhovt. 2022 r. za № 1267/38603 [On the approval of the Regulation on the organization of scientific and scientific and technical activities of the State Archives Service of Ukraine in the field of archival affairs and documentation insurance fund: order of the Ministry of Justice of Ukraine, October 17. 2022 No. 4559/5: registered in the Ministry of Justice of Ukraine on October 18. 2022 under No. 1267/38603]. [in Ukrainian]. Retrieved November 10, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1267-22#n7>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2023.

Yurii Kovtaniuk,

PhD (History), Deputy Director General for Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-1875>

On Tasks for Ukrainian Documentary Scientists

Regarding the Creation of Standards for “Font Formation of the Text”

of Regulatory and Legal acts

The purpose of the research is to reveal problems in the implementation of certain scientific and practical documentation tasks in the implementation of regulatory and legal acts on the example of the Law of Ukraine “On Law-Making Activities”, which leads to certain terminological, methodological and legal conflicts. The object of the research is the task for document experts, defined in the Law of Ukraine “On Law-Making Activities”. *The research methodology* is based on the structuring of the research object, the comparison of the obtained components with the current regulatory

and legal framework in various spheres of activity, the identification of similar, the definition of analogy with the established practice of solving similar tasks, and conducting a systematic analysis of the feasibility of performing the specified tasks and the consistency of these processes with the current regulatory framework. *Conclusions.* The preparation of normative legal acts, in particular legislative and, especially, of an interdisciplinary nature, requires a more balanced approach regarding the involvement of specialists on the issues raised in various areas of activity for their pain of high-quality processing and avoidance of a number of characteristic shortcomings of a terminological nature, definition of the problem, methodology of its solution, funding and compliance with the procedures defined by the current legal framework in the relevant fields of activity, which will avoid, first of all, legal conflicts during the further implementation of such acts. For the successful and timely performance of tasks related to the preparation of standards for the font design of the text of a normative legal act, which are used in its official publication or placement on the websites of subjects of law-making activity, determined by the plan for the implementation of the Law of Ukraine “On Law-Making Activity”, the Ministry of Justice of Ukraine needs take the initiative to justify the need not to develop standards, but to prepare amendments to the current regulatory legal acts on the application of a unified design code in terms of posting regulatory legal acts on web sites (web portals) of state authorities, not only subjects of law-making activity, in accordance with the instructions of DSTU 4162:2020 and the established practice of posting digital copies of paper originals and copies of electronic management documents in PDF format, in particular PDF/A-1, and the styles of text information used on the zakon.rada.gov.ua web portal. Extend these requirements to all official documents. The question that text design concerns all document information in text form, and not only the requisite “text” of a management document, requires a separate justification. Guided by the same factors regarding the impracticality of preparing standards, but from publishing activities, in order to fulfill the task of font design of the text of a normative-legal act upon its official publication, in our opinion, it is sufficient to prepare appropriate changes to the normative-legal framework on issues of official publication of normative-legal acts acts, in particular to paragraph 5 of article 3 of the Law of Ukraine “On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine”, paragraph 5 of article 52 of the Law of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine” and subsection 18 of paragraph 3 of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 2. 2014 No. 228.

Keywords: national standard, legal act, publication on the Internet, official website, web portal, subject of law-making activity, official publication, font, text design, document information, DSTU 4163.

Тетяна Каросва,

доктор історичних наук, професор,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського
вул. К. Острозького, 32, Вінниця, 21001, Україна
e-mail: urasim@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>

ВКЛЮЧЕНІСТЬ ПОДІЛЛЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КНИГОТОРГОВОГО ПРОСТОРУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ БЕЛЬГІЙСЬКИХ ВИДАНЬ)

Мета. З'ясувати на прикладі бельгійських видань, наскільки Поділля за відсутності місцевої стаціонарної книжкової торгівлі та бібліотечного обслуговування було втягнуте в європейський книготорговий простір першої половини – середини ХІХ ст. *Методологія.* Здійснено історико-книгознавчий аналіз колекції бельгійських видань з фондів Вінницької ОУНБ ім. Валентина Отамановського. *Наукова новизна.* Уперше описано колекцію бельгійських видань епохи активного контрафактного друкування, що зберігається на українських теренах. На прикладі Поділля констатовано, що останні розглядалися як легітимна зона торгівлі контрафактом. *Висновки.* У подільських споживачів було кілька причин купувати бельгійську продукцію: 1) головна – дешевизна книжок, зумовлена інноваційними поліграфічними і бізнесовими рішеннями бельгійських підприємців; 2) зосередженість видавців на задоволенні потреби в читанні на дозвіллі; 3) відсутність місцевої книжкової торгівлі та можливість придбати видання, що траплялися завдяки маркетинговим зусиллям видавців з просування книг у різні країни; 4) зацікавленість у конкретних виданнях, які через цензурні обмеження друкувалися лише в Бельгії; 5) інтерес до оригінальних видань бельгійських видавців.

Ключові слова: бельгійська книга, франкомовна книга, бельгійське книговидання, контрафактний друк, книжкова торгівля, Поділля.

Постановка проблеми. В епоху переходу європейського книговидання від ручного друку до механізованого була дуже цікава сторінка, пов'язана з бельгійськими видавцями та їх контрафактною продукцією. Вона

є яскравою ілюстрацією до становлення капіталістичних відносин у видавничій справі, а для українських теренів – маркером їх включеності до європейського простору. Розглянемо на прикладі Поділля, окраїнного регіону, який вважався одним з аутсайдерів освіти та культури, що за Речі Посполитої, що за Російської імперії. Місцевими споживачами бельгійської продукції були представники вузького кола освічених заможних подольян, здатних читати іноземними мовами та купувати книги для себе. Ідеться здебільшого про представників польського та російського дворянства. Треба зауважити, що до 1865 р. в регіоні не було сталої стаціонарної книжкової торгівлі, а перша публічна бібліотека, до того ж російськомовна, була відкрита у 1866 р. Тобто подольяни, аби читати, мали бути активними і самостійно співпрацювати з книгарями та видавцями з-поза меж регіону. Для такої активної діяльності необхідні певний рівень освіти та знання книжкового ринку, а також матеріальні статки. З огляду на збережений книжковий масив у фонді Вінницької ОУНБ ім. В. Отамановського, подольяни користувалися бельгійською книжковою продукцією, переважно франкомовною. Що їх приваблювало в ній? Чому надавали перевагу перед французькою? Чи, навпаки, це бельгійці маркетинговою політикою нав'язували свою?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія бельгійського книговидання добре вивчена. А згадувана його сторінка своєю скандальністю притягувала увагу вже сучасників Г. Молінарі [1], В. Каппеллеманса [2], П. Є. Робіна [3]. Вони її розглядали крізь призму врегулювання капіталістичного ринку та становлення авторського права. Тривалий час книгознавці сперечалися щодо природи цих бельгійських видань. Якщо сучасники одностайно вважали їх підробкою, то з кінця XX ст. вчені К. Булте [4], Ф. Годфруа [5], Ж.-І. Мольє [6, 7], Ж. Геллеманс [8, 9] схильні вважати їх перевиданнями. Вони вказують, що бельгійські видавці не намагалися імітувати формат, папір чи шрифт оригінального видання, тобто не підробляли оригінали. Це були скоріше оригінальні перевидання без дотримання авторських прав. Утім сучасники добре знали про контрафактне походження цих видань. Розповсюдження бельгійських видань у європейських та американських країнах також входить у звичне коло інтересів західних вчених, проте на українських теренах цьому досі не приділяли належної уваги.

Мета дослідження. З'ясувати на прикладі бельгійських видань, наскільки Поділля за відсутності місцевої стаціонарної книжкової торгівлі та бібліотечного обслуговування було втягнуте у європейський книготорговий простір першої половини – середини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Початок книговидавання на бельгійських територіях датують XV ст. Із XVII ст. на цих землях, як і голландських та швейцарських, ширився також контрафактний друк. Крім того, тут з'являлися памфлети про релігію і політику, за допомогою яких сміливі для свого часу мислителі, найчастіше французькі, поширювали свої ідеї, хоч і не отримували матеріальної винагороди. Такі книги зазнавали цензурних переслідувань на батьківщині авторів і були заборонені до друку. Золота епоха бельгійського книговидавничого бізнесу, за переконаннями дослідників [4, 5], тривала між 1815 і 1852 рр., тобто від закінчення окупації Бельгії французами та входження до складу Королівства Нідерландів до франко-бельгійської літературної конвенції 1852 р.

Король Нідерландів Віллем I (1772–1843) підтримував розвиток економіки, проголосив свободу преси і газет. А у Франції, навпаки, Бурбони відновили сувору цензуру. Французькі ліберали завдяки бельгійцям отримали змогу уникати цензури, щоб продовжувати свою пропаганду. Сюди переїхали французькі друкарі та книготорговці. Видавнича діяльність зосереджувалася переважно у Брюсселі. Стимулювання економіки активізувало запровадження нових технологій. Інновації охопили не лише друкарську техніку, а й видавничу та редакторську практику. Видавці досліджували зовнішній ринок, особливо французький, виявляючи найпопулярніші видання для передруку. Вони запроваджували нові компактні формати (in 12°, 16° та 18°), м'які обкладинки, почали формувати комплекти видань – «серії / колекції», а головне – не платили авторський гонорар. У той час авторське право не перетинало кордонів держави проживання автора, і бельгійські видавці після виходу з-під влади Франції могли легально копіювати тексти, опубліковані тепер за кордоном, адаптувати їх та поширювати. Вони не копіювали оригінали, застосовували свою типографіку, папір і формат, відмінні від французьких, і не витрачалися на авторські гонорари, що давало змогу пропонувати знижки порівняно з французькими цінами. Часто вони першими друкували романи, які тільки-но побачили світ на сторінках французьких часописів, у книжковому варіанті. А французьким колегам треба було для цього ще додатково домовлятися з авторами щодо авторських виплат, тобто витратити час та гроші. Тодішня галоманія та популярність французької літератури скоріше працювали на бельгійських видавців, а не на французьких. Хоча варто вказати, що в 1820-х роках бельгійський експорт ще був не дуже великим [8].

Бельгійська незалежність 1830 р. ще більше стимулювала контрафактне виробництво книг. Вона звільнила друкарський верстат абсолютно. До цього

додалося створення нових капіталістичних бізнесових моделей друкарського виробництва. Повторення кількох імен, додавання партнерів у назву компанії, вставка комерційної формули «компанія» або «товариство» демонструвала зміни в технологіях бізнесу. Відбувався перехід від маленької фабрики чи сімейного бізнесу з невеликою чисельністю працівників та використанням ручної праці до механізованих підприємств з акціонерним капіталом, зокрема за підтримки Банку Бельгії. Наприклад, було створено такі найбільші компанії [1]:

1. «La Société typographique Belge», під назвою «Ad. Wahlen et comp.»; статутний капітал – 1 000 000 франків.
2. «La Société Belge de librairie, imprimerie et papeterie», під комерційною назвою «L. Nauman et comp.»; акціонерний капітал – 1 500 000 франків.
3. «La Société de librairie, imprimerie et fonderie», під назвою «Meline, Cans et comp.»; статутний капітал – 2 000 000 франків.
4. «La Société encyclographique»; акціонерний капітал – 1 000 000 франків.
5. «La Société nationale»; статутний капітал – 1 000 000 франків.

Як наслідок, після всіх реорганізацій дешевші бельгійські видання добре поширювалися. Видавці втричі збільшили свій експорт у 1830-х роках. Підйом таких компаній, як «Société typographique Belge» або «Société Belge de Librairie», що мали ідеальні умови виробництва (папір, державна допомога експорту, сучасна бізнес-модель, ігнорування французької цензури), був закономірним. Бельгійське контрафактне книгодрукування пережило золотий вік між 1830 і 1840 рр. Щойно у Франції з друку виходила книга, яка мала шанси на успіх, відразу кілька бельгійських видавців кидались її передруковувати. В умовах жорсткої конкуренції вони жертвували якістю і навіть вартістю. Стандартний формат бельгійських видань – у 18°. Їхня ціна постійно знижувалася з 1830 р. Починали з 3,5 франків, трохи пізніше спустили до 3, потім – 2, навіть – 1,5, а в окремих випадках – 0,75. Звідси гонитва за накладом, ігнорування підготовчих етапів видання, пошук нових ринків збуту. Три, чотири чи навіть п'ять видань одного роману, наприклад Поля де Кока, могли з'явитися одночасно, що підштовхувало операції нижче порогу фінансової прибутковості [1]. Бельгійські видавці зосереджувалися на художній та історичній книгах як дозвіллевих, які потенційно можна було продати більшим накладом, уникали наукових.

Після 1840 р. жорстка конкуренція між самими бельгійськими видавцями призвела до банкрутства кількох компаній («Société Belge de Librairie», «Société Typographique Belge de Wahlen» тощо) у 1846 р. Старі гравці на видавничому ринку прагнули врегулювання. Крім того, бельгійська

громадська думка поступово змінювала своє ставлення до такої видавничої практики, визнаючи її нечесність, а самих видавців почали звинувачувати у завданні шкоди національній літературі. Підприємці, віддаючи перевагу передруку творів чужих авторів, які вони гарантовано могли продати, залишали бельгійських авторів без слави та грошей.

Зрештою франко-бельгійська літературна конвенція була підписана 22 серпня 1852 р., а чинності набула в травні 1854 р. Бельгійські видавці отримали дозвіл передруковувати французькі твори за договорами з їх авторами, але працювати на французькому ринку їм заборонялося. Для того щоб завойовувати нові ринки, бельгійці ініціювали системну кооперацію з видавцями різних країн, особливо після визнання авторського права. Оскільки Франція для них була закрита, вони зосередилися на основних центрах видавничої діяльності континентальної Європи – німецьких та італійських землях. Часто працювали через свої філії, тому на титульних аркушах видань 1850–1860-х років трапляються видавці з різних міст одночасно.

Низка договорів з іншими країнами щодо авторських прав поступово ліквідувала піратську видавничу практику бельгійців. Уже надруковану продукцію дозволили реалізувати, позначивши штампами про її контрафактний характер. Значну частину проштампованих книг спрямували на ринок третіх сторін, зокрема в країни Нового Світу [9, р. 176; 10]. Жодне бельгійське видання з колекції Вінницької ОУНБ ім. В. Отамановського не містить відповідних позначок. Це означає, що надходження цих видань відбувалося «нормальним» шляхом. Отже, українські землі були легітимною територією розповсюдження бельгійської продукції. Тим більш, Російська імперія уклала двосторонні конвенції про визнання авторських прав з Францією лише у 1861 р. та в 1862 р. – з Бельгією. Ці документи вперше унормували поширення продукції національних верстатів на території візаві. Проте частка експорту французької продукції в Російську імперію поступово зменшувалася – з 15% у 1821 р. до 2% у 1900 р. [11, р. 113], та сама тенденція спостерігалася й щодо бельгійської.

Одним з основних каналів надходження бельгійських книг до Російської імперії, зокрема на українські терени, був одеський порт. О. Полевщикова, характеризуючи книжкову торгівлю Одеси першої половини XIX ст., неодноразово згадує Бельгію та Брюссель як джерела надходження книг [12, с. 95, 97, 99]. За її повідомленням, один з книготорговців – Д. Мієвіль – навіть підготував окремий каталог книг, виданих у Брюсселі, що містив 229 назв («*Librairie de D. Mieville, à Odessa. Catalogue des livres en Éditions de Bruxelles*»). Одеса, 1837). Оскільки, за її даними, французів

тоді у місті жило всього 350–400 осіб [12, с. 101], то основними споживачами були пошановувачі французької книги з місцевого населення та гостей, зокрема подільські землевласники, які через Одесу здійснювали свої бізнесові операції. Можемо припустити, що з розвитком залізничі канали надходження книг у другій половині XIX ст. урізноманітнилися, але морський залишався, оскільки основними пунктами західноєвропейського експорту книг були саме порти [11, р. 103].

Завдяки відвідуванню Одеси подоляни мали змогу постійно купувати бельгійську продукцію. У фонді Вінницької ОУНБ ім. В. Отамановського можна виокремити колекцію бельгійських видань 1817–1869 рр. – 138 томів (83 назви). Є також поодинокі зразки продукції бельгійського верстата XVII–XVIII ст., а також по 1 тому 1870, 1871 та 1891 р., але їх залишаємо поза межами цього дослідження. Книги походять здебільшого з родових зібрань польського та російського дворянства, націоналізованих радянською владою у 1919–1920 рр.

З огляду на всі наявні бельгійські друковані видання, подоляни купували їх за часів активного контрафактного продукування: у 1810-х роках – два томи, 1820-х – чотири, 1830-х – 50, 1840-х – 52, 1850-х – 15, 1860-х – 15. Бібліотечна статистика загалом відповідає процесам, що відбувались у бельгійському книговидаванні та книгорозповсюдженні. Вибуховий підйом та експорт 1830–1840-х років ілюструється подільським прикладом.

Бібліотечну колекцію становлять видання французькою мовою, за винятком книги Йоахима Лелевеля (1786–1861), виданої польською мовою. Усі вони були надруковані в Брюсселі. Бізнесову практику створення філій підтверджує також наявність видань із зазначенням Лейпцига (27 томів) та Ліворно (14 томів). Найбільше представлено продукції фірми «La Société de librairie» Жана Поля Меліна (J. P. Meline) – 53 томи. Італієць за походженням, він відкрив справу в Брюсселі, згодом – у Лейпцигу. Дві інших великих фірми – «Société Belge de libraire» та «Société typographique Belge, Adolphe Wahlen et Co» – репрезентовано 10 та 8 томами відповідно. Підприємства Еміля Лорана (E. Laurent) та Альбера Лакруа (A. Lacroix) представлено 9 томами кожне.

Якщо всі вищезгадані видавці діяли за схемами «дикого капіталізму», то Альбер Лакруа (1834–1903) був видавцем уже іншого покоління. У 1861 р. він створив видавничий дім «Librairie internationale A. Lacroix, Verboeckhoven, et Cie», в якому вів бізнес, дотримуючись авторського права. Спеціалізувався на друкуванні творів французьких авторів, вигнаних з Франції: Віктора Гюго, Луї Блана, Едгара Кіне, Прудона та ін. Мав міжнародний успіх, відкрив філії в Лейпцигу, Ліворно, згодом – навіть у Парижі.

Продукція решти 23 бельгійських видавців представлена поодинокими томами. Отже, до подолян потрапляли, швидше за все, книги найпотужніших видавців, які спромоглись організувати виробництво на широку ногу. На ім'я видавця, вочевидь, подоляни не дуже зважали, зосереджувалися на авторі та конкретних творах.

У бібліотечній колекції переважають художні (48 томів) та історичні (62 томи) твори, які можна розглядати як читання на дозвіллі. Решта видань – це географічна література (8 томів), а також поодинокі книги з хімії, літературознавства, благодійності тощо. Зберігається також 6 томів єдиного в Європі дайджесту подій в англomовному світі – «*Revue Britannique*», що друкувався в Брюсселі з 1840 р. Маємо окремі томи різних років друкування впродовж 1847–1855 рр. З огляду на склад колекції, подоляни купували бельгійську продукцію для організації власного дозвілля. І бельгійська продукція, дешевша за французьку, приваблювала покупців, яким байдуже було до тонкощів поліграфічних особливостей книги. Вони прагнули отримати більш-менш якісний товар за меншу суму, щоб задовольнити свої потреби. Особливо чітко це простежується на прикладі історичної літератури. Якщо стосовно художніх творів французькі видавці в 1830-х роках уже почали конкурувати з бельгійськими, і це помітно за вінницьким бібліотечним фондом, то щодо наукових творів, які мали менші наклади, французи програвали бельгійцям: покупці надавали перевагу саме останнім. Треба зазначити, що наукову літературу бралися видавати лише найміцніші бельгійські товариства.

Серед історичної літератури можна натрапити на твори як фахових істориків, так і публіцистів, чимало також мемуарних публікацій. Варто зауважити, що ці видання друкувалися й більшими форматами – in 8°, що свідчить про іншу видавничу та фінансову практику. Цільова аудиторія споживачів була тут вужчою, але вочевидь заможнішою, ставлення до наукових видань змушувало видавців дотримуватися певних поліграфічних традицій.

Історична література роками була на столі видавців. Наприклад, праця французького історика Кристофора Коха (1737–1813) «*Histoire abrégée des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie*» видавалася ще за життя автора на батьківщині, згодом була доповнена Ф. Шоелом і оприлюднена у 1838 р. в Брюсселі.

Серед французьких істориків було також багато політиків, тому їхні твори активно запитувалися. Знаменита праця Огюстена Тьєррі (1795–1856) «*Histoire de la conquête de l'Angleterre par les normands*», яка зробила йому ім'я 1825 р., а вже бібліотечний передрук 1839 р. Й.-Б. Тірхера був позна-

чений як 8-й. А от фірма Ж. П. Меліна миттєво у 1853 р. передрукувала «*Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état*», що свідчить про дуже уважне ставлення до творчості цього історика. Книга політичного діяча та історика Адольфа Тьєра (1797–1877) «*Histoire de la révolution Française*» (Париж, 1823–1827) вважається першою науковою історією Французької революції. Її неодноразово передруковували за життя автора, який продовжував працювати над її редакціями. У бібліотечній колекції зберігається видання фірми Ж.-П. Меліна 1845 р. Останній швидко взявся за передрук багатотомника Адольфа Тьєра «*Histoire du Consulat et de l'Empire*». У 1845 р. з'явилися перші його томи на батьківщині, і відразу в Брюсселі почали його відтворювати. Усього до 1862 р. Мелін видав 6 томів, причому у незвичному для бельгійців форматі – в 4°.

У полі зору видавців була творчість не лише французьких істориків. Дослідження швейцарського історика Жана де Сісмонді (1773–1842) також спочатку друкувалися в Парижі, але їх швидко підхопили бельгійці. У фонді бібліотеки зберігаються «*Histoire des Français*» (1836–1844), «*Histoire de la chute de l'empire Romain et du déclin de la civilisation*» (1837), «*Précis de l'histoire des Français*» (1839) різних місцевих видавців.

Бельгійці продукували й перекладні твори. З появою французького перекладу вони відразу передрукували працю німецького історика античності Бертольда Георга Нібура (1776–1831) «*Histoire romaine*» (1830). Відомий твір німецького історика Іоганна фон Мюллера (1752–1809) «*Histoire universelle*» після появи паризького та швейцарського франкомовних видань кілька разів передруковували бельгійські видавці, зокрема у відділі зберігаються видання 1833 та 1846 рр. А. Лакруа починав свою діяльність спільним з паризьким видавцем Фірман-Дідо перекладом американського історика Вільяма Прескотта (1796–1859) «*Histoire du règne de Ferdinand et d'Isabelle*» (1861).

Традиція друкування історичної літератури зберігалася й після визнання авторського права. Наприклад, бельгійцями була передрукована праця Проспера де Баранта (1782–1866) «*Histoire de la convention nationale*» (1852–1853). Французи почали її друкувати у 1851 р., а Ж.-П. Мелін ішов паралельно. Така сама історія з відомою працею Александра Вільяма Кінглейка (1809–1891) «*The Invasion of Crimea*» у 8 томах, яку він друкував на батьківщині впродовж 1863–1887 рр.

Паралельно її перекладали французькою, і бельгійці послідовно том за томом оприлюднювали під назвою «*L'invasion de la Crimée*». Так само друкувалася відома праця німецького історика Теодора Моммзена (1817–1903) «*Histoire Romaine*» (1863–1869).

Історико-військова тематика в бібліотечному зібранні представлена відомою працею Генріха Жоміні (1779–1869) «*Vie politique et militaire de Napoléon*», що вперше побачила світ у 1827 р., а вже через два роки – у Брюсселі. Ад'ютант Жильбера де Лафаста Бернард Сарранс підготував книгу «*Lafayette et la révolution de 1830*», яка того самого 1832 р. вийшла друком у Бельгії.

Батист Капфіг (1801–1872) був одним із тих публіцистів, які яскраво писали на історичні теми, тобто він був свого роду автором нон-фікшн історичної тематики. Тодішні вчені вважали його аматором, проте його твори мали надзвичайний попит. Його підхід був зручним, оскільки заповнював окремі періоди історії. Подоляни придбали бельгійські версії його творів: «*Histoire de Philippe-Auguste*» (1830; 1852), «*Louis XVI son administration et ses relations diplomatiques avec l'Europe*» (1844), «*Histoire de la reforme, de la ligue, et du règne de Henri IV*» (1834), «*Richelieu, Mazarin, la Fronde et le règne de Louis XIV*» (1836), «*L'Europe pendant la Révolution française*» (1843), «*L'Europe pendant le Consulat et l'empire de Napoléon*» (1840–1841), «*Les cent Jours*» (1841). Вже самий перелік свідчить про захоплення подолян історичною тематикою та інтелектуальний рівень цього інтересу.

Популярною для передруку була й мемуарна література. Бельгійці не могли оминати скандальні спогади герцогині д'Абрантес (1784–1838), за право друкувати які конкурували між собою паризькі видавці на початку 1830-х рр. Суперечки між собою вони розв'язували в суді, тобто витрачали гроші ще й на юристів, а бельгійці, починаючи з 1833 р., лише очікували оприлюднення чергового тому і передруковували його майже одночасно. На цьому тлі спогади Людовика XVIII (1755–1824), авторство яких приписують герцогу Дудовіллю (1785–1864), вже не виглядали настільки провокативними, хоч також миттєво отримали бельгійський варіант. Оскільки вони містили чимало інформації про українські терени, то стає зрозумілим інтерес до них з боку подільських читачів.

Хоча в бібліотечній колекції художня література представлена кількісно менше, але в реальності в подільських книгозбірнях, вірогідно, переважала саме вона. Можемо припустити, що багаторічна експлуатація збірки франкомовної літератури в умовах загальнодоступної бібліотеки привела до зменшення кількості художньо-літературних видань. Серед наявних представлено твори Оноре де Бальзака (1799–1850), Альфреда де Віньї (1797–1863), Віктора Гюго (1802–1885), Жака Деліля (1738–1813), Александра Дюма (1802–1870), Альфонса Ламартіна (1790–1869), Жорж Санд (1804–1876), Ежена Сю (1804–1857), Ежена Скріба (1791–1861),

Франсуа Шатобріана (1768–1848) тощо, тобто тих, ким зачитувався весь освічений західний світ на час розквіту бельгійського виробництва. Більшість із цих авторів переважно й потерпали від бельгійського бізнесу, оскільки жили за рахунок авторських гонорарів. Хоча Віктор Гюго саме завдяки бельгійцям зажив значної слави, бо з перших його творів на початку 1830-х рр. вони справно десятиліттями продукували його книги. Тим більше, що після еміграції (1852) він не міг друкуватися на батьківщині.

Підприємці у гонитві за комерційним успіхом не обходили увагою й літературу в перекладі. Зокрема передруковували франкомовну версію твору Вашингтона Ірвінга (1783–1859).

Як зауважувалось вище, науковим працям бельгійські видавці приділяли обмежену увагу. Показово, що в бібліотечній колекції географічну літературу представляли три типи видань: навчальні, довідкові та художньо-літературні, проте наукові відсутні. Навчальною літературою є підручник відомого Єнса Якоба Берцеліуса (1779–1848) «*Traité de chimie*» (1838), перекладений з німецької, та посібник французького літературознавця Абеля-Франсуа Вільмена (1790–1870) «*Cours de littérature française*» (1840).

Відсутність цензурних обмежень допомагала бельгійським підприємцям мати додаткові комерційні вигоди. Наприклад, чимало французьких творів не могли побачити світ на батьківщині через цензуру. Зокрема французький соціаліст-утопіст Луї Блан (1811–1882) емігрував до Бельгії, де кілька разів вийшла друком його «*Histoire de dix ans. 1830–1840*». Так само пізніше тут побачила світ знакова для історії книга «*Le livre noir de la Commune de Paris*», про події Паризької комуни. Її надрукували відразу в 1871 р. У бібліотеці наявне 3-тє видання, здійснене того самого року.

Брюссель притягував видавничими можливостями представників різних опозиційних угруповань. У 1865 р. Олександр Герцен (1812–1870) оприлюднив тут свою розлогу статтю «*Самісія rossa*» про поведінку британського уряду щодо візиту 1864 р. до Лондону Джузеппе Гарібальді.

Польська спільнота також користувалася бельгійськими можливостями.

У 1830 р. в Брюсселі перевидали працю Конрада Мальте-Бруна (1775–1826) «*Tableau de la Pologne ancienne et moderne*» (1807), яку на замовлення французького уряду він написав, коли армія досягла Польщі. До нового видання її готував польський діяч Леонард Ходзько (1800–1871). Він написав нову передмову, додав огляд історії польських законів Й. Лелевеля та нариси про польську літературу Міхала Подчашинського (1800–1835), а також дві карти країни до поділів та після Віденського конгресу 1815 р., складені Й. Лелевелем. Видання мало попит, адже

наступного року його вже передрукували інші бельгійські конкуренти. У бібліотечній колекції зберігається саме перше видання 1830 р.

У Бельгії 1857 р. був надрукований польським автором Луї Люблінером (1809–1868) огляд документів «Des diverses amnisties octroyées aux polonais par les empereurs Nicolas I-er et Alexandre II», присвячений аналізу рішень російських імператорів Миколи I та Олександра II щодо поляків.

Низку етюдів з внутрішньої російської політики щодо польського питання оприлюднив російський публіцист Федір Фіркаса (1812–1872), який писав під псевдонімом D. K. Schédo-Ferroti. Він друкував їх під загальною назвою «Etudes sur l'avenir de la Russie» під час Січневого повстання (1861–1864). Найбільшу славу здобув восьмий етюд «Que fera-t-on de la Pologne?» (1864). Він є в бібліотечній колекції. На погляд автора, вирішенням польського питання могло стати створення польського уряду у складі Російської імперії, надання цій території більшої свободи та автономії.

Показова для фрондерських настроїв польської шляхти Правобережної України наявність чергового перевидання твору Й. Лелевеля «Polska odradzajaca sie czyli Dzieje Polskie od roku 1795». Уперше книга була надрукована у Брюсселі в 1836 р., де з 1833 р. і до смерті проживав учений. У фонді бібліотеки зберігається примірник 1843 р.

Вісімдесят дев'ять томів (64,5%) бібліотечної колекції мають провенієнції власників, причому абсолютна більшість (97,8%) цих книжок походять з родових зібрань. Отже, представники нобілітету, традиційні галомани, могли з певних причин надати перевагу бельгійській продукції.

Найбільша збірка (31 том) походить з родового зібрання Собанських з Ободівки (нині Гайсинського р-ну Вінницької області). Його основа активно формувалася саме в 1820–1850-х роках [13, с. 610], відповідно бельгійські видання надходили завдяки поточному комплектуванню. Засновник родового зібрання Міхал Собанський (1755–1832) був дуже активною та підприємливою особою. Він брав участь у створенні одного з перших акціонерних товариств на Правобережній Україні «Kompania handlowa polska» (1783), облаштуванні судноплавства по Дністру. Активно користувався банківськими кредитами, розвивав у власних маєтках товарне виробництво зерна, організовував його продаж через херсонський, згодом одеський порти. Мав активну громадянську позицію, був послом на Чотирирічному сеймі (1792), делегатом від інкорпорованих воєводств до Катерини II. Відомий також як донатор Кременецького ліцею. Тобто був яскравою постаттю, яка намагалася трансформувати терени Правобережної України як продуктивного краю, надати їм нових сенсів. Він випереджав

за світоглядом та діями своїх сучасників – представників шляхти. Вочевидь, каналами комплектування його бібліотеки могли бути бізнесові поїздки до Варшави та Одеси, мандрівки у Європу, а також освітньо-культурні контакти з вченими, наприклад з Ю. Немцевичем (у бібліотеці є книги з дарчими написами [14, с. 51]). Його сини Людвік (1788–1837) і Готард (1802–1841) брали активну участь у польському національному русі, їх арештовували та відправляли на заслання, де читання було однією з важливих розваг. Маємо історико-книжкову колекцію, пов'язану з Людвіком та його сім'єю. Саме його родина придбала більшість бельгійських видань, адже серед них переважна частина надруковані у 1830–1840-х роках та мають позначки (екслібрис і суперекслібрис) маєтку у Василівці, де мешкала вдова Людвіка – Роза Собанська з дітьми. Системне комплектування родового зібрання зупинилося після 1870 р.

Бібліотека мала універсальний характер і цим пояснюється наявність художніх (О. Бальзак, Ж. Деліль, А. Дюма, Е. Сю, Е. Скріб, Шатобріан), історичних (П. де Барант, Б. Сарранс, Й. Мюллер, А. Тьєр), хімічних та літературознавчих видань. Із періодичних видань цікавили Собанських і англomовні, тому передплата «Revue Britannique» виглядає цілком логічною. Вочевидь, книги купували для організації дозвілля, тому малоімовірно, що покупці прагнули придбати конкретні видання, скоріше брали наявні. Хоча виключити ідею про дешевші, не можемо.

Багато також бельгійських видань (20 томів) походять з родового зібрання Ярошинських з Дзвоники (тепер Вінницького р-ну Вінницької обл.), які також були однією з найбагатших родин Подільської губернії XIX ст. У цьому маєтку бібліотека осіла після 1870 р., поглинувши кілька сімейних зібрань. Більшість бельгійських друків належали колись Константі Валеріану Ярошинському (1842–1881), власнику Шарапанівки (тепер Тульчинського р-ну Вінницької обл.), який підписував книги власницьким написом «K. W. Jaroszynski(сy)» або «K. Jaroszynski». Згідно з перекресленими написами до нього ці друки належали братам його матері Мечиславу та Генріку (?–1874) Будзинським, власникам маєтку Маркуші Літинського повіту (тепер Хмільницького р-ну Вінницької обл.). Брати навчалися у Берлінському університеті наприкінці 1830-х років [15, с. 73–74], імовірно, там вони й купували бельгійську продукцію. Враховуючи їхній студентський статус і середню фінансову забезпеченість, можна припустити, що вони, обираючи між французькою та бельгійською продукцією, зупинялись на останній. Їхній інтерес становили художні та історичні твори.

Родове зібрання Руссановських з Якушинців (нині Вінницького р-ну Вінницької обл.) вирізняється фрондерським добром бельгійських

видань (12 томів). Тут знаходимо роман Жорж Санд «Le Piccinino» (1847), забороненої для поширення в Російській імперії. Серед наявної продукції 1830–1840-х років – художні та історичні твори для дозвілля, а ось публікації пізнішого часу дещо відмінні. Серед останніх бачимо вже згадувані працю Л. Люблінера та огляд подій навколо Паризької комуни. Тобто представники цього роду купували бельгійські видання не лише через фінансову вигідність, а й з цікавості саме до певних книг, незважаючи на загрозу конфлікту з російською владою.

Подібну поведінку можна спостерігати у Здєховських з Черепашинців (тепер Хмельницького р-ну Вінницької обл.), які володіли примірником видання «Histoire de dix ans. 1830–1840» (1847) Луї Блана, також забороненого для розповсюдження в Російській імперії. Родову бібліотеку Здєховських представляють 16 томів історичного змісту. Оскільки зібрання у цьому маєтку осіло у другій половині XIX ст. і містило фрагменти з кількох різних сімейних збірок, то можна припустити, що художню літературу у відповідний час також купували, але на початку XX ст. у Черепашинці Феліксом Здєховським (1863–1928) було перевезено саме історичні книги. Його дії підтверджують гіпотетичний одеський канал надходження книг, адже кілька примірників позначено наліпками одеських палітурників.

Наявність двох примірників видання Адольфа Тьєра «Histoire de la révolution Française» (1845) фірми Меліна свідчить про стійкий інтерес до Французької революції з боку польського нобілітету (графів Здєховських та Русановських).

Російське дворянство також демонструвало адресний інтерес до бельгійських видань. Один з представників роду Гейденів, які прославилися своєю військовою службою в імперії, володів уже згадуваною відомою працею Кінглейка «L'invasion de la Crimée». Військові цікавилися аналізом Кримської війни 1853–1856 рр. від англійських авторів.

Тема цієї війни відбилася й у зібранні Григорія Строганова (1829–1910). Невеличку працю російського посла у Великобританії Філіпа Бруннова (1797–1875) «La Guerre d'Orient: ses causes et ses conséquences» (1854) надрукували саме в Бельгії, адже проросійському наративу у місцевій друкарні побачити світ було простіше, ніж у Великобританії чи Франції. З огляду на тодішню військову службу Г. Строганова стає зрозумілим його інтерес до цієї тематики. Згодом займаючись благодійністю за службою та особисто, він вважав за потрібне мати працю Жозеф-Марі Дежерандо (1772–1842) «De la bienfaisance publique» (1839) про організацію громадської благодійності. З огляду на палітурку можна припустити, що з бібліотеки

Потоцьких – Строганова – Щербатових з Немирова (тепер Вінницького р-ну Вінницької обл.) походить і вже згадувана праця Герцена. Обкладинку для неї виготовили вже за впорядкування книгозбірні Марією Щербатовою (1857–1920), донькою Г. Строганова, в останніх десятиліттях XIX ст., тому час придбання книги залишається відкритим. Оскільки реальне прізвище автора вже зазначили на корінці, то це відбулося вже тоді, коли його фігура не виглядала такою небезпечною для влади.

Отже, представники нобілітету Поділля не виявляли снобізму щодо контрафактного походження книжкової продукції. Залишається відкритим питання, чи подібне ставлення обмежувалося лише книгами, чи вони погоджувалися користуватися контрафактом і в інших сферах буття?

Наукова новизна. Уперше описано колекцію бельгійських видань епохи активного контрафактного друкування (1815–1852), що зберігається на українських теренах. На прикладі Поділля констатовано, що останні у досліджуваний період розглядалися як легітимна зона торгівлі контрафактом.

Висновки: Ігнорування Російською імперією авторського права, традиційна галоманія нобілітету, нові капіталістичні моделі бельгійського видавничого бізнесу сприяли поширенню його книжкової продукції, хоч і з тенденцією до скорочення на кінець XIX ст. У подільських споживачів було кілька причин придбання саме бельгійської продукції: 1) головна – дешевизна книжок, здобута завдяки інноваційним поліграфічним і бізнесовим рішенням бельгійських підприємців; 2) зосередженість видавців на задоволенні потреби в читанні на дозвіллі; 3) за відсутності місцевої книжкової торгівлі – придбання наявних видань (маркетингові зусилля видавців з просування книг у різні країни); 4) зацікавлення в конкретних виданнях, які через цензурні обмеження друкувалися лише в Бельгії; 5) інтерес до оригінальних видань, які готували бельгійські видавці. Складається враження, що ім'я видавця не мало значення, подолання зосереджувалися на авторі та конкретних творах, але ця теза потребує додаткового вивчення.

Список бібліографічних посилань

1. Molinari G. De la propriété littéraire et de la contrefaçon belge. *Journal des économistes*. 1852. No. 3. URL: <https://www.institutcoppet.org/de-la-propriete-litteraire-et-de-la-contrefacon-belge/>
2. Cappellemans V. De la propriété littéraire et artistique en Belgique et en France. Bruxelles, 1854. 375 p.

3. Robin P. E. De la contrefaçon belge. *Revue des Deux Mondes, période initiale*. 1844. Vol. 5. Pp. 204–239.
4. Bulté C. Approche économique du secteur de la contrefaçon à Bruxelles (1814–1852). *Cahiers du Cédic*. 2003. No. 2/4. Pp. 3–78.
5. Godfroid F. Aspects inconnus et méconnus de la contrefaçon en Belgique. Bruxelles, 1998. 924 p.
6. Durand P., Hébert P., Mollier J.-Y., Vallotton F. *La Censure de l'imprimé. France, Belgique, Québec et Suisse romande. XIXe et XXe siècles*. Québec, Nota Bene, 2006. 464 p.
7. Mollier J.-Y. Ambiguïtés et réalités du commerce des livres entre la France et la Belgique au XIXe siècle. Le Commerce de la librairie en France au XIXe siècle: 1789–1914 / J.-Y. Mollier (dir.). Paris : IMEC Editions, 1997. Pp. 53–86.
8. Hellemans J. L'édition belge au XIXe siècle et le problème de la contrefaçon. Présence francophone. 1993. N 42. Pp. 180–192.
9. Hellemans J. Les contrefaçons belges au Québec... Au temps où le livre français était "belge". Documentation et bibliothèques. 2011. No. 57(3). Pp. 169–177. <https://doi.org/10.7202/1028843> ar
10. Schapochnik N. La circulation des contrefaçons belges à Rio de Janeiro au XIXe siècle. Le commerce transatlantique de la librairie, un des fondaments de la mondialisation culturelle (France, Portugal, Brésil, XVIII–XX siècle) / dir.: D. Cooper-Richet et J.-Y. Mollier. Campinas: Publiel, 2013. Pp. 61–73.
11. Barbier F. Le commerce international de la librairie française au XIXe siècle (1815–1913). *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 1981. Vol. 28(1). Pp. 94–117. <https://doi.org/10.3406/rhmc.1981.1128>
12. Полевщикова Е. В. Французы в книжной торговле Одессы в первой половине XIX в. (по материалам книготорговых каталогов). *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2011. Вип. 16 (1–2). С. 94–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2011_16_1-2_6
13. Соломонова Т. Родова бібліотека Собанських з Ободівки (за матеріалами Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва). *Україна і Польща: історичне сусідство* : матеріали міжнар. наук. конф.(17–18 трав. 2012 р.). Вінниця, 2012. С. 609–621.
14. *Litera scripta manet*: каталог автографів на книгах відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва / уклад. Т. Р. Каросва (Соломонова). Вінниця, 2016. 88 с.
15. Bobrowski T. *Pamiętniki*. Lwow, 1900. Vol. 1. 417 s.

References

1. Molinari, G. (1852). De la propriété littéraire et de la contrefaçon belge. *Journal des économistes*, 3 [in French]. Retrieved from <https://www.institutcoppet.org/de-la-propriete-litteraire-et-de-la-contrefacon-belge/>
2. Cappellemans, V. (1854). De la propriété littéraire et artistique en Belgique et en France. Bruxelles [in French].
3. Robin, P. E. (1844). De la contrefaçon belge. *Revue des Deux Mondes, période initiale*, 5, 204-239 [in French].
4. Bulté, C. (2003). Approche économique du secteur de la contrefaçon à Bruxelles (1814-1852). *Cahiers du Cédic*, 2/4, 3-78 [in French].
5. Godfroid, F. (1998). Aspects inconnus et méconnus de la contrefaçon en Belgique. Bruxelles [in French].
6. Durand, P., Hébert, P., Mollier, J.-Y., Vallotton, F. (2006). La Censure de l'imprimé. France, Belgique, Québec et Suisse romande. XIXe et XXe siècles. Québec: Nota Bene [in French].
7. Mollier, J.-Y. (1997). Ambigüités et réalités du commerce des livres entre la France et la Belgique au XIXe siècle. In J.-Y. Mollier (dir.), *Le Commerce de la librairie en France au XIXe siècle: 1789-1914* (pp. 53-86). Paris: IMEC Editions [in French].
8. Hellemans J. (1993). L'édition belge au XIXe siècle et le problème de la contrefaçon. *Présence francophone*, 42, 180-192 [in French].
9. Hellemans, J. (2011). Les contrefaçons belges au Québec... Au temps où le livre français était «belge». *Documentation et bibliothèques*, 57(3), 169-177 [in French]. <https://doi.org/10.7202/1028843> ar
10. Schapochnik, N. (2013). La circulation des contrefaçons belges à Rio de Janeiro au XIXe siècle. In D. Cooper-Richet & J.-Y. Mollier (dir.), *Le commerce transatlantique de la librairie, un des fondaments de la mondialisation culturelle (France, Portugal, Brésil, XVIII-XX siècle)* (pp. 61-73). Campinas: Publiel [in French].
11. Barbier, F. (1981). Le commerce international de la librairie française au XIXe siècle (1815-1913). *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 28(1), 94-117 [in French]. <https://doi.org/10.3406/rhmc.1981.1128>
12. Plevshnikova, E. V. (2011). Francuzy v knizhnoj trgovle Odessy v pervoy polovine XIX v. (po materialam knigotorgovykh katalogov) [French in the Odessa book trade in the first half of the 19th century (based on bookselling catalogues)]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo – Bulletin of Odessa National University*.

Series: Library Science, Bibliography, Bibliography, 16(1-2), 94-109 [in Russian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2011_16_1-2_6

13. Solomonova, T. (2012). Rodova biblioteka Sobanskykh z Obodivky (za materialamy Vinnytskoi OUNB im. K. A. Timiriazieva) [Sobansky's family library from Obodivka (based on the materials of K. A. Timiryazev Vinnytsia Regional Universal Scientific Library)]. Proceedings from *The Ukraine and Poland: historical neighborhood: Mizhnarodna naukova konferentsiia (17-18 travnia 2012 r.) – International of Science Conference* (pp. 609-621). Vinnytsia [in Ukrainian].

14. Karoieva (Solomonova), T. R. (Ed.). (2016). Litera scripta manet: katalog avtohrافiv na knykhakh viddilu ridkisykh i tsinnykh vydan Vinnytskoi OUNB im. K. A. Timiriazieva [Litera scripta manet: a catalog of autographs on books of the department of rare and valuable publications of K. A. Timiryazev Vinnytsia Regional Universal Scientific Library]. Vinnytsia [in Ukrainian]

15. Bobrowski, T. (1900). Pamiętniki. Lwow. Vol. 1 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2023.

Tetiana Karoieva,

Dr. Sci. (History), Professor,

Vinnytsia Mykhaylo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32 Ostrozhskogo St., Vinnytsia 21100, Ukraine

e-mail: urasim@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>

The Involvement of Podillia in the European Book Trade Space of the first half – the middle of the 19th century (by the example of Belgian Publications)

The research aim is to determine how Podillia was involved in the European book trade space of the first half – the middle of the 19th century when there was no local stationary book trade and library service (by the example of Belgian publications). *Methodology*. A historical and bibliological analysis of the collection of Belgian publications from the library collection of the Valentyn Otamanovskyi Vinnytsia Regional Universal Scientific Library was carried out. *The scientific novelty*. A collection of Belgian publications from the era of active counterfeit printing (1815–1852) stored on Ukrainian territory, is described for the first time. By the example of Podillia, it was revealed that Ukrainian lands were considered as a legitimate zone of trade in counterfeit goods during the research period. *Conclusions*. Ignoring copyright by the Russian Empire, the traditional gallomania of the nobility, and the new capitalist models of the Belgian publishing business, contributed to the spread of its book production, although with a tendency to decline at the end of the 19th century. The consumers of Podillia had several reasons for purchasing Belgian products: 1) the main reason was the

cheapness of books due to the innovative printing and business solutions of Belgian publishers; 2) publishers' focus on the pleasure of leisure reading; 3) there was the purchase of existing publications (marketing efforts of businessmen to promote books in different countries) in the absence of a local book trade; 4) interest in specific publications that were published only in Belgium because of censorship restrictions; 5) interest in original publications prepared by Belgian publishers. It seems that the publisher's name was not important, people of Podillia focused on the author and specific works, but this thesis needs additional study.

Keywords: Belgian book, French-language book, Belgian book publishing, counterfeit printing, book trade, Podillia.

Лариса Дідора,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: didora.larisa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2499-8664>

СТАРОДРУКИ, ВИДАНІ НА ТЕРИТОРІЇ ІТАЛІЇ У XVI–XIX СТ., ІЗ КОЛЕКЦІЇ БЕРДИЧІВСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ (1926–1954)

Мета статті – ввести у науковий обіг стародруки, видані на території Італії з кінця XVI до поч. XIX ст., з колекції бібліотеки Бердичівського соціально-історичного і економічного музею (1926–1954), які сьогодні зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Досліджені видання надруковані між 1597–1802 рр. у Венеції і Римі латинською та італійською мовами. Більшість стародруків колекції походять з Венеції, із друкарень Баллеоніана і Ремондіана, але є також книги й інших видавців – Марко Зальтєрі, Лучіо Спінєди, Сімонє Окке, Марко Джінаммі, Себастьяно Колеті та з видавництва Священної конгрегації пропаганди віри.

Ключові слова: бібліотекознавство, Баллеоніана, видавнича марка, історія видавничої справи, італіяніка, книгознавство, Ремондіана, стародрук.

Актуальність дослідження. 14 листопада 1926 р. зусиллями українського археолога Т. Мовчанівського (1899–1938) в приміщеннях колишнього монастиря Босих Кармелітів у Бердичеві був відкритий Соціально-історичний і економічний музей ім. Ф. Дзержинського. Фонди нового музею поповнювались експонатами за рахунок надходжень речей із націоналізованих панських маєтків, а також конфіскованими цінностями церков, костелів і синагог у зв’язку з їх масовим закриттям у 1920–1930-х роках. Серед цих культурних цінностей були також фрагменти приватних бібліотек і бібліотек різних інституцій. На 1928 р. фонд музейної бібліотеки налічував 6300 примірників, з них близько 3600 стародруків [1]. Сьогодні бібліотека Бердичівського музею у кількості 3478 одиниць зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Актуальною видається спроба реконструкції історії бібліотеки шляхом дослідження екслібрисів і розтекстування власницьких підписів на книгах, які походять з приватних та інституційних зібрань. Досліджуючи ці книги, які у своїй більшості видані іноземними мовами на території Західної Європи, є змога водночас простежити й історію європейського книгодрукування у XVI–XIX ст. Варто зауважити, що історія італійських видавців мало вивчена в Україні, хоча такі венеціанські друкарні як Баллеоніана і Ремондіана, чії книги представлені у колишній музейній бібліотеці, були відомі не тільки у тодішній Венеціанській республіці, а й за її межами. Усе вище викладене і обумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті – ввести у науковий обіг стародруки з колекції бібліотеки Бердичівського соціально-історичного музею, видані італійською та латинською мовами на території Італії між 1597–1802 рр., паралельно висвітлюючи історію друкарень, де вони були виготовлені.

Аналіз досліджень і публікацій. Історію італійських видавництв досліджували Маріо Інфелізе, викладач венеціанського університету Ка-Фоскарі [5, 6], Лаура Корнелос, бібліотекар Ігонського коледжу (Велика Британія) [8], Франко Піва [14], Паоло Сакет [17]. Цікава стаття Анжели Нуово (Університет Мілана) «Gli incunaboli di Umberto Eco» («Інкунабули Умберто Еко»; тут і далі переклад наш. – Д. Л.) вийшла у 2022 р. У 2021 р. Міністерство культури Італії придбало приватну бібліотеку медієвіста і письменника Умберто Еко (1932–2016). Колекція з 1200 стародруків і рідкісних книг була розміщена в Biblioteca Braidense (більш відома як бібліотека Брера) в Мілані. У колекції 36 інкунабул, частина з яких видані у Венеції і Римі. Вони і стали предметом дослідження науковиці [13].

В Україні у 2001 р. видано покажчик «Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова», який містить 227 найменувань старовинних книг з етики, теології, політології, юриспруденції, точних наук, мистецтвознавства, сільського господарства, а також художньої літератури [2]. Італійським виданням, що зберігаються у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова, присвячені наукові розвідки І. В. Пігулевської [15, 16].

Виклад основного матеріалу. Історія книгодрукування в Італії розпочалась у 1465 р., коли німецькі монахи Конрад Свейнхейм і Арнольд Паннарц заснували першу друкарню у монастирі святої Схолатики у Субіако, неподалік Риму. Вона працювала до 1467 р. Протягом цих двох років у ній було надруковано такі важливі твори античної літератури як «Про оратора» Цицерона, «Про місто Боже» святого Августина

і три праці Лактанція, зібрані в одному томі. Кожна книга була видана у 275 примірниках [10]. У 1469 р. друкарський верстат з'явився у Венеції. Першим венеціанським друкарем був німець Йоганн фон Шпейер. Уряд Республіки 18 вересня 1469 р. надав йому привілей, який діяв п'ять років і забороняв усім, крім нього, займатися друкарською справою чи ввозити на територію Республіки книги із-за кордону.

До 1499 р у Венеції працювало вже близько 150 друкарень і вийшло друком близько 4000 видань, а у наступному столітті половина книг, випущених в Італії, походили з венеціанських друкарень [11]. Венеція стала важливим центром європейського книгодрукування. Саме у Венеції наприкінці XV – на поч. XVI ст. працював видатний італійський гуманіст, книговидавець, винахідник курсиву і пунктуації Альдо Мануціо (1450–1515) [7]. Тому не дивно, що більшість італійських стародруків з колекції бібліотеки Бердичівського соціально-історичного музею походять з Венеції. У 1559 р. був виданий перший римський Індекс заборонених книг (*Index Librorum Prohibitorum*). Відтоді на Апеннінському півострові діяли індекси, складені іспанською, французькою та місцевою інквізицією. Посилення церковної цензури у XVII ст. спричинило зменшення обсягів друкованої продукції світського характеру. Саме тому всі італійські видання XVII ст. вважаються рідкісними [16, с. 234].

У колекції колишньої бібліотеки Бердичівського соціально-історичного музею наявні три книги, надруковані у XVII ст. Але перш ніж перейти до їх дослідження, звертаємо увагу на найстарішу книгу в колекції музейної бібліотеки, видану на території Італії у 1597 р. Це праця італійського історика, кардинала Чезаре Бароніо «*Martyrologium Romanum...*» («Римський мартиролог...»). У перші століття історії християнства було прийнято зберігати пам'ять про тих, хто загинув через сповідування віри у Христа – мучеників. Кожна місцева церква мала свій мартиролог, тобто список мучеників. Пізніше велике значення стали надавати дню смерті цих людей, який розглядався як народження до нового, вічного життя. У XVI ст. було вирішено об'єднати різні мартирологи у єдиний список, в якому знайшли б місце всі святі й блаженні, визнані авторитетом Католицької Церкви. Роботу з упорядкування нового мартиролога Папа Григорій XIII доручив кардиналу Чезаре Бароніо (1538–1607), який завершив його в 1586 р. «Римський мартиролог» з бібліотеки Бердичівського музею був виданий в 1597 р. латинською мовою у Венеції, у видавництві Марка Антонія Залтьєрі (бл. 1583–1607). На титульному аркуші розміщена його гравійована видавнича марка, із зображенням страуса, який тримає у дзьобі підкову. По колу йде напис латиною: «*Nil durum indigestum*» («Ніщо

не є занадто важким для перетравлення»). До того як потрапити до музейної бібліотеки, книга зберігалась у бібліотеці монастиря Ордену Кармелітів Босих у Бердичеві. Про це свідчить рукописний екслібрис на титульному аркуші видання (рис. 1).

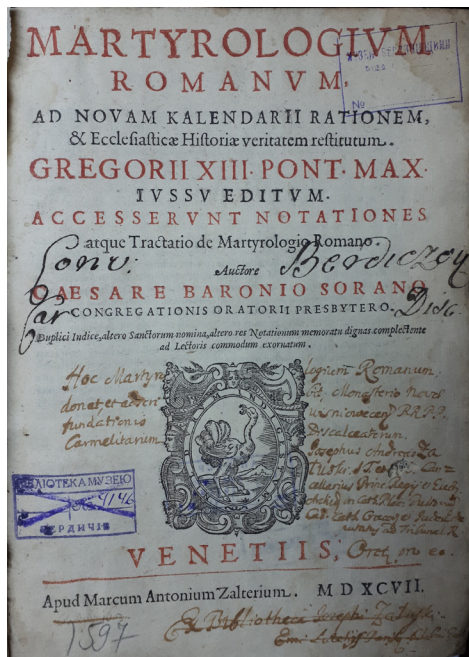

Рис. 1. Титульний аркуш «Римського мартиролога» (1597 р.)

Автор книги «Secreti diversi et miracolosi, raccolti & approbati da altri medici di gran fama» («Різні чудесні секрети, повідані Фалоппіо і схвалені іншими відомими лікарями») – Габріеле Фалоппіо (1523–1562) – видатний італійський анатом і хірург XVI ст. Уперше ця книга була видана у Венеції в 1563 р., вже по смерті автора. Оскільки на примірнику з колекції бібліотеки Бердичівського музею пошкоджений титульний аркуш, рік видання вдалося встановити за іменем її видавця. Книга була досить популярною серед венеціанців і, згідно з каталогом, складеним Массімо Мара, з 1563 по 1676 р. видавалась у Венеції 18 разів [12]. На примірнику з музейної бібліотеки стоїть ім'я видавця Лучіо Спінеди, чия друкарня працювала у місті приблизно з 1586 по 1630 р. У його видавництві книга Фалоппіо

виходила лише один раз – у 1602 р. Крім імені видавця, на титульному аркуші книги наявна також видавнича марка, на якій зображена оголена жінка, що попирає ногою голову лева, тримаючи у руках стрічку з написом латинською мовою: «Humilitati» («Покора»). Зображення розміщено у картуші, по колу йде напис, також латиною: «Sic omnia cedunt» («Все поступається покорі»).

Наступною рідкісною книгою у колекції музейної бібліотеки є перше видання праці італійського письменника і політика Людовіко Цукколо (1568–1630) «Discorsi dell'honore, della gloria, della riputatione, del buon concetto» («Бесіди про честь, славу, репутацію, добрі думки»). Книга видана 1603 р. італійською мовою у Венеції у видавництві Марко Джінаммі (15...–1657?). Людовіко Цукколо здобув освіту в Болонському університеті, де вивчав філософію на факультеті мистецтв. Деякий час був там юристом, професором філософії. З 1608 по 1617 р. служив при дворі в Урбіно. У 1617–1623 рр. викладав філософію в Болонському й Падуанському університетах. У 1623 р. він супроводжував апостольського нунція у дипломатичній місії до Іспанії. На титульному аркуші книги наявна видавнича марка, на якій у картуші зображена постать жінки, яка лівою рукою спирається на якір, а праву тримає на грудях, дивлячись у небо. Напис по колу латинською мовою: «In Deo est spes mea» («У Богові моя надія»). Поруч з видавничою маркою наявний рукописний есклібрис ченця-кармеліта. Тож можемо зробити висновок, що книга походить з бібліотеки монастиря Кармелітів Босих у Бердичеві (рис. 2).

Праця кардинала Ораціо Джустиніані про історію Ферраро-Флорентійського собору «Acta sacri Oecumenici concilii Florentini» («Акти Святого Вселенського Собору у Флоренції»), видана латинською мовою у Римі в 1638 р., є останньою віднайденою на сьогодні книгою XVII ст. у музейній бібліотеці. Ферраро-Флорентійський собор (1438–1445) був однією з найвизначніших подій європейської історії XV ст. Скликаний папою Євгенієм IV з метою подолання Великої схизми 1054 р. і досягнення унії між Католицькою і Православною церквами. Засідання собору відбувались у Феррарі (1438–1439), Флоренції (1439–1442) та Римі (1442–1445), а результатом його роботи стало підписання 6 липня 1439 р. Флорентійської унії про об'єднання церков. Автор книги кардинал Ораціо Джустиніані (1580–1649) – представник заможної шляхетської родини Генуї, був призначений 30 травня 1630 р. папою Урбаном VIII першим хранителем Апостольської бібліотеки Ватикану. Там він упорядковував фонди й укладав покажчик для зручності їх опрацювання. Під час роботи

в бібліотеці він зібрав достатньо матеріалів для написання історії Ферраро-Флорентійського собору.

Рис. 2. Титульний аркуш першого видання

«Discorsi dell'honore, della gloria, della riputatione, del buon concetto» (1603 р.)

Книга була надрукована в 1638 р. у видавництві Священної конгрегації пропаганди віри (сучасна назва з 1988 р. – Конгрегація євангелізації народів). Заснована 22 червня 1622 р. буллою папи Григорія XV «Inscrutabili divinae providentiae arcano» Конгрегація керує католицькими місіями по усьому світу та підготовкою нових місіонерів. У 1626 р. для забезпечення місій духовною літературою Конгрегація відкрила у Римі власне видавництво, яке працювало майже три століття, до 1907 р. За цей час тут були видані літургійні книги, філологічні та апологетичні твори, подорожні записки і багато іншої літератури різними мовами. Примірник першого видання праці Джустиніані, найімовірніше, потрапив до бібліотеки Бердичівського музею з бібліотеки монастиря ордену Кармелітів

Босих. На титульному аркуші книги наявна гравійована видавнича марка Священної конгрегації пропаганди віри. Вона має форму прямокутника з вписаним посередині овалом. У його центрі зображений Ісус Христос, який, піднявши руку, благословляє апостолів. По колу розміщена цитата латинською мовою з 16-ї глави Євангелія від св. Марка: «Euntes in universum mundum praedicate evangelium omni creatura» («Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всякому створінню»). Ці слова Ісус Христос сказав своїм апостолам перед Вознесінням, відправляючи їх проповідувати і хрестити народи. Тож не дивно, що їх розмістили на видавничий марці Конгрегації, яка займалася місіонерською діяльністю (рис. 3).

Рис. 3. Титульний аркуш «Acta sacri Oecumenici concilii Florentini» (1638 р.)

Популярний трактат з хімії «Elementa chemiae» («Елементарна хімія») видатного нідерландського лікаря і хіміка, ректора Лейденського університету Германа Бургаве (1668–1738) був виданий латинською мовою в 1737 р. у Венеції у видавництві Себастьяно Колеті (1716–1794?).

На титульному аркуші першого тому, який зберігся у бібліотеці Бердичівського історичного музею, наявна видавнича марка Колеті. На ній Мінерва, Меркурій і херувими підтримують картину із зображенням святого з німбом і крилами, який тримає у руці ріг достатку (рис. 4).

Рис. 4. Титульний аркуш «Elementa chemiae» (1737 р.)

У колишній музейній бібліотеці наявні також численні брев'ярії. Брев'ярій – богослужбова книга, що складається з псалмів, піснеспівів, молитов та читань, упорядкованих за годинами дня. Молитися по брев'ярію мають обов'язок усі священники Католицької церкви, ченці та черниці різних згромаджень. «Breviarium ordinis fratrum, et monialium Bmae Virginis Mariae de Monte Carmeli, juxta Jerosolymitanae ecclesiae antiquam consuetudinem...» («Брев'ярій ордену братів і черниць Діви Марії з гори Кармель, згідно з давнім звичаєм церкви в Єрусалимі.») з музейної бібліотеки, без сумніву, належав бібліотеці монастиря кармелітів у Бердичеві, хоча на самій книзі відсутній рукописний екслібрис монастирської бібліотеки. Він виданий у 1757 р. латинською мовою у Венеції у друкарні

Баллеоніана, заснований друкарем, видавцем та продавцем книг Томмазо Бальоні у 1598 р. [9].

Друкарня відома тим, що тут друкували праці Галілея. Зокрема, у 1610 р. Бальоні опублікував астрономічний трактат Галілея «*Sidereus Nuncius*» («Зоряне повідомлення») – першу наукову роботу, засновану на спостереженнях, зроблених за допомогою телескопа. Сьогодні це видання є однією з найпопулярніших і надзвичайно рідкісних галілеївських реліквій.

У 1615 р., коли видавнича компанія Джироламо Зенеро припинила свою діяльність, Томмазо Бальоні викупив у правовласників право на видавничий знак «Чорний орел», яким він та його наступники користувалися понад століття. У колекції бібліотеки Бердичівського музею наявна «*Biblia Sacra*» («Священна Біблія»), видана латиною в 1765 р. у видавництві Бальоні. На її титульному аркуші наявна видавнича марка у вигляді чорного двоголового орла, з короною між двома головами і переплетеними ініціалами (рис. 5).

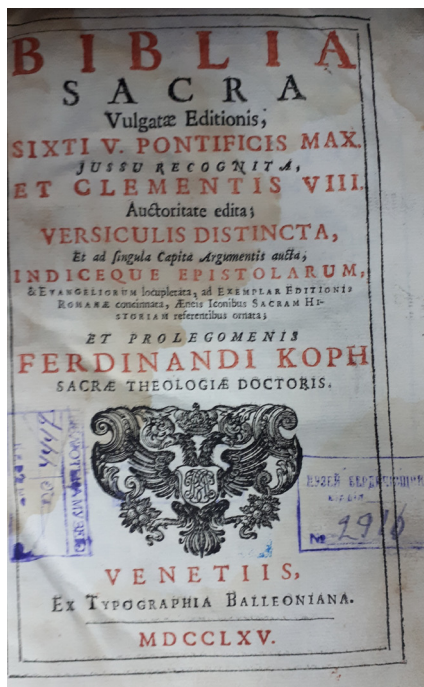

Рис. 5. Титульний аркуш видання «*Biblia Sacra*» (1765 р.)

У 1643 р. в друкарні, якою тоді керував Паоло Бальоні, працював один друкарський верстат, за який сплачувався податок у розмірі 16 сольдо на місяць. Того самого року тут було надруковано 5, а за період 1637–1645 рр. – 32 книги [4]. Баллеоніану не зачепила серйозна криза, яку переживали венеціанські видавці і книготорговці у 1750–1780 рр. Вона проіснувала до 1850 р. Упорядник згаданого брєвіарія – кармеліт Йоаким Марія Пональті (1709? – 1772) – був 42-м єпископом м. Хвара (сучасна Хорватія). У 1767 р., коли він залишав свій єпископський пост, невідомий венеційський художник написав його портрет, який сьогодні зберігається у бібліотеці єпископства в Хварі.

Ще одна цікава видавнича марка з друкарні Баллеоніана є на виданому у 1802 р. «*Martyrologium Romanum Gregorii XIII. Iussu editum Urbani VIII & Clementis X. Auctoritate recognitum. A Sanctissimo Domino Nostro Benedicto XIV. Pontifice Maximo*» («Римський мартиролаг Григорія XIII...»), який походить з бібліотеки монастиря Кармелітів Босих у Бердичеві. На титульному аркуші книги розміщена прямокутна гравюра, на якій зображена папська тіара, увінчана трьома коронами. Корони символізують воюючу (у світі), терплячу (у чистилищі) та тріумфуючу (у Царстві Небесному) Церкву. Під тіарою зображені у формі хреста св. Андрія два ключі, які, за Євангелієм, Ісус Христос дав апостолу Петру і які символізують владу намісника Христа у Царстві Небесному і на землі. Тіару і ключі тримають у своїх руках ангели. Трохи вище на титульному аркуші міститься рукописний ескібрис монастирської бібліотеки кармелітів (рис. 6).

Перший том «*Theologia Moralis*» («Моральна теологія») неаполітанського єзуїта Ніколло Маззотті був виданий латиною у Венеції в 1760 р. в друкарні Ремондіана. Вона була заснована у середині XVII ст. падуанським купцем Джованні Антоніо Ремондіні (1634–1712) і базувалась у м. Бассано-дель-Граппа (59 км від Венеції). Ремондіні, переїхавши у Бассано, одружився з донькою місцевого аптекаря Короною Насадіні. Перша видана ним книга датується 1658 р. Крім друкарні, Ремондіні мав у власності фабрику вовни, галантерейну крамницю та бакалійну лавку. У 1663 р. отримав від венеціанського герцогського друкаря Джованні Пьетро Пінеллі виключне право друкувати податкові відомості та інші офіційні документи області Бассано. Справу Ремондіні продовжив його син Джузеппе (1672–1742) та онуки Джованні Антоніо (1700–1769) та Джамбаттісте (1713–1773). Останній відкрив книжкову крамницю у Венеції [3] і вже за кілька років його видавництво стало наймогутнішим з видавництв Венеції, і одним з найбільших у Європі, викликаючи заздрість венеціанських видавців. У власності родини Ремондіні друкарня перебувала до свого закриття у 1860 р. [5].

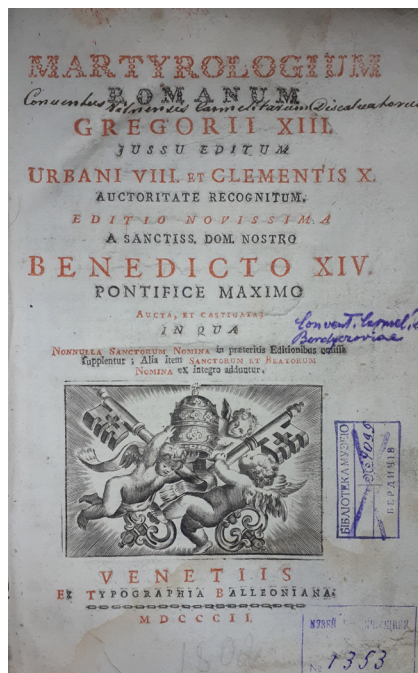

Рис. 6. Титульний аркуш «Martyrologium Romanum Gregorii XIII. Iussu editum Urbani VIII & Clementis X. Auctoritate recognitum. A Sanctissimo Domino Nostro Benedicto XIV. Pontifice Maximo» (1802 р.)

Автор «Моральної теології» Ніколло Маззотті (пом. у 1748 р.) був викладачем у єзуїтському колегіумі Неаполя. Ця праця була вперше надрукована вже по смерті автора у Неаполі в 1748 р. Венеціанське видання 1760 р., примірник якого належав бібліотеці Бердичівського історичного музею, відоме тим, що книгу було засуджено у Франції і 29 грудня 1762 р. спалено на Гревській площі у Парижі.

У друкарні іншого венеціанського видавця, Ніколло Пеццано (?-?), у 1760 р. було надруковане друге видання «Decreta Authentica Sacrae Rituum Congregationis...» («Декрети Конгрегації Священних обрядів...»). Конгрегація Священних обрядів і церемоній була заснована папою Сікстом V у 1588 р. і проіснувала до 1969 р. Вона займалася питаннями літургійної практики латинського обряду Римо-Католицької Церкви. Видання упорядковане венеціанським священником, професором Спірідоном Талу,

надруковане за благословенням тодішнього Патріарха Венеції Джованні Брагадіно (1699–1775). На титульному аркуші видання наявна видавнича марка. На ній зображена жінка, що символізує Церкву, на яку сходить Святий Дух у вигляді голуба. У правій руці вона тримає ключі від Царства Небесного, які Ісус Христос дав апостолу Петру. У лівій – пальмову гілку, символ перемоги Христа над смертю. По праву сторону від жінки зображені скрижалі з 10 заповідями, які Мойсей отримав від Бога на горі Синай. З лівої сторони – відкрита книга, найімовірніше – Новий завіт. Книга зберігалась у бібліотеці монастиря Кармелітів Босих у Бердичеві. Про це свідчить рукописний екслібрис на титульному аркуші (рис. 7).

Рис. 7. Титульний аркуш
«Decreta Authentica Sacrae Rituum Congregationis...» (1760 p.)

Згідно з інформацією найбільшої у світі бібліографічної бази даних WorldCat, видання «Decreta Authentica Sacrae Rituum Congregationis...» 1760 р. зберігається у п'яти бібліотеках світу.

З колекції бібліотеки Бердичівського музею і четвертий том «Institutiones theologiae dogmatico canonico historico morales» («Канонічна історична моральна теологія») Антоніо Марії Борангі. Книга латинською мовою,

надрукована в 1766 р. у третій за величиною друкарні Венеції (після Баллеоніани і Ремондіани) – у друкарні Сімоні Окке. Книжковий магазин і друкарня Окке працювали у Венеції з 1738 по 1794 р. На титульному аркуші книги наявна видавнича марка із зображенням жінки у короні.

Висновки. Колекція бібліотеки колишнього Бердичівського соціально-історичного музею зберігає безцінні для подальшого наукового опрацювання видання італійських (переважно венеціанських) друкарень кінця XVI – початку XIX ст. Деякі з цих видань є рідкісними, оскільки збереглися в одиничних примірниках у бібліотеках світу. Пропоноване дослідження охоплює лише незначну частину італійських стародруків, що зберігаються у фонді колишньої музейної бібліотеки. Подальше вивчення цього фонду сприятиме введенню у науковий обіг унікальних пам'яток книжкової історії і культури Італії.

Список бібліографічних посилань

1. Грузська Л. П., Ланчук Н. В. Бердичівський соціально-історичний музей ім. Ф. Держинського. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39180> (дата звернення: 12.06.2023).

2. Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова / упоряд. Є. В. Савельєва ; відп. ред. В. А. Сминтина ; наук. ред., авт. вступ. ст., пер. латин. та італ. текстів О. О. Радзиховська ; ОНУ ім. І. І. Мечникова ; Наук. б-ка. Одеса : Астропринт, 2001. 88 с.: 16 л. іл.

3. I Rimondini a Bassano. URL: <http://www.storiadibassano.it/la-casa-remondini/i-remondini-a-bassano.html> (Last accessed: 13.06.2023).

4. Infelise M. Chi stampava i primi libretti d'opera (Venezia 1637–1645). URL: https://www.academia.edu/41790122/Chi_stampava_i_primi_libretti_dopera_Venezia_1637_1645_ (Last accessed: 13.06.2023).

5. Infelise M. I Remondini di Bassano Stampa e industria nel Veneto del Settecento. Bassano: Tassotti, 1980. 216 p.

6. Infelise M. L'editoria veneziana nel Settecento. Milano: Franco Angeli, 2000. 432 p.

7. Infelise M. Aldo Manuzio : la costruzione del mito. Marsilio, Venezia, 2016. 397 p.

8. Carnelos L. I libri da risma. Catalogo delle edizioni Remondini a larga diffusione (1650–1850). Milan: Franco Angeli, 2008. 256 p.

9. Cioni A. Baglioni, Tommaso. Dizionario Biografico degli Italiani. URL:

https://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-baglioni_%28Dizionario-Biografico%29/ (Last accessed: 13.06.2023).

10. La prima tipografia in Italia al monastero di Subiaco. URL: <https://www.movemagazine.it/prima-tipografia-italia-monastero-subiaco/> (Last accessed: 13.06.2023).

11. Marino M. De Caro La nascita della Stampa a Venezia. URL: https://www.academia.edu/11535186/La_nascita_della_Stampa_a_Venezia (Last accessed: 13.06.2023).

12. Marra M. Archivio Bibliografico dei libri di interesse alchemico, spagirico, farmaceutico, astrologico, magico ed ermetico stampati in Italiano prima del 1800. URL: <http://www.vrijmetselaarsgilde.eu/Maconnieke%20Encyclopedie/FMAP~1/REFORM/datalibri2.htm> (Last accessed: 13.06.2023).

13. Nuovo A. Gli incunaboli di Umberto Eco. URL: https://www.academia.edu/76350047/Gli_incunaboli_di_Umberto_Eco (Last accessed: 12.06.2023)

14. Piva F. Cultura francese e censura a Venezia nel secondo Settecento, Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 1973. 221 p.

15. Пігулевська І. В. Прижиттєві видання трактатів італійських гуманістів XV–XVI ст. з колекції математика І. Ю. Тимченка. *Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2011. Т. 16. Вип. 1/2(5/6). С. 233–240.

16. Итальянские изделия XVII века из книжной коллекции Ромуальда Губе. *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 14–16 верес. 2009 р.) / упоряд.: О. В. Полевщикова [та ін.] ; наук. ред. І. С. Гребцова ; відп. ред. М. О. Подрезова ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса : Астропринт, 2010. С. 234–245.*

17. Sachet, Paolo. Privilege of Rome: The Catholic Church's Attempt to Control the Printed Legacy of the Council of Trent', in *The Council of Trent: Reform and Controversy in Europe and Beyond (1545–1700)*, ed. by V. Soen and W. François, 3 vols, Göttingen, 2018, I, pp. 341–369.

References

1. Hruzskа, L. P., Lanchuk, N. V. (2003). Berdychivskyi sotsialno-istorychnyi muzei im. F. Dzerzhynskoho [Berdychiv social and historical museum named after F. Dzerzhynskyi]. *Entsyklopedia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved June 12, 2023, from <https://esu.com.ua/article-39180>

2. Savelieva, Ye. V. (Comp.). (2001). Italiiska knyha epokhy Vidrozhennia

u fondakh Naukovoi biblioteky ONU im. I. I. Mechnykova [An Italian book of the Renaissance in the collection of the Scientific Library of I. I. Mechnikov Odesa National University]. V. A. Smyntyna, O. O. Radzykhovska, M. O. Podriezova (Ed.). Odesa: Astropynt [in Ukrainian].

3. I Rimondini a Bassano [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from <http://www.storiadibassano.it/la-casa-remondini/i-remondini-a-bassano.html>

4. Infelise, M. Chi stampava i primi libretti d'opera (Venezia 1637-1645) [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from URL: https://www.academia.edu/41790122/Chi_stampava_i_primi_libretti_dopera_Venezia_1637_1645_

5. Infelise, M. (1980). I Remondini di Bassano Stampa e industria nel Veneto del Settecento. Bassano: Tassotti [in Italian].

6. Infelise, M. (2000). L' editoria veneziana nel Settecento. Milano: Franco Angeli [in Italian].

7. Infelise, M. (2016). Aldo Manuzio: la costruzione del mito. Marsilio, Venezia [in Italian].

8. Carnelos, L. (2008). I libri da risma. Catalogo delle edizioni Remondini a larga diffusione (1650-1850). Milan: Franco Angeli [in Italian].

9. Cioni, A. Baglioni, Tommaso. Dizionario Biografico degli Italiani [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from https://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-baglioni_%28Dizionario-Biografico%29

10. La prima tipografia in Italia al monastero di Subiaco [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from <https://www.movemagazine.it/prima-tipografia-italia-monastero-subiaco>

11. Marino, M. De Caro. La nascita della Stampa a Venezia [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from https://www.academia.edu/11535186/La_nascita_della_Stampa_a_Venezia

12. Marra, M. Archivio Bibliografico dei libri di interesse alchemico, spagirico, farmaceutico, astrologico, magico ed ermetico stampati in Italiano prima del 1800 [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from <http://www.vrijmetselaarsgilde.eu/Maconnieke%20Encyclopedie/FMAP~1/REFORM/datalibri2.htm>

13. Nuovo, Angela. Gli incunaboli di Umberto Eco [in Italian]. Retrieved June 13, 2023, from https://www.academia.edu/76350047/Gli_incunaboli_di_Umberto_Eco

14. Piva, F. (1973). Cultura francese e censura a Venezia nel secondo Settecento, Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti. 221 p. [in Italian].

15. Pihulevska, I. V. (2011). Pryzhyttievi vydannia traktativ italiiskyh humanystiv XV-XVI st. z kolektsii matematyka I. Yu. Tymchenka [The lifetime editions of Italian humanists of the 15th-16th centuries from the book collection

of mathematician I. Timchenko]. *Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo – Library Science, Bibliography, Bibliography, 16, 1/2(5/6), 233-240* [in Ukrainian].

16. Pihulevska I. (2010). *Italyanskie izdeliya XVII veka iz knizhnoj kollekcii Romualda Gube* [Italian items of the 17th century from the book collection of Romuald Gube.]. *Proceedings from The Old prints and rare editions in the university library: Mizhnarodni knyhoznnavchi chytannia (Odesa, 14–16 veresnia 2009 r.) – International Bibliographic Readings* (pp. 234-245). Odesa: Astroprynt [in Russian].

17. Sachet, P. (2018). *Privilege of Rome: The Catholic Church's Attempt to Control the Printed Legacy of the Council of Trent*, in *The Council of Trent: Reform and Controversy in Europe and Beyond (1545-1700)*. V. Soen and W. François (Ed.). (Vols. 1-3; Vol. 1). I, 341-369. Göttingen [in English]. <https://doi.org/10.13109/9783666551079.341>

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Larysa Didora,

Postgraduate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: didora.larisa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2499-8664>

Old Prints, Published in Italy in the XVI–XIX centuries from the Collection Berdychiv Social and Historical Museum (1926-1954)

The proposed study is dedicated to old prints published in Italy in the late 16th and early 19th centuries from the collection of the Berdychiv Social, Historical, and Economic Museum (1926-1954). As of October 1, 1928, the museum library had 6,300 books, of which about 3,600 were old prints. Today, the former museum library collection is stored in the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliology of Vernadsky National Library of Ukraine. All the old prints studied in the article were published during 1597-1802 in Venice, Rome in Latin and Italian. The history of book publishing in Italy began in 1465 with the founding of the first typography in the Benedictine monastery in Subiaco, near Rome. In 1469 the typography was opened in Venice, and at the beginning of the XVI century. about half of the publications printed in Italy came from Venetian publishing houses. Therefore, in the collection of the former museum library, most of the old prints come from Venice from the publishing houses Balleoniana, Remondiana, Marco Zaltieri, Lucio Spineda, Simone Occhi, Marco Ginammi, Sebastiano Coleti. One of the books was printed in the printing house of the Holy Congregation for the Propagation of the Faith in Rome.

Some of the old prints studied in the article most likely came to the museum library from the library of the monastery of the Order of the Barefoot Carmelites in Berdychiv. However, it has not been possible to establish whose libraries most of the books came from, as they do not have the bookmarks of the former owners. Further research of the library collection of the Berdychiv Historical and Economic Museum will contribute to the discovery of unique monuments of book history and culture of Italy and other European countries and their introduction into scientific circulation.

Keywords: Bibliography, Book History, library science, museum, old print, Balleoniana, Remondiana, Italian Studies.

<https://doi.org/10.15407/np.69.326>

УДК 929:82](477)"1863/1910"Грінченко Б.Д.+ 821.161.2.09"188/189"+ 329.7(091)(477)

Юрій Беззуб,

старший викладач,

Київський університет імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Ірина Беззуб,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

**БОРИС ГРІНЧЕНКО І БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ.
(МАТЕРІАЛИ ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ Й
ПОЛІТИЧНОЇ БІОГРАФІЇ ВИДАТНОГО УКРАЇНЦЯ)**

Досліджено становлення національного світогляду та громадську діяльність Б. Грінченка наприкінці 1880-х – на початку 1890-х років. Висвітлено запропоноване ним концептуальне трактування Т. Шевченка як творця виразної ідеї окремішності і самостійності української нації. Показано вдалу спробу Б. Грінченка покласти Шевченкові «національні ідеали» в основу ідеологічної доктрини нового покоління політично активної української молоді, яка самовизначалась як «українські націоналісти-народолюбці» і створила Братство тарасівців. Проаналізовано роль Б. Грінченка у виникненні та діяльності Братства.

Ключові слова: Борис Грінченко, Братство тарасівців, Тарас Шевченко, український національний рух, інтелектуальна біографія, політичні погляди, ідеологія, нація.

Братство тарасівців посідає визначне місце в українському національному русі кінця XIX ст. В окремих публікаціях за ним закріплюється статус першої таємної політичної організації, яка у своїй програмі містила

заклик до боротьби за самостійну Україну. Очевидно, початки такого погляду на Братство було закладено одним із його засновників І. Липою. Щоправда, зроблено це в публікації через 30 років після створення товариства. Оцінюючи першу публічну програму Братства «Символ віри молодих українців» (1893 р.), І. Липа зазначав: «Пам'ятаю, було зафіксоване земельне питання (націоналізація землі, як тепер у с.[оціалістів]-р.[еволюціонерів]), робітниче, як у звичайній програмі с.[оціал]-д.[емократів], а щодо політичного, то страшно сказати! — сепаратизм, самостійність України. Іншої України, як самостійної, Тарасівці собі й не уявляли» [1, с. 264]. Дослідник Братства С. Наумов слушно зауважував, що «така ретроспективна оцінка не підтверджена іншими джерелами і демонструє явне бажання автора поставити платформу тарасівців на один щабель із значно пізнішими партійними програмами, приписати братству власні погляди 20-х років XX ст.» [2, с. 42]. Однак вона міцно вкоренилася в історіографії, шкільній історії, уяві зацікавленої історією публіки.

Насправді політична програма тарасівців базувалася на постулаті окремішності і самостійності української нації та необхідності здобути національну волю для українського народу. Її складниками були ліквідація абсолютистської російської імперії, яка перетворилася на гальмо прогресу окремих націй; ліквідація самодержавства (як і будь-якого «абсолютизму», «деспотизму з боку імператора» чи «дужчого народу», «опікунства над націями» взагалі); запровадження федеративного ладу в тих державах, в яких перебували українські землі; повна автономія для всіх народів російської імперії; проведення децентралізації; соціальна рівноправність; свобода сумління й віросповідання; толерантність у міжрелігійних відносинах [3, с. 20–21, 25].

У національно-культурній сфері програма передбачала визнання української мови найважливішим чинником існування нації, тому рідна мова має запанувати в родині, в усіх приватних і загальносуспільних справах, громаді, літературі і навіть у взаєминах з усіма іншими народами, що живуть в Україні; необхідність послугування українською мовою в початковому (домашньому) навчанні й вихованні дітей; встановлення контролю над освітою і вихованням призначенням свідомих українців на ключові посади, через які «можна впливати на просвіту, повертаючи її на український ґрунт» [3, с. 23–25].

Варто зазначити, що дослідження діяльності Братства ускладнюється обмеженістю об'єктивних документальних матеріалів. Крім того, вихід на історичну арену на початку XX ст. українських політичних партій затьмарив історію товариства, про яке навіть фахівці мають обмежену

й суперечливу інформацію. Нез'ясованим залишається й питання про роль Б. Грінченка у заснуванні, виробленні програми, діяльності Братства, хоч воно здавна цікавило вчених, і отже, виникало у грінченкознавчих дослідженнях. Тож сьогодні ця частина інтелектуальної й політичної біографії Б. Грінченка досі детально не з'ясована з тієї ж причини нестачі документальних і мемуарних свідчень.

Відома історіографія Братства, включно із сюжетами участі Б. Грінченка в ньому, проаналізована у працях С. Наумова [2, с. 36–44; 4, с. 55–63; 5]. У них розглянуто загальні праці, оглядові статті, дослідження про окремих членів товариства, досить фрагментарну джерельну базу (переважно нечисленні спогади братчиків), архівні матеріали слідчих справ і т. ін. [2, с. 36, 43–44]. Але навіть залучення всього комплексу відомих матеріалів залишає чимало невизначених сторінок в історії Братства, зокрема й щодо участі в ньому Б. Грінченка.

Мета статті – дослідити громадську діяльність Б. Грінченка наприкінці 1880-х – на початку 1890-х років у широкому контексті формування шевченкоцентричної національної ідеології діячів молодшої генерації української інтелігенції, які самовизначились як «українські націонали/націоналісти-народолюбці» і створили Братство Тараса Шевченка.

За домінантною версією, товариство створене влітку 1891 р. харківськими студентами І. Липою, М. Байздренком, М. Базькевичем і дрібним урядовцем В. Боровиком під час проведення статистичних робіт на Полтавщині під керівництвом статистика і члена Старої Київської громади О. Русова. Перебуваючи в с. Глинську на Сумщині, товариші реалізували давню мрію – відвідали могилу Т. Шевченка, на якій дали обітницю всіма засобами поширювати серед українців його безсмертні ідеї. Так в літературі фіксується початок Братства Тараса Шевченка, засновників якого об'єднали палкий патріотизм, прагнення боротися за національне відродження українців проти денаціоналізації і зросійщення. Цей епізод засвідчений практично усіма учасниками братства [2, с. 37]. Однак у деяких джерелах, зокрема в «Енциклопедії українознавства», серед засновників товариства названо Б. Грінченка, щоправда, без доказів чи аргументації [6, т. 8, с. 3131]. Схожа ситуація і щодо належності до фундаторів товариства М. Міхновського, про що твердить П. Мірчук [7, с. 14]. Дослідник С. Наумов називає такі твердження «неточностями», підкреслюючи, що для М. Міхновського П. Мірчук «навіть вигадав промову, нібито виголошену ним на Тарасовій могилі, в якій він пропонував створити братство» [2, с. 37].

Справді, документальних підтверджень присутності Б. Грінченка в гурті засновників Братства досі невідомо. До того ж, під час згаданих подій

влітку 1891 р., (інколи називається 1892 р.) Б. Грінченко учителював у земській школі в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії, куди його в 1887 р. запросила попечителька школи, відома тоді освітня діячка Х. Д. Алчевська [8, с. 45–49]. Про участь Б. Грінченка у Братстві взагалі маємо невиразні, туманні формулювання, на зразок «був серед активних діячів», «належав до тарасівського гуртка, створеного в Києві В. Боровиком у складі Б. Грінченка, Є. Тимченка, М. Міхновського, М. Кононенка, О. Черняхівського, М. Вороного, В. Самійленка» (хоча відомо, що до 1902 р. Б. Грінченко ніколи постійно не жив у Києві – *Автори*) тощо. Показово, що в академічній «Енциклопедії історії України» Б. Грінченка взагалі не названо серед членів Братства [9].

Іншим важливим, але досі не розв'язаним залишається питання авторства першої публічної програми Братства тарасівців «Profession de foi молодих українців» («Символ віри...» – *Автори*) 1893 р., опублікованої у львівській «Правді» [10, с. 201–207]. Найімовірнішим її укладачем вважається І. Липа, але, наприклад, дослідник В. Дорошенко, невідомо на яких підставах, називав її авторами Б. Грінченка й Т. Зіньківського [11, с. 27–28]. Справедливість такої думки рішуче заперечував Ю. Липа [12, с. 348]. П. Мірчук безпідставно приписував авторство «Символу віри...» М. Міхновському [7, с. 15]. Як вважає С. Наумов, авторство І. Липи підтверджують не тільки його спогади, а й видається цілком логічним з огляду на його тогочасну провідну роль у братстві. Однак дослідник підкреслює і внесок у цю справу Б. Грінченка, «який користувався серед молоді авторитетом знаного поета і радикального українського діяча». Відомо, що восени 1892 р. І. Липа більше тижня жив у подружжя Грінченків у с. Олексіївці на Катеринославщині, обговорюючи майбутній програмний реферат. Очевидно, С. Наумов мав рацію, коли стверджував, що Б. Грінченко безперечно знав зміст цього документа ще до його опублікування [2, с. 42].

І. Липа згадував про свою поїздку восени 1892 р. у справах Братства до Олексіївки, «...звідки нам світило у тодішній темряві ясними зорями»: «В Олексіївку приїхав пізно ввечері і перепинив господарям (Грінченкам) їх роботу; набік пішла поезія, написана до половини, набік суворий режим, потяглися щирі розмови далеко за північ... А вранці я побачив і те, що немало мене цікавило, дочку їхню Настусю, років вісьми, і тут уперше на своєму житті почув од інтелігентної дитини чисту українську мову. Цей факт надзвичайно зворушив, бо українофіли намагалися нам довести, що при таких обставинах, коли для школи потрібно дітям знання московської мови, не можна, не потрібно їх силувати, калічити, нав'язувати їм мову вкраїнську, бо все своє життя потому будуть плакаться на батьків

за незнання мови московської. “На таке насилля над дитиною ви не маєте морального права”, – говорили вони. І от до мене промовляє дитина, батьки якої переступили це “моральне право” дитини, що зовсім не говорить по-московському... Привіз я з цього села в культурний Харків од народного вчителя дуже багато: чимало літературних новин, інтересних подій з тодішнього українського життя у нас і за кордоном, привіз відомості і про чудодитину, що говорила виключно українською мовою, при тому не жаргоном, а чисто літературною...» [13, с. 39–40].

За відсутності прямих свідчень про участь Б. Грінченка (або й інших людей) у формальному створенні Братства та розробленні його програми (на нашу думку, ці питання є не такими вже й принциповими й вирішальними, оскільки, найімовірніше, ідея створення товариства і зміст його програмного документа викристалізувалися в ході колективних, громадських обговорень, а факт фіксації результатів на папері, надсилання до Львова тощо є питаннями другорядними) варто змінити вектор наукових пошуків за рахунок розширення дослідницького поля. Ідеться про спробу розглянути тогочасну Грінченкову громадську діяльність в ширшому контексті інтелектуального становлення молодого покоління української інтелігенції, представники якого й надали організаційних форм народженій течії «українських націоналів-народолюбців» у вигляді регіональних груп і гуртків, які й об’єднувалися у Братство тарасівців.

Саме наприкінці 1880-х – на початку 1890-х років Б. Грінченко стає відомим діячем в обох частинах України одночасно як широкому загалу «старих культурників», так і «молодих політиків» – «націоналів-народолюбців». Крім письменницької, педагогічної, публіцистичної діяльності, причиною зростаючої громадської популярності і впливовості Б. Грінченка стало започаткування ним перших публічних диспутів із загальноновизнаним авторитетом в українському русі М. Драгомановим («Чудаком») навколо питання про ставлення українців до російської літератури, відображених на сторінках львівського журналу «Зоря» (№ 10, 13–14 за 1888 р. та № 4, 8–11 за 1889 р.) [14, с. 12–13]. Як виявиться незабаром, це стане лише прологом до подальших дискусій, що розгорнулися в 1891–1893 рр.

Б. Грінченко ініціював загальноукраїнську полеміку про шляхи розвитку української літературної мови, зокрема щодо допустимих меж впливу на неї галицької мови, започаткувавши її статтею «Галицькі вірші» в № 8–10 газети «Правда» за 1891 р. під псевдонімом Василь Чайченко. Б. Грінченкові опонував І. Франко, а згодом до дискусії долучилися чимало наддніпрянських і галицьких українців, зокрема М. Кононенко (М. Школиченко), І. Кокорудз, А. Кримський (А. Хванько), Л. Глібов, І. Верхрат-

ський (Лосун), О. Огоновський та ін. Ця гостра дискусія спричинила появу доволі солідних наукових і науково-публіцистичних публікацій. Принагідно зазначимо лише, що у працях мовознавців, літературознавців полемічні статті Б. Грінченка мали неоднозначні і часом контрверсійні оцінки [15, с. 73–79; 16, с. 85–137; 17; 18].

Ще не вляглися полемічні пристрасті публічних суперечок між українською інтелігенцією, як у травні 1892 р. Б. Грінченко, вже під псевдонімом «П. Вартовий», у газеті народовців «Буковина» розпочав нову дискусію у формі «Листів з України Наддніпрянської», що згодом перейшла в пряму полеміку «про українську національну справу» з М. Драгомановим, який як теоретик українського національного руху був великим авторитетом для частини «молодих» українців. Б. Грінченко був налаштований доволі рішуче, підтвердження чому знаходимо в його листі до О. Кониського 19.VIII.1891 р.: «А щодо радикалів... покійний Трохим [Т. Зіньківський. – *Автори*] колись казав, що українофілами можуть бути або Дон-Кіхоти або ідіоти. Але він забув ще одну групу – генералів “від українофільства”. Ні що інше, як “генеральська” пиха примушує пана Д. [М. Драгоманова. – *Автори*] не признавати ніякої логіки і вдавати з себе мало не цілоєвропейського рятівника» [19].

У «Листах з України Наддніпрянської» поміж активних політичних сил в Україні Б. Грінченко розрізняє три групи. Насамперед, це «українофіли» – старі інтелігенти, найчастіше формально пов'язані з українством, але не пов'язані з народом, пасивні й залякані урядом. Друга група – «радикали», які проповідують любов до народу, дбають про його економічні потреби, але не беруть до уваги національного питання. Третя група – «українські націонали-народолюбці», або «націоналісти» – свідомі українці-народолюбці. Це нова група в національному русі, до якої Б. Грінченко зараховує й себе і для якої він прагне накреслити програму. Для нього український народ – це незалежна нація, яка повинна мати всі права, в тому числі й право вирішувати проблеми освіти, культури, економіки, політики і громадські справи. «Свідомі націоналісти-народолюбці», за словами автора, готові здобути всі ці права, за винятком політичної незалежності, від якої вони тимчасово відмовляються, остерігаючись репресій. Ця група пропонує також працювати в контакті з іншими неросійськими народами царської імперії [14, с. 100–104]. Такі формулювання переконань молодих «націоналістів» неймовірно співзвучні тезам, висловленим у «Символі віри молодих українців».

Отже, саме в цей період інтелектуальної біографії Б. Грінченка – роки вчителювання в Олексіївській школі (літо 1887 р. – літо 1893 р.) –

завершилось його ідейне становлення як українського народолобця-інтелектуала. Свідченням цього є «Листи з України Наддніпрянської» 1892–1894 рр. У перебігу полеміки з М. Драгомановим (відповіді останнього під назвою «Листи на Наддніпрянську Україну» здебільшого друкувалися у 1893–1894 рр. у більш розповсюдженому, ніж «Буковина», органі галицьких радикалів – журналі «Народ», тому набули чималого суспільного резонансу) Б. Грінченко актуалізував проблеми історичної місії української інтелігенції, української національної ідентичності. Написані в сільській глибинці, «Листи...» переконують у величезній життєвій та інтелектуальній силі Б. Грінченка і ставлять його в один ряд з найбільшими українськими інтелектуалами тієї доби [20, с. 259].

Полемічний запал Б. Грінченка підігрівався також тим, що М. Драгоманов надрукував у галицько-буковинських виданнях кілька критичних рецензій на його твори, в яких ретельно й прискіпливо розібрав авторські «тенденції». Ідеться, зокрема, про рецензію М. Драгоманова «“Сонячний промінь”. Повість Василя Чайченка» (1893) [21, с. 386–392]; статтю «Неправда – не просвіта» (1892) [21, с. 393–400]; замітку «Інтерес галицько-руської літератури» (1893) [21, с. 401–402]; рецензію «Твори Василя Чайченка. Том I. Оповідання. Том II. Сонячний промінь. Том III. На розпутьті» (1893) [21, с. 416–432]. У цих матеріалах М. Драгоманов пише про Б. Грінченка як про «дуже працюючого», «найплодовитішого», «найбільш уталантованого» українського письменника із тих, що з'явилися в Наддніпрянщині з 1880-х рр., однак його талант оцінює «як не дуже сильний, по крайній мірі, не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, щоб вони кидались у вічі читателеві, говорили самі за себе, навіть без умисного заміру творця або й противно їм. Такі таланти мають одначе свою ціну, тільки твори їх потребують часто світла ідеї самого автора, і, звичайно, самі автори такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для белетриста, дуже часто переходячи в дидактику і публіцистику» [21, с. 416]. Наводимо дещо деталізований розвиток взаємин двох діячів, аби проілюструвати появу в українському русі одного з нових лідерів, які згодом захоплюють уяву багатьох «молодих» українців, серед яких будуть і члени Братства тарасівців.

Таким чином амбітний і працюючий Б. Грінченко стрімко увірвався в публічну «українську національну політику» і тому закономірною виглядає його чимала популярність у 1890-х рр. серед молоді, у гуртках тарасівців, створених у багатьох містах, містечках і селах по всій Україні. За словами П. Соханя, Б. Грінченко був найяскравішим представником

молодого покоління борців за українську національну справу, які наприкінці XIX – на початку XX ст. вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух [14, с. 10].

«Б. Грінченко належав до українських націонал-народолюбців – прихильників поступових національно-культурних та соціальних перетворень у напрямі до самостійного національного життя українців. Вказуючи на цю мету своїх ідейних однодумців, він зазначав, що досягти її можна, з одного боку, через “одміну сьогочасного режиму” в Росії всілякими легальними заходами, а з іншого, – “дбаючи про народний добробут, розвиваючи народну освіту й українську літературу та вмілості (штуку), силкуючися [їх] зробити цілонародним, а не панським тільки добром, силкуючися, щоб зникли ганебні назвища “пан” та “мужик”, а щоб виробилася з української нації одна національно-самосвідома освічена громада», – робить висновок С. Світленко, автор вдалої «структури інтелектуальної біографії» Б. Грінченка [20, с. 111].

Період педагогічної діяльності Б. Грінченка в Олексіївській школі на Катеринославщині збігається у часі з інтелектуальним становленням майбутніх учасників Братства Тараса Шевченка. Своє ставлення до постаті Кобзаря Б. Грінченко висловив у окремому, шостому «листі» з України Наддніпрянської: «Шевченко, є фокус (світозбір), що в ньому зійшлися всі промені народного розуму, почування та сподівання; бо він є той, що сам один у своїй душі містив усе те, що містили мільйони намученого неволею українського народу, бо він є той, кого ми зовемо – геній» [14, с. 63–65]. Геніальність Т. Шевченка – у його національній самосвідомості, отож «своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю він є з’явищем феноменальним, єдиним, може, на світі». Б. Грінченко наголошував, що Шевченкові попередники у своїх творах ледве наслідувались згадувати про українську самостійність, а коли й згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність (дуже невелику) частини «єдиного і неділимого» «русского народа», самостійність з ласки цього «єдиного» народу, або «старшого брата». Шевченко ж у своїх поезіях виразно ставить самостійність українців як нації, – висновує Б. Грінченко [14, с. 65]. На тверде Грінченкове переконання, «...Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української, яко нації, і вкупі з тим залишався завжди і всюди толерантним до інших націй, себто: висловив дещо зовсім нове, зовсім нечуване з уст у його попередників, українських письменників. ... Він був перший українець з правдивою національною свідомістю, і ніхто не пособив так, як він, вироблятися

доброму українському національному світоглядові. ... Він бо справді засвітив “світло правди, волі”, він справді українців “...сім’ю велику во тьмі і неволі, перелічив до одного, перелічив трупи”, а не українців, – і став “Іезекіїлем. І – о диво! трупи встали і очі розкрили»” [14, с. 71–72].

Така оцінка Б. Грінченком значення Шевченкової творчості була значною мірою спричинена спробою М. Драгоманова «десакралізувати Шевченка», здійсненою в розлогій праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» (датована автором 28 грудня 1878 р. і вперше надрукована в женецькому збірнику «Громада») (1879. № 4. С. 101–230). Цю працю М. Драгоманова добре знав Б. Грінченко і його шостий «лист з України Наддніпрянської» якраз і є реакцією на намагання М. Драгоманова. Б. Грінченко спеціально береться роз’яснити «національні ідеали» у Т. Шевченка. З одного боку, він зробив це з глибокого переконання в непересічності Шевченкової постаті для народжуваної української нації, а з іншого, – образ Шевченка-пророка міг добре придатися для консолідації молодшої генерації свідомих українців, які стали на позиції української культурної та національної самостійності, і до яких належав сам Б. Грінченко. Таке трактування Шевченка приваблювало українську молодь, яка згодом працюватиме у Братстві тарасівців.

Відзначимо, що часи формування ідеології майбутніх братчиків-тарасівців добре засвідчені обширним епістолярієм українських діячів, як старшого, так і молодого покоління, у справі вивчення ідей і популяризації творчості Т. Шевченка, що переважно зберігається у різних фондах Інституту рукопису НБУВ і частина якого у вигляді уривків або цілих листів вже давно опублікована у виданні «Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів» [22].

Серед надрукованих уступів із великого масиву листування помітне місце посідають важливі для нашого дослідження листи Б. Грінченка до багатьох діячів та зворотні листи до нього періоду 1887–1893 рр., які значною мірою дають змогу з’ясувати і зрозуміти його роль у становленні ідеології майбутнього Братства. Зокрема, у листі до І. Липи від 09.02.1892 р. Б. Грінченко описує, як він сам зацікавився поезією Т. Шевченка: «...Я прочитав батькового “Кобзаря” і 13 років зробився тим, чим я єсть. Я якось відразу і без вагань порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного кольору (а саме до цього я прихильний був), і Тарас зробивсь мені і до цього дня зостається пророком. Я не шуткуючи кажу, що й досі я не можу думати про нього як про людину, – він і досі стоїть перед мене на такому високому п’єдесталі, що торкається головою до неба. Може, це наївна дитяча віра зробила, але я смію думати, що історія всесвітня не дає нам другого такого прикладу, як Шевченко: з мертвого

він зробив живе – “Трупи встали і очі розкрили” (цей образний вислів він дослівно використає у 6-му «листі з України Наддніпрянської». – *Автори*) [22, с. 143]. Це уявляється примітним фактом, що знаменував не тільки розширення кола читання, а й утвердження в його свідомості української інтелектуальної домінанти, ядра його інтелектуальної структури. Б. Грінченко став українцем і почав писати українською мовою [20, с. 252].

Грінченків прихід до українства через знайомство з Кобзарем ще раз засвідчений ним у листі до К. Паньківського від 17.08.1892 р.: «Шевченко зробив з мене зараз українського націонала (хоч і чудно се казати про хлопця 13–14 років), – його поезія була вже мені не жартом (на відміну від «Енеїди» чи байок Є. Гребінки. – *Автори*), а його “Кобзар” зробився моєю євангелією» [22, с. 148].

Творчість Т. Шевченка є однією з найголовніших тем у листуванні Б. Грінченка 1883–1893 рр. з багатьма кореспондентами, серед яких помітне місце посідають члени майбутнього Братства тарасівців. Знайомство молоді з творчістю й ідеями Т. Шевченка створює в її середовищі своєрідний культ поета, що яскраво відобразиться в назві організації.

Про захоплення поетом Б. Грінченко відверто пише в листах до своєї майбутньої дружини М. Гладиліної 1883 р., залучаючи її на бік української національної діяльності [22, с. 75]. Характерно, як в листі до Марії Грінченко передає тяжкі асоціації (навіяні відомостями про велелюдний похорон І. Тургенєва), пов’язані із занедбаністю могили Т. Шевченка, «нашого народного поета, мученика ідеї, сина народа. Там, над Дніпром, стоїть вона, боки її пообвалювалися, хрест, згори донизу списаний прізвищами тих, хто був на цій великій могилі, підгнив і впав. І не можна оправити могилу, не можна нового хреста поставити – поліціянти, маючи наказ “свыше”, не дають і підходити до могили. Це вже більше не велика могила великого поета, до котрої сходилися поклонитися українці, – це вже тепер шпильок, потоптаний поліціантськими ногами. ... Що для мене важливіше: твори Тургенєва чи Шевченкові твори, котрих не то що друкувати, а й читати не дають. Ні, я плачу, та тільки плачу за своїх, бо у нас, українців, стільки того горя й муки, що нема змоги плакати по чужому горю» [22, с. 75–76]. Між іншим, цей лист засвідчує важливість образу Шевченкової могили як для самого Б. Грінченка, так і для багатьох молодих національно свідомих українців – майбутніх тарасівців. Невипадково заснування Братства відбулося під час спеціально спланованих відвідин поетової могили І. Липою та його товаришами.

Із листування Б. Грінченка 1880–1891 рр. ясно постають головні справи в його громадській діяльності: він цікавився підготовкою до видання книги

С. Кулябки про Т. Шевченка (лист до М. Грінченко від 13.11.1883 р.), збиранням коштів на відкриття ремісничої школи імені Т. Шевченка в Канівському повіті (лист до неї ж від 20.11.1883 р.) [22, с. 76]; переймався зупиненням робіт з реставрації Шевченкової могили (листи до І. Зозулі від 05.12.1883 р. [22, с. 76] і М. Гладиліної від 11.12.1883 р.) [22, с. 77]; клопотанням біографа Шевченка С. Кулябки до Харківської губернської земської ради про асигнування грошей на монумент Шевченкові (лист до М. Грінченко від 11.12.1883 р.) [22, с. 77]; виданням Шевченкових творів, вже переписаних і надісланих йому Т. Зіньківським (лист до М. Гладиліної від 12.01.1884 р.) [22, с. 79]. У справі цензурних перепон щодо видання Шевченкових творів він листується з авторитетним бібліографом М. Ф. Комаровим (лист до Б. Грінченка в лютому 1884 р.) [22, с. 80], Т. Зіньківським (лист до Б. Д. Грінченка від 16.01.1885 р.) [22, с. 84].

Як видно з листування, Б. Грінченко занурений у всі українські справи другої половини 1880-х – початку 1890-х років, отримуючи інформацію від багатьох своїх дописувачів. Зокрема, засвідчена його поінформованість задовго до виникнення Братства в 1891 р. про початки творчості молодого талановитого поета, майбутнього члена Братства М. Кононенка (лист М. Ф. Комарова до Б. Грінченка від 03.01.1884 р.) [22, с. 90]. Б. Грінченко також листувався з народним учителем, тоді вже відомим письменником і майбутнім членом Братства І. Зозулею (І. Спілкою) (лист Б. Грінченка до І. Зозулі від 15.07.1886 р.) [22, с. 90]. У розлозі листі Б. Грінченка до товариша з оцінкою творчості Т. Шевченка (від 07.08.1886 р.) яскраво виявляється його надзвичайно глибока обізнаність із Кобзарєвою творчістю [22, с. 90–93]. Шевченківська тема є головною в листуванні Б. Грінченка 1886–1888 рр. із його найближчим однодумцем Т. Зіньківським [22, с. 105].

З опублікованих листів видно, як на початок 1890-х років Б. Грінченко стає одним із провідних шевченкознавців, визнаних в українському громадському середовищі. Про це свідчить його листування з шанувальником і знавцем творчості Т. Шевченка Т. Зіньківським у 1889–1890 рр., який тоді жив у Петербурзі, активно спілкувався з діячами місцевої української громади і регулярно повідомляв Б. Грінченку новини про її діяльність [22, с. 108, 110–111, 111–112, 113, 114, 117, 119, 120, 121, 123, 124]. На прохання Б. Грінченка Т. Зіньківський передав у Петербурзі «старому громадівцю» В. Беренштаму бажання видавати твори Т. Шевченка «метеликами», тобто невеликими і дешевими брошурами для народу, замість запланованого В. Беренштамом ілюстрованого «Кобзаря», який був би недоступним за ціною для селян [22, с. 111–112]. Як і побоювався Б. Грінченко, справа з виданням ілюстрованого «Кобзаря», відображена в листуванні друзів,

зрештою «замерзла», як через брак працівників, так і через високу вартість проєкту [22, с. 110–111, 112–113, 117, 119, 120].

Українську громадськість тоді дуже турбувала нез'ясованість щодо юридичних прав на видання творів Т. Шевченка. «Утаємниченість» бентежила Б. Грінченка (лист Т. А. Зіньківського до Б. Грінченка і М. Грінченко, від 29.03.1890 р.). Т. Зіньківський повідомляв з Петербургу, що «власителем видання є Беренштам, але останній “сам за себе не виступав, а підставляє за себе іншу яку личину – се його тайна”». (Насправді право на видання творів Шевченка К. Гамалія одержав від Є. Трегубова 14.XI 1888 р., а 20.I.1892 р. Гамалія передав ці права В. Науменкові) [22, с. 123–124]. Чутки про «нецільове» використання коштів із прибутків за видані Шевченкові твори, отримані Б. Грінченком від Т. Зіньківського, спричинили роз'яснення справи Б. Грінченкові впливовим серед старших українців бібліографом М. Комаровим. У листі до Б. Грінченка з Одеси (серпень 1891 р.) він спеціально детально пояснював витратні статті коштів і шкодував, що «багато брехень розпустили, і шкода велика, що земляки так довіряють тим брехням». А нарікання Т. Зіньківського на «непрозорі справи» діячів Петербурзької громади з виданням Шевченкових творів назвав «відомостями зовсім з непевного джерела» [22, с. 133–134]. Крім цікавих конкретних деталей, пов'язаних з виданням Шевченкового спадку, цей та інші листи М. Комарова до Б. Грінченка засвідчують, що на початку 1890-х рр. Борис Дмитрович вже мав репутацію авторитетного громадського діяча і в середовищі старших українських працівників.

Справа закінчилася тим, що Б. Грінченко самостійно звернувся безпосередньо до В. Беренштама за роз'ясненнями і відповідями на дразливе для української громади питання про «юридичне право власності на видання Шевченкових творів» (лист Б. Грінченка до В. Беренштама від 16.09.1891 р.) [22, с. 134–136]. На його переконання, ця справа «не єсть приватна справа, але ціловкраїнська». Тому він насмілювався вдатися до Беренштама з відвертими запитаннями, кому, якщо не Беренштамові, належить юридичне право на Шевченкові твори, і очікував відвертої відповіді. Однак найбільше його непокоїв «сумний факт», що твори поета «зостаються досі народові невідомими», а видані книжки потрапляють до рук книгарям-спекулянтам. Б. Грінченка непокоять високі ціни на виданий «Кобзар», порівняно з надрукованими творами Пушкіна: «і доки ми видаватимем “Кобзаря” по рублю, доти народ читатиме Гауків чи Бов (персонажі народних казок. – *Автори*), а то й – хоч нічого і не тямлючи в їх – Пушкіна та Лермонтова, а не “Кобзаря”». Коли вже не можна було дати дешевого “Кобзаря”, то, здається, не було перешкод видати

метеликами хоч найголовніші його твори, такі, що цензура їх пустила б». Крім того, його обурює оформлення Шевченкових видань, «бо становляться на їх московські заголовки... Це не дурничка – московський заголовок на укр[аїнському] творі, – це злочинство проти їх автора» [22, с. 135]. Це й спонукало Б. Грінченка звернутися до В. Беренштама за роз'ясненнями, аби заспокоїти сум'яття серед української інтелігенції. На його переконання, добре було б, аби «власники прав зріклися свого юридичного права на Шевченкові твори і зробили б їх таким чином цілогородською власністю, щоб хоч книгарі, задля своєї спекулятивної мети розповсюдили в народі Тарасові твори, як то вони роблять тепер з творами Лермонтовими та Пушкіновими». Б. Грінченко сподівається, що українська громадськість побачить в його словах лише щиру прихильність до рідної справи [22, с. 135–136].

Зростає авторитет Б. Грінченка серед галицької інтелігенції. Саме до нього листом від 21.02.1890 р. звертається відомий галицький громадський діяч, журналіст і видавець К. Паньківський у справах матеріальної підтримки рідні Т. Шевченка, для чого було зібрано кошти в Галичині [22, с. 121]. Б. Грінченко підтримує взаємини з відомим шевченкознавцем, редактором у 1890–1897 рр. «Зорі» В. Лукичем (В. Левицьким). Зокрема, у листі від 25.08.1891 р. йдеться про можливість 4-томного видання Шевченкових творів та перспективи його продажу [22, с. 133]. У листі до В. Лукича від 14 (26).11.1891 р. Б. Грінченко пише, що наддніпрянцям треба переймати видавничий досвід галицьких українців, однак наполягає на використанні наддніпрянської мови як основи для мови літературної та наголошує на необхідності дбати про чистоту української мови [22, с. 138].

У часи заснування Братства тарасівців, на початку 1890-х років, Б. Грінченко активно листувався у найрізноманітніших, найперше Шевченкових, справах із багатьма молодими українцями, які пізніше увійдуть до організації, зокрема М. Дикарєвим [22, с. 140], І. Череватенком [22, с. 141], Д. Ткаченком [22, с. 145, 146, 149, 150, 153, 157] та ін.

Про справи популяризації Шевченкової спадщини серед молоді Б. Грінченко на початку 1890-х років спілкувався із засновником Братства тарасівців І. Липою. У їхньому листуванні йшлося про можливості видання «колись складеного нами (молоддю) “Кобзаря”» (листи І. Липи (Тонкошука) до Б. Грінченка, грудень 1892 р.) [22, с. 151, 153]. У листі-відповіді від 21.01.1893 р. Б. Грінченко спростовував побоювання І. Липи щодо небезпечності розповсюдження в народі Шевченкових «Гайдамаків»,

наголошуючи, що «революції не викликаються книжками, коли не мають підстав у житті» [22, с. 154].

З опублікованих витягів із згаданого листування виразно видно, що Б. Грінченко був визнаним громадським авторитетом у тодішньої української молоді. Наприклад, 07.02.1893 р. О. Тулуб від імені «літературної громадки (молодої)» запрошував Б. Грінченка взяти участь у підготовці та виданні в Галичині літературно-наукового збірника на справу спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Львові [22, с. 154]. Про запросини Б. Грінченка до цього проєкту також ішлося в листі А. Кримського до Б. Грінченка від 23.02.1893 р. [22, с. 155]. М. Яценко листом від 15.02.1893 р. запрошував Б. Грінченка до участі у відзначенні роковин «безсмертного велетня нашого Т. Шевченка, котрі відбудуться у нас – харківської, україно-руської молодіжі купно з старими, 26 лютого, і вельми шануючи Вашу повсякчасну працю на користь рідній батьківщині Україні-Русі, ми щиро прохаєм Вас зробити нам велику честь» [22, с. 154–155].

Надзвичайно цікавим для нашої теми є лист І. Липи до Б. Грінченка від 16.03.1893 р. з Харкова, в якому детально описані подробиці підготовки та святкування Шевченкових роковин. Важливо, що автор повідомляв як про окремі зібрання «молодих» українців, так і про спільні збори із «старими» діячами, хоча «старі» «тільки декого запрошують з молодіжі на свою раду» [22, с. 155]. Тогорічне святкування харківські українці «справляли укупі з старими». На захід зібралося 90–100 осіб. Присутніх «вітали гості поляки двома рефератами, далі вітали гості вірмени рефератом», після чого були зачитані вітальні «теплі й дуже симпатичні листи від Кониського, Левицького, Чайченка, Паньківського, Комара... Словом, духовно тут єдналися сливе усе, що єсть найкращого у нас на Вкраїні-Русі. Як на мене, то се був найкращий час через усі роковини». У листі мимоволі передано доволі ревне ставлення «молодих» до представників старшого покоління, серед яких присутніми були етнограф П. Єфименко (його виступ сподобався молоді) і С. Русова, реферат якої «був написаний у такому тоні, що нікого не образив, хоч виразно провів думки молодіжі і відніс навіть найкраще укр[аїно]фільство до старих, до минулості». І. Липа повідомляє про «слово» на засіданні, у якому «референт добре вилаяв молодіж, сказав, що немає там ні спільності, ні єдності, ні діла ніякого, ні навіть користі хоч найменшої», а далі «зачепив і старих, що немає у них віри, що немає бажання допомагати молодіжі і, нарешті, виголосив, щоби йшли й старі й молоді «до згоди»! Старі нічого на се не сказали, але молодіж, більшість її, була ображена. Власне я скажу, що багато в словах референта було правди, але чимало й гіперболи, а ще менш тактовності» [22, с. 155–157].

Оптимізм Б. Грінченка щодо використання Шевченкових ідей в політичній програмі молодуюкраїнців підживлювали відомості про побожне ставлення до постаті і творчості Шевченка з багатьох українських теренів. Наприклад, М. Дикарев у листі до нього від 11.04.1892 р. із Воронежа повідомляв: «... Треба Вам завважити, що я й “Кобзаря” й “Енеїду” читаю досить виразно, а це читання збільшує вплив... В Полтавщині одному освіченому українцеві траплялось бачити таку сцену увечері на 1-й день Різдва. Поки збирається на стіл страва, молодий хазяїн-коваль читає гостям “Кобзаря”. Гості, слухаючи, усміхаються. Сестра цього коваля, неграмотна дівчина, могла продекламувати усього “Кобзаря”, котрого вона багато де й не розуміла, але уподобала за музикальність мови» [22, с. 144].

Отже, як видно із залучених матеріалів та епістолярію, 1887–1893 рр. стали в біографії Б. Грінченка етапом інтелектуальної зрілості, коли «олексіївський учитель» цілеспрямовано популяризував творчість Т. Шевченка, аби перетворити ідеї поета на підґрунтя національної програми молодого покоління української національно свідомої молоді. Його громадська діяльність набула не лише прикладного освітянсько-культурницького, а й суспільно-політичного теоретичного сенсу. Таким чином, Б. Грінченка можна вважати одним із провідних ідеологів Братства тарасівців.

Дослідження національних ідей і популяризація творчості Т. Шевченка, участь у загальноукраїнських публічних дискусіях 1887–1893 рр. зробили його широко відомим у середовищі молодих українців і надихали їх до національно-політичної роботи. З іншого боку, Б. Грінченко перетворюється на одного з найактивніших діячів українського національного руху. Його самовіддана національно-культурна діяльність високо оцінюється як молоддю, так старшими українськими національними робітниками. Відображені в Грінченкових «Листах з України Наддніпрянської» національні ідеї набули концептуального характеру щодо місії інтелігенції у перетворенні українського народу в самосвідому націю. Захоплений національними ідеями Т. Шевченка, Б. Грінченко вдало використовував їх для становлення ідеології нового покоління українських діячів.

Список бібліографічних посилань

1. Липа І. Братерство тарасівців. Спомини. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Т. 87. Кн. 7–8. С. 262–267.
2. Наумов С. О. Братство тарасівців (Ч. 1). *Український історичний журнал*. 1999. № 5. С. 36–44.
3. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і мате-

ріяли. Т. І. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен : Сучасність, 1983. 510 с. URL: <http://surl.li/nhwxq> (дата звернення: 10.09.2023).

4. Наумов С. О. Братство тарасівців (Ч. 2). *Український історичний журнал*. 1999. № 6. С. 55–63.

5. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): монографія. Харків, 2006. 344 с.

6. Енциклопедія українознавства: словникова частина. Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. Т. 8. С. 2805–3200.

7. Мірчук П. Микола Міхновський: апостол української державності. Філадельфія : Т-во укр. студіюючої молоді імені М. Міхновського, 1960. 136 с.

8. Загірня М. Спогади / упоряд. Л. Л. Неживої. Луганськ : Шлях, 1999. 160 с.

9. Лавров Ю. П. Братерство Тарасівців. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Braterstvo_Tarasivtsiv (дата звернення: 25.09.2023).

10. «Profession de foi» молодих українців. (Читане на Тарасові роковини 1893 року в університетському місті на Україні). *Правда (місячник для словесности, науки и політики)*. 1893. Т. XVII. Вип. Л. Квітень. С. 201–207.

11. Дорошенко В. В. Українство в Росії: новітні часи. Відень : Накладом «Союза визволення України», 1916. 114 с. URL: <http://surl.li/nhwxb> (дата звернення: 02.09.2023).

12. Липа Ю. Тарасівці. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Т. 88. Кн. 12. С. 337–353.

13. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї : публіцистичне есе. Луганськ : Книжк. світ, 1998. 164 с.

14. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ : Ін-т укр. археографії, 1994. 189 с.

15. Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. Мюнхен : Рідне слово, 1946. Ч. 6. С. 73–79.

16. Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. Питання ідейно-естетичної еволюції. Київ : Либідь, 1990. 232 с.

17. Статєєва В. Місце Б. Грінченка в дискусії про українську мову 1891–1892 років. *Zbruc̆*. URL: <https://zbruc.eu/node/57726> (дата звернення: 20.09.2023).

18. Друль О. Право на галицькість. *Zbruc̆*. URL: <https://zbruc.eu/node/57752> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Возняк М. Матеріяли до історії українського письменства XIX в. *Zbruč*. URL: <https://zbruc.eu/node/57479> (дата звернення: 15.09.2023).

20. Світленко С. Борис Грінченко: структура інтелектуальної біографії. *Ейдос*. 2014–2015. Вип. 8. С. 247–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eidos_2014-2015_8_20 (дата звернення: 02.09.2023).

21. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 2. 592 с.

22. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. Київ : Наук. думка, 1966. 492 с. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/epis.htm> (дата звернення: 02.09.2023).

References

1. Lypa, I. (1925). Braterstvo tarasivtsiv. Spomyny [Brotherhood of Tarasivtsi. Memories]. *Literaturno-naukovy visnyk – Literary and Scientific Bulletin*, 87(7-8), 262-267 [in Ukrainian].

2. Naumov, S. O. (1999). Bratstvo tarasivtsiv (Ch. 1) [Brotherhood of Tarasivtsi (Part 1)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 36-44 [in Ukrainian].

3. Hunchak, T., Solchanyk, R. (Comp.). (1983). *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti. Dokumenty i materiialy. Tom I. [Ukrainian social and political thought in the 20th century. Documents and materials. V. 1].* Miunkhen: Suchasnist [in Ukrainian]. Retrieved September 10, 2023, from <http://surl.li/nhwxq> <https://zbruc.eu/node/57752>

4. Naumov, S. O. (1999). Bratstvo tarasivtsiv (Ch. 2) [Brotherhood of Tarasivtsi (Part 2)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 55-63 [in Ukrainian].

5. Naumov, S. O. (2006). *Ukrainskyi politychnyi rukh na Livoberezhzhi (90-i rr. XIX st. – liutyi 1917 r.): monohrafiia [Ukrainian political movement on the Left Bank (90s of the 19th century – February 1917)].* Kharkiv [in Ukrainian].

6. *Entsyklopediia ukrainoznavstva: slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian studies: dictionary part].* (1976). Paryzh – New York: Molode zhyttia, 8, 2805-3200 [in Ukrainian].

7. Mirchuk, P. (1960). Mykola Mikhnovskyi: apostol ukrainskoi derzhavnosti [Mykola Mikhnovskyi: apostle of Ukrainian statehood]. Filadelfiia [in Ukrainian].

8. Zahirnia, M. (1999). Spohady. L. L. Nezhyvoi (Comp.). [Memories]. Luhansk: Shliakh [in Ukrainian].

9. Lavrov, Yu. P. (2003). Braterstvo Tarasivtsiv. [Brotherhood of Tarasivtsi].

Encyclopedia of the history of Ukraine. Vol. 1. V. A. Smolii and others (Eds.). (Vols. 1-10; vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. Retrieved September 25, 2023, from http://www.history.org.ua/?termin=Braterstvo_Tarasivtsiv

10. “Profession de foi” molodykh ukrainsiv. (Chytane na Tarasovi rokovyny 1893 roku v universytetskomu misti na Ukraini) [“Profession de foi” of young Ukrainians. (Read on Taras’ anniversary in 1893 in a university town in Ukraine)]. (1893). *Pravda (misiachnyk dlia slovesnosti, nauky y polityky) – Pravda (monthly magazine for literature, science and politics)*, T. XVII, Vyp. L. Kvitin, 201-207 [in Ukrainian].

11. Doroshenko, V. V. (1916). *Ukrainstvo v Rosii: noviishi chasy* [Ukrainianness in Russia: modern times]. Viden: Nakladom “Soiuz vyzvolennia Ukrainy” [in Ukrainian]. Retrieved September 2, 2023, from <http://surl.li/nhwxb>

12. Lypa, Yu. (1925). Tarasivtsi [Tarasivtsi]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary and Scientific Bulletin*, 88(12), 337-353 [in Ukrainian].

13. Pastukh, B. (1998). Borys Hrinchenko – bezkompromisnyi lytsar natsionalnoi idei: Publitsystychne ese [Borys Grinchenko – an uncompromising knight of the national idea: Journalistic essay]. Luhansk: Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].

14. Hrinchenko, B., Drahomanov M. (1994). *Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu* [Dialogues on the Ukrainian national cause]. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhheohrafii [in Ukrainian].

15. Sherekh, Yu. (1946). *Movna dyskusiiia 1891-1893 rokiv i uchast u nii Ivana Franka* [Language discussion of 1891-1893 and Ivan Franko’s participation in it]. Miunkhen: Ridne slovo [in Ukrainian].

16. Pohribnyi, A. H. (1990). Borys Hrinchenko v literaturnomu rusi kintsia XIX – pochatku XX st. Pytannia ideino-estetychnoi evoliutsii [Borys Grinchenko in the literary movement of the late 19th and early 20th centuries. The issue of ideological and aesthetic evolution]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

17. Statieieva, V. Mistse B. Hrinchenka v dyskusii pro ukrainsku movu 1891-1892 rokiv [B. Grinchenko’s place in the debate on Ukrainian language in 1891-1892]. *Zbruč – Zbruč* [in Ukrainian]. Retrieved September 20, 2023, from <https://zbruc.eu/node/57726>

18. Drul, O. Pravo na halytskist [The right to Galicianness]. *Zbruč – Zbruč* [in Ukrainian]. Retrieved September 20, 2023, from <https://zbruc.eu/node/57752>

19. Vozniak, M. Materialy do istorii ukrainskoho pysmenstva XIX v. [Materials for the history of Ukrainian literature of the 19th century]. *Zbruč – Zbruč* [in Ukrainian]. Retrieved September 15, 2023, from <https://zbruc.eu/node/57479>

20. Svitlenko, S. (2014-2015). Borys Hrinchenko: struktura intelektualnoi

biohrafii [Borys Grinchenko: the structure of an intellectual biography]. *Eidos – Eidos*, 8, 247-268 [in Ukrainian]. Retrieved September 2, 2023, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eidos_2014-2015_8_20

21. Drahomanov, M. P. (1970). *Literaturno-publitsystychni pratsi*. Vol. 2. [Literary and journalistic works]. (Vols. 1-2. Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

22. T. H. Shevchenko v epistoliarii viddilu rukopysiv [T. G. Shevchenko in the epistolary of the manuscripts department]. (1966). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. Retrieved September 2, 2023, from <http://litopys.org.ua/shevchenko/epis.htm>

Стаття надійшла до редакції 28.10.2023.

Yurii Bezzub,

Senior Lecturer,

Department of Historical and Civic Education

Institute of In-Service Training

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8259-4978>

Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022

Scopus Author ID: 57218449833

Iryna Bezzub,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

Boris Hrinchenko and the Brotherhood of Tarasivtsi (Sources for the Intellectual and Political Biography of an Outstanding Ukrainian)

The article attempts to analyze the place of B. Hrinchenko in the Ukrainian movement of the late 1880s and early 1890s against the background of preparations for the creation, emergence of the program and activities of the “Brotherhood of tarasivtsi”. Despite the importance of this episode in B. Hrinchenko intellectual and political biography, it has not yet been definitively clarified. This is explained by the limitation of the documentary base and the small number and inconsistency of ego-documents for clearly highlighting the issue of B. Hrinchenko’s role in the Brotherhood. In such

conditions, the authors proposed to change the search vector via the expansion of the research field. It is an attempt to examine Hrinchenko's public activity in the broader context of the intellectual development of the young generation of the Ukrainian intellectuals, whose representatives provided the organizational forms for the nascent movement of "Ukrainian national patriots" in the form of regional groups and circles, which united into the "Brotherhood of tarasivtsi".

The transformation of B. Hrinchenko in the late 1880s – early 1890s into one of the central figures of the Ukrainian national revival, authoritative at the same time among "old cultural worker" and "young national patriots", is shown. This transformation of a folk teacher into one of the public leaders was caused by B. Hrinchenko's attempt to put T. Shevchenko's idea of separateness and independence of the Ukrainian nation at the center of the political doctrine developed by the youth national movement. It was in such conditions that the "Brotherhood of tarasivtsi" appeared as the first attempt to politicize the Ukrainian movement in the early 1890s against the background of the dominant national and cultural work of the "senior" ("ukrainophile") intellectuals.

It was concluded that B. Hrinchenko should be considered as one of the leading creators of the ideology of "young national patriots", which, even if only for a short time, will find practical embodiment in the youth "Brotherhood of tarasivtsi".

Keywords: Borys Hrinchenko, Brotherhood of tarasivtsi, Taras Shevchenko, Ukrainian national movement, intellectual biography, political views, ideology, nation.

Людмила Петрушко,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: liudmyla1991@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>

МЕНТАЛЬНІ МОДЕЛІ ПЕЧЕРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО ПЕЧАЛІ ТА СЛІЗ (ЗА АНАЛІЗОМ ТЕКСТІВ ПЕЧЕРСЬКОЇ, СХІДНОХРИСТИЯНСЬКОЇ І РУСЬКОЇ ТРАДИЦІЙ)

Досліджено поведінкові моделі та світоглядні уявлення емоційної спільноти Печерської обителі (за текстами Києво-Печерського патерика, Повчань прп. Феодосія та свт. Серапіона, Послання Ізосими). З'ясовано, що сльози по Богу і на молитві у розумінні печерської спільноти були одним з основних і надзвичайно значущих складників життя. Особливо сприятливим місцем вважався затвір або храм, а часом – нічна пора. Крім усамітнення, важливим засобом для досягнення й утримання покаянного плачу вважалися піст і молитва. Встановлено низку інших ментальних моделей печерської спільноти. Здійснено порівняння з перекладними та оригінальними джерелами східноєвропейського Середньовіччя.

Ключові слова: Києво-Печерський патерик, ментальні моделі, сльози і печаль, печерська спільнота, історія емоцій, історія ментальностей.

Ідеальний складник емоційного світу має наукову цінність як важливий компонент ментальності людини минулого і як фактор, що потенційно визначав реальні емоції. Це стосується як оцінних маркерів щодо тих чи інших емоцій, так і світоглядних уявлень та поведінкових моделей щодо них. Саме тому маємо на меті в пропонованій статті зосередити увагу на ментальних моделях, пов'язаних із сльозами та печаллю, що були базовими для епохи Середньовіччя і важливими для спільноти Києво-Печерського монастиря. В основі дослідження – Києво-Печерський патерик і низка текстів печерської, східнохристиянської і руської традицій.

У той час, як у перекладних джерелах (особливо в Лествиці та у тій частині Скитського патерика, де мовиться про головні чернечі чесноти) інформація про роль сліз для членів чернечої спільноти і про правила

поведінки загалом, як здобути і як зберегти плач, про походження сліз тощо нерідко є прямою, тобто висловлюється безпосередньо, у Києво-Печерському патерику подібного «теоретичного» матеріалу нема. Відомості про те, як розуміла печаль і сльози печерська емоційна спільнота, можна вилучати лише з контекстів. Перекладні джерела, у яких ця інформація подана прямо, допоможуть у розпізнаванні тих чи інших ідей.

Покаянний плач печерська спільнота вважала *одним з основних складників життя у монашому чині*. Про це довідуємось із «Сказання про початок Печерського монастиря»: *«Мнози бо манастиреве от царь и отъ боярь и отъ богатства поставленіи, но не суть таковіи, яковіи же суть поставленіи слезами и пощением, молитвою и бдѣніем. Антоній не имѣ злата и сребра, но стяжа слезами и пощением»* [1, с. 19]. Прп. Антоній як засновник обителі і перший на Русі подвижник такого рівня був взірцем для всіх інших чорноризців. М. Нікітенко зазначає, що «ідея духовного наслідування перших печерських подвижників їхньому старцеві – прп. Антонію виразно читається у патериковому “Слові 7”» [2, с. 55]. І ті духовні труди прп. Антонія, які він здійснив, очевидно, згадувалися як приклад того, як потрібно служити Богу. Такий погляд (сльози як сутність монашого життя) був притаманний і єгипетським отцям (*«мниху брашно благо плачь и слезы»; «изидохъ плакаться грѣховѣ своихъ», «плачущюся по обычаю и от печали въздрѣмаса»; «по чѣто не съдиши въ клѣтъцѣ своей плачя ся грѣхъ своихъ»*) [3, арк. 41, 36 зв, 76 зв, 193; 4, с. 87, 128, 304; 5, арк. 74, 82].

Варто зазначити, що київські печери втілювали ідею поховання: «Преподобні Отці Печерські у створених ними підземеллях-могилах абсолютно “помиралі для світу цього”, осяюючи світлом своїх душ темну ніч» [2, с. 234]. Можливо, цей аспект сприяв плачу за собою, за своєю душею.

Згадування сліз у цьому уривку свідчить також про розуміння печерською чернечею спільнотою їх *важливості*. Так, разом із постом, молитвою та бдінням сльози наділені статусом фундаментальних при створенні обителі і, як припускаємо, у духовній сфері загалом. Ці подвиги представлені не лише вищими за багатство, а й самі виступають певним «капіталом», за рахунок якого прп. Антоній *«стяжа»* обитель.

Заслугує на увагу і те, що в такому невеликому уривку сльози, разом із постом, згадуються двічі. Це теж говорить на користь їхньої значущості.

Про значення духовних сліз пише у Посланні до Анастасії свт. Симон, вказуючи, що вони мають очищувальну функцію. Святі сльози прирівнюються до крові мучеників. Плач сприяє тому, що людина стає досконалою, безгрішною: *«Рече бо старецъ ... плачется грѣх своихъ тѣло свое*

очищають. Сверху бо въсходящаа слеза все тѣло омывает. Человѣкъ бо даяся въ скорби Бога ради плачяся грѣх своих. Вменитъ Бог слезы его съ кровію мученическою»; «плачь же свершает человека и сѣтворит его без грѣха» [6, с. 923] (очевидно, слова походять зі Скитського патерика: «въдаяся в скорбѣ велику Бога ради върую яко Богъ съ мученики приемлетъ и слезы бо его въ крове мѣсто Богъ пріиметъ»), «плачаися съ слезами свою душу и тѣло очищаетъ съверху бо съходящія слезы все тѣло омывають и очищаютъ от всякия скверны»; «плачь же свершает человека и вторитъ и безъ грѣха» [3, арк. 46 зв–47]).

Натяк на омивання сльозами бачить дослідниця М. Нікітенко в розповіді про прп. Феофіла: «Фактично преподобний “омивається” потоками власних сліз, адже, навіть після смерті його сльози з їхнім духовним еквівалентом – янгольськими пахощами з посудини виливаються на його тіло» [7, с. 37]. Тобто розуміння функції очищення можна припускати і за текстом Києво-Печерського патерика.

Варто також підкреслити: в обох випадках сльози стоять на першому місці, як і в повчанні прп. Феодосія («възыщем Бога рыданіємъ и слезами, пощеніємъ и бдѣніємъ, покореніємъ же и послушаніємъ» [1, с. 41]). На нашу думку, такий факт свідчить про *першочергову цінність* їх для печерських отців серед інших подвигів, що суголося зі святоотецькою традицією, яка називала сльози «полководцем чеснот» [8, с. 13, 28].

Свт. Симон теж віддає сльозам пріоритет у справі спасіння, прямо пишучи духовній доньці, що немає нічого більшого за сльози: «*ничто же бо боль слезъ есть*» [6, с. 924].

Що стосується наведеного вище повчання святого ігумена братії, то з нього можна зробити наступний висновок. Разом із іншими чеснотами і трудами, печерська спільнота сприймала духовні сльози як *засіб, за допомогою якого шукають і знаходять Господа й отримують милість від Нього*.

Примітно, що духовний плач згадується поряд із молитвою, постом, бдінням, а також із покірною і послухом. Припускаємо, таке сполучення – не випадкове і вказує, мабуть, на їхню *взаємопов’язаність, взаємодоповнюваність* як *важливих компонентів духовного життя*.

Оскільки сльози неодноразово згадуються під час *усамітнення* прпп. Антонія, Феодосія, Ісаакія та Афанасія [1, с. 17, 19, 89, 112, 185], цілком можливо, що у сприйнятті печерської емоційної спільноти плач за свої гріхи мав бути *таємним, відомим лише Богу*. Перебування на самоті в молитві і мовчанні, охороні серця, згідно зі східнохристиянською традицією, сприяє духовному плачу («*безмолвие приносить плачь*»)

[3, арк. 6 зв, 46, 47, 47 зв, 96]. Хоча в тексті Києво-Печерського патерики не наголошено (можливо, це пов'язано з тим, що взагалі в Києво-Печерському патерику, на наш погляд, тема плачу не є такою акцентованою, як у єгипетській повчальній літературі) на тому, що усамітнення, затворництво були ідеальним умовами для духовних сліз, вважаємо справедливим припустити, що однією з цілей *затворництва* було прагнення до таємності покаяння перед Богом, до досягнення плачу. Підтвердження нашому припущенню знаходимо і в історіографії [9, с. 93], і в Києво-Печерському патерику: ймовірно, згадування сліз у затворі, зокрема під час молитви [1, с. 185], можна вважати свідченням цього.

Послання свт. Симона до Анастасії засвідчує актуальність для нього (і, припускаємо, для печерської спільноти) переконання єгипетських отців, що покаянному плачу сприяє безмовність: *«безмолвіе приносить плач»* [6, с. 923] (пор. *«безмолвіе приноситъ плачь»* [3, арк. 47]).

У розповідях про прпп. Антонія (*«стяжа слезами и пощенієм»*), Феодосія (*«нача имѣти въздрѣжаніе велико, пощеніе и молитвы съ слезами»*, *«рыданія слезаа, и постъ крѣпкій»*), Афанасія Затворника (*«плачяся не преста день и ноць, ядяше бо мало хлѣба и воды поскуду піаше, и то чресъ день»*) та в повчанні прп. Феодосія (*«възыщем Бога рыданіємъ и слезами, пощеніємъ»*) [1, с. 17, 19, 89, 112, 41] покаянний плач супроводжується *постом*. Про посилення покаяння відмовою від *«сладкихъ брашень»* (настільки вони могли бути «солодкими» у монастирі) і про велике *«въздрѣжаніе»* йдеться і в розповіді про прп. Феофіла Сльозоточивого [1, с. 159]. Ймовірно, печерська спільнота розуміла необхідність утримання від їжі для того, щоб здобути духовний плач. Піст називали одним із засобів, який сприяє духовному плачу, покаянню загалом, і єгипетські отці [3, арк. 40 зв]. У житії прп. Сави розповідається про монаха Афродісія, серед подвигів якого названі і плач, і суворе утримання від їжі [10, арк. 53 зв].

Присутнє в Києво-Печерському патерику також розуміння важливості *постійного* плачу за свої гріхи. У низці повідомлень постійність покаянних сліз можна було припускати, розуміти з контексту [1, с. 19, 89]. А в характеристиці подвигів прп. Афанасія, які сприймаються дуже схвально, є пряма вказівка на те, що святий плакав без упину день і ніч: *«И оттолѣ разумѣша вси, яко угоди Господеви, никогда же бо изыйде и видѣ солнца въ 12 лѣтъ, и плачяся не преста день и ноць»* [1, с. 112]. Те саме стосується і прп. Феофіла, про якого мова піде далі. У повчальній літературі єгипетського чернецтва неодноразово трапляються повідомлення про постійний плач як чесноту святих (*«имяше же даръ умиления и слезы»*)

і його необхідність у житті ченця (*«тако и мнихъ долженъ есть плакаться и плачь имѣти в собѣ»*) [3, арк. 5 зв, 36 зв, 45, 47, 76 зв, 119, 193; 4, с. 87, 92, 114, 128, 231, 304; 5, арк. 74, 82.]. Про необхідність постійного покаянного плачу пише і свт. Симон до своєї духовної доньки Анастасії: *«подобаетъ бо намъ безпрестани плакаться день и ночь»* [6, с. 923].

З обережністю припускаємо зв'язок печерської традиції із східно-християнською і в наступному. На нашу думку, текст дає змогу твердити, що плач і сльози за гріхи вважалися *даром Божим*, який Господь може посилати і після тривалого покаяння, і без особливих попередніх старань подвижника, хоча й у відповідь на усвідомлення гріхів – для очищення від них [5, арк. 78; 3, арк. 45 зв]. Таке розуміння прочитуємо в розповіді про прп. Феофіла Сльозоточивого. Зупинімося на ній детальніше.

Жили в монастирі два брати, *«сѣпряжена любовію сердечною от юности и единоміє имуще и едину волю еже къ Богу»* [1, с. 157]. Вони попросили прп. Марка Гробокопателя влаштувати їм місце, щоб, коли покличе їх Господь до себе, бути похованими поряд. І ось під час відсутності прп. Феофіла у монастирі прп. Іоанн (а він був молодшим) захворів і помер. Коли старший брат повернувся і дізнався про смерть прп. Іоанна, то *«сѣжалиси зѣло»* і пішов у печеру: *«хотя видѣти умръшаго, гдѣ и на коемъ мѣстѣ положень бысть»*. На наш погляд, тут йдеться про бажання побачити гріб брата з метою попрощатися, дати йому за християнською традицією останнє цілування (до речі, такий звичай згадується і в Синайському патерику [4, с. 51]), адже він був відсутній, коли хоронили прп. Іоанна. Жаль преподобного тут не засуджується і не звеличується, а просто констатується [1, с. 158].

Гріх гордині проявився уже в печері, коли, побачивши молодшого брата, похованого на своєму (тобто Феофіла) місці, Феофіл *«неговодаше и ропташе много на Марка»* [1, с. 158]. Смирений Гробокопатель попросив пробачення у прп. Феофіла і звернувся до прп. Іоанна зі словами, щоб той звільнив місце і ліг на нижньому. І мертвий послухав. Наляканий і вражений чудом, прп. Феофіл розкався у своєму гріху і благав прп. Марка звеліти брату знову лягти на вищому місці. Однак святий сказав, що це підвладно Богу, а не йому, Марку, і прорік швидку кончину прп. Феофіла, до якої останньому потрібно підготуватися. У великій печалі (*«оскорбѣ зѣло от страшныхъ словесъ Марковыхъ»*) і, очевидно, переляканий (*«и мнѣвъ, яко ту абіе пад умреть»*) прийшов чернець до своєї келії, і *«пріять его плачь неутѣшимъ»* [1, с. 158]. В останніх словах, на наш погляд, сформульована дуже важлива теза щодо сприйняття згаданого плачу. Дієслово *«пріять»* вказує на плач як на щось зовнішнє, незалежне від волі героя. У текстах

египетської літератури теж йдеться про плач, дарований Богом перед відходом із цього світу на очищення від гріхів [3, арк. 43 зв]. Цілком можливо, що в аналізованій фразі відображене аналогічне сприйняття плачу: прп. Феофіл не ставив його собі за мету, не трудився над його здобуттям, він прийшов сам, як результат покаяння і для очищення від гріхів.

Із часом його ридання через власну гріховність лише збільшувалися. Від постійного плачу преподобний навіть втратив зір [1, с. 159].

Відтак, оповідається про прощання прп. Марка із прп. Феофілом перед відходом святого Гробокопателя до Творця, обітницю прп. Марка щодо повернення зору прп. Феофіла перед його кончиною і спасіння душі прп. Феофіла. Після чого прп. Феофіл *«сугубь рыданіє въсприим ...и проливаше источникъ слезъ, ему же паче множашиися»* [1, с. 159–160]. Про покайний характер сліз навіть після того, як прп. Феофіл почув від прп. Марка обітницю бути в Царстві Небесному, свідчить передсмертна молитва святого, у якій він просить милості у Творця. Підтвердженням цього є також повідомлення про те, що сльози приходили під час молитви (як правило, такі сльози духовні) і що прп. Феофіл молив Господа *«пріатнымъ быти слезамъ его»* перед Ним [1, с. 160] – таке прохання, на нашу думку, могло стосуватися лише покайних сліз, а не природних, викликаних розлукою із благодійником або втратою зору. Про покайний характер сліз пише і М. М. Нікітенко [11, с. 49]. На нашу думку, у зазначеній фразі відображене сприйняття сліз прп. Феофіла як таких, що мають місце за участі його волі – *«въсприимъ»* (у Лествиці є слова про те, що хто вже утвердився у блаженному плачі, то **може веліти йому приходити** [5, арк. 74]) і які даровані йому Господом – *«ему же паче множашиися»*. Важливо також звернути увагу на такі слова з аналізованої розповіді: *«и егда упражняшиися на молитву, прихощаху ему слезы и постави съсуд и над тѣмъ плакаше, и того наполнивъ слезъ многа лѣта, бѣ бо по вся дѣни ожидаа прореченія преподобнаго»* [1, с. 160]. Насамперед дуже знаково, що сльози згадуються як результат молитви. Можливо, припустимо вбачати в цьому відображення погляду на **сльозу як породження правильних помислів і молитву як засобу**, що сприяє духовному плачу, як про це йшлося в Лествиці [5, арк. 74–74 зв]. Слово *«прихощаху»* вказує, на наш погляд, на те, що ці сльози печерська емоційна спільнота розуміла як послані Богом у відповідь на молитву подвижника.

Свт. Симон у Посланні до духовної доньки також пише про те, що сльози є даром Господнім, який потрібно приймати, старанно використовувати (плакати) і берегти в таємниці, не хвалитися ним, не робити чогось

іншого, що буде образою щодо нього, бо інакше Бог забере сльози, а без них – духовна загибель: *«аще приидут слезы, плачися о грѣсех своих прилѣжно в таине, и не хвалися слезами своими...аще кто хвалится слезами своими, или ино что сътворивъ, отимет Богъ слезы от него, и будетъ тѣло его жестоко яко камень, и тако погибнетъ»* (цілком можливо, що його слова запозичені з інших джерел, на що вказує звертання «*братіє*») [6, с. 923].

Варто зазначити, що в Повчанні Володимира Мономаха теж відображене розуміння зовнішнього походження плачу. Наприклад, князь пише: *«Аще вы Богъ умякчить сердце, и слезы своя испустите о грѣсѣх своих»* [12, с. 462]. Тобто, на наш погляд, у цих словах йдеться про те, що сприятливий для пролиття сліз внутрішній стан є даром Божим – *«Аще вы Богъ умякчить сердце»*. Хоча про самі сльози сказано як про **акт волі адресатів** тексту, на що вказує дієслово «*испускати*»: «*испустите*».

Важливо також зауважити, що у зв'язку з описом сліз прп. Феофіла в останній період його життя (тобто після преставлення прп. Марка) Є. Є. Голубінський пише про подвиг сльозовипускання і сльозозбирання. Але цей подвиг дослідник класифікує як такий, що був із марнославства, і на підтвердження наводить такий факт: «За збирання сліз преподобний почув докір у видінні, що було йому, як за марну похвальбу сльозами» [13, с. 658]. Справді, далі в тексті Києво-Печерського патерика йдеться про те, що перед кончиною прп. Феофілу з'явився Ангел і, похваливши за молитву, докорив: *«что ся хвалиши о тѣцетъ слезъ»* [1, с. 160]. З подальших слів і дій святого гостя можна зробити висновок, що докір, справді, стосується збирання сліз у «*сѣсуд*», але жодним чином не спрямований проти їх проливання. Навпаки, ті, які були пролиті і незібрані, Господнім повелінням сам Ангел зібрав у посудину. Цілком можливо, що в цій розповіді відображений погляд, подібний до того, що засвідчений у Лествиці: **марнославство оскверняє Богоугодні сльози** [5, арк. 75 зв]. І через це Ангел дорікнув подвижнику за сльозозбирання.

У розповіді про прп. Феофіла дослідниця М. Нікітенко вбачає відображення погляду на гіркі покаянні та солодкі духовні сльози, які є результатом перших: «різний характер сліз святого, які з початку його духовного шляху були гіркими та скорботними, а наприкінці життя – солодкими та досконалыми: такими, що уподібнилися янгольським пахощам» [7, с. 37].

Гадаємо, у Києво-Печерському патерику присутнє також розуміння можливості **переходу до духовного плачу від неправильних або природних нерадісних емоцій**. Про таке явище згадує у Лествиці прп. Іоанн Синай-

ський [5, арк. 76 зв]. Зокрема, у Києво-Печерському патерику йдеться про прокаженого киянина, покараного за своє невірство у те, що буде зцілений у Києво-Печерському монастирі, – «*въскыпѣ весь гноємъ*» [1, с. 174]. Його плач і скорбота, які стають реакцією на таке нещастя, крім природної печалі, містять також покаяння, про що свідчить визнання перед друзями свого гріха.

Друга згадка про покаяння через гріхи, які спричинила неправильна печаль, є у Слові про прп. Алімпія. Йдеться про христолюбця, який, перебуваючи у великій печалі через те, що не отримав ікону до свята, іде в (домову – ?) церкву, «*да тамо плачеться своего съгрѣшеніа*» [1, с. 178].

Дуже важливо, що в останньому уривку відображене розуміння **храму Божого** як місця, особливо сприятливого для покаянного плачу. Можливо, це стосувалося саме мирян і було пов'язане з тим, що для них храм (особливо ж пустий у нічний час) виконував ту саму функцію, що затвір для ченців.

Відображення подібного уявлення зафіксоване і в інших оригінальних текстах Русі, які описують звичай слізного покаяння князів у храмі, у нічний час [14, ствп. 583, 704].

На підставі слів свт. Симона («*ти плакатися подобаєть*» [1, с. 100]) можна припустити, що існувала певна **етика** нерадісних емоцій, яку визнавали постриженники Києво-Печерського монастиря і відповідно до якої плач після скоєння гріха був **необхідним**. Важливо, що уривок, в якому наведене це повчання, є «настановою, яка моделює певні ситуації і правила поведінки в них» [15, с. 100].

Так само вважали єгипетські отці. У Скитському отечнику сказано, що для душі, яка згрішила перед Богом, немає на землі свята, але тільки плач і покаяння [3, арк. 10 зв].

Нерідко такі емоції вважалися **чи не єдиним духовним порятунком** для людини. Йдеться про щойно згадані слова свт. Симона Полікарпу [1, с. 100], а також прп. Григорія – отрокам князя Ростислава Всеволодовича [1, с. 137].

Чернеча спільнота Києво-Печерського монастиря розглядала його також як **необхідний елемент духовного життя мирян**. З більшою упевненістю можемо говорити про такі згадані в Києво-Печерському патерику випадки, як акт розкаяння в конкретному скоєному гріху (повідомлення про князя Святослава та христолюбця з розповіді про прп. Алімпія [1, с. 68, 178]) або перед смертю – за все життя, щоб умилоствити Творця (слова прп. Григорія до князівських отроків [1, с. 137]).

Повчання прп. Феодосія та свт. Серапіона Володимирського підтверджують висновки, зроблені на основі аналізу Києво-Печерського патерика. Слова прп. Феодосія до братії («*ни о том печалуемъ*» [16, с. 529])

та риторичне запитання свт. Серапіона, звернене до пастви («а о безумьи своемъ почто не скорбите?» [17, с. 382]), а також його заклик до покаяння («прослезимся» [17, с. 374]) свідчать, що печерська спільнота і її представники розуміли нерадісні емоції через провини перед Творцем як обов'язкові і для ченців, і для мирян.

Що до сліз під час **молитви**, то вони, як і покаянний плач, сприймалися як **важлива складова чернечого подвигу** [1, с. 17, 185].

Повідомлення про молитви зі сльозами в нічний час, в усамітненні, у затворі свідчать про те, що бажаним для печерської спільноти був їхній **таємний** характер [1, с. 50, 63, 17, 185].

Припускаємо, що у сприйнятті чернечої спільноти Києво-Печерського монастиря сприятливим місцем слізних молитов був **храм Божий** [1, с. 50, 98].

Подібність за названими параметрами з покаянними сльозами, можливо, пояснюється тим, що вони теж (якщо й не постійно, то, принаймні, нерідко) мали покаянний характер, завжди були проявом смирення.

Що стосується нерадісних емоцій у зв'язку із **загрозою спасінню душ ближніх**, то Києво-Печерський патерик неодноразово повідомляв про те, що названі жалі (де це було можливо) супроводжувалися **молитвою та дією**, спрямованими на ліквідацію причини скорбот [1, с. 21, 25, 26, 30, 35, 55, 94, 78].

Так само і щодо печалі через **перепони на Богоугодному шляху** текст двічі подає приклади **молитви та діяльності**. Прп. Феодосій, сумуючи через неприйняття в жодну обитель (про що опосередковано свідчать слова, які стосуються вже періоду його ігуменства: «вспоминаше ... какова скръбь бывает человеку, хотящему постригтися и небрегому»), не опускав руки, не втрачав надії і зрештою потрапив до прп. Антонія, який його і прийняв [1, с. 39, 28]. Прп. Пимин Багатохворобливий через те, що «не дадущимъ его пострици, и стуживъ си блаженный», почав прохати про допомогу Господа: «нача Богови молитися прилѣжно, да исполнить желание его» [1, с. 180].

Що до **природних** нерадісних емоцій, то припускаємо, що приклад лікаря Петра Сирійця вказував також на те, що природний плач, зокрема у зв'язку зі смертю ближніх (викликаний любов'ю, а не ремствуванням), через **розм'якшення душі** може допомогти людині підготуватися до відповіді перед Творцем. На таке прочитання настановує той факт, що прп. Никола Святоша з метою посприяти спасінню лікаря сказав останньому про свою (прп. Николи) швидку кончину, знаючи про те, якою буде реакція лікаря і як це допоможе самому Петру [1, с. 116–117]. До речі, Скитський

патерик серед способів досягнення духовного плачу називав згадування не лише своїх гріхів або муки, а й смерті, батьків, які вже відійшли з цього світу (як померли і де вони нині), «всякої печалі» [3, арк. 47 зв, 6 зв]. Останнє вказує на те, що навіть спогади про природний смуток (вважаємо, саме його треба розуміти під «*всякою печалію*») допомагають привести душу до духовної скорботи.

Загалом, згідно з емоційним кодексом печерської спільноти, етика переживання за таких обставин, як **смерть інших, нещастя особисті, спільні та ближніх, полягала в довірі і надії на Бога, молитві і благих діяннях, відсутності нарікання**.

Очевидно, печерські отці розуміли (і це було суголосним зі східно-християнською традицією загалом [18, с. 152; 5, арк. 81]), що *межа* між правильними і природними нерадісними емоціями, з одного боку, та неправильними – з іншого, є надзвичайно тонкою. На таке припущення нас наштовхує існування чіткого правила (джерелом якого є Псалтир (Пс. 54:23)), неодноразово повторюваного різними героями отечника (прп. Феодосієм – економом, печерськими отцями – прп. Арефі, прп. Алімпієм – христоробієм): «*възверзи на Господа печаль свою, и тѣй ты препитаесть*» [1, с. 50, 116, 121]. Треба **покласти печаль на Господа**, тобто молитися і довірити Всесильному Рятівнику і Помічнику вирішення проблеми.

Численні повідомлення інших текстів печерської традиції та оригінальних джерел також виявляють розуміння, що у печалі потрібно звертатись до Бога [18, с. 334; 16, с. 524; 12, с. 456].

Про таку саму етику переживання особистих нещасть йдеться і в Повчанні прп. Феодосія на прикладі святих, які правильно реагували на свої різноманітні біди: «*в толици суще бѣдѣ и печали не стужаши си, но на помощь Его призывающе*» [16, с. 524].

У східних патериках серед засобів боротьби з **гріховними** нерадісними емоціями було названо *молитву* [3, арк. 26 зв, 85, 102 зв–103, 189 зв], *пам'ять про Царство Небесне і вічну муку* [4, с. 232], *розповідь ближнім* [3, арк. 85]. На наш погляд, у Києво-Печерському патерику можна помітити, що це саме виводить із печалі і печерських отців. Наприклад, слова прп. Василія для прп. Феодора і чудесні видіння для прпп. Арефи та Єразма [1, с. 162, 119–121] актуалізували пам'ять про смерть, а з нею – і пам'ять про вічну муку та Царство Небесне. З розповіді про прп. Феодора можна зробити висновок, що печерська братія розуміла необхідність зустрічати кожну печаль із духовною розсудливістю і співвіднесенням її із істиною Євангелія: «*Искушение бо то врагъ ему принесе, он же не рассудивъ*

собѣ, ни помяну Господа рекшаго: «не пецѣтєся...»» [1, с. 162]. Що до прп. Феодора, то розповідь про нього («и кѣ своим другом свою скорѣбь ясно исповѣдаа» [1, с. 162]) суголосна з етичним правилом єгипетського чернецтва: якщо печаль не дає в серці місця для молитви, то корисно про неї розповісти хоча б ближнім (пор. «к нему же быхъ повѣдалъ печаль» [3, арк. 85]). Це було важливо, бо саме через брата во Христі Господь відвернув його від гріховної скорботи.

Згідно з Посланням до Анастасії можна зробити припущення, що важливість розкритися перед ближнім, особливо перед духовним отцем, усвідомлювалася не лише щодо гріховної, а й щодо скорботи загалом. Неправильні ж емоції потрібно **замістити правильними**: наприклад, печаль за світом, яку припускав у духовної доньки свт. Симон, – радістю надії на спасіння шляхом покаяння [6, с. 922].

Одне з повідомлень, яке вказувало на зовнішнє походження гріховної скорботи, характеризує її через слова: «сему принесе врагъ стуженіе и печаль не малу». На наш погляд, «принесе», означає, що в людини є **свобода вибору**: прийняти чи не прийняти цю печаль. Але оскільки джерело цієї скорботи негативне, то, приймаючи такі почуття, людина згрішить [1, с. 162].

У цьому ж контексті є ще одне слово, важливе для розуміння сфери уявлень: «*помрачаем* врагом недостатка ради». Як зауважують лінгвісти, «у бінарній опозиції *темрява – світло* відбилосся християнське розуміння темряви як символу нечистої сили, а світла – як сили Божественної. З темрявою асоціюється поганий настрій, а зі світлом – радісний» [19, с. 17]. Тобто, цілком ймовірно, що слово «*помрачаем*» саме по собі стосується ворога спасіння і до того ж у тексті це ще й явно висловлено.

Що до **правил поведінки оточуючих**, то в патерикових розповідях читач зустрічався із прямим «*аще кто изведеть достойна от недостойного, яко уста моа суть*» (Іер. 15:19) (йдеться про прп. Василя, який відвернув прп. Феодора від унінія) та опосередкованими прикладами, повчаннями про необхідність **добрих порад і утішення** ближніх у скорботі. Це стосується не лише неправильних емоцій, а й природних і навіть правильних. Припускаємо, крім християнського і просто людського співчуття, у такій поведінці відображене згадуване вище розуміння, що плач за гріхи може перерости у гріховний – скорбота, позбавлена надії на Боже Миросердя, стане унінієм і людина може дійти до згубного відчаю. Про це писали св. апостол Павло (його слова згадує свт. Кирило у своїй «Притчі про людську душу і тіло» [20, с. 152]) та Іоанн Лествичник [5, арк. 81]. Так само у розряд гріховних може перерости і природна скорбота, яку людина проживає без

уповання на Бога. Саме тому, щоб запобігти духовному нещастю і загибелі душі або щоб врятувати з гріховного стану, ближні намагалися втішити-заспокоїти, розрадити тих, хто сумував чи плакав, дати їм правильну пораду [1, с. 162, 121]. Особливо ці запобіжні заходи стосуються природних печалі та сліз (утішав своїх чорноризців прп. Феодосій, коли вони плакали через наближення розлуки з дорогим пастирем [1, с. 73]; прп. Марко заспокоював прп. Феофіла з приводу втрати останнім зору: *«brate, ne скорби, понеже Бога ради ослѣпнися очима телесныма, но духовныма на разум того прозрѣль еси»* [1, с. 159]), але одного разу згадуються і щодо покайних (братія намагалася заспокоїти прп. Феофіла [1, с. 159]).

Такі самі правила сповідували єгипетські і палестинські отці та руські книжники [20, с. 152]. Герої Синайського і Скитського патериків, Житія прп. Сави заспокоювали тих, хто перебував у скорботі і дарували утішення, яке усувало печаль [4, с. 210, 222, 347, 224; 3, арк. 16 зв, 19, 25 зв; 10, арк. 58 зв].

Для епохи Середньовіччя було характерним розуміння *серця та душі* як зосередження емоцій [21, с. 309]. Зокрема у церковнослов'янській традиції емоції пов'язуються із серцем. Таке розуміння відображене також у Києво-Печерському патерику, наприклад у фразах: *«раздражю глубину сердечную»*; *«и язву въ сердци имѣа»*; *«от твоих же слезъ, еже въ молитвѣ къ Богу изліалъ еси от сердца»* [1, с. 116, 160].

Словосполучення, пов'язані з серцем і душею, зокрема із «уязвленням», ми також віднайшли у перекладних патериках (*«яко устрѣлена будетъ сердце твое»*, *«но пребываетъ уязвѣльно/сердце до смерти своея»*, *«имыи язву и поклонися опечалившому»* [3, арк. 40–40 зв, 133]) і в оригінальних текстах: *«Сърдьце ми горить, душа ми съмысль съмущаетъ»*; *«удручьнѣмъ сърдьцьмъ»*; *«съкрушенѣмъ сърдьцьмъ»*; *«язву душа моя»*; *«съкрушение сърдьца моего»* [18, с. 330, 334, 340, 342]. Той факт, що вони за формою відрізняються від наявних у Києво-Печерському патерику, свідчить про подібність розуміння, погляду на емоційну сферу, а не про запозичення слів, фраз.

Отже, у результаті дослідження текстів Києво-Печерського патерика, Повчань прп. Феодосія та свт. Серапіона, Послання Ізосими встановлено низку ментальних установок печерської спільноти щодо печальних емоцій. Сльози по Богу і на молитві у розумінні печерської спільноти були одним із значущих складників життя ченців. Із цим пов'язане прагнення до постійності плачу. Особливо сприятливими місцями вважалися затвір або храм, а часом – нічна пора. Вони забезпечували таємність подвигу, що було дуже бажаним, адже марнославство сприймалося як таке, що оскверняє

Богоугодні сльози. Крім усамітнення, важливим засобом для досягнення й утримання покайного плачу вважалися піст і молитва. Знала печерська спільнота і про можливість переходу до Богоугодних сліз від неправильних або природних нерадісних емоцій. Духовні сльози розуміли як дар Божий. Відображене в тексті й сприйняття покайних сліз як таких, що мають місце за участі волі подвижника, який багатолітнім покаанням утвердився в духовному плачу. Відповідно до етики печерської емоційної спільноти, плач після скоєння гріха був необхідним, у тому числі для мирян. Нерідко він вважався чи не єдиним порятунком для людини.

Досліджено, що в розумінні спільноти Києво-Печерського монастиря природний плач (у зв'язку зі смертю дорогої людини), викликаний любов'ю, а не ремствуванням, шляхом розм'якшення душі може допомогти підготуватися до відповіді перед Творцем. Загалом, згідно з візією печерської спільноти, етика переживання за таких обставин як смерть інших, нещастя особисті, спільні та ближніх, полягала в довірі і надії на Бога, вдячності Йому, святій радості, молитві і благих діяннях, терпінні, відсутності нарікання. Засобами порятунку від гріховної печалі для громади Києво-Печерського монастиря були пам'ять смертна та розповідь ближнім. Оскільки межа між правильними і природними нерадісними емоціями, з одного боку, та неправильними – з іншого, розумілася надзвичайно тонкою, то необхідним вважалося утішення ближніх у скорботі.

Порівняння з перекладними та іншими руськими текстами виявило спільні аспекти в погляді на скорботу і сльози.

Список бібліографічних посилань

1. Києво-Печерський патерик / Д. І. Абрамович. Вступ, текст, примітки. Київ : Час, 1991. Репринтне видання 1931. 280 с.
2. Нікітенко М. М. Небо на землі: від Альфи до Омеги. Феномен Спасіння-освячення в Києво-Печерському монастирі (давньоруська доба). Київ : Горобець, 2022. 584 с.
3. Науково-дослідний відділ рукописів Російської Державної бібліотеки. Ф. 304. І. Спр. 703. Скитский патерик. 233 арк.
4. Синайский патерик / Изд. подг. Голышенко В. С., Дубровина В. Ф. М. : Наука, 1967. 414 с.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 301 (ЦАМ КДА). № 145 П. Листвица Іоана Синайського. 261 арк.
6. Жиленко І. В. Послання Симона і Полікарпа. Джерела і матеріали. Київ, 2022. С. 922–924.

7. Нікітенко М. М. До проблеми впливу традиції ісихазму на Києво-Печерський патерик. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали XVII Міжнар. наук. конф. (28 трав. – 1 черв. 2019 р.) / Нац. Києво-Печ. іст.-культ. заповідник. Київ, 2019. С. 34–38.

8. Евфимулюс Е., архимандрит. Путь слёз / по творениям святого Симеона Нового Богослова; [пер. с греч. А. Никифоровой]. *Святые отцы о плаче и сокрушении* / [сост. П. Доброцветов]. М. : Паломник, 2012. 224 с.

9. Нікітенко М. М. До проблеми поховального обряду лаврського пантеону. *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури*. 2001. Вип. 5. С. 92–99.

10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 310 (Ніж.). № 25. Житіє Сави Освященного. 79 арк.

11. Нікітенко М. М. Поховальний обряд у печерах Київської лаври: традиції та новації. *Лаврський альманах*. 2006. Вип. 16. С. 48–51.

12. Поучение Владимира Мономаха. *Библиотека литературы Давней Руси*. Т. 1 (XI–XII века). СПб. : Наука, 1997. С. 456–475.

13. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви: в 2 т. [2-е изд., испр. и дополн.]. М. : Университетская типография, 1904. Т. I. Период первый, Киевский, или Домонгольский. Вторая половина тома. 926, XVIII с.

14. Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. СПб : Типография М. А. Александрова, 1908. Изд. 2-е. XVI с. 938 стлб. 87 с.

15. Голубовский Д. А. Невербальная коммуникация в давнерусских письменных источниках: опыт семантического анализа: дисс. ... канд. ист. наук. М., 2009. 365 с.

16. Жиленко І. В. Преподобний Феодосій Печерський: Джерела і матеріали / Київ. духовна акад. і семінарія, НКПІКЗ. Київ : Фенікс, 2015. С. 514–529.

17. Слова и Поучения Серапиона Владимирского. *Библиотека литературы Давней Руси*. Т. 5 (XIII век). СПб. : Наука, 1997. С. 370–385.

18. Сказание о Борисе и Глебе. *Библиотека литературы Давней Руси*. Т. 1 (XI–XII века). СПб. : Наука, 1997. С. 328–351.

19. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.

20. Слова и поучения Кирилла Туровского. *Библиотека литературы Давней Руси*. Т. 4 (XII век). СПб. : Наука, 1997. С. 142–205.

21. Сироткина И. В. Языковые средства создания образности фразеологизмов, выражающих печаль, в русском и английском языках. *Вестник ЧГПУ*. 2012. № 1. С. 305–313.

References

1. Abramovych, D. I. (Eds.). (1991). Kyievo-Pecherskyi pateryk [Kyiv-Caves Lavra patericon]. Kyiv: Chas [in Ukrainian, in Church Slavonic].
2. Nikitenko, M. M. (2022). Nebo na zemli: vid Alfy do Omehy. Fenomen Spasinnia-osviachennia v Kyievo-Pecherskomu monastyri (davnoruska doba) [Heaven on earth: from Alpha to Omega. The phenomenon of Salvation-sanctification in the Kyiv-Caves Lavra (Ancient Russian era)]. Kyiv: Horobets. [in Ukrainian].
3. Department for Manuscripts Research of the Russian State Library. Fond 304. I. Unit 703 [in Church Slavonic].
4. Golyschenko, V. S., Dubrovina, V. F. (Comp.). (1967). Sinajskij paterik [Sinai Patericon]. Moscow [in Church Slavonic].
5. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 301. Unit 145 [in Church Slavonic].
6. Zhylenko, I. V. (2022). Poslannia Symona i Polikarpa. Dzherela i materialy [The Messages of Simon and Polycarp. Sources and materials]. Kyiv [in Church Slavonic].
7. Nikitenko, M. M. (2019). Do problemy vplyvu tradytsii isykhazmu na Kyivo-Pecherskyi pateryk [To the problem of the influence of the hesychasm tradition on the Kyiv-Caves Lavra paterikon]. Proceedings from The Church – Science – Society: Issues of Interaction: *XVIII Mizhnarodna naukova konferentsiia (28 travnia – 1 chervnia 2019 r.) – 18th International Scientific Conference* (pp. 34-38). Kyiv [in Ukrainian].
8. Evfivulos E., arhimandrit. (2012). Put slez [The way of tears]. A. Nikiforova (Trans.). Moscow [in Russian].
9. Nikitenko, M. M. (2001). Do problemy pokhovalnogo obriadu lavrskoho panteonu [To the problem of the funeral rite of the Lavra pantheon]. Lavrskyi almanakh: *Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukraïnskoi istorii ta kultury – Lavra Almanac: Kyiv-Caves Lavra in the Context of Ukrainian History and Culture*, 5, 92-99 [in Ukrainian].
10. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 310. Unit 25. The life of Sava the Sanctified [in Church Slavonic].
11. Nikitenko, M. M. (2006). Pokhovalnyi obriad u pecherakh Kyivskoi lavry: tradytsii ta novatsii [Burial rite in the caves of the Kyiv Lavra: traditions and innovations]. *Lavrskyi almanakh – Lavra Almanac*, 16, 48-51 [in Ukrainian].
12. Pouchenie Vladimira Monomakha [Teaching of Vladimir Mono-

makh] (1997). *Biblioteka literatury Drevnei Rusi – Ancient Rus Literature Library, 1*, 456-475. Saint Petersburg [in Church Slavonic].

13. Golubinskij, E. E. (1904). *Istorija Russkoj Cerkvi* [History of the Russian Church] (Vols. 1-2; Vol. 1) (2d ed.). Moscow [in Russian].

14. Ipatevskaia letopis [Ipatyev Chronicle] (1908). *Polnoe sobranie russkikh letopisei – Complete Collection of the Russian Chronicles* (Vols. 1-2; Vol. 2). (2d ed.). Sankt-Peterburg [in Church Slavonic].

15. Golubovskij, D. A. (2009). *Neverbalnaja komunikacija v drevnerusskikh pismennyh istochnikah: opyt semanticheskogo analiza* [Nonverbal Communication in Old Russian Written Sources: Experience of Semantic Analysis]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

16. Zhylenko I. V. (2015). *Prepodobnyi Feodosii Pecherskyi: Dzherela i materialy* [Venerable Theodosius Pecherskyi: Sources and materials]. (pp. 514-529). Kyiv [in Church Slavonic].

17. Slova i Poucheniia Serapiona Vladimirskogo [The words and sermons of Serapion of Vladimir] (1997). *Biblioteka literatury Drevnei Rusi – Ancient Rus Literature Library, 5*, 370-385. Sankt-Peterburg [in Church Slavonic].

18. Skazanie o Borise i Glebe [The story of the saints Boris and Gleb] (1997). *Biblioteka literatury Drevnei Rusi – Ancient Rus Literature Library, 1*, 328-351. Saint Petersburg [in Church Slavonic].

19. Selihei, P. O. (2001). *Vnutrishnia forma nazv emotsii v ukrainskii movi* [The internal form of emotions names in the Ukrainian language]. *Extended abstract of Candidat's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Slova i poucheniia Kirilla Turovskogo [The words and sermons of Kirill of Turov]. (1997). *Biblioteka literatury Drevnei Rusi – Ancient Rus Literature Library, 4*, 142-205. Saint Petersburg [in Church Slavonic].

21. Sirotkina, I. V. (2012). *Jazykovye sredstva sozdaniia obraznosti frazeologizmov, virazhajushhih pechal, v russkom i anglijskom jazykah* [Linguistic means of creating imagery of phraseological units expressing sadness in Russian and English]. *Vestnik ChGPU – Herald of ChSPU, 1*, 305-313 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 22.09.2023.

Liudmyla Petrushko,

PhD (History), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: liudmyla1991@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>

Mental Models of the Kyiv-Caves Community Regarding Sadness and Tears (based on the analysis of the texts of Kyiv-Caves, Eastern Christian and Russian traditions)

The article presents the study of behavioral models and worldviews of the emotional community of the Kyiv-Caves Lavra (Kyiv Pechersk Monastery) according to the texts of the Kyiv-Pechersk paterikon, Teachings of St. Theodosius and St. Serapion, Epistle of Isosym). It was found that tears for God and during prayer for the cave community were one of the main and extremely significant components of the life of monastics. A gate or a temple was considered a particularly favorable place. In addition to seclusion, fasting and prayer were considered an important means of achieving and maintaining penitential weeping. The Pechersk community also was conscious of the possibility of transitioning to God-pleasing tears from wrong or natural unhappy emotions. Spiritual tears were understood as a gift from God. The text also reflects the perception of penitential tears as those that take place with the participation of the ascetic's will, when one has established himself in spiritual weeping as a result of many years of repentance. According to the ethics of the Pecherian emotional community, crying after committing a sin was necessary, for the laity as well. Often it was considered almost the only salvation for a person. According to the vision of the cave monastery community, the ethics of experiencing such circumstances as someone's death, or personal, shared, and others' misfortunes consisted in trust and hope in God, gratitude to Him, holy joy, pray and good deeds, patience, absence of complaints. For the community of the Kyiv Pechersk Monastery, the remembrance of death and the telling of one's sin to fellow monks were the means of escape from sinful grief. Since the line between correct and natural unhappy emotions, on the one hand, and wrong ones, on the other hand, was understood to be extremely thin, it was considered necessary to comfort those who were in grief. A comparison with the translated and original Rus text revealed a commonality in the view of grief and tears.

Keywords: Kyiv-Pechersk paterikon, mental models, tears and sadness, Pechersk community, history of emotions, history of mentalities.

Геннадій Лінєвич,

здобувач,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

вул. Героїв Оборони, 10, Київ, 03127, Україна

e-mail: frp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5078-0817>

ВИДАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ОРГАНІВ ЗЕМСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ВИРІШЕННІ МІСЦЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗАВДАНЬ (70-ТІ РОКИ XIX СТ. – 1918 Р.)

Досліджується публікаційна діяльність у галузі сільськогосподарської статистики губернських та повітових земств на українських землях. Показано та проаналізовано розподіл за роками доступних читачам земських видань, що висвітлюють питання сільськогосподарської статистики. Всю сукупність опублікованих губернськими та повітовими земствами праць із сільсько-господарської статистики поділено на п'ять категорій: описова статистика, поточна статистика, матеріали губернських земських зібрань та звіти повітових земських управ, узагальнювальні роботи та довідкові видання, періодичні земські видання. Наповненість категорій виданнями доводить, що для ознайомлення з планами, роботами та поясненнями їх результатів земства використовували всі можливі шляхи.

Ключові слова: сільськогосподарська статистика, земство, оцінно-статистичні роботи, поточна статистика.

Актуальність проблеми. Від другої половини XIX ст. неухильно зростає значення різноманітних галузевих статистичних досліджень для господарчої діяльності населення. І нині, коли в країні відбуваються економічні реформи та інтеграційні процеси, сільськогосподарська статистика (а саме: достовірні статистичні дані, що характеризують динаміку й тенденції явищ і процесів, та яким властиві відповідність, точність, своєчасність, пунктуальність, доступність, зрозумілість, послідовність та зіставність) є обов'язковим складником інформаційного забезпечення у розробці обґрунтованих управлінських рішень державних органів різних рівнів, приватних агропідприємств, аналізі забезпеченості та результатів сільсько-

господарського виробництва, а також у дослідженнях наукових установ аграрного профілю.

Здобутки впровадження земськими органами сільськогосподарських статистичних досліджень, що істотно вплинули на становлення сільськогосподарської дослідної справи, економічного оцінювання результатів діяльності, та сучасне значення статистичних відомостей для потреб і розвитку вітчизняного аграрного виробництва обумовлюють актуальність вивчення історичного досвіду їх запровадження. Актуальність дослідження за обраною темою зумовлена також її недостатнім вивченням, відсутністю досліджень щодо особливостей висвітлення результатів статистичних робіт у земських виданнях.

Аналіз останніх досліджень. Специфіку видавничої діяльності губернських та повітових земств на українських землях майже не досліджено. Огляд особливостей різноманітних видань статистичних органів земських установ у контексті їхньої загальної діяльності міститься в дослідженні І. Миколаєнко [1]. Загальні аспекти видань земської періодици та служби діловодства вивчав О. Макієнко [2–3]. Йому також належить огляд основних видів земських видань, доступних у фондах Державного архіву Херсонської області [4]. Т. Соломонова [5] проаналізувала особливості загальної видавничої діяльності земства Подільської губернії.

Опублікованих праць з узагальненого аналізу статистичних видань губернських та повітових земств у галузі сільськогосподарської статистики не виявлено. Власне вивченню історіографії діяльності статистичних органів на українських землях присвячена робота В. Стрільця та Є. Шевцової [6], але матеріал викладено поверхово, а її джерельна база – недостатня.

Саме важливість здобутків губернських та повітових земств у галузі сільськогосподарської статистики наприкінці XIX ст. – у перших десятиріччях XX ст. зумовила актуальність дослідження. Аналіз публікаційної діяльності земських органів у цій галузі теж може дати безцінний досвід можливих підходів для побудови діяльності сучасних органів самоврядування.

Мета статті – розкрити особливості науково-видавничої діяльності губернських та повітових земств із сільськогосподарської статистики на українських землях у 70-х роках XIX ст. – 1918 р.

Методологія дослідження. Застосовано загальнонаукові (типологізація, класифікація), міждисциплінарні, історичні методи дослідження, а також загальні методи наукового пізнання (аналізу та синтезу, узагальнення).

Виклад основного матеріалу. Хронологічно перші результати земських

статистичних досліджень у сільськогосподарській галузі були представлені в оглядах Чернігівського та Борзнянського повітів Чернігівської губернії [7, 8] й опубліковані Чернігівським губернським земством у 1877 р. Але їм передували публікації [9–11] у періодичному виданні «Земська збірка Чернігівської губернії» та надруковані журнали засідань чергового земського губернського зібрання за 1875 р., що висвітлювали організаційні та методологічні питання проведення цих статистичних робіт. У наступні роки виходили друком різноманітні за характером видання губернських та повітових земств, що висвітлювали результати статистичних досліджень (з описової, а згодом і поточної сільськогосподарської статистики) та містили пояснення, узагальнення, методологічні питання, матеріали з планування та виконання робіт із статистичного дослідження місцевого сільського господарства.

Зауважимо, що для аналізу були взяті тільки доступні сьогодні видання губернських та повітових земств, що містили інформацію щодо земських статистичних досліджень місцевого господарства. Видання, що стосувалися земської статистики сільського господарства, опубліковані державними органами (наприклад, робота земського статистика С. Велецького «Земська статистика» [12], видана в м. Москва) та за рахунок власних можливостей земськими статистиками (наприклад, робота О. Русова «Короткий огляд розвитку російської статистики» [13], видана у м. Київ видавництвом Комерційного інституту), до аналізу не залучалися.

Щодо розподілу видань за губерніями варто зазначити, що у Київській, Подільській та Волинській губерніях земські установи були запроваджені значно пізніше за вже згадане Чернігівське губернське земство, а їхні земські статистичні органи внаслідок цього запрацювали із 1910 р. Але і зі створенням земських установ статистичні дослідження місцевого сільського господарства у Київській, Подільській та Волинській губерніях одразу не розгорнулися, оскільки коштів на це губернське зібрання не виділяло. Наприклад, у Київській губернії, постійно використовували дані Центрального статистичного комітету при Міністерстві внутрішніх справ. Лише з 1910 р. при губернській управі був створений статистичний відділ зі штатом у 3 чоловіки, проте коштів на статистичні обстеження традиційно не виділялося [14]. Нарешті в 1912 р. Київське губернське земство на утримання відділу поточної сільськогосподарської статистики виділило 10 тис. руб. [15]. Для порівняння наведемо фінансування та штат статистичних органів у земстві Полтавській губернії. Вже у 1901 р. тут на статистичні потреби виділено та витрачено 45 400 руб., штат варіював від 5 до 10 осіб [16]. На 1908 р. кошторис становив 32 900 руб., на 1909 р. –

47 200 руб. Склад бюро на ці роки планували у кількості 89 осіб [17], але на 1910 р. через брак кадрів потрібної кваліфікації мали штат у 55 осіб (за відділом поточної статистики та відділом оцінних робіт) [16, 17]. На 1911 р. у Полтавській губернії планували для проведення оцінних робіт: 27 тис. руб. для центрального бюро та 114 550 руб. для повітів [18]. Зрозуміло, що результати земської статистичної діяльності, а тому і кількість відповідних публікацій у Київській, Подільській та Волинській губерніях дуже відрізняються від таких у Полтавській, Чернігівській, Херсонській, Таврійській та Катеринославській губерніях.

Для всієї сукупності доступних земських видань, в яких розглядаються питання сільськогосподарської статистики, наведемо розподіл за роками (див. рисунок). Отриманий графік загалом відображає інтенсивність статистичної діяльності губернських і повітових земств на українських землях.

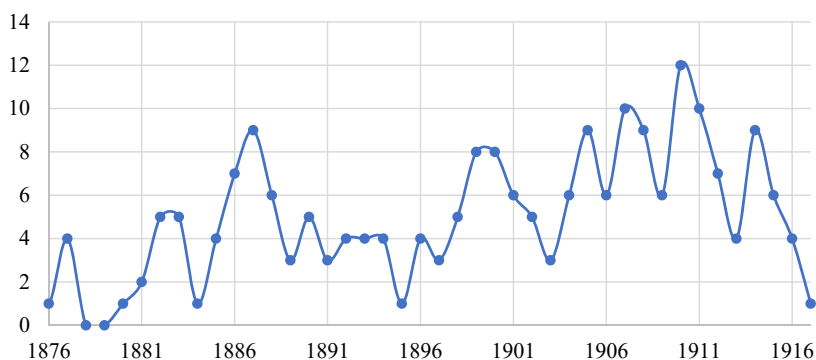

Рис. Розподіл за роками виявлених земських видань, що висвітлюють питання сільськогосподарської статистики

Так, маємо початкове становлення із спадами, що відповідало закриттю статистичних органів у деяких губерніях (наприклад, Чернігівська, Херсонська). Далі від 1880 р. йде відновлення або відкриття статистичних органів (як у Полтавській губернії), остаточно утверджується розуміння необхідності статистичних робіт для вивчення місцевого господарства. Згодом спадає активність внаслідок завершення обговорення основних методологічних питань та описів багатьох повітів губерній. Від 1895 р. постає питання про виконання робіт з поточної статистики. У Полтавській губернії земські статистики першими розпочинають відповідні роботи.

У 1898 р. такі роботи розпочинають і земські статистики Таврійської губернії, у 1899 р. – Херсонської, а у 1903 р. – Чернігівської губернії. Протягом наступних років спостерігається зростання активності земств у галузі статистики сільського господарства. Водночас суспільні події цих років викликають коливання графіка (реакція на 1904 р., 1905 р., несприятлива суспільно-політична ситуація в країні та економічний спад у 1907 р., зменшення фінансування у 1911 р. тощо).

Всю сукупність опублікованих губернськими та повітовими земствами праць, що стосуються питань статистики місцевого сільського господарства, можна поділити на категорії:

- праці з описової статистики (результати обстежень окремих повітів та губерній загалом);
- праці з поточної статистики (аналіз результатів сільськогосподарського року по губерніях та окремих повітах);
- матеріали губернських земських зібрань, що включають звіти, доповіді та обговорення з питань господарської статистики й особливостей статистичних робіт, звіти повітових земських управ повітовим земським зібранням;
- узагальнювальні роботи та довідкові видання (праці, що розкривають методологічні питання та принципи статистичних досліджень, подають узагальнені характеристики регіонів, ювілейні пам'ятні книжки);
- періодичні земські видання (земські газети, тижневики, щомісячники).

Першу категорію повністю характеризують обстеження повітів та губерній. Результати перших земських статистичних досліджень у Чернігівському та Борзнянському повітах Чернігівської губернії відображені у відповідних оглядах [7, 8] і презентують формування чернігівського типу земської статистики. У подальшому земські статистики інших губерній на українських землях керувалися цінним здобутком статистичного відділення при Чернігівській губернській земській управі. Вони прийняли та розвинули з урахуванням місцевих умов положення чернігівського типу, тому видання з результатами описових статистичних обстежень повітів губерній мали схожу структуру.

Категорія видань із поточної статистики виникла логічним чином: після виконання описів повітів губернії перед земством постала необхідність виконання робіт з поточної сільськогосподарської статистики. Першою за результатами земських робіт з цієї категорії вийшла «Збірка з поточної статистики за 1887–1888 рік» (1888) у Полтавській губернії. У різні роки до робіт з поточної статистики долучились інші губернії. Найпізніше – Харківська (з 1908 р.), Київська, Подільська та Волинська

губернії (з 1910 р.). Структура видань з поточної статистики теж була схожа, проте могла дуже різнитися за обсягом та повнотою, на що відчутно впливало наявне фінансування, а також належність певного видання до окремого повіту [14] чи до губернії загалом [19].

У виданнях цієї категорії статистики аналізували динаміку зміни урожайності, структури посівних культур, розвитку техніки землеробства, зростання витрат на обробку, продуктивності посівної десятини. Все це давало змогу досліджувати поточний стан місцевого землеробського господарства та виявляти його проблеми.

Третя категорія видань містить повідомлення, доповіді губернських та повітових земських зібрань, журнали засідань та відповідні постанови, що вказують на обставини діяльності, загальні плани, звіти і результати земських статистичних робіт. Наприклад, у доповідях про діяльність статистичного бюро Чернігівського губернського земства повідомляється про особливості виконання статистичних робіт (складання докладних ґрунтових карт повітів, оцінних досліджень з основних зернових та спеціальних сільськогосподарських культур тощо) [20, 21].

До четвертої категорії видань можна віднести окремі узагальнювальні роботи та довідкові видання. У перших зазвичай розкривалися методологічні питання та принципи статистичних досліджень, подавалися узагальнені характеристики регіонів, висвітлювалися здобутки досліджень земських статистиків за певні періоди. Яскравим прикладом таких видань є праця С. Велецького «Двадцять п'ять років діяльності земства у Полтавській губернії, з 1866 по 1892 рік» [22].

До цієї ж категорії входять і ювілейні пам'ятні книжки губерній, в яких також наводилися статистичні огляди, узагальнені аналізи даних, зібраних в усіх повітах губернії за доволі тривалий час. Такі книжки, виявлені у Полтавській, Таврійській, Волинській губерніях, мали структуру з семи розділів, що відповідали структурі описів губернії за чернігівським типом земської статистики [23, 24].

До п'ятої категорії можна віднести загальні періодичні земські видання. Це земські газети у губерніях, щотижневики та щомісячники, які видавалися губернськими земствами і могли висвітлювати різні питання місцевого життя. Усе це земство робило з метою максимально широкого ознайомлення з результатами земських статистичних робіт.

Прикладом таких видань є щомісячник «Земський збірник Чернігівської губернії», в якому наголошувалось на необхідності збирання статистичних відомостей [10], висвітлювалися результати виконаних статистичних робіт [25] та ін. Дуже велика кількість праць з питань сільськогосподар-

ської статистики була опублікована Херсонським губернським земством у щомісячнику «Збірник Херсонського земства». Це і програми для виконання опису губернії [26], і описи принципів організації робіт [27], і навіть узагальнювальні праці О. Русова [28, 29].

Серед щорічників, у яких розглядалися питання земської статистики сільського господарства, варто згадати «Щорічник Полтавського губернського земства», а згодом – «Статистичний щорічник Полтавського губернського земства», де статистичний відділ Полтавського губернського земства публікував результати робіт з поточної статистики [30, 31].

Висновки. Виконаний у пропонованій статті аналіз особливостей науково-видавничої діяльності губернських і повітових земств у галузі сільськогосподарської статистики на українських землях у 70-х роках XIX ст. – 1918 р. дав змогу встановити наступне: губернські та повітові земства результати місцевих статистичних робіт та досліджень активно поширювали та робили їх максимально доступними для ознайомлення широкого кола читачів. Це підтверджує й отриманий розподіл за категоріями друкованих видань. Виявлені категорії показують, що для ознайомлення з планами, оприлюднення та пояснення результатів робіт із статистичного дослідження місцевого сільського господарства земства використовували всі можливі шляхи.

Список бібліографічних посилань

1. Миколаєнко І. М. Історіографія діяльності земських установ України (1864–2001): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003. 17 с.
2. Макієнко О. А. Біля витоків земської періодики в Україні: «Сборник Херсонского земства» (1868–1906 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. XIX. С. 415–428.
3. Макієнко О. Організація служби діловодства в земських управах на території України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр.* 2010. Вип. 5. С. 18–22.
4. Макієнко О. А. Видання земських установ у фондах Державного архіву Херсонської області. *Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр.* 2010. Вип. 4. С. 24–29.
5. Соломонова Т. Р. Видавнича діяльність Подільського земства 1904–1920 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2002. Вип. IV. С. 51–54.
6. Стрілець В. В., Шевцова Є. С. Історіографія діяльності статистичних

органів в Україні XIX – початку XX ст. *Вісник аграрної історії*. 2023. № 43–44. С. 31–39.

7. Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земской управе. Т. 1. Черниговский уезд. Чернигов, 1877. XII, 186 с.

8. Материалы для оценки земельных угодий, собранные экспедиционным способом Статистическим отделением при Черниговской губернской земской управе. Т. II. Борзненский уезд. Киев, 1877. 18 с.

9. Журналы заседаний очередного Черниговского губернского земского собрания сессии 1875 г., состоявшейся в декабре 1875 г. Чернигов, 1875. 360 с.

10. О необходимости собирания статистических сведений о губернии. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1875. № 9–10. С. 103–111.

11. О первоначальных действиях статистического отделения при губернской земской управе (Доклад члена управы Н. А. Константиновича). *Земский сборник Черниговской губернии*. 1876. № 1–4. С. 116–120.

12. Велецкий С. Н. Земская статистика: Справ. книга по земской статистике : в 2-х ч. Ч. I. История и методология. М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1899. XL, 422 с.

13. Русов А. А. Краткий обзор развития русской оценочной статистики. Киев : Изд-во Коммерческого ин-та, 1914. 127 с.

14. Сборник статистических сведений по Киевской губернии за 1907, 1908 и 1909 гг.: время начала и разгара сельскохозяйственных работ, урожайность хлебов и других полевых растений в экономиях, урожайность хлебов и других полевых растений у крестьян, урожайность сенокосов : 1-й год изд. Киев : Тип. Импер. ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1910. 77 с.

15. Сводка доходных и расходных смет губернского и уездных земств Киевской губернии за 1912 г. Вып. IV, ч. 4. Киев : Типогр. наследн. К. Круглянского, 1913. 114 с.

16. Ассигнования Полтавского губернского земства на экономические мероприятия на 1911 год. *Южно-русская сельскохозяйственная газета* (изд. Харьковского общества сельского хозяйства). 1911. № 8. С. 16.

17. О работах, произведенных Статистическим бюро в 1908 г. и предложенных на 1909 год. Доклад Полтавской губернской земской управы XLIV очередному губернскому земскому собранию. № 53. Полтава, 1908. 24 с.

18. Головки А. Сельскохозяйственные общества Харьковской губернии / под ред. зав. оценочно-статист. отд. Харьк. губ. зем. управы С. Жилкина. Харьков : Типогр. А. А. Лыбина, 1910. 135 с.

19. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1908 год. Херсон : Паровая Типо-литогр. насл. О. Д. Ходушиной, 1910. V, 216, 157 с.
20. Журналы заседаний очередного Черниговского губернского земского собрания экстренной сессии 9–10 июля 1900 года. Чернигов : Типогр. губернского земства, 1900. 25 с.
21. Отчет о деятельности оценочно-статистического бюро Черниговской губернской земской управы с 13 мая 1900 г. по 1 января 1901 г. *Отчет Черниговской губернской земской управы за 1900 год*. Чернигов : Типогр. губернского земства, 1901. 370 с.
22. Велецкий С. Н. Двадцать пять лет деятельности земства в Полтавской губернии, с 1866 по 1892 год. Краткий очерк. Издание Полтавского сельскохозяйственного общества. Полтава : Типогр. Л. Фришберга, 1894. 149 с.
23. Памятная книжка Таврической губернии. 1914 / под ред. Г. Н. Часовникова. Симферополь: Таврич. губ. типогр., 1914. 371 с.
24. Памятная книжка Волынской губернии на 1917 год / под ред. Е. Д. Гринева. Житомир : Волын. губерн. типогр., 1916. 358 с.
25. Труды статистического отделения при Черниговской губернской земской управе. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1877. № 5, 6, 7, 8.
26. О программах для описания губернии: Доклад Статистического отделения. *Сборник Херсонского земства*. 1885. № 3. С. 96–109.
27. Об организации работ по географическому (или оценочному) описанию и подворно-статистической переписи уездов: Доклад Статистического отделения. *Сборник Херсонского земства*. 1885. № 3. С. 110–113.
28. Русов А. Несколько выводов из статистических трудов по Черниговской и Херсонской губерниям. *Сборник Херсонского земства*. 1888. № 8. С. 40–75.
29. Исторический очерк развития Херсонской земской сельскохозяйственной статистики. *Сборник Херсонского земства*. 1890. № 10. С. 1–24.
30. Ежегодник Полтавского губернского земства на 1896 г. Год второй. Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1896. С. 1–167.
31. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. Год шестой. Полтава : Типогр. И. А. Дохмана и Л. Т. Фришберга, 1902. 252 с.

References

1. Mykolaenko, I. M. (2003). *Istoriografia diialnosti zemskykh ustanov Ukrainy (1864-2001)* [Historiography of zemstvo institutions activities

in Ukraine (1864-2001)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Makiienko, O. A. (2011). Bilia vytokiv zemskoi periodyky v Ukraini: "Sbornyk Khersonskoho zemstva" (1868-1906 rr.) [At the origins of zemstvo periodicals in Ukraine: "Collection of the Kherson zemstvo" (1868-1906)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine in the 19th and early 20th centuries*, XIX, 415-428 [in Ukrainian].

3. Makiienko, O. (2010). Orhanizatsiia sluzhby dilovodstva v zemskykh upravakh na terytorii Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Organization of paperwork in zemstvo administrations on the territory of Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii: Zbirnyk naukovykh prats – Historical archive. Scientific Studies: Collection of Scientific Works*, 5, 18-22 [in Ukrainian].

4. Makiienko, O. A. (2010). Vydannia zemskykh ustanov u fondakh Derzhavnoho arkhivu Khersonskoi oblasti [Publications of zemstvo institutions in the funds of the State Archive of the Kherson region]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii – Historical Archive. Scientific Studies*, 4, 24-29 [in Ukrainian].

5. Solomonova, T. R. (2002). Vydavnycha diialnist Podilskoho zemstva 1904-1920 rr. [Publishing activity of the Podilske Zemstvo 1904-1920]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia: Zbirnyk naukovykh prats – Scientific Notes of Mykhailo Kotsiubynskyy Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History: Collection of Scientific Papers*, IV, 51-54 [in Ukrainian].

6. Strilets, V. V., Shevtsova, Ye. S. (2023). Istoriohrafiiia diialnosti statystychnykh orhaniv v Ukraini XIX – pochatku XX st. [Historiography of the activities of statistical bodies in Ukraine in the 19th and early 20th centuries]. *Visnyk ahrarynoi istorii – Herald of Agrarian History*, 43-44, 31-39 [in Ukrainian].

7. Materiali dlya ocenki zemelnih ugodij, sobrannie Chernigovskim statisticheskim otdeleniiem pri gubernskoj zemskoj uprave [Materials for the evaluation of land deals, collected by the Chernihiv Statistical Department at the Provincial Zemstvo Administration]. (1877). V. 1, Chernyhovskiy uезд. Chernyhov [in Russian].

8. Materiali dlya ocenki zemelnih ugodij, sobrannie ekspeditsionnim sposobom Statisticheskimi Otdeleniem pri Chernigovskoj Gubernskoj Zemskoj Uprave [Materials for the evaluation of land deals, collected by the expeditionary method by the Statistical Department of the Chernihiv provincial administration]. (1877). V. 1, Borznenskiy uезд. Kiev [in Russian].

9. Zhurnali zasiedanii ocherednogo Chernigovskogo gubernskogo zemskogo

sobraniya sessii 1875 g., sostoyavshejsya v dekabre 1875 g. [Journals of the meetings of the next session of the Chernihiv Provincial zemstvo assembly of 1875, held in December 1875]. (1875). Chernigov [in Russian].

10. O neobhodimosti sobiraniya statisticheskikh svedenij o gubernii [On the need for collecting statistical data about the province]. (1875). *Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii – Zemsky Collection of the Chernihiv Province*, 9-10, 103-111 [in Russian].

11. O pervonachalnyh dejstvijah statisticheskogo otdelenija pri Gubernskoj Zemskoj Uprave (Doklad chlena Upravy N. A. Konstantinovicha). [On the initial actions of the statistical department at Provincial zemstvo administration (Report of the member of the Administration N. A. Konstantinovych)]. (1876). *Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii – Zemsky Collection of the Chernihiv Province*, 1-4, 116-120 [in Russian].

12. Veletskij, S. N. (1899). *Zemskaja statistika: Spravochnaja kniga po zemskoj statistike: v 2-h ch., Ch. I. Istorija i metodologija* [Zemstvo statistics: Reference book on zemstvo statistics in 2 parts, Part I. History and methodology, Part 2. Research programs]. Moscow [in Russian].

13. Rusov A. A. (1914). *Kratkij obzor razvitiya russkoj ocenочноj statistiki* [Brief overview of the development of Russian evaluation statistics]. Kiev [in Russian].

14. *Sbornik statisticheskikh svedenij po Kievskoj gubernii za 1907, 1908 i 1909 gg.: vremja nachala i razgara sel'skohoz'jajstvennyh rabot, urozhajnost hlebov i drugih polevyh rastenij v jekonomijah, urozhajnost hlebov i drugih polevyh rastenij u krest'jan, urozhajnost senokosov: 1-j god izd.* [Collection of statistical data for the Kyiv province for 1907, 1908 and 1909: the start and height of agricultural work, the yield of bread and other field plants in farms, the yield of bread and other field plants in peasants' households, the yield of haymaking: 1st year]. (1910). Kiev [in Russian].

15. *Svodka dohodnih i rashodnih smet Gubernskogo i Uezdnyh Zemstv Kievskoj gubernii za 1912 g.* [Summary of revenue and expenditure estimates of the Provincial and Zemstvo Counties of the Kyiv province for 1912]. (1913). IV, 4. Kiev [in Russian].

16. *Assignovaniya Poltavskogo gubernskogo zemstva na ekonomicheskie meropriyatiya na 1911 god* [Allocations of the Poltava Provincial Zemstvo for economic activities for 1911]. (1911). *Yuzhno-russkaya sel'sko-hoz'jajstvennaya gazeta* (izd. Kharkovskogo obschestva sel'skogo hoz'jajstva) – *South Russian Agricultural Newspaper*, 8, 16 [in Russian].

17. O rabotah, proizvedennyh Statisticheskim Bjuro v 1908 g. i predlozhennyh na 1909 god. *Doklad Poltavskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy XLIV*

ocherednomu gubernskomu zemskomu sobraniju. № 53 [On the works produced by the Statistical Bureau in 1908 and proposed for 1909. Report of the Poltava provincial zemstvo administration to the XLIV regular provincial zemstvo assembly]. (1908). Poltava [in Russian].

18. Golovko, A. (1910). Selsko-hozjajstvennye Obshhestva Harkovskoj gubernii. Pod red. Zav. Ocenочно-statist. Otd. Hark. Gub. Zem. Upravy S. Zhilkina [Agricultural societies of Kharkiv province]. S. Zhilkin (Ed.). Harkov [in Russian].

19. Statistiko-jekonomicheskij obzor Hersonskoj gubernii za 1908 god. [Statistical and economic review of Kherson province for 1908]. (1910). V. Herson [in Russian].

20. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija jekstrennoj sessii 9-10 ijulja 1900 goda [Journals of the regular Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly of the emergency session of July 9-10, 1900]. Chernigov [in Russian].

21. Otchet o dejatelnosti ocenочно-statisticheskago bjuro Chernigovskoj gubernskoj zemskoj upravy s 13 maja 1900 g. po 1 janvarja 1901 g. [Report on the activities of the evaluation and statistics bureau of the Chernihiv provincial zemstvo administration from May 13, 1900 to January 1, 1901]. (1901). *Report of the Chernihiv Provincial Zemstvo Administration for the year 1900*. Chernigov [in Russian].

22. Veleckij, S. N. (1894). Dvadcat pjat let dejatelnosti zemstva v Poltavskoj gubernii, s 1866 po 1892 god. Kratkij ocherk [Twenty-five years of zemstvo activity in Poltava province, from 1866 to 1892. A brief sketch]. Poltava [in Russian].

23. Pamjatnaja knizhka Tavricheskoj gubernii [Memorial book of the Tauride province]. (1914). Simferopol [in Russian].

24. Pamjatnaja knizhka Volynskoj gubernii na 1917 god [Memorial book of the Volyn province for 1917]. (1916). Zhytomyr [in Russian].

25. Trudy statisticheskogo otdelenija pri Chernigovskoj gubernskoj zemskoj uprave [Proceedings of the statistical department at the Chernigov provincial zemstvo admibistration]. (1877). *Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii – Zemstvo Collection of Chernigov Province*, 5, 6, 7, 8 [in Russian].

26. O programmah dlja opisanija gubernii: Doklad Statisticheskogo otdelenija [On programs for describing the province: Report of the Statistical Department]. (1885). *Sbornik Hersonskogo zemstva – Collection of Kherson Zemstvo*, 3, 96-109 [in Russian].

27. Ob organizacii rabot po geograficheskomu (ili ocenочноmu) opisaniju i podvorno-statisticheskoy perepisi uezdov: Doklad Statisticheskogo otdelenija. [On the organization of work on geographical (or assessment) description

and house-to-house statistical census of counties: Report of the Statistical department]. *Sbornik Hersonskogo zemstva – Collection of Kherson Zemstvo*, 3, 110-113 [in Russian].

28. Rusov, A. Neskolko vyvodov iz statisticheskikh trudov po Chernigovskoj i Hersonskoj gubernijam [Several conclusions from statistical works on the Chernigov and Kherson provinces]. (1888). *Sbornik Hersonskogo zemstva – Collection of Kherson Zemstvo*, 8, 40-75 [in Russian].

29. Istoricheskij ocherk razvitiia Hersonskoj zemskoj selskohoziastvennoj statistiki [Historical sketch of the development of Kherson zemstvo agricultural statistics]. (1890). *Sbornik Hersonskogo zemstva – Collection of Kherson Zemstvo*, 10, 1-24 [in Russian].

30. Ezhegodnik Poltavskogo gubernskogo zemstva na 1896 g. God vtoroj [Yearbook of the Poltava provincial zemstvo for 1896. Second year]. (1896). Poltava [in Russian].

31. Statisticheskij ezhegodnik Poltavskogo gubernskogo zemstva na 1902 g. God shestoj [Statistical yearbook of the Poltava provincial zemstvo for 1902. Sixth year]. (1902). Poltava [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023.

Gennadii Linyevych,

Postgraduate,

National Scientific Agricultural Library of NAAS of Ukraine

10 Heroiv Oborony str., Kyiv 03127, Ukraine

e-mail: frp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5078-0817>

Publications of Zemstvo Statistical Authorities in the Ukrainian Lands in Solving Local Agricultural Problems (1870s-1918)

The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the provincial and county zemstvos' scientific and publishing activities in the field of agricultural statistics in Ukrainian terrains in the 1870s-1918.

The methodology of work is based on the usage of general scientific (typology, classification), interdisciplinary, historical research methods and general methods of scientific knowledge (analysis and synthesis, generalization).

Scientific novelty. For the first time, the publishing activity of provincial and county zemstvos in the field of agricultural statistics on Ukrainian lands was investigated. The analysis of publications published by zemstvo authorities in this field reveals the experience of possible approaches in building activities for modern self-government bodies.

Conclusions. The analysis of the peculiarities of the scientific and publishing activities of provincial and county zemstvos in the field of agricultural statistics in Ukrainian

lands in the 70s of the 19th century – 1918 made it possible to establish the following: provincial and district zemstvos actively disseminated the results of local statistical works and researches and made them as accessible as possible to a wide range of users. This is also confirmed by the obtained distribution by categories of printed publications. The revealed categories show that zemstvos used all possible ways to familiarize potential audience with the plans, publicize and explain the results of the statistical research of local agriculture.

Ключові слова: agricultural statistics, zemstvo, statistical evaluation works, current statistics.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 69

Редактор-перекладач

М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Є. Кабаренкова,*

Л. Сісіна, Ю. Шлапак

Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 26.12.2023. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 22,09. Обл.-вид. арк. 21,68.

Наклад 200 пр. Зам. № 30.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Ідентифікатор медіа R30-01098

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 7871 від 28.06.2023 р.